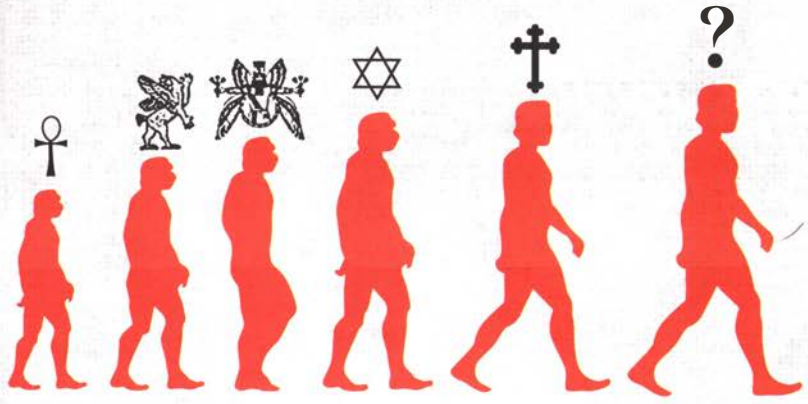
DIAMOND TEMA

Diamond Tema

ANTİKÇAĞ'DA AHİRET'İN EVRİMİ

MİTRA

ANTİKÇAĞ'DA AHİRET'İN EVRİMİ

DIAMOND TEMA

Ölmek, ebediyetten beri insanlığın en büyük korkusudur. Her insan bir gün yok olmaktan ve yapacağı her şeyin boşa gitmesinden korkar. Zaten bu yüzden ölmek ve öldükten sonra ne olacağıyla alakalı fikirler insanlık tarihi kadar eskidir. Yazılı tarihten de eskiye giden ve bu "bilinmeyen", belki de "var olmayan" alemi açıklamak amacıyla ortaya atılan hipotezler, zaman geçtikçe çeşitli din ve mitolojilere dönüşmüştür. Kimileri hayat sona erdiği zaman bilincimizin yokluğa karışacağını kimileriyse başka bir alemde yeni bir hayata başlıyacağımızı varsaymıştır. İnsanlık halen daha öldükten sonrasına dair kesin bir bilgiye ulaşabilmiş değildir. Fakat bu kitap, enazından birçok mitolojinin ahirete dair neler kurguladığını mukayeseli bir şekilde sunmaya çalışmıştır.

MİTRA

ISBN-13: 978-625-94805-2-7

DIAMOND TEMA

ANTİKÇAĞ'DA AHİRET'İN EVRİMİ

MİTRA

Antikçağ'da Ahiret'in Evrimi
Diamond Tema

Mitra Yayınları
1. Basım: Temmuz 2024

Genel Yayın Yönetmeni: **Ali Enver Öztürk**
Son Okuma: **Serdar Öktem**
Editör: **Serdar Öktem**
Kapak Tasarımı: **Cengiz Bostan**
Sayfa Tasarımı: **Mehmet İlhan Kaya**

ISBN: 978-625-94805-2-7

Baskı ve Cilt:
Çınar Matbaacılık
Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Çarşısı
C Blok No:274-275 • Topkapı / İstanbul • Tel: 0212 501 37 63
cinarmatbaakitap@gmail.com
Sertifika No:42979

© Bu kitabın yayın hakları Mitra Yayınları'na aittir.
Her hakkı saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının
yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

MİTRA YAYINCILIK KIRTASİYE İTH. VE İHR. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No: 16/68
Fatih - İSTANBUL
Tel : 0 212 511 27 23 / Fax: 0 212 511 27 24
www.mitrayayinlari.com
e-mail: mitra@mitrayayinlari.com
Sertifika No: 44714

DIAMOND TEMA

ANTİKÇAĞ'DA AHİRET'İN EVRİMİ

MİTRA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

1 ÖLÜM KARŞISINDA İNSAN 11
Mitolojiler ile İnsanlar Arasında 25

2 MEZOPOTAMYA MİTOLOJİSİ 35
Mezopotamya Tarihi 37
Babil Yaratılış Destanı (Enuma Eliş) 49
Mezopotamya'da Ahiret Kavramı - İnanna'nın Yeraltı'na İnişi 59
Gılgamış Destanı ve Ölümsüzlük Arayışı 67

3 ANTİK MISIR 75
Antik Mısır'a Giriş 77
Mısır İmparatorluğunun Temelleri 79
Mısır'da Kültür ve İnancın Gelişimi 82
Mısır'a Göre Yaratılış 91
Mısır'da Ahiret'in Belkemiği: Osiris Miti 97
Mısır'a Göre Ölümden Sonra Yaşanacaklar 102

4 İRAN MİTOLOJİSİ VE ZERDÜŞTLÜK 111
İran Tarihi 113
İran'ın Alternatif Tarihi 124
Zerdüştlüğün Evrimi 129
Zerdüşt ve Yarattığı Din 134
Zerdüştlüğe Göre Yaratılış, Kıyamet ve Ahiret 140
Zerdüştlüğe Göre Cennet ve Cehennem 146

5 YAHUDİ MİTOLOJİSİ 155
Kitab-ı Mukaddes Ne Anlatıyor? 157
Yahudilerin "Tartışmalı" Tarihi 179
Yahudilerin Ahiret İnancı 198

YENİ TİP BİR YAHUDİLİK: HRİSTİYANLIK 203
Roma Üzerine 205

İsa'nın Hayat Hikâyesi 212
Gizem Okulları ve Essenîler 222
Hristiyanlığın "Roma Dini" Hâline Geliş Süreci 230
İncil'in Kanonlaşması 238
Hristiyanlık İnancında Kıyamet ve Ahiret 245

PEKİ HANGİSİNE İNANMALIYIZ? 263

SONSÖZ 267

KAYNAKÇA 269

ÖNSÖZ

Bu kitapta size öldükten sonra gerçekte neler yaşanacağına dair bir malumat veremeyeceğim. Zira kimsenin gidip gelmediği o diyara dair hiçbir bilgiye sahip değilim. Açıkçası ölümden sonra herhangi bir Yeni Dünya'ya varacağımızı da zannetmiyorum. Ben, yalnızca birçok mitolojinin ne denli ortaklıklar barındırdığını gözler önüne sermek, tabir-i caizse geçmişten günümüze bir projektör tutmak niyetindeyim.

Kitabın birinci bölümü olan *Ölüm Karşısında İnsan* kısmı, ağırlıkla ilk kitabım Agnostisizm ve İlâhi Tragedya'dan derlenmiştir; lâkin sonraki bölümler tamamen yenidir. Bütün bölümlerde öncelikle bahsi geçen kavmin tarihini kısaca ve akademik uzlaşıyı yansıtacak şekilde aktarmaya, ardından bize sunduğu mitolojinin ana kaynaklarının tarihçesine ve çeşitli versiyonlarına değinmeye, son olarak da konu alınan medeniyetin din ve ahiret kurgusuna yer vermeye çalıştım. Bunu yaparken -varsa- önemli kimi destanlara gerektiği kadar değinmeye ve mümkünse de her medeniyetin yaratılış mitolojisini lafı fazla uzatmadan aktarmaya uğraştım. Dolayısıyla, bu kitap her ne kadar amacım bu olmasa da hem bir Antikçağ Tarihi kitabına, hem de Dünya Mitolojileri kitabına dönüştü; lâkin en önemli özelliği, geçmişten günümüze ahiret kavramının ne denli değiştiğini ve geliştiğini göstermesi oldu.

Açıkçası hem ilk kitabımda hem de bu kitapta hedeflediğim tek bir şey var: Başkası yazsaydı da okumaktan keyif alacağım, yazın camiasında eksikliğini hissettiğim bir şey üretmek. Çünkü bilgi deryası o kadar kalabalık ve dağınık ki, maalesef çok az araştırmacı bu çorba içerisinden ele avuca gelen mukayeseli bir araştırma çıkarmaya cesaret edebiliyor; dolayısıyla elimizde -alanında en önemli birkaç kitabı hariç tutarsak- son derece özet ve mukayesesiz tekrarlardan başka bir şey kalmıyor.

Şahsım adına konuşacak olursam, ben bu kitabı yazmaya başladığım andan itibaren kitabın önsözünden başlığına kadar birçok şeyi birçok kez değiştirmek zorunda kaldım. Örneğin en başında amacım sadece Ölüm olgusunu konuşmaktı fakat, bir süre sonra işin içine mitoloji de girdi. Ardından, aldığım notlar o kadar kalabalıklaştı ve konu o kadar ciddileşti ki; işin tarihsel boyuna girmeden de edemedim.

Şimdiden iyi okumalar...

"Görünmeyen şeyler karşısında cehalet ve kuruntudan doğan korku,
İnsanın kendisinde olunca din,
Başkasında olunca batıl-itikat adı verilen duygunun tohumunu
oluşturur."

1. ÖLÜM KARŞISINDA İNSAN

Ölmek, ebediyetten beri insanlığın en büyük korkusu olmuştur.[1] Her insan bir gün yok olmaktan ve yapacağı her şeyin boşa gitmesinden korkar. Zaten bu yüzden ölmek ve öldükten sonra ne olacağıyla alakalı fikirler, insanlık tarihi kadar eskidir. Yazılı tarihten de eskiye giden ve bu "bilinmeyen", belki de "var olmayan" alemi açıklamak amacıyla ortaya atılan hipotezler, zaman geçtikçe çeşitli din ve mitolojilere dönüştüler. Kimileri hayat sona erdiği zaman bilincimizin yokluğa karışacağını, yani ölümün bir son olduğunu; kimileri reenkarnasyon yoluyla başka bir bedende yeniden doğacağımızı, kimileriyse başka bir âlemde[2] başka bir hayata başlayacağımızı varsaymıştır. Sözün özü, kapsamı farklı olsa da herkes en azından bir kere ölümü düşünmüştür; ölümden korkmuş veya sadece "ölünce ne olacak acaba?" diye merak etmiştir ve bu kitabı okumaya başladığınıza göre, sizler de zaman zaman bu düşüncelere kapılmış olmalısınız ve dürüst olmak gerekirse, okumak için çok enteresan bir kitap seçmişsiniz. Çünkü insanın, en büyük korkusu üzerine saatlerce sayfa çevirmeyi göze alması gerçekten de takdire şayan ve şaşılası bir harekettir -gerçi kabul etmeliyim ki bu sözleri, bu kitabı yazan kişi olarak söylemem de bir o kadar komiktir.

Şimdi, bir an için öldüğümüzü var sayalım: Hızla ilerleyen bir araç frenleyemedi ve bize çarpmak üzere. Ölümle karşı karşıyayız. Yaşantımızın son saliselerindeyiz. Bir daha kimseyle konuşamayacak, bir daha kimseye cevap veremeyecek, gelecekle alakalı hiçbir planımızı gerçekleştiremeyeceğiz. Örneğin okuduğumuz bir kitabın ya da izlediğimiz bir dizinin sonunu hiç öğrenemeyeceğiz. Korkularımız, isteklerimiz,

---

1 Önsözde de belirttiğim üzere, bitabın bu birkaç sayfalık ilk bölümü, konuyla doğrudan alakalı olduğu için yoğunlukla ilk kitabım olan Agnostisizm ve İlâhi Tragedya'dan kırpılarak oluşturulmuştur.

2 Ahiret, öte dünya.

hissettiklerimiz artık son bulacak. Ardımızda birçok insan bırakacağız ve belki de birçok kişiyi üzeceğiz ama neticede hayat biz olmadan da devam edecek ve bir gün unutulacağız. Aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra, eğer tarihe mâl olmayı başaramadıysak, tamamen unutulacağız. İşte bu "unutulmak" fikri, ne kadar iyi ya da güçlü bir insan olursanız olun, "birkaç nesil sonra sadece bir isimden ibaret kalacağınız" fikri, en az kulağınızın dibinde vızıldayan bir sivrisinek kadar rahatsız edicidir. Ve biz nasıl ki doğal olarak bu sivrisinekten kurtulmak istersek, bu vızıltıya ömür boyu katlanmak istemiyorsak, ölüm fikrine de ömür boyu katlanmak istemeyiz. Bu sebeple de ölümün bir son değil, başka bir âleme ya da başka bir yaratılışa geçişten ibaret olduğunu düşünmek birçoklarına cazip gelmiştir ve bu fikir, dinlerin ortaya çıkışının en temel sebebidir. Binlerce yıl boyunca "ölen yakınlarımızla tekrar buluşabilmek ve farklı bir formda da olsa yaşamaya devam edebilmek" hayali içimizi ısıtmıştır. Aslında bütün olay da bundan ibarettir zaten, "yaşamaya devam edebilmek"ten...

Peki hangi dinler ne çeşit bir "Ölümden Sonraki Yaşam" profili sunuyor bizlere? Bu konu üzerine epey konuşacağız ama öncesinde Tanrısallığı, Tanrılığı ve dinlerin yapısını biraz olsun anlamamız gerekiyor. Bu sebeple, kitabın sonraki bölümlerinde göreceğiniz hemen her mitolojiye çok kısa bir şekilde değinerek sizi konuya hazırlamak niyetindeyim. Zira bu kitabı sadece profesyonellere yazmadım.

Platon'a göre *"Felsefe, ölmeyi öğrenmektir, ölüme hazırlıktır."*[3] Çünkü ölüm, en büyük ve kaçınılmaz olgudur ve ölümlü olduğunun farkında olan, ölümü idrak eden her bilinçli varlık türü, ölümden korkar. Korku ise cehaletten kaynaklanır -çünkü öldükten sonra ne olacağını kimse tam anlamıyla bilemez. Schopenhauer bu durumu *"İnsan binlerce yıllık yokluktan sonra büyük bir şaşkınlıkla ve birdenbire var olduğunun farkına varır, kısa bir an için tattığı varlıktan sonra yine aynı uzunlukta bir yokluk durumuna geri döner. Kalbi buna dayanamaz ve ona bunun doğru olamayacağını fısıldar."*[4] sözleriyle ifade eder. Ben buna bir ekleme daha

3 Fragment Numarası: 64a3-4.

4 Arthur Schopenhaeur, "Hayatın Anlamı", Toplu Eserleri-3, Say Yayınları, 9. Baskı, s. 64.

yapacağım: Bunun sonucunda da din ortaya çıkar. Felsefe ise, bu cehalet karşısında evren hakkında bilgi vermek isteyen bir etkinlik biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü insan, içinde bulunduğu doğayı ve doğanın ötesini merak etmiş, bilemediği şeyler hakkında kurgular yapmış, bildiği şeyler hakkında ise şeylerin esasında bildiğini zannettiği gibi olup olmadığını merak etmiştir. Yani insan, merakına mahkûm bir varlıktır.

Aristoteles bunu, Metafizik kitabının girişindeki *"Bütün insanlar, doğal olarak bilmeye iştah duyarlar,"*[5] sözleriyle tasdik etmiştir ve bu bilme isteği ilkin doğayı keşfetme ihtiyacıyla hasıl olmuştur. Zira doğayı iyi öğrenmek, doğayla uyum içerisinde yaşamanıza ve rahat etmenize olanak sağlar ve doğayı iyi öğrenen biri onu şekillendirerek kendi konforu için bir araç haline getirebilir. Doğa ötesini iyi tasarlamak ise, kuşku ve korkularınızdan kurtulmanıza yarar. Kuşku ve korkularını yenen biriyse, daha büyük ideallerin peşinde koşmayı ve sınırlarını zorlamayı amaç edinir. Fakat insanın arzuları ve merakı bitmek bilmez, bu sebeple bu mücadele asla sona ermez. Eğer ereklerimizin temeline inecek olursak, felsefe sadece bir *savoir pour pouvoir*[6] isteğidir. Kısacası felsefe temelde doğa üzerine düşünmenin bir sonucudur; lâkin bunu layıkıyla yerine getiremediğinizde ortaya mitoloji çıkar.

Peki filozof kimdir? Etimolojik olarak filozof kelimesinin bilgi ve sevmek kelimelerinden türediği ve "bilgeliği" seven olarak tanımlandığı herkesin malumudur. Bununla beraber filozofla veya filozof kimliğiyle alâkalı elimizdeki en eski imge, milattan önce altıncı yüzyıla, Pythagorasçılara dayanmaktadır. Burada bahsi geçen filozof imgesi, "üç hayat öğretisi" diye bildiğimiz metaforik tasnife dayanmaktadır. Özetlersek sahne şöyledir:

"Olimpiyat oyunlarında üç ayrı tip görürüz. Biri, şan şeref için koşmaya gelen atletlerdir; diğeri oyunlar vesilesiyle bir şeyler satarak para kazanmaya çalışan satıcı ya da tüccarlardır ve sonuncusu da bütün bu curcuna içinde insanların ne yapmaya çalıştığını anlamaya çalışan izleyici yani filozoftur."

---

5 Fragment Numarası: 980a22.

6 "Hakim olmak için bilmek."

Bu metaforda satıcı ya da tüccarlar, maddeye belli bir düşkünlük gösteren ve yalnızca parayla mutlu olunabileceğini düşünen insan tipini ifade ederler. Atlet figürü ise egosu güçlü, şan ve şeref peşinde koşan, her daim kendini kanıtlama mücadelesi içinde olan tipteki insanları gösterir. Oysa filozof, olup bitenleri anlamaya çalışan, para ya da güç gibi şeylerin gerçekte ne anlam ifade ettiklerini kavrama çabası içinde olan, kısacası sadece insanları değil, bir bütün olarak hayatı anlamaya çalışan, toplumdan kopuk bir izleyicidir. Fakat günümüz anlayışına göre felsefe, sadece skeptisizmdir, yani bir kuşku duyma faaliyetidir. Diğer bir ifadeyle; özel nedenlerden hareketle diğerlerinin bilgi olarak kabul ettiği şeylerin geçerliliğinden ve kesinliğinden şüphe duyma etkinliğidir.[7]

Bu bağlamda felsefî düşünce, eleştirel bir düşüncedir; yani kendisine veri olarak ele aldığı her türlü malzemeyi aklın eleştiri süzgecinden geçiren bir çalışmadır. Bu yüzden felsefenin, "bilginin bilgisi" veya "refleksif ", yani kendine dönük bir düşünce faaliyeti olduğu da söylenir. Bilim, sanat, gündelik hayat ve birçok şey bize bir çok şey öğretiyor ve bilgiler sunuyor evet ama, bunlar güvenilir mi? Veya bunların temeli sağlam mı? İşte felsefe bunu soran, yani arı kovanına çomak sokan bir faaliyettir ve felsefenin ne olduğunu anlamak için, önce ne olmadığını anlamak gerekir. Çünkü uzun yıllar boyunca felsefe, başka başka etkinliklerin arasında varlığını sürdürmüştür ve bir açıdan bu etkinliklerle senkretize[8] olmuştur. Tahmin etmesi zor değil, bu etkinlikler bugünün tabiriyle Bilim ve Din etkinlikleridir.

Bilim ve Din ise, antik dönemlerde -bugünün aksine- kendi başına bir kimlik kazanabilmiş olgular değildiler. Bugünkü anlamıyla bilim; gelişimi, ampirizmi ve doğru bilgiyi sunmayı amaç edinmeyi ifade ederken; Din ise dogmatizmi, bağnazlığı ve sıradanlığı temsil etmektedir. Çünkü *"Görünmeyen şeyler karşısında cehalet ve kuruntudan doğan korku, insanın kendisinde olunca din, başkasında olunca batıl-itikat adı verilen duygunun tohumunu oluşturur."*

7 Ahmet Arslan, "Felsefeye Giriş", Adres Yayınları, 12. Baskı, 2009, s. 20.

8 İç içe geçmiştir.

Bütün dinler insanı, varlığı, doğayı açıklamak ve yorumlamak isterler. İlkel dinler doğayı sihir ve büyü gibi gizemli güçlerle; çok tanrılı dinler çeşitli tanrılar ve bu tanrılar arasındaki ilişkilerle, İbrahimî dinler ise kutsal kitaplardaki emir, yasak ve dogmalarla anlamı açıklamaya çalışırlar[9] ve dinler, esasen ortaya çıktıkları döneme göre bir bilimdirler. Zira, bir şeyler anlaşılmadığında onu açıklamanın yolu hep bulunur,[10] din de bunun en pratik yoludur. Çünkü dinler, bilimden evvel ilkel insanların evrene anlam katma çabalarının bir sonucu ve bilinmeyeni izah etmek için kurguladıkları hipotezlerin bir bütünüdür.

İlkel insanlar, doğa hakkındaki fikirlerini ve yağmur-sel-deprem gibi doğal olaylar üzerine kurguladıkları açıklamalarını; henüz deneysel yöntem gelişmediği ve evren hakkındaki bilgileri son derece yetersiz olduğu için, genellikle hayal gücünün yardımıyla şekillendirmişlerdir. Bu sebeple ilkel dönemlerdeki din adamları, genellikle hem tıp ile, hem astronomi ile, hem de topluluğun nasıl yaşaması gerektiğini belirten kuralları düzenlemek ile ilgilenen şamanlardan, rahiplerden ve kâhinlerden oluşur. Bu insanların hipotezleri bir bütün olarak ele alındıklarında önce kültürlere, ardından yasalara ve en sonunda da mitolojilere dönüşmüşlerdir. Böylece, zaman ilerledikçe ve evren hakkında daha çok şey bilindikçe, daha yeni ve "dolu" hipotezler ortaya atılmış ve eskisine nazaran daha ayrıntılı ve geniş dinler oluşturulmuştur; hâliyle mitolojiler de evrimleşmiştir.

Her mitoloji, yerini aldığı eski mitolojinin kusurlarını fark edip onlardan arınarak bir taht iddiasında bulunmuştur. Bu sebeple ölüm ve ölümden sonrası hakkındaki fikirler de geçmişten günümüze epey bir çeşitlenmiştir. Fakat olgular ve kurgular hemen hemen aynıdır. Bu sebeple de istisnasız hemen her inançta tanrılara kurban vermek gibi öğretiler görürüz. Bu türden örnekler birkaç ciltlik kitaplar yazdıracak denli fazladır. Ellerini göğe açıp dua etme fikri bile, Monoteizmin iddia ettiği o "her yerde olan tanrı" fikrinin bir inkârıdır. Zira tanrıya hitap edilirken göğe bakılması, onun gökte olduğunun düşünüldüğüne

9 İsmail Tunalı, "Felsefeye Giriş", Fol Yayınları, 2. Baskı, 2020, s. 16.

10 Carlos Levy, "Kuşkuculuk", Dost Yay., Kültür Kitaplığı: 164, Çev. Işık Ergüden, 2016, s. 25.

işaret eder. Tanrı yukarıdadır, çünkü yukarısı yüce, aşağısı ise aşağılıktır. Melekler kanatlıdır ve uçarlar, çünkü gökte olmaları onların kutsal oldukları anlamına gelir. Yer ve yeraltında olanlar ise ancak yılanlar ya da şeytanlardır.

Buna benzer şekilde "düşük gelirli", "düşük zekâlı", "alçak karakterli" gibi tanımlar da genelde küçümseyicidir. Kaldı ki "küçük" bile gökten ziyade yere yakındır. Ama "büyük biri" olmak, "büyük bir iş başarmak", "yüksek ideallere" sahip olmak vb. ifadeler, pohpohlayıcıdır. Bu pohpohlamaların en büyüğünü ise tanrıya yöneltmiş vaziyetteyiz. Bu, Freud'un deyimiyle "*Sonsuzluk/Okyanus Hissi*"dir ve kendinizi daha büyük bir şeye ait hissetme, bir bütünün parçası olarak görme ihtiyacından kaynaklanır. Fakat, monoteizm daha modern görünse de çoktanrıcılığın mı yoksa tektanrıcılığın mı daha eski olduğu hakkında net bir bilgimiz yoktur.[11]

Hume, 1757'de yazdığı eserinde insanların ilk önce çoktanrıcı olduklarını, çünkü çoktanrıcılığın daha mantıklı olduğunu ama zamanla seviye düşerek tektanrıcılığa yöneldiklerini iddia etmişti.[12] Jean-Jacques Rousseau da Emile adlı eserinde (1764) bu görüşü desteklemişti. Aslında dinler tarihi açısından yaygın kabul gören görüş de buydu zaten. Fakat Voltaire, 1764'de basılan Dictionnaire Philosophie'de insanların önce tek tanrıya tapmaya başladıklarını ama zamanla zaafiyetlerinden dolayı çoktanrıcılığa yöneldiklerini iddia etmişti. Hume'a göre tektanrıcılık bir bozulma ve çöküş iken, Voltaire'in sözleri kiliseninkiyle uyum sağlayan bir düşünceyi yansıtıyordu. Çünkü kilise,

11 Tanrı(din) düşüncesinin kökenine dair iki bakış açısı bilinir: Dinin ve onun temel unsuru olan tanrının, köken itibarıyla insan üretimi olduğu ve zamanla gelişerek bugünkü halini aldığı şeklindeki evrimci yaklaşım (Bu yaklaşım da kendi içinde psikolojik ve sosyolojik vs. yaklaşımlar şeklinde alt başlıklara ayrılır) ve Lang'a kadar uzansa da asıl savunucusunu W. Father Schmidt'de bulan din ve tanrının insanı aşan bir kökene sahip olduğu şeklindeki ikinci yaklaşım. Bu yaklaşım, evrimcilerin tersine, Tektanrıcılıktan çok tanrıcılığa doğru bir dejenerasyonu savunduğu için, bir anlamda "Çöküş Nazariyesi" olarak da isimlendirilebilir. Bkz: Rafaella Pettazzoni, "Tanrı'ya Dair", İz Yayıncılık, 2002, Der. ve Çev. Fuat Aydın, s. 11.

12 David Hume, "Din Üstüne", İmge Kitabevi, Çev. Mete Tunçay, , 1995, s.34; veya David Hume, "An Absrtract of the Natural History", Dialogues and Natural History of Religion, Oxford University Press, Oxford & New York, 1993, s. 194.

aynı mantıkla Adem ve Havva'dan beri tek bir dinin gönderildiğini ve en başından beri bu dinin geçerli olduğunu, fakat zamanla Şeytan'ın oyunları yüzünden insanların başka dinlere yöneltildiğini, paganizmin de böyle ortaya çıktığını iddia etmişti.[13] Ama elbette Voltaire'in kilise ile uzaktan yakından alakası yoktur ve August Comte da Hume ve Rousseau'yu destekler bir şekilde dini devri, tıpkı daha sonra göreceğimiz üzere felsefeye yaptığı gibi üçe ayırmıştır: *Fetişizm,*[14] *Çoktanrıcılık ve Tektanrıcılık.* Burnett Tylor, bu görüşleri kısmen kabul etse de 1871'de yayımladığı Primitive Culturer eserinde ilk aşamaya fetişizm yerine animizmi koymayı tercih etmiştir.

Her halükarda görülüyor ki, insanlar, ister çoktanrıcı isterse tektanrıcı ya da animist veya totemist olsunlar, bir Yüce Varlık fikrine sahip olmuşlardır.[15] Bunun sebebi, muhtemelen ülkelerin ve kentlerin, sarayların ve tapınakların, tarlaların ve çiftliklerin -kısacası akla gelebilecek bütün kurumların ve girişimlerin- canlı insanoğlu tarafından gözetilip, bakıldığına, yönetildiğine ve denetlendiğine, onlar olmaksızın ülkelerin ve kentlerin yıkıma gideceğine, tapınakların ve sarayların harap olacağına, tarlalar ve çiftliklerin çöle döneceğine inanılmış olmasıdır. Dolayısıyla, kozmos ve her tür görüngüsü de kuşkusuz insan biçimli canlı varlıklarca gözetilip bakılıyor, yönetilip denetleniyor olmalıydı. Ama kozmos bütün insani yerleşim yerlerinden çok daha geniş ve düzenlenmesi de çok daha karmaşık olduğundan, açıkça bu canlıların sıradan insanlardan çok daha güçlü ve çok daha yetkin olmaları gerekiyordu. Hepsinin ötesinde ölümsüz olmalıydılar. Yoksa onların ölümleriyle kozmos alt üst olur, dünyanın sonu gelirdi.[16] Lâkin Çömlekçilere güç veren tanrıyla bütün toprağı yöneten tanrı aynı ola-

13 Kiliseye göre İsa'nın hayat hikâyesine çok benzer hayatlara sahip mitolojik karakterlerin kaynağı da budur. Şeytan, İsa'nın kaderini önceden bildiğinden, bizlere şüphe ettirmek için erkenden İsa'nın sahte versiyonlarını uydurmuştur. Kitabın Hristiyanlık bölümünde bu hususa yeniden değineceğiz.

14 Putçuluk ya da totemcilik.

15 Rafaella Pettazzoni, A.g.e., s. 11.

16 Samuel Noah Kramer, "Tarih Sümer'de Başlar", Kabalcı Yayınları, 3. Baskı, 2020, Çev. Hamide Koyukan, s. 107.

mazdı. Ya da bulutlara hükmeden tanrıyla bütün evreni yöneten tanrı aynı mertebeye konulamazdı. Bu sebeple Tanrılar arasında da bir hiyerarşi oluşturulmalı ve başlarına, tıpkı insan toplumlarında olduğu gibi bir kral yerleştirilmeliydi. Bu Kral Tanrı ise, olsa olsa hayatın kaynağı olan Güneş ile sembolize edilebilirdi.

Bu Yüce Varlık fikrinin sabitliği, 1893'de Andrew Lang tarafından The Making of Religion kitabında gündeme getirilmiştir ve doğrusunu söylemek gerekirse, felsefenin ilgilendiği Tanrı da esas olarak bu Yüce Tanrı fikridir.[17] Zira hiçbir rasyonalist filozofun -Gazali gibileri müstesna[18], ki onun gibilere de filozof denemez- bütün ömrünü tek bir dinin tanrı kavrayışına vakfettiği görülmemiştir. Çünkü mitolojilerin/dinlerin Tanrısı veya Tanrıları, gerçekten de yetersizdirler ve kökleri bütün dünyaya yayılmış olan metafiziğe yönelik kollektif bir analojinin esiridirler. Bu noktada söylediklerimin daha iyi anlaşılabilmesi için mitolojik ögeleri biraz incelememiz gerekiyor. Pettazzoni'nin deyimiyle,

"Mit, kendine özgü bir kıymete, esas bir kıymete, geçmişle karşılaştırılan bir değere, toplumun onsuz olamayacağı bir kıymete sahiptir. Bu kıymet olmaksızın toplum var olmazdı; çünkü, toplumun esas varoluşu mite dayanır. Mitin doğasının bu şekilde oluşu, aynı zamanda onun hakikatidir de... Tabii ki mitin hakikati, aklın hakikati değildir; o imanın ve hayatın hakikatidir."[19]

Genel olarak mitolojilerde "her şeyi bilen Gök Tanrısı" figürü karşımıza ya Fırtına Tanrısı olarak çıkar ya da zamanında Fırtına Tanrısı

17 İlkel dinlerde de, politeist dinlerde de Yüce Varlık hep vardı. Dünyayı ve insanları o yaratmıştı, kendisi doğmamış ve yaratılmamıştı, o ezeli ve ebediydi. Ama bütün bu inançlar, bir süre sonra bu Yüce Varlık denilen şeyin bu dünyayı terk ettiğini, bize sırtını döndüğünü ve kendi yerine oğullarını ya da daha küçük tanrıları görevlendirdiğini söylerler.(Mircea Eliade, "Mitler, Rüyalar ve Gizemler", Doğubatı Yayınları, 2. Basım, 2020, Çev. Cem Soydemir, s. 150-151) Bizim karşımıza çıkan Zeus veya Odin gibi tanrılar da işte bunlardır.

18 İbn Rüşd'ün deyimiyle, Gazzâlî, *"Eş'ari ile Eş'ari, Sûfî ile Sûfî ve filozofla filozof,"* olduğundan mütevellit felsefe eleştirilerinde pek de ciddiye alınmaması gereken biridir. *"Çünkü o, felsefenin konularını kavrayacak bir dereceye yükselememiştir, zirâ sadece İbn Sînâ'nın kitaplarına bakmıştır."* (İbn Rüşd, "Din ve Felsefe İlişkisi", Endülüs Yayınları, Çev. Serkan Çetin, 2. Baskı, İstanbul, 2021, s. 87-88, P. 55.)

19 Pettazzoni, A.g.e., s. 88.

olarak bilinen Tanrılar, evrimleşerek Güneş Tanrılığı'na yükselirler. Örneğin bu hikâyeyi, Sümer Mitolojisi bölümünde Tiamat adlı Ejderha ile savaşan Fırtına Tanrısı Marduk'ta göreceğiz. Şimdilik fazla sürpriz bozan bilgi vermemek adına tek söyleyebileceğimiz, Tiamat'ın özünün Kaos olduğudur ve Baş Tanrı sayesinde düzenin sağlandığı, yani Kozmos ve iyiliğin galip geldiğidir. Bu süreç esnasında bir bakıma politeizmden monoteizme de geçiş yapılmıştır çünkü her ne kadar diğer tanrılar hâlen faal olsalar da hepsinin gücü tek bir tanrıda toplandığından diğerleri ancak "yardımcı tanrılar" olabileceklerdir.

Enteresan bir şekilde Yahve[20] de en başında fırtına tanrısıydı, çünkü Yahve ya da Yehova, Bulutların Üzerinde Gezen Tanrı demekti ve diğer adı Salem idi. Öyle ki, Yeruşalim yani Jerusalem şehrinin adı da "Salem'e Doğru" anlamında "Tanrı'nın Şehri" demektir.[21] Tanrı'nın oğlu olduğu iddia edilen İsa'nın ağaçtan yapılan bir çarmıhta ölmesi, yani Salem'de can kaybetmesi de son derece manidardır. Yine Yahve'nin birilerini cezalandıracağında sürekli yıldırımlarla, gürleyen bir gökle ve ateş bulutlarıyla konuşması, ya da Musa'ya inen on emrin dahi gök gürültüleri ve şimşeklerle tabletlere yazılması bu açıdan yeterli örneklerdir.[22] Fakat biz her şeyi bilme vasfı, fırtına tanrılığı ve Tanrı'nın insanlara kendi nefesinden ya da ruhundan üflemesi motifi üzerinden ilerleyelim.

Yalnızca üç büyük dinle sınırlı kalmayıp çeşitli mitolojilerden de örnekler vermek gerekirse eğer, Nil çevresindeki Shilluk ve Lango'nun her şeyi bilen tanrısı Juok ile başlayabiliriz. Kendisi bir rüzgâr tanrısıdır, hatta hareket eden hava bizzat bu tanrının kendisidir. Tsimshianlar ise rüzgârın, fırtına tanrısı Semagid Laxa'nın nefesi olduğunu düşünürler. Hatta bu da yetmez, onlara göre rüzgârın döllleme, hamile bırakma ve yaratma özelliği vardır. Örneğin Minahassa'nın Alfurilerinde Lemuut yani yeryüzü, batı rüzgârı tarafından döllenir ve yeni Gine'nin kuzeydoğu körfezinde bir kadının rüzgâr

20 YHWH veya Yehova, Tevrat'ın Tanrısı. İslâmiyet'de Allah olarak kişileşmiştir.

21 Acaba bu başlıkta bir kitap yazmış olan ve eskiden Maniheist olsa da sonradan Hıristiyanlığın bir Aziz'i hâline gelen Augustinus, bunlardan haberdar mıydı?

22 Çölde Sayım, 11;1, Mısır'dan Çıkış, 9;23, 10;13, 13;21, 14;24, 19;18, 24;16 ve 34;5.

tarafından hamile bırakıldığına dair efsaneler vardır. Yeni Zelanda'da ise, İho dediğimiz varlık, nefesiyle kısır bir kadını doğurganlaştırmıştır. Benzer bir şekilde Yunan topraklarında da Zeus'un, yıldırım ve fırtınaları yöneterek bazen şekil değiştirdiği bazense direkt rüzgâr yoluyla genç ve güzel kızları hamile bıraktığı aktarılır.[23][24] Apaçilere göre ise rüzgâr, Yüce Varlığın bir casusudur ve her şeyi bilip tanrıya aktarmaktadır. Aynı şekilde Kuzey Nijerya'nın Bachmanları da olan biten her şeyin rüzgâr tarafından Nzena adındaki varlığa rapor edildiğini söylerler. Öyle ki, Afrika mitolojisinde bunu açıkça ifade eden bir atasözü bile vardır: *"Eğer Tanrı'ya bir şey söylemek istiyorsan, rüzgâra söyle."*[25]

"Her şeyi bilmek" özelliğinden devam edersek; Farnell'a göre, her şeyi bilme türündeki bir bilgi ya da hikmet, kültürün daha aşağı safhalarında bile tanrıya atfedilmiştir. Ancak, yüce tanrılığın zorunlu bir yetisi ve sıfatı olarak açık bir her şeyi bilme düşüncesine ulaşmadan önce, uzun bir sürenin geçmiş olması gerekmektedir. Kültürel gelişmeye uğramış halkların çoktanrıcılığının bir kısmında hiçbir şekilde her şeyi bilmenin ya da hikmetin yüksek bir derecesinin her ilaha aynı şekilde atfedildiğini görmüyoruz. Çünkü belirli bir döneme kadar "her şeyi bilmektense, birçok şeyi bilmek" yaygındı. Örneğin bütün evrenin sırları bilinmese de gelecek bilinebilirdi; gizli konuşmalar ve planlar bilinebilirdi ve bu bilgi yetisi sadece Tanrı'ya özgü değildi. Fakat, za-

---

23 Kısacası Rüzgâr Tanrısı'nın dünyalı kadınları hamile bırakması, ya da bir bakirenin kutsal bir çocuk doğurması hikâyesi, tıpkı İsa ve Meryem'de olduğu gibi, bütün dünyada yaygın olan bir kurgudur. Bu açıdan İslâmiyet anlatısında Meryem'i hamilelikle müjdeleyen Cebrail'in veya rüzgarlar da dâhil, bütün hava olaylarını yönlendiren Mikail'in pozisyonu bir tartışma konusudur.

24 Bu arada objektif olabilmek adına belirtmek gerekir ki; Xenophanes, Yunan mitolojisindeki tanrıların hareketlerinden, kitapları yazan Hesiodos ve Homeros'u sorumlu tutar. Çünkü tanrıların bu kadar kıskanç, sapık ve hilekâr olabilmeleri mümkün değildir, demek ki bu özellikleri onlara yazarlar itelemiştir. Pythagoras da aynı fikirdedir. Diogenes Laertios'un naklettiğine göre Pythagoras, bu yazarların sırf bu iftiraları sebebiyle cehennemde yandıklarını iddia eder.(DL, 8, 21) Benzer ithamları Platon'un metinlerinde de görürüz, Sokrates sıkça Mit yazarlarını aşağılar çünkü ona göre yazarlar, tanrıları yanlış resmetmişlerdir.

25 Pettazzoni'den naklen: C. K. Meek, Africa, 3/1930, 323; D. Westermann, 1/1928, s. 203-204.

manla vahşi kabilelerde ve gerçekten de en ilkellerinin bile bir kısmında her şeyi bilme ve diğer temel sıfatları haiz bir Yüce Varlık düşüncesi keşfedildi. Bu, ilksel tektanrıcılık olarak da adlandırılabilir. Aslen bir tektanrıcılık söz konusu değildir ama, sonradan ortaya çıkan tektanrıcılığın temelleri buralarda yatar. Çünkü tek bir Tanrı düşünebilmemiz için, o tanrının düşünebileceğimiz bütün güçlere sahip olması, "bütün tanrıların özüne vakıf olması" lazımdır. Her şeyi bilen, her şeyi gören, en kuvvetli, rakibi olmayan vesaire.

Tektanrıcılık, tıpkı Muhammed'e yöneltilen eleştirilerde olduğu gibi, bütün ilahları tek bir ilah kılma çabasıdır.[26] Bu bağlamda tektanrıcılık zaten çoktanrıcılığın büyük bir rakip olduğunu varsaymış ve gücünü kabul etmiş durumdadır, zira böyle bir inanç mevcutta vardır ki, buna karşı çıkılmıştır. Bu da aslında çoktanrıcılığın tektanrıcılıktan eski olduğuna bir kanıt sayılabilir. Diğer bir ifadeyle, Hume belki de haklı olabilir. Dolayısıyla "Adem ve Havva'dan beri tek bir din vardı," demek, en azından dinler tarihi bakımından kesinleşmiş değildir. Bir mümin pekâlâ buna inanabilir, örneğin Müslümanlar da kendi dinleri söz konusu olduğunda insanlığın başlangıcından beri İslâm'ın yeryüzünde bulunduğuna inanırlar; ne var ki deliller bunun tam tersini göstermektedir.

Bu arada "her şeyi bilme" özelliği, belki de antik zamanlarda insanlara bizim şu an anladığımız anlamı vermemiş olabilir. Çünkü antik dönemde çeşitli insanlar için de "her şeyi bilen" derlerdi.[27] Hatta Enok,[28] Hermes[29] ya da Pisagor[30] gibi bilgeleri, bilgileri sebebiyle insan

---

26 Kur'ân, Sâd Suresi, 5. Ayet: *"O kadar çok ilâhımızı bir tek ilâh mı yapacakmış? Ne tuhaf şey bu böyle!"*

27 Ayrıntılı bilgi için, Baird T. Spalding'in "Ölümsüz Üstatların Yaşam ve Öğretisi" kitabı okunabilir: Akaşa Yayınları, Çev. Semra Ayanbaşı.

28 Kur'ân'da İdris adıyla geçen ve genelde Bilgelik Tanrısı olarak adlandırılan Enoch hakkında daha fazlası için: "Peygamber Enok'un Kitabı", Hermes Yayınları, Çev. Günyüz Keskin.

29 Hermes üzerine araştırma yapmak isteyenler, Florian Ebeling'in "Hermes Trismegistos'un Gizemi" kitabına bakabilirler. Omega Yayınları, Çev. Mehmet Ali Erbak.

30 Diogenes Laertios, "Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri", Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, 8. Kitap, Pythagoras, s. 381.

değil de Tanrı statüsüne yükseltmiş olanlar vardı.[31] Bunların gizem kültleri 1000 yıldan uzun süre ayakta kaldı.[32] İlyada'daki Oinoposlu Kalchas gibi kahinler de her şeyi bilen diye adlandırılmışlardı. Benzer şekilde Piay ya da yakarıcıları, uykudayken bile her şeyi gören ve fark ettirmeden kimsenin yanına yaklaşamayacağı, her şeyin farkında olan kimselerdi. Mordivnler arasında da bilen kadın/erkek anlamına gelen Puithian yani "büyük biliciler" vardı. Kuzeydoğu Burma'daki Lushei Kuki'nin büyücüleri de buna benzer insanlardı. Bununla beraber, eskiden ölülerin de her şeyi bildiğine inanılmıştı. Çünkü ölen kişi bu dünyadan kurtulmuştur ve önünde hiçbir engel yoktur, hakikate ulaşmıştır. Teton Dakota'lılarda hayaletler bu yüzden her şeyi bilirler ve kehanetler de hayaletlerden ya da ruhlardan alınır.[33] Bu, İslam'a göre cinlerle münasebet kurmak dediğimiz şeydir. Bu varlıklar, iddiaya göre rüzgârın ne zaman eseceğini, yağmurun ne zaman yağacağını ve savaşa girildiği takdirde hangi tarafın kazanacağını bilmektedirler.[34]

İskandinavlarda ise Odin için büyünün babası derler,[35] yine Mısır'da Thoth için büyük büyücü ya da "her şeyi bilen" ifadesi kullanılmıştır, Japon Şinto'sunda bile kendisinde tüm tanrıların düşünme gücünü birleştiren ve haliyle her şeyi bilen Omohikane adında bir Tanrı vardır. Kısacası her şeyi bilen, her şeyi anlayan ya da İslâmi deyimle "ilm-i ledün"e sahip olan insanların; hayvanların, ruhların ama bilakis tanrıların varlığı her daim gündeme getirilmiştir. Yine Yunan mitolojisinde Müzler, Sirenler ve daha başka varlıklar, iyi-kötü her şeyi bilen ya da geleceği görebilen varlıklardır. Ama bütün bu sıraladığımız varlıkların "her şeyi" biliş şekilleri arasında bugün anladığımıza kıyasla

31 Sena Coşğun, "Pythagoras'ın Okulu ve Eğitim Anlayışı", Tarih Okulu Dergisi, Aralık 2013, Sayı XVI, s. 312.

32 Walter Burkert'ın, "Antik Çağ Gizem Kültleri" eseri, bu konuya meraklı olanlar için tavsiyemdir.

33 Daha fazla örnek için Pettazzoni'nin kitabına bakınız.

34 Ancak Çin gibi medeniyetlerde her şeyi bilme bilgisi ve büyüsel bilgi, genelde yılanlardan gelir ve Uzakdoğu mitolojileri genelde ejderhaları da korkulması gereken varlıklar olarak değil, bilge ve kutsal varlıklar olarak sunarlar.

35 İskandinav Mitolojisi'ne merakı olanlar için şu eseri tavsiye edebilirim: Neil Gaiman, "İskandinav Mitolojisi", İthaki Yayınları, 6. Baskı, 2020, Çev. Alican Saygı Ortanca.

bir fark vardır. Bunlar fiilen görüp bilmektense, daha ziyade bu bilgiye sahip olmaktadırlar. Bugün kullandığımız anlamıyla "her şeyi bilen" tanımıysa, her şeyi adeta gözle görür gibi, kulakla duyar gibi bilmek ve her yerde olmak şeklinde kavranır. Yani artık Tanrı yalnızca görüp bilmiyor, bir yandan da zaten orada yer alıyor durumdadır -buna "henüz olmamış olanlar" da dahildir. Kur'ân'ın Allah'ı Mücadele Suresi 7. Ayette şöyle der;

"Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizli konuşsa, mutlaka dördüncüleri O'dur... Bundan az ya da çok olsalar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka o, onlarla beraberdir."

Fakat aynı iddia, Atharva Veda'da da vardır (4/16): *"Varuna birine der ki, Kral Varuna üçüncüdür ve onu bilir."*

Ne var ki Yahve, Tevrat'a göre gökte olduğu ve dünyayı izlediği halde her şeyi bilen değildir. Yaratılış kitabının ilk bölümlerinde dahi bu bilgisizlik, Tanrı'nın varlığı yaratması ve "bunun iyi olduğunu görmesi"[36] şeklinde dile getirilmektedir. Bu da primitif tektanrıcılığın bir örneğidir, çünkü o dönemde İbrahimi inanç yeterince monolaşmamıştı. İşte bu sebeple, daha önce başka tanrılara ait olan vasıfların zamanla tek bir Tanrı'ya yüklendiğini düşünmek, kaynaklara bakıldığında pek de mantıksız değildir. Mesela Vedaların tanrısı Dyaus, Yunanların tanrısı Zeus, Günümüzde Deus dediğimiz ve "O" diye ifade ettiğimiz tek Tanrı ve eski Latinlerin Jüpiter'i bu alanda en meşhur örneklerdir.[37] Bunların etimolojik kökeni aslında Gök Tanrı ya da Gök Baba anlamındadır. Benzer bir yönelim, Çinlilerde Tien adıyla, Türk ve Moğollarda ise Kök Tengri yani Mavi Gök şeklinde tezahür etmiştir ve daha birçok mitolojiye de aynı şekilde yansımıştır. Örneğin Hristiyanlar da Baba Tanrıları için "Göklerdeki Babamız" ifadesini kullanırlar.[38]

---

36 Kitab-ı Mukaddes, Yaratılış, 1;9 vd.

37 Yunan Mitolojisi üzerine okuma yapmak isteyenler, ana akım erken kaynaklar dışında şu eserlere bakabilirler: Karl Kerenyi, "Yunan Mitolojisi - 2 Cilt Bir Arada", Say Yayınları, 5. Baskı, 2022, Çev. Oğuz Özügül ve Stephen P. Kershaw, "Yunan Mitolojisi, Rehber Kitabı", Salon Yayınları, 5. Baskı, Çev. Şefik Turan.

38 Bu anlayışa Yunan mitolojisindeki Uranos(Gök)'tan hareketle "Uranik", yani "Göksel, Semâvî" denmektedir.

Tanrı'nın her şeyi fiilen görmesine dair mitoloji ise, esasen gök cisimlerinden hareketle oluşmuştur. Zamanla göklerdeki yıldızların Tanrı'nın gözleri olduğuna inanılmış ve O'nun yıldızlar aracılığıyla bizi gördüğü düşünülmüştür. Yıldızlar kaybolduğunda yani gündüz olduğunda ise bizi görme görevi, inanca göre Güneş'e devredilmektedir. Tierra de Fuego'nun Alacalufları arasında da yıldızlar, Yüce Varlıkları olan Xolas'ın gözleridir. Yine, Batı Amazon'daki Cashinawa'da da yıldızlar, gök-varlığının gözleridir. Doğu-Poma bölgesinde de benzer bir şekilde yıldızların göz olduğuna inanılmıştır ve kutup yıldızı, baş tanrı Marumda'nın gözü sayılmıştır.

Keza yine Antik Peru'da Süreyya burcu, Viraccocha'nın gözleridir ve Flores adasında da benzer şekilde yıldızların Yüce Varlık Dua Ngae'nin gözleri olduğu düşünülmüştür. Kaliforniya'nın eski inancında da Wiyotlar ve Wishosklar arasında yıldızlar, Göğün Gözleri diye adlandırılmışlardır. Hatta kayan yıldızların, yeryüzünü daha iyi görmek için yaklaşan gözler olduğu bile iddia edilmiştir. Kur'an ise, bu yıldızların "Şeytanlara fırlatılan taşlar" olduğunu söylemektedir.[39] Ama ne için? Onlara zarar vermek için mi, yoksa Wiyot ve Whiskosk'larda olduğu gibi; fitne-fesatlıklarını daha iyi ve yakından görmek için mi?

Ek olarak Antik Meksikalılar "Codices" dediğimiz, gözlerle benek benek hale getirilmiş Tanrı resimleri çizmişlerdir ve İncil'de de çok sayıda kanadı olan ve kanatlarında sayısız göz bulunan meleklerden bahsedilmektedir.[40] Mısır'a geldiğimizdeyse hem gündüz hem de gece görebilmeyi temsil eden ve tek bir Tanrı'da bulunan gözlerle karşılaşırız.[41] Yani Horus'un gözleri. Bu gözlerden biri güneşi, diğeri ayı temsil

---

39 Kur'an, Mülk Sûresi, 5. Âyet.

40 İncil, Vahiy, 4;8: *"Dört yaratığın her birinin altışar kanadı vardı. Yaratıkların her yanı, kanatlarının alt tarafı bile gözlerle kaplıydı."*

41 Ek bir bilgi olması amacıyla Cicero'dan bir alıntı yapıyorum: *"Mısırlılar, hiçbir hayvanı kendilerine yararı dokunmadıkça kutsallaştırmamışlardır. Örneğin çeltik kargaları gergin bacaklı, uzun kalkık gagalı, boylu boslu kuşlar oldukları için çok sayıda yılanı itlaf ederler; Libya çölünden güneybatı rüzgarıyla sürüklenen yılanları öldürüp yiyerek bir belayı mısırdan uzaklaştırırlar... Firavun faresinin, timsahın kedinin yararından da bahsedilebilirim, ama sıkıcı olmak istemiyorum."* (Cicero, "Tanrıların Doğası", Çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Alfa Yayınları, No:92, 1. Basım, 2018, s. 101-102.)

eder. Her şeyi gören göz ise, "Güneş Tanrısı Ra'nın Gözü" olarak ifade edilir. Benzer şekilde Japon inancında da İzanagi ve İzanami, iki kardeşe benzetilir ve sembolize ettikleri varlıklar güneş ve aydır.[42] Çünkü İzanagi burnunu bir suyla yıkamıştır ve bundan Fırtına Tanrısı olan Susanowo doğmuştur, ardından sağ gözünü de yıkamıştır ve bundan Ay Tanrısı Tsuki-Yomi meydana gelmiştir. Sol gözünü yıkadığında ise Güneş Tanrıçası Amaterasu ortaya çıkmıştır. Brahmanizm'e gittiğimizde ise, Satapata-Brahmana'ya göre, Prajapati adındaki varlığın gözleri güneş ve aydır. Benzer fikirler Orfeusçuluk'ta da vardır. Mesela Yunan mitine göre Selene, ay tanrıçasıdır ve gecenin gözüdür, Arapların Ay tanrısı olan Sin'in de her şeyi bildiği ve gördüğü söylenmektedir. Diğer adı Nanna olan Sin, Mezopotamya'da epey meşhur bir ilahtır ve Kuran'daki Yâ Sin suresinin de "Ey Sin!" yani "ey her şeyi gören" şeklinde bir hitapla yazıldığını iddia eden gayrı müslimler vardır.

Mitolojiler ile İnsanlar Arasında

Çoğunuzun bildiği üzere, milletlerin ahiret kurguları kendi yaşam tarzlarına paralel bir şekilde gelişmiştir. Çünkü, Ksenophanes'in[43] de dediği gibi,

"Şayet öküzlerin ve atların elleri olsaydı ve insanlar gibi çizip sanat eserleri üretebilselerdi, atlar tanrılarını at şeklinde öküzler de öküz gibi çizer, kendi şekillerini tanrılarına verirlerdi."[44]... *"Etiyopyalılar tanrılarının siyah tenli ve basık burunlu, Trakyalılar ise tanrılarının mavi gözlü ve kızıl saçlı olduklarını söylerler."*[45]

Bunun sebebi, Tanrıların insan temelli yaratılmış olmalarıdır. Bu yüzden de Tanrılar bizim gibi kızar, bizim gibi sevinir ve ödül ya da cezalarla bize çeşitli yaptırımlar uygularlar. Fakat bu yaptırımlar; onla-

---

42 Japon Mitolojisi üzerine ek bir okuma yapmak isteyenler şu esere bakabilir: Masaharu Anesaki, "Japon Mitolojisi", Maya Kitap, 2. Baskı, 2022, Çev. Cemal Can Tarımcıoğlu.

43 Ksenophanes'in fragmanlarının numaralandırılmasında Diels & Kranz'ın kullandığı numaralandırmaya uyulmuştur. Fragmanların çevirisi için John Burnet'in "Early Greek Philosophy" adlı eseri esas alınmıştır.

44 Fragman NO: B15.

45 Fragman NO: B16.

ra inanan toplumların bilinç, bilgi ve kültür düzeylerinden daha öteye gidemezler. Örneğin, Homeros tarafından tasarlanmış olan Yunan mitolojisi; varlıklı, zengin, kudretli, her türlü imkâna sahip oldukları için hayatı seven bir sınıfın dünya görüşüydü. Güçlü olana her şey serbest idi, güçlü olan haklıydı. Homeros dönemindeki insanlar hayatlarından o kadar memnun ve kendilerinden o kadar emindiler ki, tanrılarını da kendilerine benzer varlıklar olarak tasarlayarak, kendilerini de tanrılara benzetmiş oluyorlardı.

Hesiodos'un kurgusu ise tam tersiydi, çünkü Hesiodos, yaşadığı çağdan hiç memnun değildi ve mevcut sistemden şikâyetçiydi. Ayrıca, Hesiodos'un, yakın bir akrabasıyla arasında bir miras anlaşmazlığı vardı ve o dönemdeki yargıçlar son derece rüşvetçi ve yozlaşmış kişiler oldukları için; Hesiodos, çeşitli ayak oyunları sonucunda davayı kaybetmişti.[46] Bu sebeple Hesiodos, saraylarda yaşayan ve atalarının kahramanca savaş öykülerini dinlemekten hoşlanan; hayattan keyif alan insanların seveceği türden bir tanrılar konseyi kurgulamamıştı. O, yaşadığı çağın insanlarının yozlaştığını ve dünyanın her gün daha da kötüye gittiğini düşünmeye başlamıştı. Bu tavrı, tarihi kurgularken ortaya attığı "Beş Kuşak" fikrinde de görebiliyoruz.[47] İşte, esasında her din böyledir. Vahşilerin dini vahşi, zenginlerin tanrıları pişkin olur. Bu sebeple soğuk bölgelerde yaşayan insanların cenneti sıcak, sıcak bölgelerde yaşayanların cenneti ise gölgelik ve serindir. Buna benzer olarak soğuk iklimlerde yaşayan insanlar kendi coğrafyalarına uygun, sıcak bölgede yaşayanlar ise yine kendi coğrafyalarına uygun mitolojik yaratıklar kurgularlar.

Ahiret inancının en önemli temelini oluşturan adalet ihtiyacı da bundan nasibini almıştır. Zira ezilen, muhtaç olan ve yardıma ihtiyaç

46 Gerek Homeros'un, gerekse Hesiodos'un tek bir zat olmadıklarını, hatta onlar adına birçok hikâye yazıldığını ve yıllar sonra bütün bu hikâyelerin ayıklama yöntemiyle süzgeçten geçirildiklerini ve bu eleme sonucunda İlyada ya da Theogonia gibi eserlerin ortaya çıktığını söyleyenler de vardır. Kısacası Homeros ya da Hesiodos'un adıyla günümüze ulaşmış olan eserler, gerçekte bu kişilere ait olmayabilirler.

47 Ahmet Arslan, "İlkçağ Felsefe Tarihi, 1. Cilt", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 12. Baskı, 2021, s. 132.

duyan insanlar, gerçek hayatta bulamadıkları yardımı gelecekte bulacaklarını ümit ederek yaşamaya devam edebilirler. Diğer bir deyişle ümit ve din, fakirin ekmeğidir. Bu sebeple bu dünyada ulaşamadıkları nimetlere öbür dünyada ulaşacaklarını salık veren bir inanç, özellikle de fakirler için epey kıymetlidir. Bu tavır, binlerce yıllık papirüslerde de görülebilmektedir. Örneğin Merikare İçin Öğreti başlıklı Mısır papirüsünde "insanların bu dünyada çekilen eziyetlerin karşılığı olarak öldükten sonra ödüllendirileceklerini" iddia eden yazılar bulunmaktadır.[48] Elbette bu papirüsün yazılma amacı firavun ailesine edebî eserler kazandırmaktan ziyade halkın sakinleşmesini sağlamaktı. Çünkü yüksek mevkilere gelmiş olan insanlar, kendi işlerini kendileri görebilecek pozisyondadırlar. Diğer bir ifadeyle, yeterli imkânlara sahip olanlar, ruhlardan yardım dilenmeye ihtiyaç duymazlar ve duysalar bile her türlü hesabı kitabı zaten çoktan yapmış olurlar. İşini dine bırakan ve "kaderde varsa..." diyerek geri çekilen insanlar genelde güçsüz olan taraftadırlar ve her daim kaybetmeye mahkûmdurlar. Çünkü peygamber olduğu iddia edilen insanlar bile işlerini Tanrı'ya bırakmamış, her türlü politik-diplomatik taktiği denemiş ve hayatta kalmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Bölümü sonlandırmadan evvel Yunan mitolojisine yeniden dönmek istiyorum. Çünkü Yunan söylenceleri, özellikle de Mitleri anlamak için bize çok kolay açılabilecek bir kapı bırakıyor. Örneğin Hesiodos'un, meşhur eseri Theogonia'nın[49] başında Müz'lere[50] hitap ederek onlardan "şeylerin hakikatini kendisine bildirmelerini talep ettiğini" görürüz. Müz'ler de Hesiodos'un bu isteğine uyarak her şeyin yasalarını ona anlatırlar. Anlatılanlara göre, her şeyden önce, tanrılardan bile önce karanlıkta kaplı bir Khaos vardı. Khaos'un hemen arkasından "Her şeyin sağlam temeli" olan Gaia[51] ve toprağın derinliklerinde

48 Erik Hornung, "Mısır Tarihi", Kabalcı Yayıncılık, Çev. Zehra Aksu Yılmazer, 1. Baskı, 2017, s. 52.

49 Tanrıların Doğumu.

50 İlham Perileri.

51 Yeryüzü.

de Tartaros[52] bulunmaktaydı. 3. Olarak karşımıza çıkan figür ise Eros[53] idi ve Eros'un yardımıyla gerçekleşen birleşmede Khaos'tan Erebos[54], ardından da Hemera[55] doğmuştu. Sonrasında Gaia Uranos'u[56] ve Pontos'u[57] doğurmuş; devamında ise Yer ile Gök'ün birleşmesiyle Kronos[58] meydana gelmişti. Çeşitli başka birleşimlerden sonra da nihayet Zeus gibi tanrılar yaratılmıştı.[59] Yani Yunan inancına göre Olympos tanrıları ezelî ve ebedî değillerdi, hatta Tanrılar sınırlı ve ölebilen varlıklardı, zira asıl güç doğanındı.[60]

Az önce okuduğunuz onlarca tanrıyı veya tanrısal varlığı içeren bu hikâyeyi tekrar inceler ve metnin mesajını anlamak isterseniz, burada birçok dinde sıkça vurgulanmış olan "Yer ve Gök'ün birleşimi", "Yer ve Gök'ün Ayrılması" türünden bir inancın bulunduğunu görebilirsiniz. Ayrıca konuya hâkim olanların zaten bildiği üzere Kronos, mitin devamında bütün evlatlarını yemeye çalışacak, fakat biz bu olayı "Tanrıların birbirleriyle kavga etmeleri," olarak değil de; "zaman mefhumunun bütün varlıkları eskitmesi ve içinde söndürmesi," şeklinde de yorumlayabiliriz. Çünkü mitolojilerin gayesi budur. Mitolojiler, Marvel evreni gibi "Süper kahraman Tanrılar" yaratmak niyetinde değildirler, sadece varlığı izah etmeye çalışmaktadırlar.

Örneğin Dionysos kültüne baktığımızda da benzer bir çabayla karşılaşıyoruz. Mitolojiye baktığımızda Dionysos'un, Zeus'un oğlu olduğunu ve acı çeken bir tanrı olarak karakterize edildiğini görüyoruz. Hikâyeye göre; vahşi ve kötü güçler olan Titanlar, genç yaştayken Di-

52 Yeraltı / Öteki Alem.

53 Aşk.

54 Gece.

55 Gündüz.

56 Gök.

57 Deniz.

58 Zaman.

59 Ayrıntılı anlatım için Hesiodos'un eserine bakınız. Benim elimdeki baskısı: Hesiodos, "Theogonia - İşler ve Günler", İş Bankası Yayınları, Çev. Azra Erhat & Sabahattin Eyüboğlu, 5. Baskı.

60 Bu sebeple ileride felsefede Tanrı'ya alternatif olarak Nous (Akıl) ve Bir Olan ön plana çıkarılmıştır.

onysos'u öldürmüş ve parçalayıp yemişlerdir. Fakat Tanrıça Athena, güç bela Dionysos'un kalbini kurtarmayı başarmıştır ve Zeus, Dionisios'u yeniden yaratmak amacıyla bu parçayı yutmuştur. Ayrıca Zeus, işledikleri cinayetten ötürü Titanları yıldırımıyla kül ederek cezalandırmıştır ve onların -Dionysos'un da kalıntılarını barındıran- küllerinden "daha itaatkar olan, dua edebilen" insanlığı yaratmıştır. Şimdi, bu hikâyeye naif bir gözle yaklaşırsak elbette bir fantastik-kurgu okuyormuşuz gibi hissederiz. Halbuki bu hikâyeyi bir Dinler Tarihçisi gözüyle incelersek verilen mesaj açıktır: *İnsanın, içinde hem iyilik hem de kötülük vardır.* Çünkü, insanın yaratıldığı küller hem Titanları, yani kötülüğü; hem de Titanların yediği Dionysos'u, yani iyiliği barındırmaktadır.[61]

Buna benzer bir hikâye Türk Yaratılış Destanı'nda karşımıza çıkarılmaktadır. Mitolojiye göre iyi Tanrı olan Ülgen, bir gün özel sarayında insanları yaratmaya karar verir ve birkaç adet kabuk, yani beden yarattıktan sonra dinlenmeye çekilir. Ülgen henüz insanlarla ne yapacağına karar vermemiştir, bu sebeple de içlerine ruh üflememiştir. Lakin kötü Tanrı olan Erlik, sinsice saraya sızar ve insanlara kendi ruhundan üflemeye başlar, yani onları izinsiz bir şekilde kendi özünü katarak canlandırır. Daha sonra bunu gören Ülgen, kendi izni ve özü olmadan yaratılan insanlarla karşılaşınca sinirlenir ve onları terk eder. Böylece insanlar dünyaya yollanır ve kendi başlarına bırakılırlar. Erlik ise, insanların yakasını asla bırakmayacaktır ve dünyada kötülüklerin yaşanıyor olmasının sebebi de budur.[62] İşte, bu mitos da ilk bakışta bize son derece fantastik ve romanımsı bir görüntü sunuyor, lakin incelediğimiz zaman kabuğumuzun iyi tanrı tarafından yaratıldığı ve bu yüzden bedenin ve bu dünyanın iyi olduğu, lakin ruhumuz kötü Tan-

61 Freudien bir gözle incelemek gerekirse Dionysos tarafımız Süper ego, Titan tarafımız Id ve İnsanlığımız ise Ego'dur.

62 Türkler ve Mitolojileri üzerine ayrıntılı bir-iki çalışmadan bahsetmek gerekirse: M. Necati Sepetçioğlu, "Türk Destanları.", İstanbul: Toker Yayınları; Bahaeddin Ögel, "Türk Mitolojisi, I-II", Türk Tarih Kurumu Yayınları; Jean-Paul Roux, "Türklerin ve Moğolların Eski Dini", İşaret Yayınları, Çev. Aykut Kazancıgil, ve son olarak, Wilhelm Radloff, "Türklük ve Şamanlık", Örgün Yayınları, Çev. A. Temir.

rı'dan geldiği için her insanın özünde bir miktar kötülüğün bulunduğu sonucuna ulaşıyoruz. Benzer bir motif, İslâmiyet'in -ruha değil, iradeye denk gelen- nefs kavramında da bulunabilir.

Kısacası; mitler, Strauss'un da dediği gibi; müziğe benzerler.[63] Müzik nasıl ki ayrı ayrı notalardan oluşuyor ve bu notalar ancak bir bütün olarak ele alındıklarında bir anlam kazanıyorlarsa, mitleri de tekil durumlardan ve olaylardan ibaret bir şeymiş gibi anlamamalı, onları baştan sona bir bağlantı halinde ele almalı ve izah etmeye çalıştıkları şeyi önyargısız bir şekilde görmeye çalışmalıyız. Fakat bu daha ziyade eski mitolojiler için geçerlidir zira Monoteist dinlerin aktarımı pek de açık değildir -ve olamaz da. Örneğin, evrim teorisi karşısında Adem ve Havva hikâyesinin bilimsel bir gerçek olarak ayakta kalması imkânsızdır, bu sebeple de kilisenin "bu bir benzetmedir" demekten başka çaresi kalmamıştır. Ayrıca Mitoloji rekabete uygundur ve çok kolay bir şekilde başka mitolojilerle senkretize hale gelebilir; fakat din, zaman zaman kendi köklerine bile saldırabilecek bir yapıdadır, bu sebeple günümüzde Din dendiğinde akla gelen şey ile, Mitoloji dendiğinde akla gelen şeyin aynı olmadığını hatırlamak gerekir.

Aslında dinleri inceleyeceksek, buna insanı inceleyerek başlamamız gerekiyor. Çünkü dini yaşayan da onu yaratan da insandır. Örneğin, Vikinglerin dini yağmaya ve savaşa dayalıydı çünkü onların yaşam tarzı buydu ve bu yaşam tarzını devam ettirebilmek için Valhalla inancına bağlanmışlardı. Budistlerin dini ise meditasyon yapmaya, doğaya çekilmeye ve tefekküre dalmaya dayalıydı. Çünkü bu insanlar, tarihin başından beri kalabalık bir nüfusa sahip ülkelerde yaşamışlardı ve azla yetinmeyi bilmişlerdi. Bu sebeple de minimalizmi yüceltip, yalnız kalarak bedensel isteklerden arınmayı kutsallaştırmışlardı –ki, bu tavrı daha sonra Pythagorasçılık'ta, Kinik Felsefesinde ve hatta Yeni Platonculukla beraber İslâm'ın Tasavvuf anlayışında da göreceğiz. Arapların dinine baktığımızda ise, onların da –gerek Asabiye sistemi

63 Claude Levi Strauss, "Mit ve Anlam", İthaki Yayınları, Çev. Gökhan Yavuz Demir, 5. Baskı, Ocak 2020, s. 63.

gerekse vahşi yaşam tarzları yüzünden- yağmaya, fethe, cihada dayalı inançlara sahip olduklarını görüyoruz. Bu da insanların, tabiatlarına uygun bir din yarattıklarını ya da inanacakları dini kendi tabiatlarına göre seçtiklerini gösteriyor.

Fakat dinler sadece bir ahlâk ve yasa kuralları dikte etmekle kalmıyor; aynı zamanda bizim geçmişimizi, atalarımızı ve hayat amacımızı da paket hâlinde sunuyorlar. Bu da kaçınılmaz bir şekilde "tarih" ve "mit" ayrımının düzgünce yapılması gerekliliğini ortaya koyuyor. Zira görüldüğü kadarıyla, Antik Çağ'da "içinde mitoloji unsuru olmayan" hikâyeler, gerçek dışı kabul edilmekteydi. Eğer hikâyede tanrısal öğeler yoksa, anlatılan şey yalan sayılmakta ve gerçek tarih ile uydurulan tarih arasında yapılan ayrım, yalnızca mitoslara dayandırılmaktaydı.

Bu bağlamda Caddo dili konuşan ve Pawneelere benzeyen Wichita'lardaki meşhur bir hikâyeyi paylaşabiliriz: Bu hikâye, destan kahramanı Coyote ve rakibi arasında cereyan eden bir yarışmayı anlatır. Yarışma, kimin daha çok hikâye bildiğini ispatlamak için kurgulanmıştır. Yarışma gece başlar ve iki rakip, ateş başına oturup birbirlerine sırasıyla hikâyeler anlatmaya başlarlar. Belli bir noktada saatler sonra Coyote'nin rakibi yorulur ve Coyote'nin anlattığı hikâyelere karşılık yeni hikâyeler anlatamaz. Oysa Coyote, repertuarı sınırsızmış gibi çok rahat bir şekilde yarışmayı sürdürmüştür, işte bu sebeple yarışmayı Coyote kazanmış ve rakibi öldürülmüştür. Lâkin Wichita'lılara göre Coyote'nin yarışmayı kazanmış olması onun sahte hikâyeler anlatması yüzündendir, rakibi ise yalnızca gerçeği anlatmıştır, kaybetmesinin sebebi de budur zaten; çünkü gerçeğin bir sınırı vardır, sahte ise sürekli uydurulabilir.[64]

Cheeroke'lerde de gerçekle kurgu arasında benzer bir ayrım yapılmıştır ve yaratılış gibi, tanrıların işleri gibi önemli kurgular barındıran hikâyeler gerçek tarih sayılmış, içinde yeterince mitoloji bulunmayan hikâyeler ise ciddiye alınmamıştır. Gerçek bir üstat ise, mitolojiyle be-

64 Pettazzoni, A.g.e., s. 70.

raber mevcut dünyayı başarılı bir şekilde harmanlayabilen kişidir. Homeros ve Hesiodos gibi insanların bunca yıldır övülüyor olmalarının ardındaki temel sebep budur; onlar hem Tanrıları hem de yaşadıkları çağı eserlerine çok profesyonel bir şekilde yansıtmışlardır. Egemen dinlerin meşhur peygamberleri de bu başarıyı gösterebildikleri için takdiri hak ederler.

Tüm bunların haricinde kabul etmeliyiz ki, her şeyi başkalarına teslim etmek, birtakım ulu insanlara sığınmak ve sorumluluğu onlara atmak rahatlatıcı bir şeydir. Böylece yüce ve kutsal bir ideal uğruna yaşadığınıza inanır ve gerekirse bu uğurda ölür, kendinizi kıymetli kılar ve hayatınıza anlam katarsınız. Dolayısıyla da *"Eğer tanrı var olmasaydı, onu icat etmek gerekirdi."* En azından ilkel çağlarda bu tavır bir *conditio sine qua non*[65] idi ve gayet açık ki, Tanrı bir kez icat edildikten sonra, onun varlığına inanacak insanlar bulmak, son derece kolaydı. İnandırmanın en kolay yöntemiyse, sizi Tanrı'ya borçlu hâle getirmek ya da Tanrı'nın size vereceği bir şeyler olduğunu söylemekti ve bunun en pratik versiyonu kurban vermekti. Siz Tanrı'ya bir kere kurban verdikten sonra artık ondan bir şeyler bekleyebiliyordunuz. Tabiri caizse verdiğiniz kurban karşılığında onun da size bir şeyler vereceğini var sayabiliyordunuz. Yahut doğada meydana gelen birtakım olayların size zarar vermeyeceğine, örneğin üzerinize yıldırım düşmeyeceğine yahut vahşi bir hayvan tarafından öldürülmeyeceğinize -çünkü bunun kefaretini çoktan o kurban ile ödediğinize- inanabiliyordunuz.

Lakin kurban vermek sadece bu dünyada sizi koruyabiliyordu[66] ve bu yeterli değildi. Öteki dünyada da dokunulmazlık kazanmalıydınız ve bunun yolu da ibadetlerden yahut inandığınız dinin kurallarına riayet etmekten geçiyordu. Peki ama hangi din daha doğruydu? Ya da hangi ahiret kurgusu asıl hakikati yansıtıyor? Maalesef bunu bilebilmemiz mümkün değildir. Ama bütün bunların kaynağının az önce de

65 "Olmazsa olmaz şart."

66 Zerdüştilik ve İslâm gibi dinlerin Sırat Köprüsü kurgularını dışarıda bırakırsak. Zira bu inançlara göre öldükten sonra, verdiğiniz kurbanlara binerek ruhlar köprüsünden geçeceksiniz.

söylediğimiz gibi ölüm korkusuna dayandığı bellidir. Çünkü insan, dünya üzerindeki diğer hayvanlara kıyasla "bir gün öleceğini" bilen tek canlıdır ve buna mukabil, ölümü "ölümsüzlük" kavramıyla birleştirecek kadar da zekidir. Bu bağlamda artık bölümün başında yarım bıraktığımız o "Mitolojilere göre ölümden sonrası" anlatısını devam ettirebilir ve geçmişten günümüze ahiret kavramının ne denli evrimleştirildiğini görebiliriz.

2. MEZOPOTAMYA MİTOLOJİSİ

"Ey Gılgamış!
Hiç sonsuza dek ayakta kalacak bir ev inşa edebiliyor muyuz?
Tartışmaları sonsuza dek sürdürebiliyor muyuz?
Kardeşler mal varlığını sonsuza dek eşit paylara bölebiliyorlar mı?
Nefret sonsuza dek sürüyor mu?
Hiç nehir sonsuza dek taşıyor, kıyılarını basıyor mu?
Eski zamanlardan beri hiçbir şey kalıcı olmadı.
Çoban veya soylu, kaderleri aynı: Ölüm!"[67]

67 Donna Rosenberg, "Dünya Mitolojisi - Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi", İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2017, s. 312.

MEZOPOTAMYA TARİHİ

Öncelikle mitoloji ve arkeolojiye her ne kadar ilgili olsam da bu konularda dünyaya mâl olmuş bir uzman kadar iddialı ya da kesin konuşamayacağımı söylemeliyim. Çünkü her geçen gün yeni bir keşif yapılabilir ve her keşif, geçmişe yönelik inşalarımızı büyük ölçüde etkileyebilir. Yine de elimden geldiğince, yaptığım araştırmalar sonucunda uzmanların ve akademisyenlerin birbiriyle çelişen ve çelişmeyen görüşlerinin incelenmesi neticesinde ulaştığım bazı sonuçlar üzerine yorumlarımı paylaşmaktan geri durmayacağım ve yine, ilk kitabımda da olduğu gibi kaynaklar konusunda son derece hassas davranıp, delilsiz konuşmamaya özen göstereceğim. Dolayısıyla bu bölümü bir Sümerolog ya da Egyptolog'tan okumadığınızı hatırlatmakla beraber, iyi bir araştırmayla karşılaşacağınızı söyleyebilirim.

Görünen o ki Tunç Çağı boyunca göçebe halklar, Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki verimli Mezopotamya[68] topraklarına yayılmışlar. Buraya -tarihsel kayıtlara güvenecek olursak- ilk önce M.Ö. dördüncü binyılda Sümerler yerleşmiş ve ardından da ortak bir inanca sahip olan birkaç krallık kurmuşlar. Bütün bu süreç boyunca en önemli tanrıları Su Tanrısı Enki ve Gök Tanrısı Anu imiş. Fakat M.Ö. üçüncü binyılda bölge Sümerlerden ziyade Bâbil[69] halkının hâkimiyetine geçmiş ve Bâbil halkı, Sümer Mitolojisi'ne kendi Tanrı figürlerini yerleştirmeye başlamış. Bunlardan en önemli olanı, evreni düzenleme gücüne sahip olan Marduk ve onun babası sayılan Enki idi. Bu ortaklaştırılan mitolojiye dair elimizdeki en eski ve derli toplu metin ise Bâbil Yaratılış

68 Verimli olması sebebiyle buraya Bereketli Hilal diyenler de olmuştur. Tarihçiden tarihçiye kullanımı değişmekle birlikte Bereketli Hilal kavramı, batıda Mısır ile başlayıp yay çizerek Doğu Akdeniz'in kıyı kesimleri ve Suriye stepleri üzerinden geçip kuzeyde Anadolu'ya ve doğuda Mezopotamya'ya uzanan toprakları ifade eder. (David A. Leeming, "A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi", Say Yayınları, Çev. Nurdan Soysal, 4. Baskı, 2020, s. 27.)

69 Adını Bâbil şehrinden alır. Tanrı'nın Kapısı demektir ve Tevrat'da Babel adıyla telaffuz edilmiştir.

Destanı olarak da bilinen Enuma Eliş'tir. Bu destanda aktarılan inanç, bölge M.Ö. 691'de Asurlular tarafından fethedilene kadar büyük ölçüde korunmuştur fakat Asur halkının da eklemeleriyle beraber, Aşûr ve benzeri yeni Tanrıların öykülere dahil olması sebebiyle Geç Mezopotamya mitolojisi epey bir karışmıştır.

Mezopotamya halklarına dair bildiklerimizden bahsetmek gerekirse; M.Ö. 6. binyılın başlarından itibaren Aşağı Mezopotamya'da Obeyd kültürünün gelişimiyle birlikte ilkel de olsa bir yerleşim görmekteyiz. Kentleşme diyebileceğimiz daha kapsamlı, kalabalık ve sistemli bir yerleşime ise M.Ö. 4. binyılın ortalarında rastlamaktayız. Bu dönemin başrol oyuncusu yaklaşık 1000 yıl boyunca önemini koruyacak olan Sümer/Uruk kültürüdür.[70] Bu kültür, adını Güney Mezopotamya'daki bir şehir olan Uruk'tan alır. 1930'lardan itibaren elde edilen arkeolojik veriler sayesinde günümüzün tarihçileri Uruk kültürünü Erken ve Geç olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Erken Uruk üzerine çok fazla bir bilgiye sahip değiliz,[71] genellikle elimizdeki bilgiler yarım ve tartışmalıdır. Fakat Geç Uruk devri üzerine iyi-kötü bir şeyler bulmuş durumdayız. Örneğin çoğunlukla hayvancılıkla uğraştıklarını ve zamanla güç kazanmış olan seçkin bir sınıfın halkı adeta sömürdüğünü, üstelik kap-kacak üretmek gibi zanaatlar konusunda da bir tekelleşmeye gidildiğini kestirebiliyoruz. Sınıf eşitsizliği ve zenginliğin dengesiz dağılımı sebebiyle tam anlamıyla bir birlik-beraberlik sağlanamayan Geç Uruk kültüründe dönemin şartları sebebiyle şehirler bile yeterince şehirleşmiş değildi. Fakat her şehirde en az bir tapınağın bulunduğundan ve bu tapınakların epey özenle inşa edildiğinden eminiz. Aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra Uruk tarzının yayıldığını, genişlediğini, kalabalıklaştığını ve yeni bir forma (Sümer'e) evrildiğini de açık bir şekilde görmekteyiz.

---

70 Umberto Eco, "Antik Yakındoğu", Alfa Yayınları, 2. Baskı, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, 2019, Gian Maria Di Nocera, s. 65.

71 Uzmanların da dediği üzere: *"Tarihöncesi döneme ilişkin elimizde bol ama pek de bir şey söylemeyen, çoğu kez muğlak olabilen ve her halükârda beşeri herhangi bir olgu hakkında bize eksiksiz bilgi sağlayamayacak arkeolojik kalıntılar bulunuyor."*(Jean Bottero & Noah Kramer, "Mezopotamya Mitolojisi", İş Bankası Yayınları, 5. Baskı, 2021, Çev. Alp Tümertekin, s. 23.

İlk ve büyük kentleşmelerin en önemlisi Bâbil civarlarında yeşermiştir. Buna bağlı olarak tarım ve hayvancılık konusunda da epey bir gelişim sağlanmıştır. Kolay üretilip depolanabilen buğday ve benzeri ürünler sayesinde nüfusu kalabalıklaşan bölge, M.Ö. 2900'da Atina'nın iki katı büyüklüğünde bir şehirleşmeye sahip olmuştur.[72] Fakat bu iki satırda kolayca atladığımız yüzyıllar esnasında neler yaşandığını ve "nasıl" yaşandığını pek de bilmediğimizi hatırlatmalıyım. Yerliler ile sonradan gelenler nasıl karşılaştı; en başta birbirlerine nasıl davrandılar, daha sonra, yavaş yavaş birbirlerine nasıl alıştılar? Yakınlaşmalarını hangi olaylar, hangi koşullar kolaylaştırdı ve bu kadar verimli kıldı? Bu sorulara günümüzde kimse geçerli cevaplar veremez.[73] Zira bilim insanları Sümerlerin yazıyı M.Ö. dördüncü binyılın ortalarıyla sonu arasında bulduklarına inanırlar. Kullanılan sistem, kil tabletlere çiviyle harflerin kazınmasından ibarettir ve doğal olarak ilk kayda geçirilen metinler, halk için o dönemde son derece önemli olan mitolojik kurgular ve destanlardır.[74] Böylece yazının icadı ve tarihsel-dinsel metinlerin kayda geçmesiyle, Tarih Yazımı dediğimiz şey başlamış olur. Bu yüzden de insanlık tarihini "Yazı-Öncesi" ve "Yazı-Sonrası" şeklinde değil de "Tarih-Öncesi" ve "Tarih-Sonrası" olarak ayırmaktayız. Çünkü yazıdan önce neler yaşandığını sadece birtakım heykeller ve çizimlerden anlamaya çalışmaktayız fakat bu bizlere son derece eksik, yetersiz ve yoruma açık bir alan bırakmaktadır. Bu sebeple bu ve bundan sonraki bölümlerde Yazı-Öncesi döneme değinmemeye özellikle gayret edeceğim.

Mezopotamya tarihi epey çalkantılı ve darbelidir. Birçok defa yönetim el değiştirmiştir ve kaynaklar her devirde tahribata maruz kalmıştır. Bu sebeple Sümer uygarlığının kökeni ve eski tarihi bile henüz yeterince bilinmemektedir. Şu anda Sami kökenli olmayan ve bilinen başka hiçbir dil ailesiyle de açıklanamayan, yalnızca Sümerceyi konuşan bir halkın, kuzey bölgelerinden inip Aşağı Mezopotamya'ya yerleş-

72 Eco, A.g.e., s. 84.

73 Kramer & Bottero, A.g.e., s. 26.

74 Leeming, A.g.e, s. 28-29.

tiği varsayılmaktadır[75] ve Sümer adı dahi, çok sonraları Sami halklar tarafından verilmiştir. Hatta çoğu yorumcuya göre Sümerler, "Kenger" halkıdır ve bu halk, M.Ö. dördüncü binyılda Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç edip, biraz önce adını andığımız Ubeyd'ler ile karışmıştır.[76] Sümerlerden önceki yerli halk hakkında Kramer'in yorumu şöyledir:

"Bölgedeki görkemli kültürel bütünün kurulmasına her birinin kendince katkıda bulunduğu kesindir. Ama nasıl? Ne ölçüde? Hangi koşullarda? Tanrı bilir!"[77]

M.Ö. 2900'lere geldikten sonra durumlar daha da karışır. Çünkü tıpkı Sümer'in Ubeyd'e yaptığı gibi, kuruluşundan kısa bir süre sonra Suriye çölünden gelen ve Sami kökenli bir dil olan Akkadçayı konuşan göçebe gruplar da Sümer'in kuzeyindeki topraklara girmeye ve art arda gelen dalgalar halinde Sümer kentlerine sızmaya başlarlar. Bu esnada sahneye çeşitli kahramanlar, hanedanlar çıkar ve bölgesel yönetimlerde değişimler görülür. Fakat burada belgeler açısından karşımıza çıkan en büyük sorun, dil sorunudur. Zira belgeler dilbilimsel açıdan birbiriyle uyumsuz iki dilde yazılmıştır; Sümerce ve Akkadca.[78] Aktarılanlar bazen birbirine paraleldir, bazense birbiriyle hiç uyum içinde olmayan, adeta bambaşka iki versiyonu aktaran çelişik bir içeriğe sahiplerdir. Bu sebeple bizim takınabileceğimiz en makul tavır, fazla kesin konuşmadan iki versiyonu da göz önünde tutarak ortalama bir tarih sunmak olabilir.

Genel kabule göre M.Ö. 2900-2350 Mezopotamya'nın Ön Hanedanlar dönemidir. Bu dönemde Uruk şehri en geniş yüzölçümlerine ulaşmıştır ve şehir çevreleri surlarla sarılmaya başlanmıştır. Yüzyıllar geçtikçe Orta Babil'de Kiş ve Nippur, Mezopotamya'nın en güneyinde de Şuruppak, Adab, Lagai, Umma ve Eridu gibi merkezler ortaya

75 Mircea Eliade, "Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 1. Cilt", Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2020, Çev. Ali Berktay, s. 85.

76 Leeming, A.g.e., s. 29.

77 Kramer & Bottero, A.g.e., s. 24.

78 Kramer & Bottero, A.g.e., s. 23.

çıkmıştır. Bu dönemde tapınakların dışında önemli bazı kentlerde sarayların da inşa edildiğini görürüz. Fakat Ön Hanedanlar devri de arkeolojik açıdan üçe bölünür: Ön Hanedan 1 (M.Ö. 2900-2750), Ön Hanedan 2 (M.Ö. 2750-2600) ve Ön Hanedan 3 (M.Ö. 2600-2350)[79] Bazıları Ön Hanedan 3'ü de A ve B olmak üzere ikiye böler. A, M.Ö. 2600-2450 arasını, B ise M.Ö. 2450-2350 arasını kapsar. En erken kaynaklar, M.Ö. 2600'lere doğru tapınaklara adanan objelerin üzerine yontulmuş kral isimleri ve Boğa sembollerinden[80] ibarettir. Fakat bu veriler de yeterince düzgün ve güvenilir değildir.

Görünen o ki bütün dönemleri boyunca Sümer'in kültür yapısı kendine özgüydü. Hatta Bauer'in de dediği gibi, Sümer yurttaşlarından "hükümdarlarının ihtişamına bir anıt dikmek için yirmi yıl uğraşmalarını" isteseydiniz muhtemelen isyan çıkarıp[81] hükümdarı devirirlerdi. M.Ö. 24. yüzyıla gelene kadar Urukagina,[82] ve Lugullannemundu[83] gibi birtakım kral veya kahraman isimleriyle karşılaşmaktayız.[84] Fakat bunların hayat hikâyeleri epey pusludur. Onlardan sonra sahneye çıkan ve az önce belirttiğimiz Akkad[85] devriminin de öncüsü olan 1. Sargon ise, bilinene göre M.Ö. 24. yüzyıla doğru Mezopotamya'yı tek çatı altında birleştirmiştir.[86] Kral, zekice anlaşmalar ve politik evlilikler yoluyla çevre krallıkları kendisine bağlamış ve askeri zaferlerinin de sayesinde ölümünden sonra tanrılaştırılmayı hak edecek kadar popülarite kazanmıştır. Akkad hanedanının iktidara gelmesiyle[87] Ön Hane-

79 Eco, A.g.e, s. 90.

80 Mezopotamya'da da hem Mısır'da hem de Roma'da olduğu gibi Boğa önemli bir semboldü. Boğa'nın birçok mitolojide kutsal olmasının sebebinin, ilk dönemlerdeki Baş Tanrı figürlerinin hep Gök Tanrısı algısı üzerine oturtulmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Zira gök gürültüsü, bir boğa kükremesine benzetilmiştir. Bkz: Eliade, A.g.e., s. 86.

81 Susan Wise Bauer, "Antik Dünya", Alfa Yayınları, 4. Baskı, 2020, Çev. Mehmet Moralı, s. 108.

82 M.Ö. 2500 dolayları.

83 M.Ö. 2500 dolayları.

84 Bauer, A.g.e., s. 111-114.

85 Akad, bugün yeri tam olarak bilinmemekle birlikte günümüzdeki Bağdat kentine pek de uzak olmayan bir yerde bulunduğu sanılan bir kentti.

86 Eliade, A.g.e., s. 85.

87 M.Ö. 2335-2154.

danlar devri bitmiş olur. Fakat ilk Akkad devrine dair de yeterli veriye sahip değiliz. Zira başa geçen krallar yetkilerini Tanrı Enlil'den aldıklarını belirten birtakım heykel ve çizimler yaptırmak dışında doğru dürüst bir tarih yazımına gitmemişlerdir.[88] Yine de sonraki dönemlerde bu yazıtların ve kayıtların çoğu Bâbil devrinde kopyalanacağı için, bugüne kadar korunmuş olmalarına şükredebiliriz.

Sargon ve halefleriyle birlikte Mezopotamya ilk defa Sami[89] bir halkın egemenliği altına girmiştir ve Akkad dili resmi dil olmuştur. Sümerce ikinci plana atılsa da tıpkı Ortaçağ'daki Latince gibi Mezopotamya tarihinin tamamı boyunca kült ve kültür dili olarak varlığını sürdürmüştür. Akkad hanedanlığı ayrıca kraliyetin kadınlarını çeşitli tapınaklara baş rahibe olarak atayarak ve krala da Gökyüzü Tanrısı'nın Elçisi ve benzeri sıfatlar yükleyerek, Mısır'daki kadar olmasa da Tanrı Devleti fikrini kabul ettirmiş ve hanedanlığı Kutsal Kan üzerinden uzun yıllar boyunca korumayı başarmıştır. Bu girişim, sonraki krallıklarda da uygulanmış başarı göstermiştir. Sargon'un doğumunu tarihleyen yazıtta, Sargon kendi hayat hikâyesini şöyle anlatır:

"Annem yön değiştirmiş biriydi, babamı hiç tanımadım.
Babamın erkek kardeşi tepeleri severdi,
Evim tepelerde otların büyüdüğü yerlerdeydi.
Annem bana gizlice gebe kaldı, beni gizlice doğurdu.
Beni sazdan bir sepete koydu, kapağını ziftle kapattı.
Beni nehre attı, ama sular beni yutmadı,
Sular beni su çekici Akki'ye götürdü,
Damacanasını suya sokarken, beni sudan çekip çıkardı.
Beni oğlu olarak kabul etti, beni yetiştirdi."[90]

Bu hikâyenin, Sargon'dan 1000 yıl sonra yaşadığı düşünülen Musa'nın hayat hikâyesinde tekrarlanmış olması ilgi çekicidir. Birçok

88 Eco, A.g.e., s. 102i.

89 Sami adı, Nuh'un 3 oğlundan biri olan Sam'dan türetilen bir kelimedir. İnanca göre Samiler, Sam'ın soyundan gelmektedir.

90 Bauer, A.g.e., s. 116.

amatör bu sebeple 1. Sargon'un Hz. Musa[91] olabileceğini iddia etmiştir, fakat Sargon'un Tek Tanrı'ya tapmadığı, ayrıca Mısır'dan kaçıp da binlerce köleyle birlikte çöllerde dolaşmadığı bilinmektedir.[92] Lâkin hayat hikâyesi hakkında epey bir malumata sahip olsak da Sargon'un ırkı ya da kökleri hakkında herhangi bir şey bilmiyoruz. Hatta adını bile bilmiyoruz. Sargon adının özgün biçimi Şarrum-kin'dir ve "Meşru kral" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Sargon, isimden ziyade sıfattır.[93] Fakat birçok tarihçi, şiirdeki "tepelerden gelme" vurgusu sebebiyle muhtemelen Sargon'un dağlardan geldiğini düşünür. Lakin buna zıt bir şekilde başka birçok yazar da bu "otların büyüdüğü yer" ifadesinin *Azupiranu* kelimesiyle ifade edildiğini ve bunun da Sümer hikâyelerindeki bir kent olduğunu söyler. Böylece, Sargon dağlı bir göçmenden ziyade kentli bir lider yapılır ve doğal olarak Sümerli olduğu varsayılır.

Maalesef Sargon'dan sonraki krallar konusunda pek de düzgün bir tarihlendirmeye sahip değiliz. Zira hem her kral üzerine kapsamlı kayıtlar tutulmamıştır, hem de Bâbil yılı, modern yıla tekabül etmediğinden kronolojide çeşitli problemler baş göstermektedir. Örneklendirmek gerekirse; Bâbil'de yıl Mart-Nisan gibi başlıyordu ve Ay takvimi kullanılıyordu. Bu takvim çoğu 30 günlük olan toplam 12 aydan oluşuyordu ve bazen aradaki 5 günlük fark sebebiyle yılın 13 ay olarak sayıldığı da oluyordu. Eh, binlerce yıllık bir tarihi incelemeye aldığınız zaman doğal olarak aradaki sapmalar on yılları bulabiliyordu. Bu yüzden de Sargon'dan sonraki en göze çarpan hükümdar olan Hammurabi'nin[94] bile tam olarak ölüm ve doğum tarihleri, ya da hüküm yılları bilinmemektedir. Genel kabul bize M.Ö. 1792-1750 gibi bir aralık ver-

---

91 İslami versiyon için bkz: "TDV İslâm Ansiklopedisi", 31. Cilt, 2020, Ankara, s. 207-213.

92 Kaldı ki Musa'nın gerçekte yaşamış olabileceğine dair elimizde gerçek anlamda tarihsel hiçbir veri yoktur. Adı sadece Kutsal Kitaplarda geçer ve sağlam bir kaynağa sahip olmadığımız için dindarlar, Musa'nın yaşamış olabileceği dönemleri tespit etmeye çalışırken kendi kuyruğunu yakalamaya çalışan kedi misali bütün Antikçağ tarihini çorba ederler. Kimisi 3. Tuthmosis devrinde yaşadığını söyler, kimisi 2. Ramses devrini örnek gösterir, kimisi IPUWER papirüslerinden hareketle M.Ö. 2000'lerde yaşamış olabileceğini düşünür; bu böyle gider...

93 Bauer, A.g.e., s. 117.

94 Hammurabi, "Büyük Reis" demektir. Annesinin adını bilmiyoruz fakat babası Sin-Muballit idi ve Hammurabi'nin hanedanı yaklaşık 300 yıl boyunca varlığını sürdürdü.

se de Mieroop'un da dediği üzere bu tarihler 70 yıl önceye veya 70 yıl sonraya da dayandırılabilir.[95]

Kısaca bahsetmek gerekirse, görüldüğü kadarıyla Hammurabi'den 300 yıl önce bile Mezopotamya'nın en güneyindeki Ur şehri, günümüz Bağdat'ından Basra Körfezi'ne kadar birçok kenti birleştirmişti.[96] Fakat zamanla yönetim göçebelerin eline geçti ve farklı bir dile sahip olmalarına rağmen bu grup, -ki bunlara Amurru'lar diyoruz- Akkadca yazıyı kabul edip, Bâbil kültürünü de benimsemiş ve herhangi bir yaptırımda bulunmamışlardı. Hammurabi de bu Amurru soyundan gelmekteydi. Çerçeveyi genişletmek gerekirse eğer; Kuzey Mezopotamya'da Amurru ve Hurri gelenekleri hâkimdi, Güneybatı İran'da ise Elam kültürü her ne kadar Bâbil'in tesiri altında olsa da mevcudiyetini korumaktaydı; Batı Suriye'de Amurru ve Bâbil kültürü kabul görmüştü ve Bâbil'in kil tabletler üzerine çiviyle yazı yazma kültürü büyük ölçüde bütün Mezopotamya'ya yayılmıştı. Karma yapısı sebebiyle elbette Mezopotamya'da birçok dil kullanılmaktaydı[97] fakat halk birbiriyle temas kurarken her zaman Babilce'yi kullanıyor ve Babilce yazıyordu.[98]

Hammurabi'nin tahta geçtiği devirde elbette her feodal reis, tarihteki birçok lider gibi olabildiğince büyümek ve bölgesini genişletmek niyetindeydi. Örneğin Larsa kralı Rim-Sin bunlardan biriydi ve bir süreliğine Hammurabi'nin rakibi olmuştu. Fakat bu bölümü bir biyografi yazısına çevirmemek adına kısa kesecek olursak, Hammurabi'nin bütün rakiplerini elemeyi başardığını ve gayet ustaca yürüttüğü bir dizi harekât sayesinde Mezopotamya'daki bütün eski kent devletlerini başkenti çevresinde birleştirdiğini söylemekle yetinebiliriz. Buna ülkenin kuzey bölümü yani Asur ve Orta Fırat bölgesindeki ünlü ve antik Mari Krallığı da dâhildir.[99] Zaten bu sebeple kendisi, adı bugün bile bilinen bir hükümdara dönüşmüştür. Gerçi adını hâlen daha anıyor

95 Mieroop, "Hammurabi", İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, 2021, Çev. Bülent O. Doğan, XII.

96 İçinde Bâbil şehrinin de bulunması sebebiyle bugün bu bölgeye Babilonya denilmektedir. Bkz: Mieroop, A.g.e., s. 2.

97 Mesela Akkad, Amurru, Elam, Hurri, Sümer vs.

98 Mieroop, A.g.e., 2-3.

99 Bottero & Kramer, A.g.e., s. 35.

olmamızın tek sebebi siyasal başarıları değildir, Hammurabi ayrıca "Hammurabi Kanunları" adıyla bildiğimiz, tarihin en önemli kanun metinlerinden birini oluşturmuş ve bunu birçok stele kaydettirip ülkenin dört bir yanına yaymıştır. Kanunlar steli üç bölümden oluşur: Önsöz, Yasalar ve Sonsöz. Önsöz şöyle başlar:

"Tanrıların kralı Enum ile göklerin ve yeryüzünün efendisi Enlil, Marduk'u tanrılar arasında üstün kıldıkları, daha sonra ona Enlil'in tüm insanlar üzerindeki krallık görevini verdikleri ve sonunda Babil'i dünya devletleri arasında üstün kıldıkları zaman, Enum ve Enlil beni, dindar ve tanrıdan korkan Hammurabi'yi, ülkenin üzerinde adaletin bir güneş gibi parlamasını sağlayarak ve böylece kötü olan her şeyi yok ederek insanların hayatlarını zenginleştirmek için seçtikleri zaman..."[100]

Yasalar, genellikle olaylar özelinde hazırlanmıştır. Örneğin *"Eğer bir adam birinin gözünü kör ederse, onun da gözü kör edilecektir."* ya da *"Eğer bir adam birinin dişini kırarsa, onun da dişi kırılacaktır."* şeklinde. Genellikle yasalar, kısasa kısas mantığında düzenlendikleri için bugün Hammurabi Kanunları'ndan bahsedildiğinde *"Kısasa kısas kanunları,"* şeklinde bir özet tanım kullanmaktayız. Bu kanun kopyalarından biri, bugün Paris'teki Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir ve içeriğine dair çeviriler birçok kitapta verilmiştir. Stel'in önsöz bölümünde ve en tepesindeki kabartmada da vurgulandığı üzere Hammurabi, bu yasaları bizzat Tanrı'dan aldığını belirtir. Yani bütün yasalar bir vahiydir ve Hammurabi de Tanrı'nın elçisi göreviyle bu yasaları uygulatmakla mükelleftir.[101]

Bu arada belirtmek gerekir ki, Hammurabi bilinen ilk yasa kitabının yazarı değildir. Zira kendisinden 150 yıl kadar önce Kral Lipit-İştar'ın derlediği bir yasa koleksiyonuna da sahibiz. Bu yasalar 1947'de keşfedilmiştir ve göründüğü kadarıyla, güneşte kurutulmuş bir kil tabletin üzerine çivi yazısı ile yazılmışlardır. Eser bir girişten, son sözden

100 Rosenberg, A.g.e., s. 242.

101 Sunulan tabloya bakarken Musa'nın 10 Emir'i ne şekilde aldığını hatırlayıp gülümseyebiliriz, zira tıpa tıp benzerini Musa'dan çok daha önce Hammurabi'nin resmettirdiğini görüyoruz.

ve 37 tanesi kısmen korunmuş olsa da sayısı belirsiz bir yasalar bütününden meydana gelmektedir.[102] Fakat bu bile Lipit-İştar'ı İlk Yasa Koyucu yapamamıştır, zira bulunuşundan bir yıl sonra Bağdat'daki Irak Müzesi müdürü Taha Bakır, o zamanlar pek bilinmeyen Harmal adlı bir höyükte kazı yaptığı sırada daha eski bir yasa kitabesinin yer aldığı iki tablet keşfetmiştir. Bu yasalar, Hammurabi yasası gibi Sami dilinde yazılmıştır ve Yale'den tanınmış çiviyazısı uzmanı Albrecht Goetze, aynı yıl içerisinde onları tercüme etmeyi başarmıştır. Tabletlerin girişinde yazan önsözden anladığımız kadarıyla bu yasalar, Lipit-İştar'dan 70 yıl önce yaşadığı sanılan Bilalama isimli bir krala aittir. Bilalama yasaları, akademik uzlaşıya göre M.Ö. yaklaşık 2050'lerde Üçüncü Ur Hanedanlığı döneminde kaleme alınmıştır ve bu yasaların diğer bir önemi de Hammurabi'nin Kısasa Kısas kanunlarından 200-300 yıl öncesinde bile, sürgün etmek veya sakatlamaktan ziyade suçluları -eğer çok ciddi bir suç işlemedilerse- para cezasıyla cezalandırmayı uygun gördüğü için daha modern bir yapıya sahip olmasıdır. Görünen o ki, Hammurabi devrinde kanunlar gerilemişler ve toplum daha barbar bir zihniyete kavuşmuş.

Ek bir ayrıntı olarak, İslami inanca göre Hz. İbrahim'in Hammurabi devrinde yaşadığına inanıldığını belirtebiliriz.[103] Hatta meşhur kral Nemrud'un da Hammurabi olduğu sanılmaktadır. Fakat Hammurabi'nin "burnuna bir sineğin girmesi ve beynine ulaşması sonucu" ölmediğini biliyoruz. Bununla beraber Masoret metinlerine göre İbrahim'in M.Ö. 2166-1991 yılları arasında yaşamış olduğuna inanıldığını da söylemeliyiz. Zira Tevrat'ta anlatılan hikâyeler ancak bu döneme uyum sağlayabiliyor ve Tevrat, bütün peygamberlere bir doğum ve ölüm aralığı vererek yaş belirttiği için insanlık tarihini 7000 yıl önce-

102 Kramer, A.g.e., s. 76.

103 Ayrıca, gerçekliği tartışılmakla beraber, İslâm camiasında Dünyanın 7 Harikasından biri olan Bâbil'in Ünlü Asma Bahçeleri'nin de Hammurabi zamanında inşa edildiği düşünülmektedir. (Hayati Ülkü, "İslam Tarihi", Çelik Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, s. 22) Lâkin Stephanie Dalley, Bâbil'in asma bahçelerinin Sanherib tarafından Ninova'da yapıldığını, bunların Bâbil ve 2. Nebukadnezar ile ilişkilendirilmesinin bir dizi yanlış anlamanın sonucu olduğunu ileri sürmüştür. (Iraq, 56, 45-58[1994])

sinden başlatan kilise babaları bu görüşü kabul etmek zorunda kalıyorlar. Fakat bunun dışında İbrahim'in M.Ö. 2100'ler ila M.Ö. 1500'ler arasında yaşamış olabileceğini söyleyenler de vardır. Hatta hiç yaşamadığını söyleyenler de vardır -ki ben de bunlardan biriyim.[104] Dolayısıyla bu konuda bir kesinlik yoktur.

Fakat Tevrat'ın bu ilk kitabının oluşumu esnasında yazarların nasıl bir kültürden etkilendiğini kestirmek kolaydır. Zira isimler bile özgün değildir. Örneğin İbrahim'in karısı Sara/Saray'ın adı, Ay Tanrısı Sin'in karısı olan tanrıça Ningal'ın Akkadçasıydı.[105] Yine belirtmeliyim ki; bütün ihtişamına ve gelişime rağmen Bâbil ya da Sümer, hiçbir zaman Kitab-ı Mukaddes'te anlatıldığı kadar yüce olamamıştı. Çünkü hiçbir zaman tam anlamıyla bütün bölgenin sahibi olup yan imparatorluklara kök söktürememiş ve hiçbir zaman kutsal kitapta yazdığı gibi tepesi neredeyse bulutlara değen devasa bir kule inşa edememişti.[106] Ama neyse, işin tarihsel boyutunu çok fazla uzatmak istemiyorum. Bu sebeple son derece özet bir şekilde Mezopotamya kültürünün son evrelerini aktarmakla yetineceğim.

Görüldüğü kadarıyla Bâbil İmparatorluğu da Akkad imparatorluğu da 1. ve 2. İmparatorluk Dönemi şeklinde farklı farklı dönemlerde karşımıza yeniden çıkmaktadır. Buraya kadar anlatmış olduğumuz 1. İmparatorluklar dini inancın gelişimi ve kültürün temelleri açısından önemliyken, henüz hiç değinmediğimiz 2. İmparatorluklar genelde fetih ve yağma konusunda ön plana çıkarlar ve ilkleriyle aralarında 1000 yıldan uzun bir zaman boşluğu bulunur. Örneğin Asur[107] diye de bildiğimiz 2. Akkad İmparatorluğu, M.Ö. 900'lerden itibaren adeta zulmün

104 En azından yaşamışsa bile, gerçek yaşamdaki İbrahim ile kitaplarda anlatılanlar arasında çok büyük bir uçurum olduğuna inanıyorum. Hatta İbrahim'in Brahman'dan uyarlanmış olduğunu bile düşünebiliriz.

105 Bauer, A.g.e., s. 150.

106 Arkeolojik bulgulara ve dönemin tabletlerine bakıldığı zaman, örneğin 1899'da bulunan ve bugün Louvre'da sergilenen Esagila Tableti'ne bakıldığında meşhur Babil Kulesi'nin bir kuleden çok yedi katlı bir ziggurat olduğu belirtilmektedir. Kısacası Cami minaresi gibi oldukça uzun ve eğer çizimlere bakacak olursak çevresinde birçok pencere bulunan anormal bir kulenin gerçekliğinden bahsetmemiz mümkün değildir. Bkz: Eco, A.g.e., s. 402.

107 Asuri'ler, günümüzdeki Süryanilerdir.

bir sembolü hâline gelir. Fethettiği her bölgede katliamlar, kıyımlar, tecavüzler kol gezer ve hukuksuzluklar son raddeye ulaşır. En meşhur 2. İmparatorluk kralları, "Zalim kral" lakabıyla ün salarlar ve Kitab-ı Mukaddes de genelde bu dönemin oyuncularını zikreder.[108] 2. Sargon, Sinaheriba, Esarhaddon, ve Asurbanipal[109] bunlardandır.

M.Ö. 600'lerin sonuna gelindiğindeyse, Med halkıyla ittifak yapan Bâbilliler, Asur'u devirmeyi ve 2. Bâbil İmparatorluğu'nu kurmayı başarırlar. Bu imparatorluk, en parlak devrini Nebukadnezar zamanında yaşamıştır. Nebukadnezar,(M.Ö. 605–562) en meşhur 2. Bâbil kralıdır ve Buhtı-n Nasar ya da Nabu-kuduri-usur diye de bilinir. Bu kral, M.Ö. 593'de Kudüs'ü fethetmiş[110] ve Yahudilerin kutsal kitaplarının birçoğunu yaktırmıştır. Ardından da 17 bin kadar Yahudi'yi esir alıp Bâbil şehrinde çok ağır şartlarda çalıştırmıştır.[111] Nebukadnezar, İsrail kralı Sedekiya veya Hezekiah'ı da öldürüp Kudüs şehrini harabeye çevirmiş ve birçok kıymetli tapınağı yok etmiştir. Zaman geçtikçe İsrailli kölelerin sayısı nüfusun neredeyse tamamını bulmuştur ve bu durum, ileride kutsal kitaplara da yansımıştır. Öyle ki Bâbil, yüzlerce yıl sonra yazılan İncil'de dahi lanetlenmiştir.[112]

Lakin Nebukadnezar'ın 40 yıllık saltanatından sonra tahta geçen krallar, onun kadar başarılı olamamışlardır. Örneğin oğlu, kayınbiraderi tarafından düzenlenen bir komploya kurban gitmiştir ve bu esnada tahtı gasp eden kayınbirader ise, trajikomik bir şekilde 4 yıl sonra Nabonidus isimli bir devrimci tarafından tahttan indirilerek idam edilmiştir. Fakat Nabonidus bile, doğru düzgün bir hükümdarlık yapamamış, zira Bâbil'i yönetmekle hiç ilgilenmemiştir. O, daha ziya-

---

108 Hatta sadece Asur kralları değil, dönemin Mısır firavunları bile Yahudi metinlerinde gündeme getirilmiştir. Bkz: 2. Tarihler, 12;1-10.

109 Asurbanipal, kardeşi Şamaşşumu-ukin'i Bâbil bölgesinin kralı olarak atamış ve istemeden Bâbil İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır. Zira kardeşi daha sonra kendisine ihanet etmiş ve imparatorluğun bölünmesine sebep olmuştur. Gerçi Şamaşşumu-ukin başarılı olamamıştır ama, yine de bu kıvılcımın fitilini ateşlediğini söylememiz gerekir.

110 Eco, A.g.e., s. 253.

111 Hezekiel, 29-18.

112 İncil, Vahiy, 14;8 "Ardından gelen ikinci bir melek, *"Yıkıldı! Kendi azgın fuhuş şarabını bütün uluslara içiren büyük Bâbil yıkıldı!" diyordu.*"

de -Annesi, Arap ilahlarından biri olan Sin'in bir rahibesi olduğu için olsa gerek- gözlerini Arap topraklarına dikmiş ve tahtı vekaleten oğlu Belşazzar'a bırakarak, emrindeki birçok askerle birlikte Arabistan'ı işgale başlamıştır.[113] Nabonidus'un bu büyük hatası, 2. Bâbil İmparatorluğu'nun sonunu getirmiştir. Zira bu boşluğu fırsat bilen Pers Kralı Kyros (M.Ö. 600-530), bütün gücüyle Bâbil'i kuşatıp imparatorluğu devirmiştir ve Nabonidus her ne kadar geri dönüp intikam almaya çalışmış olsa da başarılı olamamıştır.[114]

Bu devir-teslimler esnasında İbrahimî geleneği son derece etkileyen bir olay meydana gelmiştir: Perslerin Bâbil'i yıkmasıyla birlikte serbest kalan Yahudiler, bu uzun süren esaretten kurtulmalarının sevinciyle hep birlikte ağlamışlardır ve bu ağlayış öyle önem kazanmıştır ki, bugün bile Yahudi halkı, bunu temsilen Ağlama Duvarı dedikleri antik bir yapının önünde özgürlükleri için tanrıya şükredip ağlamaya devam etmektedirler. Lâkin şimdilik bu kadar tarihi bilgi yeter. Biz artık işin mitolojik boyutlarına geçelim.

Babil Yaratılış Destanı (Enuma Eliş)

Sümer/Bâbil inancının özlerini, direkt bu inanca ve yaratılış mitolojisine dair kaleme alınan ve elimizdeki en geniş ve net kaynak olan Enuma Eliş[115] destanında bulmaktayız. Bu destan, İngiliz arkeologların 1845'te, şimdiki Irak topraklarında bulunan Ninova'da başlattıkları kazılar sırasında buldukları 7 adet kil tablet üzerine çivi yazısıyla kaydedilmiştir. Bu tabletlerin, M.Ö. 668-627 yılları arasında hüküm süren Asurbanipal'ın kütüphanesine ait olduğu düşünülmektedir. 1902'de başlayan Alman kazıları ise, destanın Asur tarafından güncellenmiş başka bir versiyonunu gün yüzüne çıkarmıştır. Bu da bu destanın Bâbilliler için olduğu kadar,

113 Nabonidus tahta geçtiğinde 60 yaşlarındaydı. Annesinin adı Adda-Guppi idi. Kendisinde kraliyet kanı bulunmadığı için tahta pek de sahip çıkmak niyetinde değildi. Hatta Şippar kentlerindeki tapınakların restorasyonlarını anlatan, Haran'da keşfedilen bir yazıtta şöyle dediği yazmaktadır: *"Ben Nabonidus, önemli biri olma onuruna sahip olmadım, krallık içimde yok..."* Bkz: Bauer, A.g.e., s. 485.

114 Eco, A.g.e., s. 255.

115 "Gökyüzünde İken."

Asurlular için de önemli olduğunu göstermektedir.[116] Bu tabletler tahminen M.Ö. 1000 yıllarına dayanır, fakat elbette ki,, üzerlerine kazınan hikâye bundan çok daha eskiye dayanmaktadır. Zira M.Ö. 1728-1686 yılları arasında yaşamış olan ünlü Bâbil kralı Hammurabi bile, birkaç sayfa önce söylediğimiz üzere anıtının girişinde hem Enuma Eliş'ten hem de Marduk'tan bahsetmiştir. Bu da demektir ki, bu Yaratılış Destanı'nın tarihi, en azından M.Ö. 2000'lere dek uzanmaktadır.[117]

Enuma Eliş,[118] yaratılıştan önce sadece suyun olduğunu ve suyun üzerinde Apsu isimli bir İlk İlah'ın mevcuda geldiğini söyler. Apsu tatlı suları yönetirken, onun bir eşi ve karşıtı olarak bir de Tiamat'ın ortaya çıktığı ve Tiamat'ın[119] tuzlu suların hâkimi olduğu söylenir ve bu esnada ne gökyüzünün ne de yeryüzünün henüz ortaya çıkmadığı yazar:

"1. Henüz yukarının adı gökyüzü değil iken,
2. Aşağıya yer yüzü denmez iken,
3. Apsû vardı. [Tanrıların] ileri geleni, babasıydı o.
4. Ve onların hepsini doğuran tanrıça Tiamat vardı.
5. Ve [Apsû ve Tiamat] sularını birbirine karıştırdılar.
6. Henüz [tanrılar için] bir tapınak bile yapılmamıştı.
7. Tanrıların hiçbiri ortada yok iken,
8. Esameleri okunmuyor iken, kaderler yazılmamış iken,
9. Suların içinde tanrılar yaratıldı."[120]

Daha sonra, Apsu'nun[121] tatlı, Tiamat'ın tuzlu sularının içinde Anşar ve Kişar[122] isimli iki tanrı şekillenmiştir ve zamanı gelince onla-

116 Rosenberg, A.g.e.,, s. 241.

117 Genel uzlaşı M.Ö. 2500'lere dayandığı yönündedir.

118 Bu destan, Bâbil'de her yıl sonbaharın başlangıcını simgeleyen on günlük Yeni Yıl festivalinin bir parçası olarak ezbere okunmuş ve bu sayede kayda geçirilmediği dönemlerde bile orijinalliğini korumayı başarmıştır.

119 Sümer'deki karşılığı Nintu'dur.

120 "Enuma Eliş - Bâbil Yaratılış Destanı", İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, 2020, Çev. Selim F. Adalı & Ali T. Görgü, s. 3, 1. Tablet.

121 Enki diye de bilinir.

122 Sümer'de bir karşılıkları yoktur. Bâbil devrinden kalma tanrılardır.

rın birleşmesinden Anu isimli Gök Tanrısı doğmuştur. Anu'dan ise Ea meydana gelmiştir. Ea, diğer tanrılardan daha akıllı, daha anlayışlı ve daha güçlü olduğundan, sihir kullanma konusunda bütün tanrılardan daha yeteneklidir ve Yeryüzü Tanrısı olarak görevlendirilmiştir.[123] Ek olarak bir de Sümer'de hem hava tanrısı olarak tapılan hem de bir dönem Tanrıların Efendisi mahlâsını kazanan Enlil'den[124] ve Aşk ile Savaş'ın Tanrıçası olan İştar'dan[125] bahsedilebilir. Bütün bunlar Tanrılar Konseyi'nin Sümer ve Bâbil tarafındaki yansımalarıdır.[126] Ama elbette kendilerinden sonrakilere köken oluşturmaları sebebiyle önemli bir pozisyona sahip olan tanrılar da vardır. Örneğin Ea, Bâbil'e göre Marduk'un babasıdır ve bir anlamda Sümer'deki Apsu'nun bir varyantıdır. Kendisi aklın ve tüm zanaatların tanrısı olarak da bilinir. Aynı şekilde Marduk'un annesi olması ve Ea'nın da eşi olarak tanıtılması sebebiyle Damkina da mevzubahis edilebilir fakat, kendisinin diğer bütün önemli Tanrıça figürleri gibi Sümer'de bir karşılığı yoktur. Marduk ise mitolojideki en önemli figürdür zira kendisi en sonunda Baş Tanrı makamına yükselecektir. Süreç şu şekilde ilerler: Tiamat ve Apsu, kendilerinden çıkan tanrıları son derece serbest bırakırlar ve her biri başka bir elemente hükmeder hâle gelir. Fakat bir süre sonra bu tanrılar (Yani Enlil, Ea ve diğerleri) o kadar şımarık ve çekilmez bir tavır sergilerler ki, Apsu onların gürültüsünden uyku bile uyuyamaz. Bir süre sonra da çileden çıkıp Tiamat'a *"Yarattığımız bütün tanrıları öldüreceğim!"* der. Tiamat ise Apsu'ya çok sinirlenir ve her anne gibi evlatlarına kıyamadığından sulh yolunu arar:

"45. Ne diye biz kendi yarattığımızı yok edelim ki?

123 "Ki" diye de bilinir.

124 Bâbil'deki versiyonda yeryüzü ve gökyüzü arasındaki havayı yönetir.

125 Rosenberg, A.g.e., s. 245.

126 Ayrıca Hammurabi ve sonrasındaki devirde üç tanrının önemli bir konuma yerleştirildiğini görmekteyiz: Yamhad Krallığı'nın tanrısı Adad, Orta Fırat'ın tanrısı Dagan ve Sippar, Larsa ve Andarig krallıklarının tanrısı olan Şamaş. Bu üç tanrı da çeşitli ittifaklar ve işbirlikleri sonucu inanca dâhil edilmiştir, fakat baş tanrıların konumu değişmemiştir. Bkz: Eco, A.g.e., s. 145.

46. Yaptıkları huzurumuzu bozsa da onları güzellikle dizginleyelim!"[127]

Fakat Apsu'nun içi bir türlü soğumaz ve Tiamat ile kavga etmemek için sanki evlatlarını affetmiş gibi görünür. Arka planda ise, yine kendi çocuğu olan Mummu adındaki diğer bir Tanrı ile sinsice planlar yapar. Bu esnada Apsu ve Mummu'nun planlarını öğrenen genç tanrılar, büyük bir telaşa kapılırlar. Ne var ki içlerindeki en akıllı Tanrı olan Ea, Apsu ve Mummu'dan korunabilmek amacıyla genç tanrıları koruyacak bir bariyer büyüsü yapmayı ve Apsu'yu uykuya yatıracak bir sihir üretmeyi başarır. Apsu uyuyakalınca Ea, onu zincirlerle bağlar ve başındaki tacı da gasp ederek kendi başına yerleştirir. Bütün krallık yetkilerini kendi zimmetine geçirdikten sonra Apsu'yu öldürür ve Mummu'yu da adeta bir evcil hayvan gibi kendi kölesine çevirir. Krallık tahtına oturan Ea, eskiden Apsu'ya ait olan tatlı suların üzerinde Damkina ile birlikte hüküm sürmeye başlar ve çok geçmeden onların birleşmesinden Marduk meydana gelir.

Ea, Marduk'u görünüş ve güç bakımından diğer bütün tanrılardan üstün olacak şekilde çifte tanrı yapar. Doğumundan itibaren onu itina ile besler ve doğal bir önder görüntüsüne büründürür. Öyle ki bunun bir sonucu olarak Marduk'un yüzünde her şeyi her an görebilen dört ışıltılı göz belirir ve Marduk, her an her şeyi duyabilen dört kulağa da sahip olur. Ağzını ne zaman açsa içinden ateşler çıkar ve başındaki on ışık halkasıyla birlikte, görenlere korku veren; âdeta sizi içgüdüsel bir şekilde önünde tapınacak hâle getiren bir kudrete kavuşur.[128] Tanrılar bile ona hem hayranlık duyar, hem de ondan korkarlar.[129] Ne var ki Tanrılar, Apsu'nun öldürülüşünden sonra iyice şımarırlar ve Anu; kuzey, güney, doğu ve batı rüzgarlarını yaratarak, bu şiddetli rüzgarlarla

127 Enuma Eliş, s. 4, 1. Tablet.

128 Rosenberg, A.g.e.,. s. 247-248.

129 Bu epey insani bir eğilimdir. Zira doğaüstü bizde iki duyguya yol açabilir: Ya ondan korkarız ve onunla karşı karşıya geldiğimizde endişelenir ve hoşlanmayız; ya da bizi çeker, ona hayran olur ve kendisine yaklaşmaya ihtiyaç duyduğumuz hissine kapılırız. Göz alıcı her şey gibi büyüler ve endişelendirir.

Tiamat'ın sularını karıştırmaya başlar. Bu durum, Tiamat'tan meydana gelen kimi tanrıların rahatsız olmasına, acı çekmelerine ve içlerinin nefretle dolmasına sebep olur. Tiamat'ın diğer çocuklarından biri olan Kingu,[130] Nihayet çeşitli tanrıları emrinde toplayıp Tiamat'a, *"Bu zorbalığa neden izin veriyorsun? Kocanı öldürenlerden intikam almayacak mısın? Huzurumuzu kaçıran, bize uyku uyutmayan, sürekli ızdırap veren bu eğlencelerine daha ne kadar müsaade edeceksin?"*[131] ve benzeri şikâyetlerde bulunur. Tiamat da bu talepler sonucunda tamı tamına on bin kişiden oluşan bir canavarlar ordusu yaratır ve ordunun başına da Başkomutan olarak Kingu'yu atayarak savaşmaya hazırlanır:

"141. Boynuzlu yılanı, yılan ejderi ve tüylü canavarı yarattı,
142. Aslan başlı adamları, vahşi köpekleri ve akrep adamları yarattı,
143. Vahşi fırtına cinlerini, balık adamları ve büyük boğayı[132] yarattı.
144. [Hepsinin] karşı konulamaz silahları var, savaşmaktan korkmazlar."[133]

Ardından, durumu haber alan Ea, büyükbabası Anşar'a giderek yardım ister:

"85. [Ey Babam!] Tiamat'ın yaptıkları benim gücümü aşıyor,
86. Entrikalarını öğrendim, benim büyülerim ona yeterince tesir etmiyor,
87. Çok korkunç, büyük bir gücü var,
88. Etrafındakilerle çok güçlü, kimse ona karşı gelemez,
89. Çığlığı hep yükseliyor, hiç dinmiyor,
90. Çığlığından korktum ve kaçtım."[134]

---

130 Sümer'de bir karşılığı yoktur fakat sonraki mitolojilerin Anti-Christ ya da Deccâl olarak adlandırdıkları varlığın da kökenini oluşturur. Baş Düşman Tiamat, yani Şeytan, yardımcısı ise Kingu, yani Deccâldir.

131 Rosenberg, A.g.e., s. 245.

132 Yunan mitolojisinde Minatour olarak bilinir.

133 Enuma Eliş, s. 8, Birinci Tablet.

134 Enuma Eliş, s. 16, 2. Tablet.

Bunun üzerine Anşar, Ea'nın başaramadığını başarması için Anu'yu görevlendirir:

"104. Anu [Tiamat'a] varmak için yola koyuldu,
105. Gitti ve Tiamat'ın entrikalarını öğrendi,
106. Olduğu yere çöktü, sus pus oldu. Korkudan geri döndü."[135]

Aynı şeyi Anşar da dener fakat, değişen bir şey olmaz. Görünen o ki, hiçbir Tanrı Tiamat'ın karşısına çıkabilecek kalibrede değildir:

"121. Tanrılar toplanmıştı,
122. Sus pus olmuşlardı, oturuyorlardı
123. Kimsenin Tiamat'a karşı çıkma cesareti yoktu..."[136]

İşte tam da bu noktada Marduk sahneye çıkar ve "Baş Tanrı" olma karşılığında bu görevi üstlenebileceğini söyler:

"155. Ey Tanrıların kudretlisi ve büyük tanrıların kaderi,
156. Eğer sizin intikamınızı alacaksam,
157. Tiamat'ın hakkından gelip sizi kurtaracaksam,
158. Bir meclis kurun ve bana şanlı bir kader tayin edin,
159. Tanrılar meclisinde rahat oturun!
160. Artık sizin değil benim sarf ettiğim sözler kader olsun!
161. Ben ne yaparsam kimse değiştirmesin!
162. Ağzımdan çıkan hiçbir söz silinmesin, değiştirilmesin!"[137][138]

Fakat Marduk'un hiddeti yeterli değildir. Zira Tiamat, bütün tanrıların annesidir ve hiçbir tanrı onu tek başına yenemez. Bu sebeple bütün tanrılar, kendi özel güçlerini savaştan önce Marduk'a devretmek

135 Enuma Eliş, 2. Tablet, s. 17.

136 Enuma Eliş, 2. Tablet, s. 17.

137 Enuma Eliş, 2. Tablet, s. 19.

138 Bâbil versiyonunda Marduk'un "Tiamat ne de olsa bir kadın! Benimle boy ölçüşemez..." türünde Ataerkil sözler sarf ettiği de belirtilmektedir. Bkz: Rosenberg, A.g.e., s. 249.

zorunda kalırlar. Böylece Marduk, akıl almaz bir güce ulaşır ve başında 50 haleden oluşan bir taç belirir.[139] Geriye sadece Tiamat'ı öldürmek kalmıştır ve bu, riske atılabilecek bir savaş değildir. Çünkü Marduk kaybederse, herkes kaybedecektir. Bu yüzden de Tanrılar bir toplantı yaparak Marduk'un gücünü test etmek isterler. Marduk'tan herhangi bir fiziksel güç uygulamadan, sadece "söyleyerek"[140] yaratmasını ve yok etmesini talep ederler:

"19. [Tanrılar] birlikte bir yıldız kümesi yarattılar,
20. Oğulları Marduk'a seslendiler:
21. 'Senin kaderin bütün tanrılardan üstündür,
22. Emrinle yok et ve emrinle yarat!
23. Yıldız kümesini [bir] emrinle yok et!
24. İkinci emrinle yıldız kümesi var olsun!'
25. Emretti ve yıldız kümesi yok oldu.
26. Bir daha emretti ve yıldız kümesi var oldu.
27. Baba tanrılar [Marduk'u] emir verirken görünce,
28. Neşelendiler ve [onu] kutladılar, 'Marduk kraldır,' [dediler],
29. Ona taht ve hükümdarlık asasını verdiler..."[141]

Ardından Marduk Tiamat ile savaşmaya gider. Karşısına ilk olarak Kingu çıkar, lâkin Kingu, emrindeki 10 bin kişilik canavar ordusuna rağmen Marduk'la boy ölçüşemez. Marduk Kingu'u bir hamlede öldürür ve Tiamat'ın Kingu'ya vakfettiği Kader Tableti'ni gasp eder. Böylece tanrısal her ne tür bir güç varsa, her birine ulaşmış olur. Marduk, sadece Tiamat'ı yenmeye odaklı ürettiği özel bir yayı, zehirli okları ve yıldırımlar yahut rüzgarlar gibi sayısız doğa gücüyle Tiamat'ın karşısı-

139 Bâbil inancına göre her hâle bir isimdir, ve Marduk kaç hâle topladıysa o kadar isme sahiptir. Bunu, İslâm'ın Allah'ının 99 isme sahip olmasına benzetebilirsiniz. Her isim ayrı bir sıfatı, ayrı bir gücü ve özelliği ifade eder. Bkz: Enuma Eliş, s. 7, 1. Tablet, 104. Mısra.

140 Bu "Ol!" sözü ile yaratım tarzını sıradaki bölümlerde de sıkça göreceğiz.

141 Enuma Eliş, 4. Tablet, s. 31-32.

na çıkar ve Ana Tanrıça'yı[142] teke tek bir dövüşte yenerek, emrinde kim varsa her birini de öldürerek tam anlamıyla bütün evrenin hükümdarı olur. Ardından Tiamat'ı ikiye bölerek vücudunun bir tarafıyla gökyüzünü, diğer tarafıyla da yeryüzünü yaratır ve Tiamat'ın tükürüğünden bulutlar, başından dağlar, gözlerinden ise Dicle ve Fırat nehirleri yaratılır:[143]

"137. Marduk onu [Tiamat'ı] kurutulmuş balık gibi ikiye böldü,
138. Bir yarısını gökyüzü olarak yukarı serdi,
139. Derisini çekti ve [oraya] bir gözcü[144] yerleştirdi."[145]

Bütün evrenin yaratıcısı, düzenleyicisi ve hükmedicisi olarak Marduk, gökleri yönetmesi için Anu'yu, yeryüzünü yönetmesi için ise Ea'yı ve yeryüzü ile gökyüzü arasındaki havayı kontrolü altına alması için de Enlil'i görevlendirir. Kısacası bölümün başında saydığımız bu görevler, aslen Marduk tarafından dağıtılır. Marduk'tan öncesiyse sadece tanrıların bulunduğu bir dağınıklık ortamıdır. Asıl düzen ve asıl yaratılış Marduk ile başlar. Marduk, yılı aylara ve günlere böler ve Ay'ın, yani Sin'in gece ışığı olarak parlamasını sağlar. Gündüz için ise Şamaş adını verdiği Güneş'i yaratır ve insanları da öldürdüğü Kingu'nun kan damarlarından yarattıktan sonra[146] onların kendisine tapınabilmeleri

142 Magna Mater.

143 İlk Tanrı'nın bedeninden evreni yaratma, yani daha doğrusu Tanrı'yı evrene dönüştürme miti yalnızca Bâbil'e has değildir. Örneğin Çin'de Putien, Hindistan'da Puruşa ve Almanlarda ise Ymir ismiyle karşımıza çıkan ilahlar, inanca göre bedenleri parçalanmak ve dönüştürülmek suretiyle bu evrene evrilmişlerdir. Bkz: Pettazzoni, A.g.e., s. 93.

144 Gözcüyü Marduk'a hizmet eden alt kademe bir tanrı, Melek olarak da düşünebilirsiniz. Zira Tevrat'da Keruv adı verilen meleklerin aynı zamanda Gözcü olarak adlandırıldıklarını ve Cennet Bahçesi'ni koruduklarını görmekteyiz: Yaratılış, 2. Bölüm.

145 Enuma Eliş, 4. Tablet, s. 36.

146 Mezopotamya kültüründe insanın kökenini açıklayan en az dört anlatı vardır. Bunlardan biri, insanın bir ot gibi yerden bittiğini anlatır. İkinci versiyon, Yaratılış Destanı'nda da yazdığı gibi, Tanrı'nın bir avuç kil alıp bunu zanaatkârlığıyla insana çevirdiğinden ve Enki'nin bu heykelciğe can verdiğinden bahseder. Üçüncü versiyonda insanları yaratanın tanrıça Aruru olduğu söylenir, fakat Aruru'nun kim olduğuna dair net bir bilgimiz yoktur. Dördüncü versiyon ise, insanın yaratılması için iki tanrının öldürüldüğünü söyler. Bkz: Eliade, A.g.e., s. 88.

için, emrindeki Annunnakiler denen tanrılar grubuna Bâbil'i ve İlk Tapınak'ı[147] inşa ettirir:

"57. Bâbil'i inşa edin, istediğiniz iş o!
58. Kerpiçten tuğla yapın, tapınağın adını koyun!"[148]

Ea, insanlara bütün yaşam amaçlarının Marduk'a hizmet etmek olduğunu dikte eder[149] ve bundan sonraki tabletler artık insanların tarihine dair hikâyelere odaklanırlar, örneğin birkaç sayfa sonra değineceğimiz Gılgamış Destanı bunlardan biridir. Toparlarsak Marduk, Demiurgos/Demiurge diye bilinen "Düzenleyici, Demirci Tanrı" figürünün ilk örneklerinden birisidir. Bu yaratıcı tipine Masonlukta "Ulu Mimar" da denmektedir. Zira Tanrı'nın bir şeyleri yoktan yaratmasındansa var olana şekil verdiğini ve düzensizliğe düzen getirdiğini düşünmek, Antik Çağ'ın en yaygın inanış biçimidir. Bunun dışında destanın neyi amaçladığı ve ne tür bir mesaj vermeye çalıştığı çok barizdir:

Çeşitli yaratımlardan ve süreçlerden sonra, finale gelindiğinde erkek tanrı Marduk (Cosmos), önceki dişi tanrı Tiamat'ın (Kaos) yerini alarak evrenin yeni yöneticisi oluyor. Ortadoğu kültüründe sihir yapabilme becerisi, yönetebilme becerisinin bir kanıtı sayıldığı için bu iki tanrı, birbirlerine karşı sihirle mücadele ediyorlar[150] ve Marduk daha güçlü sihirlere sahip olduğu için mücadeleyi kazanıyor.[151][152]

---

147 Bu ilk tapınak fikri, daha sonra İslâm'da da yer bulmuştur. Müslümanlar, Hz. İbrahim'in yeryüzündeki ilk tapınak olduğuna inandıkları Kâbe'yi inşa ettiğine inanırlar.

148 Enuma Eliş, 6. Tablet, s. 49.

149 Kur'ân'da da bir benzeri vardır. Allah, *"Ben sizi yalnızca bana kulluk edesiniz diye yarattım."* der. Bkz: Zâriyat, 56.

150 Donna, s. 239.

151 Babil sihrine Maji denmektedir, bugünkü Magic kelimesinin de kökeni buraya dayanır.

152 Babil halkı bu mitin Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde de birtakım etkilerinin olduğuna inanmış olacak ki, her yıl nehrin kıyıları basmasının ve çeşitli bahar tufanlarıyla kıyı köylerini tahrip etmesinin sebebi olarak Tiamat'ı görmüş ve Marduk'un onu yenmesini de "nehrin durulması" saymışlar. Halbuki biraz coğrafya ve geometri öğrenselerdi, Mısırlıların Nil Nehri üzerine aldıkları önlemlerin bir benzerini alabilir ve Marduk'un galip gelmesini beklemeden eşeklerini sağlam kazığa bağlayabilirlerdi.

Marduk'un, eski bir düzensizliğin üzerinde yükselmiş olması çoğu açıdan manidardır.[153] Örneğin Anaerkilliğin hâkim olduğu bir toplumda "erkek" olduğu birçok defa vurgulanan bir "baş tanrı" figürünün popülarite kazanması, ayrıca zamanla yasa ve kuralların da erkeğin çıkarına hizmet eder şekilde düzenlenmesi; yani toplumun günden güne Ataerkil bir yapı alması belki de Marduk miti aracılığıyla kayda geçirilmiş olabilir. Zira Marduk, her şeyin kökeni olan bir Tanrıça'yı yenerek krallığını kazanmıştır. Destanın pasajlarında da Tiamat'ın bir "kadın" olduğu için "erkeğe" kaybedeceği görüşü birçok defa vurgulanmıştır:

"91. Ey babam yılmayın, onun karşısına çıkacak başka birini gönderin!
92. O kadın çok güçlü olabilir ama bir erkek daha güçlüdür."[154]

Buradaki ana sorun Mitoloji'nin dönemden döneme güncellenmiş olmasından kaynaklanır. Zira eskiden Sümer'de İyi kabul edilen, adeta yaratılanlara kol-kanat geren Tiamat, Bâbil'de bir baş düşmana, bir İblis'e dönüştürülmüştür. Eskiden çocukları koruyan Tiamat, artık çocukları öldürmesi için canavarlar yaratmaktadır. Eskiden kocası ve çocuklarından daha güçlü olan bu ilâhe, artık gözden düşmüştür ve intikam peşindedir. Eskiden iyiliğin sembolü olan bu kadın ejderha, artık kaosun, düzensizliğin, kötülüğün ve dengesizliğin sembolüdür. Erkek olan Marduk ise düzeni getirmiş, yeni koruyucumuz olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Bâbil'de Marduk'a adanan kurbanlar ve Marduk için okunan dualar, aynı zamanda Marduk Tapınağı'nın kurulduğu başkenti de onurlandırmışlardır ve bu sayede dini görüşle siyasi düzen birbirini tamamlamıştır. Dolayısıyla din adamlığı, aynı zamanda yöneticiliğin de bir özelliğine dönüşmüştür. Zaten bu sebep-

153 Din adamları hemen her kuşakta Marduk'a yeni özellikler eklerler ve sonunda da Marduk'u, evreni yaratan, onu düzenleyen ve aynı zamanda insanlara can veren bir ilaha evrimleştirirler. Hem yaşayanların dünyası hem de ölüler diyarı, sadece ve sadece Marduk'un emrindedir.

154 Enuma Eliş, 2. Tablet, s. 16.

le Hammurabi kendisini "Tanrı'nın Elçisi" olarak tanıtabilmiştir. Aynı şeyi bir sonraki bölümde Mısır'ın Tanrı-Kralları da yapacaklar ve aynı tavrı yine İsrailoğulları'nda da göreceğiz.[155]

Sözün özü, Bâbilliler Sümerlerin geleneksel yaratılış öykülerini aldılar ve bundan yeni ve hem ulusal hem de siyasal amaçlarla kullanılabilecek bir metin çıkardılar. Evrenin yaratıcısının Bâbil'i kutsadığını, bu sebeple de Bâbil'in en önemli şehir olduğunu iddia ettiler, dolayısıyla da Bâbil halkının Tanrı'nın Halkı olduğuna inandılar. Aynı cehalete Antikçağ'daki her imparatorlukta rastlamaktayız. Her krallık, kendi tanrısının tek ve en gerçek Tanrı olduğunu iddia etmiştir ve bu yüzden de her tanrı mahallîdir. Örneğin Büyük Tufan'ın bütün dünyayı sardığı iddia edilir fakat, o dönemin tarihçi ve coğrafyacılarının bildiği tüm dünya zaten anca kendi ülkeleri ve az biraz da komşularının bulunduğu kısımlardır. Bu sebeple M.Ö. 1000'lerden veya 2000'lerden bahsettiğimiz zaman, maalesef takım tutar gibi kendine bir millet belirleyen ve bütün insanlığın içinde yalnızca belli bir soyu veya kavmi yücelten Tanrıların hüküm sürdüğü bir dönemden bahsettiğimizi hatırlatmak gerekir. Zira o dönemin tanrıları dünyadan pek de haberdar değildir.

Mezopotamya'da Ahiret Kavramı - İnanna'nın Yeraltı'na İnişi

Ahiret kavramının oluşumunu basitten komplekse doğru inceleyebilmek için önce klasik dinlerin ortaya çıkış yuvası olan Mezopotamya'yı bir incelememiz gerekiyordu, bu sebeple de kitabın 2. Bölümünü Mezopotamya'dan başlattım. Fakat ne yazık ki en eski Mezopotamya inançlarında bile doğru düzgün bir ahiret kavramıyla karşılaşamıyoruz. Görünen o ki geçmişten günümüze yaklaştıkça, yeni gelişen mitolojilerle beraber ahiret inancı da bir evrimleşme sürecine girmiş. Mezopotamya'da son derece muğlak ve silik aktarılan ahiret olgusu, kitaplı dinlere gelindiği zaman ırmaklarından şaraplar akan cennetlere, 70.000 civarı hizmetçiye sahip kişiye özel saraylara kadar ayrıntılarla doldurulmuş. Mezopotamya'nın eski inançları elbette günümüzün

155 İsrailli elçiler belki kendilerine Tanrı demeyecekler ama, Tanrı'nın Habercisi sıfatıyla tahta oturma konusunda da epey hevesli davranacaklar.

popüler dinleriyle kıyaslanamazlar, fakat yine de Destan ve Mit'ler, dinin yönetici kadro tarafından ne kadar önemli olduğunu ve hem yasa üretme hem de hükümdarlık konusunda ne kadar işlevsel olduğunu yeterli ölçüde gösterirler. Bu hususta ele alabileceğimiz en meşhur destanlar, İnanna'nın Yeraltı'na İnişi ve Gılgamış Destanı olarak bilinen metinlerdir. İnanna öyküsü, adından da anlaşılabileceği üzere Yeraltı'na yapılan bir yolculuğu anlatır.

Öykünün ilk kısmı, Gılgamış Destanı ve hatta Yaratılış Destanı'nda bile göndermeleri yapılan Huluppu Ağacı'ndan bahseder. Bütün bu destanların ortak fikrine göre yaratılıştan hemen sonra İnanna,[156] Fırat'tan bir ağaç alıp, ağacı Taht'a dönüştürmek amacıyla kendi şehri Uruk'a taşımıştır. Fakat söylendiğine göre ağacın köklerine bir yılan yuva yapmıştır ve karanlık Lilith, ağacın gövdesine yerleşmiştir.[157] İnanna, Uruk kahramanı Gılgamış'tan ağacını istilacılardan kurtarmasını ister ve Gılgamış da bu isteği yerine getirerek hem ağacı kurtarır hem de gövdesinden bir taht oyar. Kısa süre sonra İnanna, topraklarını sürmesi için kendisine bir eş aramaya başlar.[158] Öykü bize bu eşin Dumuzi (Tammuz)[159] olduğunu söyler ve Dumuzi, İnanna'nın bereketli topraklarını "dölleyerek" meyve-sebzelerin ortaya çıkmasını sağlar.[160]

---

156 İnanna, Akkad'da İştar adıyla bilinmektedir. Asur devrinde ise Aştarte adını almıştır. Bir dönem Yahudiler de kendisine tapmıştır.

157 Lilith, Tevrat'da adına rastlamasak da Talmud gibi ikincil Yahudi kaynaklarında karşımıza çıkan bir isimdir ve Âdem'in ilk eşi olarak tanıtılır. Söylendiğine göre kendisi de tıpkı Âdem gibi ayrı bir özden ve Âdem ile aynı anda yaratılmıştır, fakat son derece feminist ve boyun eğmeyen bir yapıya sahiptir, hatta cinsel birleşme esnasında bile üstte olmak ister. Velhasıl-ı kelâm, birkaç tartışma ve anlaşmazlıktan sonra Cennet'ten çıkarılır ve onun yerine daha uysal, daha makul bir eş olarak Âdem'in kaburga kemiğinden Havva yaratılır. Lilith, Mezopotamya geleneğinde Lilitu adıyla da bilinmektedir.

158 İnanna aynı zamanda Aşk Tanrıçası idi, çünkü onun bereketi sürekli cinsellik ile bağdaştırılmıştı. Bkz: Eliade, A.g.e., s. 93.

159 Tammuz, Selvi Ağacı ile sembolize edilir. Hz. İsa da Selvi ağacından bir çarmıhta ölmüştür. Bu sebeple Selvi kutsaldır ve mezarlıklara dikilir. İslâm kültüründe bu ağaç, sonradan şeyhlerle ilişkilendirilmiştir ve eski Türk kültüründen kalma çaput bağlama geleneği de, türbelere dikilen Selvi ağaçlarına dilek bağlamaya dönüşmüştür. Yahudiler ise Selvi ağacını Salem'in sembolü olarak görürler.

160 Leeming, A.g.e., s. 31-32.

Fakat İnanna bu kadarıyla yetinmez, o tam anlamıyla egemen olmak ister ve bunun için de kendisinin bir yansıması olan, Ereşkigal adındaki karanlık kız kardeşinin sırlarını öğrenmeyi amaç edinir; lâkin bunu yapabilmesinin tek bir yolu vardır: Yeraltı Dünyası'na inmek!

"İnanna göğü ve yeri terk etti, Aşağıdaki Dünya'ya inmek için..."[161]

İnanna en güzel kıyafetleri, mücevherleri ve Me denilen 7 tanrısal gücüyle yolculuğa koyulur fakat bu ziyaretten haberdar olan Ereşkigal, İnanna'nın 7 ayrı kilitli kapıdan geçmesini ve her kapıda bir aksesuarını/gücünü bırakmasını şart koşar.[162] Bütün kapılardan geçen İnanna, en sonunda çırılçıplak kalır, artık basit bir ölümlüden farklı değildir. Dolayısıyla Ereşkigal'in tahtını ele geçirme planları suya düşer ve Ereşkigal tarafından öldürülür. Sonra da Yeraltı Tanrıları onu bir et parçası gibi duvara çivilerler:

"Böylece dize getirilmiş
Ve soyulmuş bedeni
Ereşkigal'in önüne getirildi.
Bunun üzerine Kutsal Ereşkigal tahtına oturdu
Anunna'lar,(Annunnakiler) Yedi Yargıç da
Yüzüne okudular hükmü:
Ereşkigal İnanna'ya baktı: Öldürecek gibi baktı!
Ona bir söz söyledi: Çok öfkeli bir söz!
Ona doğru bir çığlık attı: Bir lanet çığlığı!
Kendisine böyle davranılan kadın cesede dönüştü.
Ceset de bir çiviye asıldı!"[163]

---

161 Bottero & Kramer, A.g.e., s. 313, 1-10.

162 Her güç ayrı bir obje ile sembolize edilmiştir. Örneğin çift şeritli bir inci kolye, ipek bir elbise, kutsal bir taç vesaire. 7 Sayısına özellikle vurgu yapılmasının sebebiyse, o dönemde gökyüzünde anca 7 büyük varlığın tespit edilebilmiş olmasıdır: Güneş, Ay, Mars, Merkür, Jüpiter, Venüs ve Satürn. Bütün bu gök cisimleri hemen her mitolojide bir Tanrı olarak karşımıza çıkalar ve birçok dinde 7 sembolünün bulunmasının asıl sebebi bunlardır; 7 kat gök, 7 kat cehennem, 7 dağ, 7 ateş, 7 kapı, 7 kilise, 7 başlı yılanlar ve dahası. Fakat ilk zamanlarda gökyüzü 7 katmanlı değil, 3 katmanlı düşünülmekteydi: Güney göğü, kuzey göğü ve ortadaki gök. Kuzey Anu'ya, orta Enlil'e, güney de Enki'ye aitti.

163 Bottero & Kramer, A.g.e., s. 319, 160-170.

İnanna'nın son derece kibirli ve özgüvenli bir şekilde çıktığı bu macera, tabir-i caizse boyunun ölçüsünü almasıyla sonuçlanmıştır. Olayın üzerinden üç gün geçtikten sonra İnanna'nın yakın dostu Ninşubur, Enlil ve Nanna'ya giderek yardım dilenir. Zira İnanna, Ninşubur'u olur da geri dönmezse diye çoktan tembihlemiştir.[164] En başında Tanrılar bu işe karışmak istemezler, ama en azından Enlil, Ereşkigal'e çeşitli hediyeler sunmaya ve bu hediyeler karşısında İnanna'yı serbest bırakmasını talep etmeye razı gelir. İnanna nasıl ki doğurganlığın sembolüyse, Ereşkigal de Ölüler Diyarı'nın ruhu olduğu için kısırlığın ve cansızlığın sembolüdür. Bu sebeple Enlil ona Hayat Bitkisi'ni ve Hayat Suyu'nu teklif eder. Ereşkigal hediyeleri kabul eder ve anlaşma sonucu Enlil'in yarattığı iki hizmetçi önce Hayat Suyu ile İnanna'yı canlandırırlar, ardından da hediyeleri Ereşkigal'e takdim ederek İnanna'yı Yeraltı'ndan çıkarmak üzere hazırlanırlar; fakat tam da İnanna Yeraltı'ndan çıkmak üzereyken Yeraltı'nın Yedi Yargıcı onu yakalar ve şu şartı koyarlar:

"Ölüler Diyarı'na inip de zarara uğramadan çıkan görülmüş mü? Eğer İnanna ölüler diyarından çıkacaksa, yerine birini bıraksın!"[165]

Ardından İnanna yanında bir grup Yeraltı Şeytanı (Galla) ile yeryüzüne geri döner, eğer yerine geçecek Tanrısal birini bulamazsa Şeytanlar İnanna'yı yeniden Yeraltı'na götüreceklerdir. Bunun için önce Umma ve Bad-Tibira gibi şehirlere uğrarlar fakat o şehirlerin koruyucu tanrıları İnanna'nın önünde secde edip "Ne olur beni alma!" diyerek merhamet dilenirler. Sıkılan Şeytanlar İnanna'nın yardımcısı olan Ninşubur'a[166][167] göz dikerler, fakat İnanna'nın içi buna el vermez ve en sonunda da Uruk'a giderler. İnanna, Dumuzi'nin dövünüp yakınmakta olduğunu zannederken bir de bakar ki Dumuzi, İnanna'nın gidişiyle şehrin tek hâkimi olduğu için kutlamalar yapmaktadır. Hayal kırıklı-

164 Eliade, A.g.e., s. 93.

165 Eliade, A.g.e., s. 94.

166 Papsukkal diye de bilinir.

167 Ali Narçın, "Babil", Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baskı, 2016, s. 82.

ğına uğrayan İnanna, İntikam hırsıyla dolup taşar ve Dumuzi'yi şeytanlara teslim eder. Dumuzi Yeraltı'nda akıl almaz işkencelere maruz kalır; o kadar çok ağlar, o kadar çok yalvarır ki en sonunda kız kardeşi yeni bir teklifle ortaya çıkar:

"Yılın yarısında Dumuzi Yeraltı'nda kalsın, diğer yarısında da onun yerine kız kardeşi olarak ben Yeraltı'nda kalayım!"

Bu teklif kabul edilir ve bu durum doğa olaylarını da etkiler. Zira Yeraltı'na gitmek, ölmek demektir ve Yeraltı'ndan çıkmak, yeniden hayat bulmakla eş değerdir. Eh, Dumuzi aynı zamanda İnanna'yı, yani doğayı dölleyen ve canlandıran bir şahıs olduğundan; onun Yeraltı'nda bulunduğu 6 aylık süreç ekinlerin öldüğü, güneşin nadiren göründüğü ve doğanın soluklaştığı mevsimlerin bir sembolüdür. Dumuzi'nin Yeryüzü'ne çıkışıysa baharın geldiği, ekinlerin canlandığı, çiçeklerin açtığı, her tarafın yeşile büründüğü dönemi ifade eder.[168]

Aslında İnanna'nın yeraltına inişinin de birkaç versiyonu vardır. Örneğin Akkadçası çok uzun zamandır bilinse de Sümercesi 1937'de bulunmuştur ve metin son derece eksik olduğu için bütün ayrıntılardan bahsedemesek de en azından Akkadça versiyonda işlerin tam tersine döndüğünü söyleyebiliriz. Akkadça versiyona göre İnanna öldükten sonra Dumuzi bir kahraman edasıyla Yeraltı'na inmeye karar verir, yani bırakın İnanna'nın gidişini kutlamayı, onu geri getirmek için bizzat kendi hayatını riske atar. Zira İnanna kaybolduğu anda dünyadaki bütün canlılık günden güne sönmüş ve hayvanlar bile üreyemez hâle gelmiştir. Kısacası bir kurtarıcı Yeraltı'na gidip de İnanna'yı kurtarmadığı taktirde kısa süre içerisinde dünya üzerindeki herkes ölecektir.

Dumuzi'nin başrole yükseltildiği bu versiyon, görünen o ki Akkad kralları için çok işlevseldir. Zira mitin devamında Dumuzi'nin ruhunun Akkad krallarında Re-enkarne olacağı, dolayısıyla da Dumuzi'nin sürekli yeniden dirileceği söylenmektedir ve bu da Teokratik yönetim

168 Leeming, A.g.e., s. 31-33.

açısından bir dayanak oluşturmaktadır.[169] Ayrıca bir kadın tarafından Yeraltı'na sürülen bir erkek figüründen, kendi kibri ve hırsı yüzünden hatalar yapan bir kadının bir erkek tarafından kurtarıldığını söyleyen bir öğretiye geçiş yapılması da birkaç defa işaret ettiğimiz üzere Mezopotamya kültüründe Anaerkillikten Ataerkilliğe geçişin bir yansıması olarak görülebilir.

Ahiret kavramından devam edersek; çoğunuzun dikkatini çekmiştir gerçi ama, yine de belirtmemizde fayda var: Görünen o ki Mezopotamya inançlarında Yeraltı veya ahiret konusunda yeterli bir bilgi bulunmuyor. Zira Yeraltı'nı en ayrıntılı anlatan İnanna öyküsünde bile, insanların ruhlarının orada ne tür bir hayat süreceği söylenmiyor. Üstelik biraz sonra inceleyeceğimiz Gılgamış Destanı'nda da herhangi bir ahiret örneklemesiyle karşılaşmıyoruz, hatta bilakis Gılgamış, ölüp yokluğa karışmaktan korktuğu için ölümsüzlük peşinde koşmaya başlıyor. Bu da bizi iki sonuca götürüyor: Ya İnanna, Gılgamış ve Tufan gibi birçok hikâyeye dair onca tableti gün yüzüne çıkarmış olsak da bu inançların ahiretini tanıtan metinlerin hiçbirini bulamamışız, ya da bu toplumların zaten doğru-düzgün bir ahiret inancı yokmuş ve bir ahiret inancına sahip olsalar bile, buna diğer destanlara önem verdikleri kadar önem vermemişler, bu yüzden de inancın metinlerini kopyalamamış veya korumamışlar. Dolayısıyla ya Mezopotamya'da ahiret henüz yaratılmamış ya da yaratılmışsa bile o kadar ciddiye alınmamış. Bizler yalnızca eldeki belgelerden, insanların "ruh" denen bir şeye sahip olduklarını ve bu ruhun da öldükten sonra "bir yere" gittiğini görebiliyoruz. Ama nereye? Bilmiyoruz. Bu konuda bulabileceğiniz 10 bilgiden 9'u hezeyandan ve temelsiz yorumlardan ibarettir.

Yine belirtmeliyim ki, evet belki Anadolu'daki Çatalhöyük ya da Göbeklitepe gibi arkeolojik alanlar, Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında M.Ö. 10.000'lere dayanan bir dini inancın varlığını kanıtlıyor olabilir. Fakat bu geleneksel inancın içeriğine dair de herhangi bir ayrıntıya sahip değiliz. Şimdilik tek söyleyebileceğimiz, bu kazı alanlarından elde edilen "Tahta oturtulmuş Ana Tanrıça" figürlerinin bize

169 Eliade, A.g.e., s. 94-95.

en azından "Bereket Tanrısı" kavramının varlığını gösterdiğidir ve bu da ilk bölümde değinildiği üzere basitçe yağmur yağması için dua ettiğiniz ya da tarım yaparken iyi bir hasat alabilmek için sığındığınız bir Tanrısallık kavramından ibarettir. Keşfedilen üç beş mezar ise, olsa olsa içeriği muallak olan bir "Öte Alem" kurgusuna dair cılız işaretler sunabilir -zira birini gömmeniz için ille de onun başka bir âleme gideceğine inanmanız gerekmez; bilakis, ona duyduğunuz saygı ve sevgi de onun hayvanlar tarafından parçalanacak şekilde doğaya terk edilmesindense güvenli bir şekilde gömülmesi gerektiğini düşünmenize sebep olabilir.

Tarihten sonraki dönemden devam edecek olursak eğer, Kramer'in dediğine göre Mezopotamya inançlarında insanlar öldükten sonra, bu dünyadaki kadar olmasa da bir şekilde yaşamaya devam ediyorlarmış.[170] Ama bu "bir şekilde"nin tam "ne şekilde" olduğunu o da söyleyemiyor. Evet, birtakım ayrıntılardan bahsediliyor ama sorularımız yine cevapsız kalıyor. Örneğin Sümerologlar, ruhun bu dünyayı terk ettikten sonra uğursuz bir sandalcının sandalına bilerek Ruhlar Diyarı'na yol alacağını söylemişler. Hatta orasının "7 Kat surlarla çevrilmiş devasa bir kale şeklinde tasarlandığını" yazmışlar. Fakat "oradaki yaşamın neye benzediğini" belirtmemişler. Kimi kaynaklar son derece uyuşuk, sessiz ve hareketsiz, tam anlamıyla "ruh gibi" bir yaşam sürüldüğünü, kimi kaynaklarsa ahirette sıkılan bazı ruhların bu dünyaya dönüp insanlara musallat olabildiklerini, yani arada keskin bir sınırın olmadığını belirtiyorlar. Hatta mezarlıkların da bu sebeple lanetli olduğuna çünkü her ruhun kanal olarak kendi mezarını kullanacağına inanıldığını söyleyenler bile var.

Anladığım kadarıyla, ahiret konusunda net bir bilgi vermeseler de Mezopotamyalılar, ilkel bir şekilde insan ruhunun bir hayalet biçimine sahip olduğuna inanmışlardı ve buna Gedim (Akkadçası Etemmu) demişlerdi.[171] Beden toprağa karışıp öz maddesi olan kile dönüştükçe, ruh da evrende dolaşıp git gide solgunlaşacaktı. Bu sebeple yeni ölen

170 Bottero & Kramer, A.g.e., s. 77.

171 Bottero & Kramer, A.g.e., s. 77.

birini rüyanızda görmeniz ya da kısa süre önce ölmüş bir akrabanızdan yardım dilenmeniz mümkündü, çünkü ölen henüz tam anlamıyla ölmüş değildi ve bu sayede vahşi doğada başınız sıkıştığında ya da yardıma muhtaç olduğunuzda ailenizden ölmüş olanlara sığınabiliyordunuz. Ama ölümün ardından geçen zaman ne kadar uzarsa, ruh da o kadar "ölü" bir hâl alacaktı ve bu yüzden de hiç kimse 10 kuşak öncesine dua etmiyordu. Peki ama o 10 kuşak önce ölen ve solgunlaşan ruhların akıbeti neydi? Yine söyleyeyim: Bilmiyoruz![172]

Dolayısıyla konu Mezopotamya olduğunda son derece muallak bir ahiret tasavvuruyla karşılaşıyoruz. Cennet ile cehennem arasındaki fark neydi? Cehennem'de ne tür işkenceler vardı, ya da herhangi bir işkence var mıydı? Cennet bize ne tür ödüller vaat ediyordu? Hiçbir şey net değil. Hatta yapılan tasvirlere bakılırsa, cennete gitmektense tümden yok olmayı bile arzulayabilirsiniz, çünkü çekici hiçbir tarafı yok. Gerçi Cennet'in Dilmun olarak adlandırıldığını ve diğer adının da "Yaşayanlar Ülkesi" olduğunu söyleyen kaynaklar da var,[173] fakat bu Yaşayanlar Ülkesi ile bizim şu an içinde yaşadığımız dünya arasında ne tür farkların bulunduğu belirtilmediğinden, bir karışıklık olmaması için ileride buna "Ölümün Olmadığı" eklemesini yapmışlar.

Lakin bu da çelişiktir. Zira Gılgamış Destanı'na bakıldığında ölümsüzlük bahşedilen Ziusudra'nın Dilmun'da yaşadığı iddia ediliyor ve bu Dilmun'un klasik anlamda insanların yaşadığı bir şehir olmadığı, yeşilliklerle dolu bir bahçe olduğu vurgulanıyor ve hiçbir bölümde "Yaşayanların ulaşamayacağı" ya da "Bu dünya üzerinde olmayan" bir âlemden bahsedildiğini görmüyoruz. Öyle ki Gılgamış, yaşayan bir insan olarak buraya ulaşmayı başarıyor ve bu da bize şu soruyu sorduruyor: *Dilmun, aynı zamanda Güneybatı İran'da bulunan bir kentin de adıydı, o halde tıpkı Olympos Dağı'nın daha sonra Yunanlar tarafından "Tanrıların Yaşadığı Dağ" olarak adlandırılması gibi, Dilmun hikâyesi de "İyice abartılıp efsanevileştirilerek Cennet'e çevrilen bir şehir"den ibaret olabilir mi?"*

---

172 Ya da belki de ben bilmiyorumdur. Şahsen ne kadar arasam da düzgün bir açıklamaya denk gelmedim.

173 Ali Narçın, "Sümer", Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baksı, 2016, s. 89.

Bu sorunun cevabı benim açımdan evettir. Fakat sizin cevabınız daha farklı olabilir. Bu sebeple artık, bölümün başından beri gönderimde bulunduğumuz şu meşhur Gılgamış Destanı'nı incelememiz gerekiyor.

Gılgamış Destanı ve Ölümsüzlük Arayışı

Gılgamış Destanı, Homeros'un İlyada ve Odysseia'sından en az 1300 yıl önce çivi yazısıyla kil tabletler üzerine yazılmıştır. İlk tablet, Asurbanipal'ın kütüphanesinin[174] bulunduğu Ninova'da 1845'de başlayan kazılarda ortaya çıkarılmış ve destanın bir özetinin uzmanlar tarafından tercüme edilip yayınlanmasıyla, 1862'de Tufan mitinin de bir prototipini içermesi hasebiyle uluslararası bir önem kazanmıştır.[175] Bugün M.Ö. 2100'den M.Ö. 627 yılına kadarki döneme ait, Ortadoğu'nun pek çok eski Gılgamış Destanı varyantlarına[176] ulaşılmıştır. Bunlar arasında son krallık olan Ebla'nın kütüphanesinde bulunan bazı parçalar özellikle dikkat çekmektedir. Bu parçaların Sinlegi-Unninni adındaki bir rahip tarafından Akad tarzında yazıldığı ve rahibin özellikle de birbirinden farklı birçok efsaneyi Gılgamış'ın "Ölümsüzlük Arayışı" hikâyesiyle birleştirerek yeni bir sentez yarattığı düşünülmektedir. Zira daha önceki versiyonlarda Tufan ayrı, Gılgamış ayrı bir hikâyeyi anlatmaktaydı. Lakin bu son tercümedeki çerçeve ikisinin bir birleşimidir.

Genel inanca göre Gılgamış, destandaki gibi bir hayat hikâyesine sahip olmasa da gerçekten de yaşamış biri olmalıdır.[177] Hatta birçok

---

174 Asurbanipal, İmparatorluğun dört bir yanında ne kadar kil tablet ve rapor varsa hepsini toplattırıp kopya ettirdi ve bütün bunları, meşhur kütüphanesinin envanterine kaydettirdi. Hükümdarlığının önemi ve kalıcılığı üzerine şu sözleri söylemişti: *"Ben Asurbanipal, evrenin kralı, Tanrıların çok büyük zekâ bağışladıkları kişi, Bilimsel bilginin en karmaşık ayrıntıları hakkında Nüfuz edici kavrayış sağladım. Öncellerimden hiçbiri bu konularda hiçbir bilgi sahibi değildi. Bu tabletleri gelecek için Ninova'daki kütüphaneye yerleştirdim. Yaşamım ve ruhumun iyiliği için, Kraliyet tahtımın temellerini sürdürebilmek için."* Bkz: Bauer, A.g.e., s. 437-438.

175 Rosenberg, A.g.e., s. 277.

176 Örneğin M.Ö. 1600 ila 1000 yılları arasına ait ve hem Akad, hem Hitit hem de Hurri çevirileriyle kopyalanan çeşitli versiyonlar görmekteyiz.

177 Bauer bu hususta, Ur-Lugal'ın Gılgamış'ın oğlu olabileceğini söyler.

akademisyen, "*Gılgamış M.Ö. 2700-2500 arası bir dönemde muhtemelen Uruk'ta gerçek bir kraldı.*" diye düşünmektedir.[178] Bu kralın el değmemiş ormanlara girip büyük bir kereste ticaretini başlatması ya da birtakım reformlara imza atması sebebiyle efsaneleştiği ve bu efsanelerin zamanla, din adamları tarafından mistik ve mitolojik bir şekle büründürüldüğü sanılmaktadır.[179]

Gılgamış Destanı, en eski ve en büyük edebiyat eseridir ve enteresan bir biçimde Antik Edebiyat tarzındaki ilk "insan" kahramanı sunmaktadır. Zira diğer toplumlar, o devirlerde ne tür bir mit üretirlerse üretsinler, baş kahramanları her zaman bir çeşit Tanrı idi. Fakat bu destan, bir insanın yaşamını anlatmakla beraber; dostluğu, sevgiyi, gururu ve ölüm korkusunu esas almıştır. Bu sebeple her ne kadar tarihi 4000 yıl önceye dayansa da içeriği halen daha canlıdır çünkü bizim de bugünkü dertlerimiz, o dönemin Gılgamış'ıyla bire bir aynıdır. 4000 Yıl öncesinin Gılgamış'ı da ölümden korkuyordu, bugünkü insanlar da korkuyorlar. 4000 Yıl öncesinin Gılgamış'ı da ölümsüzlüğün peşindeydi, bugünkü insanlar da öyle. Özetle bu destan Gılgamış üzerinden bizimle konuşmaktadır. Zira, "*Ölüm, kendileri ölmediklerinden Tanrıların üstünlüklerini vurgulamak için bize bahşettikleri ortak bir kaderdir.*"[180]

Destanın içeriğinden kısaca bahsedecek olursak: Gılgamış, Uruk bölgesinin kralıydı ve son derecede kibirli ve şımarık bir kraldı. Hareketleriyle halkını küçümsüyor, onları hor görüyor, zulmediyor ve dolayısıyla tanrıları da kızdırıyordu. Tanrılar da bu sebeple Gılgamış'ın biraz erginleşebilmesi için ona onun dengi olabilecek Enkidu adında bir arkadaş yaratmaya karar verdiler. Bu sayede Gılgamış, kendisini herkesten üstün

178 Rosenberg, A.g.e., s. 279.

179 Gılgamış'ın büyük bir kereste ticaretini başlattığını varsaymamızın sebebi, Destan'ın biraz sonra okuyacağınız Gılgamış vs Humbaba/Huwawa bölümüdür. Ayrıca Mezopotamya kültüründe sedir kesmek önemli bir faaliyet olarak görülür ve destanda da Gılgamış için "Sedir kesen" ifadesi kullanılır. Bkz: "Gılgamış Hikâyeleri", Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, Çev. Selim F. Adalı - Ali T. Görgü, s. 30, "Gılgamış ile Huwawa", 46.

180 Bottero & Kramer, A.g.e., s. 77.

göremeyecek ve haddini bilecekti. Enkidu, yaratılış itibarıyla son derece alçakgönüllü ve terbiyeliydi, kısacası Gılgamış'ın tam zıttıydı. Fakat dış görünüşü tam tersi bir imaj sunmaktaydı zira Enkidu, Anu tarafından özenle yaratılmıştı ve yetişkin bir insan olarak uyanmıştı. Uyanışından itibaren uzun yıllar boyunca hiçbir insanla karşılaşmamış, hiçbir giysi giymemiş, adeta vahşi doğada hayvanlarla birlikte yaşamıştı.[181]

Enkidu'nun vücudu kılla kaplı ve cüssesi aşırı iriydi. Başka hiçbir insanla karşılaşmadığı için, kendisinin insan olduğundan bile haberdar değildi. Fakat çok geçmeden bir avcı, ormanda karşılaştığı bu yarı insan yarı hayvan gibi görünen iri-yarı yaratığa dair haberleri Uruk kentine ulaştırıp yardım istedikten sonra, korkuya kapılan insanlar, Enkidu'yu evcilleştirmek için etkili bir plan yapmışlardı ve bu plan, Enkidu'nun yalnızlığına son verecekti. Plana göre tapınaktan bir rahibe getirtilecek ve Enkidu bu güzel rahibeyi gördükten sonra, ona bir kere sarıldı mı gözleri açılacak, medenîleşecekti.[182] Gerçekten de öyle oldu, Enkidu rahibeyle 6 gün 7 gece geçirdikten sonra içindeki bütün ilkellik kuruyup gitti. Lâkin, kaybolan hayvansal yeteneklerine karşılık, bir o kadar bilge, bir o kadar zeki ve bir o kadar da uygar bir insana dönüştü. Saçlarını kesti, elbiseler giydi ve bütün o vahşi görüntüsünden arındı.

Kısa süre sonra Enkidu, Gılgamış'ın halkına ne kadar zulmettiğini duydu ve ona meydan okumak, tabir-i caizse tıpkı tanrıların öngördüğü gibi onu "düzeltmek" için Uruk kentine doğru yola çıktı. Bu esnada Gılgamış, Tanrılar tarafından kutsanan bir kral olduğu için Enkidu'nun gelişini çoktan rüyasında görmüştü ve hatta tanrıların planını ve Enkidu'nun adıyla birlikte yaratılma amacını da öğrenmişti. Nihayet Enkidu şehre vardığı zaman, bu ikili kent meydanında bir boğa gibi güreştiler ve her ikisi de son derece iri, dev gibi bir cüsseye sahip olduklarından, kimsenin galip gelemediği uzun bir mücadeleden sonra beraberliği kabul edip nihayetinde dost oldular.

---

181 Burada Tarzan hikâyesinin en ilkel versiyonuyla karşılaşıyoruz.

182 Henüz Ataerkil döneme geçilmediği için burada kadının önemine vurgu yapılmış olması, ve "eğer kadınlar olmasa, erkeklerin vahşi bir hayvandan farkı yoktur, sabah akşam birbirlerini keserler" mesajının verilmesi dikkate değerdir.

Buradan sonrası Enkidu ve Gılgamış'ın birlikte maceraya çıkmalarını, Humbaba/Huwawa adındaki bir orman deviyle mücadele etmelerini ve bu gibi birtakım hikâyeleri konu alıyor. Bu hikâyeler hem Gılgamış'ın karakter değişimini gösteriyor hem de Enkidu ile kurulan dostluğun önemini hissettiriyorlar. Zira Orman Devi ile girişilen mücadelede hiç beklenmedik olaylarla karşılaşıyoruz. Örneğin korkusuz Gılgamış'ın Huwawa'yı görünce korkudan titreyip yere kapandığını, ona secde edip af dilediğini[183] ve Huwawa'nın güvenini ve sevgisini kazanarak, uzun bir süre onun hizmetçiliğini yaptıktan sonra sinsice ona ihanet ettiğini ve Enkidu'nun da Huwawa'nın boğazını kestiğini görüyoruz.[184] Kısacası bu destan bize son derece erdemli ve korkusuz bir yiğit profili sunmuyor; tam aksine, insanın ne kadar aciz ve "ölüm korkusu karşısında" ne kadar karaktersiz davranabileceğini gösteriyor. Fakat bu ikili şehre dönüp de bütün ormanın kerestelerini açık menü gibi halka sundukları zaman, elbette bir "kahraman" profiline dönüşüyorlar. Ama ne kahraman...

Gel zaman git zaman Enkidu, burada ayrıntılarına girsek muhtemelen sıkılacağınız birtakım olaylardan sonra hastalanıp ölüyor ve Gılgamış arkadaşının ölümüyle depresyona giriyor. Zira o güne dek Huwawa karşısındaki acizliği dışında ömrü boyunca bir kez bile ölümü düşünmemişti, hiçbir zaman bir gün hastalanıp ölebileceğini ya da sağlıklı bir ömür geçirse bile eninde sonunda yaşlanacağını aklına getirmemişti. O, sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşıyordu. Fakat Enkidu'dan sonra bütün dünyası başına yıkıldı ve çaresiz bir şekilde ölümsüzlüğü aramaya başladı. Destanın asıl hikâyesi de burada başlıyor zaten:

"Ben öldüğüm zaman kaderim tıpkı Enkidu'nunki gibi olacak.
Kalbim acıdan parçalanıyor ve ölüm korkusu midemi kemiriyor.
Diğer bir adı da Çok uzak olan Utnapiştim'in evine,
Ayaklarımın gidebildiği kadar hızlı bir şekilde gitmeliyim.[185]

183 Gılgamış, A.g.e., s. 35, "Gılgamış ile Huwawa", 129'dan 130e'ye kadar.

184 Gılgamış, A.g.e., s. 39-42, 181. Maddeye kadar.

185 Bu ismin kelime anlamı: Uta: Buldu, Napiştim: Yaşam olmak üzere "Yaşam Buldu" şeklindedir. Utnapiştim'in ölümsüz biri olduğuna inanıldığı için, aslında bu ismin bir isimden ziyade lakap yahut sıfat olduğunu düşünebiliriz.

O da tıpkı benim gibi bir insan!
Ancak sonsuz yaşamı buldu ve göksel tanrıların meclisine katıldı.
Kesinlikle bana sonsuza kadar nasıl yaşayacağımı öğretebilir."[186]

Sözün özü Gılgamış, Utnapiştim isimli bu artık adı masallara karışmış olan, kimsenin gerçekte görmediği, sadece adı bilinen ve ölümsüz olduğuna inanılan kişiyi bulup ondan ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek ister. Fakat Utnapiştim'in nerede olduğu belli değildir, hakkındaki tek bilgi onun Dilmun (Cennet) denilen bir yerde ikamet ettiğidir ve bu sebeple Gılgamış, dünyanın dört bir yanını dolaşmaya başlar. Çöllerden, ormanlardan ve çeşitli bölgelerden geçerek bir dizi maceraya atılır. Yer yer doğa felâketleriyle, yer yer de vahşi hayvanlarla karşılaşır ve insan yaşamının ne kadar zayıf olduğunu iliklerine kadar hisseder. Karada ve denizde haftalar boyunca seyahat eder ve dağları aşarak bazen Akrep Adam'larla, bazense diğer mitolojik varlıklarla muhatap olur. Karşılaştığı her varlıktan yeni bir bilgi ve yol tarifi alan Gılgamış, ne kadar sürdüğü bilinmeyen bu yolculuğun sonunda nihayet karanlık tünellerden geçerek ve bıkmadan usanmadan batıya doğru ilerleyerek, dallarında mücevherler taşıyan ağaçlarla dolu bir bahçeye varır.[187] Bahçenin gösterişli yapısı, artık kutsal bir bölgeye adım attığının bir işaretidir, yani Gılgamış hedefine yaklaşmaktadır. Bu noktada Gılgamış'ın ağzından -muhtemelen ayrıntıların arasında ana konuyu unutmamamız için- şu sözler dökülür: *"Enkidu öldüğü için kendi ölümümden korkuyorum! Nasıl sakin olabilirim? Nasıl sessiz kalabilirim? Çok sevdiğim arkadaşım toprak oldu. Zamanı gelince, benim de yıldızların ve güneşin olmadığı toprağın kalbine yatıp sonsuz uykuya mı dalmam gerekiyor?.."*[188]

Destan boyunca Gılgamış bu sözleri birçok defa tekrarlar ve her seferinde ya bir balıkçıdan ya da bir tanrıdan hep aynı cevabı alır:

---

186 Rosenberg, A.g.e., s. 305.

187 Burası daha sonraları İbrahimî gelenekte Cennet Bahçesi(Aden) olarak adlandırılacak.

188 Rosenberg, A.g.e., 309.

"Ey Gılgamış! Aradığın sonsuz yaşamı bulamayacaksın! Ölümlü olduğun için insansın, ölümsüz olsaydın Tanrı olurdun!"

Kısa kesecek olursak Gılgamış öyle veya böyle Utnapiştim'i bulur. Fakat maalesef mutlu bir sonla karşılaşmayız. Çünkü Gılgamış Utnapiştim'e ziyaret amacını açıklayıp ölümsüzlükten bahsettiği zaman Utnapiştim şu cevabı verir: *"Ey Gılgamış! Hiç sonsuza dek ayakta kalacak bir ev inşa edebiliyor muyuz? Tartışmaları sonsuza dek sürdürebiliyor muyuz? Kardeşler malvarlığını sonsuza dek eşit paylar halinde bölebiliyorlar mı? Nefret sonsuza dek sürüyor mu? Hiç nehir sonsuza dek taşıyor, kıyılarını basıyor mu? Eski zamanlardan beri hiçbir şey kalıcı olmadı. Çoban veya soylu, kaderleri aynı: Ölüm!"*[189]

Bunun üzerine Gılgamış, Utnapiştim'in ölümsüz olduğuna dair efsanelerden bahsedip işin doğrusunu öğrenmek ister, Utnapiştim ise cevaben Büyük Tufan'dan ve geçmişte tanrıların gönderdiği felaketlerden bahsederek daha sonra birçok dinde göreceğimiz o meşhur Tufan mitolojisinin en eski versiyonunu anlatır:

Anlatıya göre Utnapiştim eskiden Şuruppak kentinin kralıymış ve Tanrılar, insanlar çok fazla gürültü çıkardıkları için insanları yok etmeye karar vermişler.[190] Fakat Tanrı Ea, insanlara acıdığı için Utnapiştim'e rüyasında görünerek bir gemi yapmasını emretmiş ve geminin boyutlarının, ölçülerinin ayrıntılarına kadar bütün planı vermiş.[191] Ardından Utnapiştim'e bütün hayvanlardan ve ürünlerden tohumlar alması, gemiye götürmesi ve Tufan'dan sonra yeni bir başlangıç için hazırlık yapmasını söylemiş ve sonrasında da o bilindik mevzular yaşanmış.[192] Yerlerden ve göklerden sular fışkırmış, bu sular bütün dünyayı kapla-

189 Rosenberg, A.g.e., s. 312.

190 Hatırlarsanız Apsu da çok gürültü yaptıkları için diğer tanrıları öldürmek istemişti. Görünen o ki artık gürültü çıkaranlar Tanrılar değil de, insanlar olmuş.

191 Tevrat'da da geminin neresinin kaç arşın olacağına, kaç pencere koyulacağına kadar birebir aynı tavsiyeleri görmekteyiz.

192 Bu arada bazı versiyonlarda Utnapiştim adı Ziusudra veya Xisuthros şeklinde geçer. Bkz: Bauer, A.g.e., s. 30.

mış ve gemiye saklanmış olan birkaç seçilmiş kişi dışında yaşayan ne varsa ölmüş. Sular dindikten sonra ise, geminin Nisir Dağı'na[193] inmesiyle yeni bir başlangıca imza atılmış. Fakat bu kurnazlığı gören Enlil, Utnapiştim'in felâketten kurtulmuş olmasına kızarak hem onu hem de karısını Sonsuz Nefes ile, yani ölümsüzlükle "cezalandırmış." Utnapiştim ve eşinin Dilmun'daki nehrin ağzında güneşin doğduğu yer olan doğuda diğer insanlardan çok çok uzakta yaşamasına karar verilmiş...

Anlaşılacağı üzere bu hikâye bize aslında ölümsüzlüğün pek de arzu edilecek bir şey olmadığını öğretmeye çalışıyor. Çünkü sonsuza kadar yiyip içmek, sonsuza kadar çalışmak, sonsuza kadar uyuyup uyanmak ve bu gibi insani özellikler, bir süre sonra çekilmez hâle gelecekler. Tanıdığınız herkes ölüp gidecek ama siz yaşamaya devam edeceksiniz. İmparatorluklar yıkılacak, dönemler değişecek ama siz hep var olacaksınız. Bir süre sonra görüp görebileceğiniz hiçbir şey kalmayınca, belki de artık ölmek için yalvaracaksınız ama ölemeyeceksiniz. Örnekler daha da çoğaltılabilir.

Mitin devamında Utnapiştim'in Gılgamış'a bu uzun ve zorlu mücadelesine hürmeten, kendisine -ölümsüzlüğün olmasa da- gençliğin anahtarını hediye ettiği söyleniyor: *"Gılgamış, seni Uruk kentine göksel tanrılar tarafından yaratılmış gizli bir şeyle göndereceğim. Orada derin suların içinde yetişen gül gibi bir bitki görüyorsun. Onu almak istediğinde dikenli ellerine batacaktır. Bununla birlikte, eğer bu bitkiyi toplayabilirsen, ellerinde sonsuz gençlik armağanını tutuyor olacaksın. Bu bitki seni sonsuza dek yaşatmaz, fakat seni yaşamının her günü genç ve güçlü tutar."*

Hikâyenin bu kısmı bizim için önemli, çünkü Gılgamış bu çiçeği almak için onca uğraş verdikten sonra, tam çiçeği ele geçirecekken suların dibinden bir yılanın çıkageldiğini ve Gılgamış'ın elinden çiçeği kapıp kaçtığını görüyoruz. Öyle ki yılan, bu gençlik çiçeğini yuttuğu gibi üzerindeki yaşlı deriyi döküp, yeni bir deriye kavuşacak ve Gıl-

193 İnançtan inanca dağın adı ve konumu değişir. Kimi mitolojiler Ararat Dağları'ndan, kimileri Cudi dağından, kimileriyse başka isimlerden bahseder.

gamış da eli boş bir şekilde geri dönmek zorunda kalacak.[194] Anlatıya göre Gılgamış Uruk'a döndükten sonra yolculuğunu ve düşüncelerini taş tabletler üzerine yazdırarak, ayrıca Büyük Tufan'dan önceki ve tufan sırasındaki zamanı betimleyerek, sonsuz yaşam arayışının ayrıntılarıyla birlikte bu uzun yolculuk esnasında edindiği bilgeliği ve gizli sırları halkıyla paylaşıyor. İşte bu sayede fiziken olmasa da fikren bir ölümsüzlüğe ulaşmayı başarıyor.

Bu destanda bu kitap için önemli olan iki ayrıntıyla karşılaşıyoruz. Birincisi Cennet'in bu dünyada olduğu gösteriliyor, ikincisiyse Yeraltı konusunda herhangi bir bilgi paylaşılmıyor. Destanın sadece bir mısrasında Yeraltı ifadesi kullanılıyor fakat içeriğe dair herhangi bir malumat verilmiyor. Hatta ve hatta, Güneş Tanrısı Utu'nun Gılgamış'a zaten insanların bu "Yeraltı Diyarı" konusunda herhangi bir bilgiye de sahip olamayacaklarını itiraf ettiğini görüyoruz:

"Sana yeraltı dünyasının düzenini anlatsam, oturur ağlarsın!"[195]

Neyse ki Antik Mısır, Ahiret konusunda biraz daha kapsamlı bir kurgu yapmış ve bize inceleyebileceğimiz birçok farklı belge bırakmıştır. Bu sebeple Mezopotamya serüvenini burada sonlandıracak ve sıradaki bölümde yeni bir medeniyetin kapılarından içeriye gireceğiz.

---

194 Cennet Bahçesi ve Yasak Meyve hikâyesini hatırlayın. Gılgamış'taki yılan, çok bariz ki birkaç yüzyıl sonra Bahçedeki Yılan'a dönüşmüş ve Gençlik Bitkisi de, "Yasak Meyve" hâlini almış. Zaten bu sebeple Tevrat'ta Adem ve Havva bahçeden kovulurken "ölümlülük" ile lanetleniyorlar.

195 Gılgamış, A.g.e., s. 18, "Gılgamış ile Enkidu", 248-249.

3. ANTİK MISIR

"Bedenler, ataların zamanından beri çürüyüp gidiyor.
Bir zamanlar Tanrı olanlar piramitlerde istirahatte;
Soylular ve bilgeler de piramitlerinde gömülü.
Orada evler yaptırmış olanların mekânları ayakta değil artık;
Onlardan geriye ne kaldığını görüyorsun...
Sanki hiç olmamışlar gibi!
Hallerinin nice olduğunu söylemek için kimse gelmiyor oradan bize.
Kalbi sessiz duran duymaz bizim yakınmamızı
ve mezarda yatan duymaz ağıtımızı.
Hiç kimse beraberinde götürmez lütfunu,
Hayır, giden hiç kimse geri dönmez...

...

Bakın, nasıl yitip gitti o tapınaklar da.
Duvarları çoktandır yıkık,
İzleri yok artık,
Sanki hiç olmamışlar gibi!
Dönüp gelmiyor ki gidenler, başlarına ne geldiğini anlatsınlar...
Mutlu oldular mı, olmadılar mı?"[196][197]

196 Egon Friedell, "Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi", Dost Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2006, Çev. Ersel Kayaoğlu, s. 163 ve Talât Sait Halman, "Eski Mısır'dan Şiirler", Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2018, s. 106.

197 Antik Mısır'daki "Merikare İçin Öğreti" metni ve "Gidenler Dönmüyor" şiiri. Aradan geçen 4000 yıla rağmen nasıl da hâlen daha duygularımıza tercüman oluyor değil mi?..

ANTİK MISIR'A GİRİŞ

Eski Ahit'deki Mısır'dan Çıkış kitabında Musa ve Harun peygamberlerin Firavun'a gittiğini, ondan Tanrı adına İsraillilerin çölde bayram yapması için izin istediklerini[198] fakat Firavun'un *"Tanrınız kim oluyor da onun buyruklarına boyun eğmemi bekliyor? Tanrınızı tanımıyorum, sizleri de salmayacağım!"* dediğini görüyoruz. Devamında da kutsal metinler, Tanrı çeşitli felaketler gönderdiği halde Firavun'un yine de boyun eğmediğini,\ büyücülerine Musa'nın gerçekleştirdiği mucizelerin bir benzerini yaptırarak Tanrı'ya meydan okuduğunu ve hatta en sonunda bile bile, karşısındaki gücün gerçekten de Tanrı olduğunu gördüğü halde işi inada bindirip küfürde ileriye gittiğini söylüyorlar.[199] Öyle ki hem Tevrat'ta hem de Kur'an'da Firavun lanetleniyor ve Firavun kelimesi bile "kötü, diktatör, cehennemlik" anlamında kullanılmaya başlanıyor.[200] [201] İşte bu gibi hikâyeler sebebiyle insanlar günümüzde bile Antik Mısır dendiği zaman son derece sapkın, büyücülükle uğraşan ve Şeytan'a tapan bir imparatorluk hayal ediyorlar. Fakat gerçek hiç de böyle değil.[202]

Kur'an, Tevrat'ın bir devamı olduğunu iddia ettiği ve Tevrat da çok malum ki, Mısır'da uzun yıllar boyunca kölelik yapmış olan İsraililer tarafından üretildiği için, esasen Yahudi kültürünün büyük bir bölümü Antik Mısır'dan gelmektedir. Sünnet geleneğinden[203] domuzun ha-

---

198 İslâmi versiyonu için bkz: TDV İslâm Ansiklopedisi, 13. Cilt, 1996, İstanbul, s. 118-121.

199 Mısır'dan Çıkış, 7. Bölüm ve sonrası bu çekişmeleri anlatır.

200 el-A'râf 7/103-138; eş-Şuarâ 26/10-67.

201 Mustafa İsmet Uzun, "TDV İslâm Ansiklopedisi", 13. Cilt, 1996, İstanbul, s. 121-122.

202 Joann Fletcher, "Antik Mısır Tarihi", Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2023, Çev. Süleyman Genç.

203 Hierokonpolis'te bulunmuş olan, tapınağa adak olarak sunulmuş "Narmer Levhası" adı verilen levhadaki kabartmalarda kral Narmer'in düşmanlarının kafalarının ve penislerinin kesildiğini ve Narmer'in ise bunlara bakarak gürzünü kaldırdığını görmekteyiz. Görüldüğü kadarıyla bu düşmanları ve esirleri "erekliklerini keserek" cezalandırma şeklindeki gelenek, köleler arasında büyük can kayıplarına yol açtığı için ileride sünnet ettir-

ramlığına[204] kadar burada saymakla bitiremeyeceğimiz onca ayrıntı, bizzat Mısır'ın icadıdır ve Mısır'dan çıkma diğer inançların bunca benzerliğe rağmen geçmişi kötülemeleri de tarih boyunca sıkça karşılaştığımız bir *damnatio memoriae*[205] durumudur. Kur'an, Tevrat'ı tasdik eder ve bununla beraber kendisinin daha derli toplu, daha düzgün, daha tamamlayıcı bir metin olduğunu iddia ederek Tevrat'ın üzerine çıkmaya çalışır. Tevrat, Antik Mısır'dan birçok geleneği devşirmiştir ve bununla birlikte Mısır'ın son derece kötü ve sapkın olduğunu iddia eder. Bütün bunlar dinler arası iktidar savaşlarının fikirsel boyuttaki bir tezahürüdür ve bunda şaşılacak hiçbir şey yoktur. Şaşılacak olan şey, son derece sistematik ve belki de dönemindeki birçok medeniyetten hem ahlâken hem de toplumsal açıdan çok daha ileride olan Mısır gibi bir medeniyetin, nasıl olup da bu kadar ters yüz edilebildiği ve insanların zihinlerinde öcüleştirilebildiğidir. Zira Mısır halkı da kötülükten kaçınan, iyiliği kutsayan ve öldükten sonra yargılanacaklarını, bu yüzden de olabildiğince kurallara uyum sağlamayı ve Tanrıları kutsamayı şiar edinmiş bir halktı.[206]

Antik Mısır'da da halkın refah içinde yaşayabilmesi için düzenlenmiş 10 Emir benzeri yasalar M.Ö. 3000'lerden beri vardı ve bunların

---

meye, yani küçük bir deri parçasını keserek köleyi işaretlemeye dönüşmüş. Karşılaştırma için bkz: Toby Wilkinson, "Eski Mısır", Say Yayınları, 3. Baskı, 2019, s. 52-78 ve Hermann A. SCHLÖGL, "Eski Mısır", Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2020, s. 31-32.

204 Max Müller'in, Brooksbank'ın ve Herodot'un aktardığına göre Domuz, Kötülük Tanrısı Seth'le özdeşleştirilmişti ve Seth'in nefretini sembolize ettiği için lanetlenmişti. Bu yüzden de domuz yemek yasaktı. Eh, bu durum Mısır'da uzun yıllar boyunca köle olarak yaşayan İsrailoğullarının (ve onun ardılı olan Müslümanların) domuzla ne alıp veremediğini açıklıyor galiba. Zira Mısır'da domuza dokunan bir Mısırlı hemen nehre girip temizleniyordu; sanki günaha girmiş gibi hissediyordu. Ayrıca domuz çobanlarının tapınaklara girmeleri bile yasaktı. Kısacası bu domuz düşmanlığı öyle basit bir konu değildi. Karşılaştırma için bkz: W. Max Müller, "Mısır Mitolojisi", Maya kitap Yayınları, 1. Baskı, 2019, Çev. Cemal Tan Tarımcıoğlu, s. 122 ve Frank H. Brooksbank, "Antik Mısır - Tanrılar, Kahramanlar ve Firavunlar", Maya Kitap, 1. Baskı, 2020, İstanbul, Çev. Ahmet Eliuz, s. 24

205 "Anıların Lanetlenmesi", yani her imparatorluğun bir öncekini kötüleyerek kendini daha üstün gösterme, tarihi ve belgeleri manipüle etme girişimi.

206 Kötülüğün sembolü olan Seth'e tapınan kentler bile gerçek anlamda Seth'in kötülüğüne tapmış değillerdi.

dışında hayvanlara saygıdan tutun, doğayı kutsamaya kadar uyumu öğütleyen birçok öğreti bulunmaktaydı. Öyle ki Mısır halkı, bugünkü Müslümanların herhangi bir işe başlamadan evvel Bismillah demelerine benzer şekilde hangi işe girişirlerse girişsinler bütün eylemlerinden önce belirli bir Tanrı'nın adını söylerlerdi.[207] Dolayısıyla onların "kötülüğe tapmak" şöyle dursun, "olabildiğince kötülükten uzak durmaya çalışan" insanlar olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz.

Mısır İmparatorluğunun Temelleri

Bu noktada Mısır inancına girmeden evvel, kısaca Mısır'ın coğrafyasından ve imparatorluğun temellerinden biraz bahsetmemiz gerekiyor. Çünkü Mısır toplumunun inancını şekillendiren yegâne şey, Mısır coğrafyasıdır. Herodot'un deyimiyle ifade edersek: *"Mısır, Nil'in armağanıdır."*[208] Zira yılın en büyük olayı sayılan Nil'in taşması tüm nüfusa büyük yarar sağlamaktaydı ve çekilen bentlerle köyler su taşkınından korunarak, önceden taşkın suyu biriktirmek amacıyla inşa edilmiş büyük havuzlarda bu su depolanmaktaydı.[209] Bunun yanında suyu bölmek ve kontrol altına almak için de kanallar kazılmıştı. İşte bu örgütlü çalışmalar kabile dayanışmasından da öte bir birlik oluşturarak homojen bir kültürün ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştu. Mısır'ın çöl ortasındaki coğrafi konumu kuzeyde denizle sınırlıydı ve Sina Yarımadasına dar bir geçidi vardı; bu durum ülkeyi komşularından ayırmış ve nüfusu kendi ihtiyaçlarını karşılamaya zorlamıştı. Bu aynı zamanda kültürün yozlaşmamasına ve halkın asimile olmamasına da büyük olanak sağlamıştı. Böylece, coğrafi koşulların da yardımıyla büyük bir dış etkiye maruz kalmaksızın, binlerce yıl bo-

207 Brooksbank, A.g.e., 17-18.

208 Nil Nehri, eski Mısırlılara yaşam veren kan damarıdır. Fakat çöl, çevrelerini saran büyük bir düşman olarak görülmüştür. Sebebini anlamak gayet kolay, nehir size su ve hayat sağlarken, tarım yapmanıza, susuzluğunuzu gidermenize imkân sunarken çöl, kurak, sıcak, bunaltıcı ve öldürücü bir yapıdadır. Nehirden birçok gıda elde edebilirken, Çöl'de sizi bekleyen şey genellikle yırtıcı ve zehirli, kaçınmanız gereken hayvanlardır. Bu sebeple nehir size kucak açarken çöl, daha ziyade ölmenizi istermiş gibi görünür.

209 Marc Van De MIEROOP, "Eski Mısır Tarihi", Homer Kitabevi, 1. Baskı, 2019, s. 8.

yunca korunacak olan "Mısır Tarzı" dediğimiz göz kamaştırıcı kültür oluşmuştu. Fakat bu kültür oluşturulana kadar elbette birçok savaş ve devrime gerek duyulmuştu.

Kısaca özetleyecek olursak, M.Ö. 3000'lerden öncesini ifade eden Negade veya Nakada dönemlerinde Nil nehrinin kıyılarına kurulan birbirinden bağımsız onlarca yerleşim alanı, yer yer birbirleriyle mücadele ettiler ve bir süre sonra birleşerek ayrı krallıklara dönüştüler.[210] Her biri kendine özgü bir tanrı veya tanrıçaya sahip olan eyaletlerin[211] bir araya gelmesiyle gelişmiş bir mitoloji kültürü de oluştu. Mısır'da eyaletlerin hüküm sürdüğü dönemlerde bölge esasen üç krallığa ayrılmış durumdaydı. Çöllerin kurumasıyla beraber artan nüfus daha çok boğazı doyurmak için daha verimli tarım yapılmasını zorunlu kılmıştı ve etrafı duvarlarla çevrili kasabaların kurulmasıyla birlikte ticaret de gelişmişti. Krallıklardan birinin merkezi, Nübye'den ve Sarha vahalarından gelen ticaret yollarının Nil Vadisi ile buluştuğu Tjeni kasabasıydı. İkinci krallık, Hammamat Vadisi üzerinden ulaşımı denetim altında tutan ve adı "Altın" anlamına gelen Nubt krallığıydı. Üçüncü krallığa baktığımızdaysa bunun Tjeni gibi vahalara giden çöl yolunun başlangıcı olan ve Nubt gibi Doğu Çölü'nün önemli altın kaynaklarına ulaşımı denetim altında tutan Nekhen yerleşimi olduğunu görüyoruz. Bu üç ülkenin hükümdarları, otoritelerini ideolojik, siyasi ve iktisadi araçlarla ispatlamaya çalıştılar ve kısa süre sonra üçlüden birinin elenmesi suretiyle Mısır Coğrafyası, Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır olmak üzere ikiye bölündü. Aşağı Mısır'ın başkenti Buto, Yukarı Mısır'ın başkenti ise Hierakonpolis idi. Fakat geçen uzun yıllar içerisinde başkentlerde de bir değişime gidildi ve kuzeyde Sais, güneyde de Tinis ya da Abydos şehirleri başkent yapıldı. Bu krallıkların koruyucu tanrıları Yukarı Mısır'da Seth, Aşağı Mısır'da ise güneş tanrısı Horus idi.[212]

Elbette bu tek bölünme ya da birleşme değildi, bütün bu süreçlerden sonra nihai olarak Narmer ya da Menes adıyla tanıdığımız kral, M.Ö. 2950 civarlarında bütün krallıkları tek bir imparatorluk çatısı al-

210 Mieroop, A.g.e., s. 24.

211 Nome.

212 Ali Narçın, "Eski Mısır", Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baskı, 2016.

tında birleştirerek meşhur Mısır İmparatorluğu'nun temellerini attı.[213] Menes'ten sonraki 300 yıllık süreci, "Erken Hanedan Dönemi" olarak adlandırmış durumdayız. Asıl "Mısır Kültürü" dediğimiz şey de bu dönemde resmiyete kavuşmuştur ve iki bin yıldan uzun bir süre boyunca da korunmuştur. Fakat elbette bu süreç esnasında birçok defa Mısır yıkılmanın eşiğine gelmiştir. Bu sebeple Mısır Tarihi dendiği zaman, aklımıza genellikle Eski Krallık[214] yani Piramitler Çağı, Orta Krallık[215] yani Klasik Çağ ve Yeni Krallık[216] yani Altın Çağ geliyor. Fakat bunların dışında bir de bu çağlar arasındaki geçiş süreçlerini ifade eden 1. Ara Dönem,[217] 2. Ara Dönem,[218] 3. Ara Dönem[219] ve Geç Dönem[220] de her ne kadar Klasik Mısır teolojisini yansıtmasalar da Mısır Tarihi'nin bir parçasıdır. Ardından da maalesef M.Ö. 30'lardan itibaren Mısır'ı lime lime eden bir Roma hâkimiyeti ve onun da peşinden, M.S. 7. yüzyıldan itibaren Mısır'daki birçok heykel ve kabartmayı "küfür" sayarak parçalayan uzun bir Arap-İslâm hükümdarlığıyla karşılaşıyoruz. Buna rağmen, M.Ö. 3000'lerden 30'lara kadar değişmeyen bir sistem görüyoruz: Tanrı Kral kültü.

M.Ö. 2950 civarlarında Narmer'in öncülüğünde Mısır'ın resmen çok uluslu bir İmparatorluk sistemine geçişi,[221] beraberinde "Tanrı Kral" dediğimiz kavramı da getirmişti. Onca bölge şefinin içinden tek bir adamın yükselip de bütün bir coğrafyanın kaderine hükme-

213 Bu arada belirtmeliyim ki, M.Ö. 664'den önceki tarihlerde Yeni Krallık (M.Ö. 1539-1069) için on ila yirmi yıl ve Erken Hanedan Dönemi (M.Ö. 2650 ve öncesi) için ise yüz yıla kadar çıkan bir hata payı bulunmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada en son akademik uzlaşıyı yansıtacak şekilde bir tarihlendirme yapmaya özen gösterdim.

214 Yaklaşık M.Ö. 2650- M.Ö. 2160.

215 Yaklaşık M.Ö. 1938 - M.Ö. 1759.

216 Yaklaşık M.Ö. 1539 - M.Ö. 1069.

217 Yaklaşık M.Ö. 2160 - M.Ö. 1938.

218 Yaklaşık M.Ö. 1759 - M.Ö. 1539.

219 Yaklaşık M.Ö. 1069 - M.Ö. 740.

220 Geç dönem, sırasıyla Âsur Devri [M.Ö. 740-525], Pers İstilâsı[M.Ö. 525 - M.Ö. 330] ve Ptolemaios Hanedanlığı [M.Ö. 330 - 30] devirlerini kapsar. Kısacası bizim bildiğimiz "Mısır İmparatorluğu" devri ile pek bir alakası yoktur.

221 Mieroop, A.g.e., s. 32-36.

debilmesi için gereken şart, elbette Tanrı'dan gelen özel bir gücün bu hükümdarın elinde bulunması olabilirdi. Bu kartı çok iyi bir şekilde oynayan Mısır hükümdarları, kendilerini Tanrı'nın yeryüzünde vücut bulmuş bir temsili olarak sundular[222] ve bu sayede hem hanedan sisteminin temellerini atmayı hem de kendilerini diğer insanların üzerinde konumlandırmayı başardılar. Üstelik bu sistem öyle bir kabul gördü ki, hanedanlar yıkılsa ve hatta direkt bütün krallık çökse dahi, devlet her kendini topladığında Tanrı'nın insan bedeninde dirilişinin ucuz bir tezahürüymüşçesine "kutsal kan" da yeniden dirildi. İsimler, aileler, hatta yöneten grubun ırkı[223] ve zaman zaman tapınılan tanrıların adı bile değişti ama, firavunun "Tanrı" olduğu inancı değişmedi.[224]

Mısır'da Kültür ve İnancın Gelişimi

Tespit edildiği kadarıyla Mısır'da yazı tipi olarak M.Ö. 3000'den itibaren Hiyeroglif[225] türü kullanılmaktaydı.[226] Hiyeroglif, 1000'den fazla farklı yazı işaretiyle, Arapça ve İbranicede olduğu gibi sadece sessiz harflerle yazılmaktaydı ve yaklaşık 500 yıl boyunca genellikle kral ve memurları hakkında kısa bilgiler vermek, örneğin kral mezarları için ayrılan malların adedini ve fiyatını belirtmek amaçlı kullanılmıştı. M.Ö. 2500'lerden sonra ise Mısır'da din, edebiyat ve bilimde de yazılı bir gelenek oluşmaya başlamıştı ve bu geleneğin bir ürünü olarak

---

222 Çok sonraları İslâm coğrafyalarında göreceğimiz "Halîfe" kavramı da bunun bir varyantıdır. Halîfeler belki bir Tanrı-Kral değillerdir ama, yine de "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" sıfatıyla, Tanrı adına hüküm verme yetkisine sahiptirler. Tıpkı Katoliklerin Papa'ları gibi.

223 Mısır, sırf Ptolemler devrine kadar bile 30 farklı sülale tarafından yönetilmiştir. Bunun dışında ayrıca Geç Dönem'de Mısır'ın çeşitli bölgelerinde birden fazla firavunun, üstelik siyahi ve sünnetli firavunların hükmettiği bile olmuştur.

224 Firavun(Pharaoh) Büyük Ev demektir ama bu büyük ev, bütün dünyayı kapsayan yapı olarak; "kucaklayıcı, koruyucu, kol kanat gerici" anlamında kullanılır. Bkz: Eliade, A.g.e., s. 130 ve Friedell, A.g.e., s. 136-138.

225 Hiyeroglif, Yunanca'daki Hiero (kutsal) ve Graphi (yazı) sözcüklerinin bir birleşimidir.

226 Firedell, A.g.e., s. 146.

Hiyeratik[227] yazı ortaya çıkmıştı.[228] Son olarak, Mısır'da üçüncü bir yazı tipi olarak karşımıza Demotik[229] yazı çıkmaktadır ve bu yazı türü, M.Ö. 700'lerden itibaren kullanılmaya başlanmış, hatta son yıllarda günlük yaşamın alışılmış yazı biçimi haline gelmiştir.[230]

Doğrusunu söylemek gerekirse Mısır yazıları ne tam bir resim yazısı ne de tam bir fonetik yazı değillerdir. Ayrıca karakterler yalnızca nesneyi temsil etmekle kalmazlar, seslilerin önemli bir rol oynadığı sözcüğün telaffuzunu da gösterirler. Bu sebeple Mısır dilini doğru bir biçimde telaffuz etmemiz maalesef imkânsızdır; çünkü seslileri yalnızca dilin son evresi olan Kıpti dilinden biliyoruz[231] ve bu eksiklik kral isimlerinin epey bir çeşitlenmesine sebebiyet verebiliyor, bu yüzden de günümüzde Mısır'ın şehir ve kral isimleri, genellikle Yunanca çevirileriyle telaffuz ediliyor.[232] Örneğin *Hekau Kasut*[233] yerine *Hiksos* veya *Mennefer Pepi*[234] yerine *Memphis* diyoruz. Örnekler çoğaltılabilir.

Yine söylemeliyiz ki, *Paralellismus Membrum* dediğimiz, aynı fikrin iki kez söylenişini ifade eden edebi tarz da Antik Mısır'da oluşmuştur. Hiyerogliflerde ve dönemin edebiyat metinlerinde bunun örnek-

---

227 "Rahiplere Özgü." Ayrıca bu yazı, resmi yazışmalar ve çeşitli devlet işleri için de kullanılmıştır.

228 Mieroop, A.g.e., s. 46.

229 "Halka Özgü." Yunanca "Demos" kelimesi "halk" demektir. Günümüzdeki Demokrasi kelimesinin kökeni de Demos'a dayanmaktadır.

230 Schlögl, A.g.e., s. 13-14.

231 Klasik Mısır metinlerinde sesli harf kullanılmaması bugün bizim için çok elzem olmayabilir, fakat aynı problemin Arapça'da da tekrarlanması büyük bir derttir. Çünkü tam da bu sebepten ötürü İslam peygamberinin gerçek adını bile bilmiyoruz. İsmi *"Mhmd"* olarak yazılır ve bunun dışındaki versiyonlar ise dönemden döneme eklenen yorumlar ve çok sonra oluşturulan hareketlendirme çeşitlerinin bir ürünüdür. Bu, işaret ettiğimiz üzere Tevrat'ta da görülen bir hatadır. Örneğin *Nabu-kudurri-ussur*'a *Nabukadnezar* denmiştir ve bu, *Davut*'u *David* biçiminde yazmak kadar basit bir çeviri farkı değildir.

232 Erik Hornung, "Mısır Tarihi", Kabalcı Yayıncılık, 1. Baskı, 2017, s. 16.

233 "Yabancı diyarların şefleri." 2. Ara Dönemde Mısır'a hükmetmiş olan istilâcı bir kavim.

234 "Pepi Kalıcı ve Kusursuzdur." Eski Krallık döneminin meşhur firavunlarından 1. Pepi'nin inşa ettirdiği ve kendi adını verdiği meşhur şehir. Manetho'ya göre bu şehrin kurucusu Menes/Narmer olsa da, genel uzlaşı 1. Pepi'yi kabul eder."

lerine rastlanılabilir ve bugün bu bize son derece tekdüze görünse ve ikinci tekrarın anlamsız olduğunu düşünsek de Mısır'daki bu yöntem, sonraları Tevrat ve hatta Kur'an'da bile uygulanmıştır. Öyle ki Friedell, bu hususa dikkat çekerken açık bir şekilde şu ifadeleri kullanmıştır: *"Bugün ilahiyi, yani Koheleth'i ya da Zebur'u taklit ettiğimizde farkında olmadan biz de bir Mısırlı oluyoruz."*[235]

İnançtan devam etmek gerekirse eğer, ilk zamanlardan itibaren Mısırlılar, insanlarda ilahi bir yön bulunduğuna ve bir insan öldüğünde bu dünyadaki hayatı terk edip başka bir dünyada hayata başladığına inanmışlardı. Gerçi bu inanç en başında bütün halka açık değildi. Eskiden cennete sadece Kral'ın gitmesine izin veriliyordu, fakat zamanla, soylulardan başlayarak önce zenginlerin, sonra memurların, sonra çiftçilerin ve en sonunda da herkesin -eğer hak ederlerse- cennete girebileceğine inanılmaya başlandı.[236]

Mısır'da erken çağlarda cennete gitmek için tapınak yaptırmak, bağış yapmak gibi birçok kuralı uygulamak şarttı ama Orta Krallık'tan itibaren bu değişti ve iyi biri olmak yeterli hale geldi. Zira iyilik, adalet; dürüst olmak ve vicdanlı olmak gibi şeyler de ayrı bir kutsiyeti ifade ediyordu ve buna Ma'at deniliyordu. Bu Ma'at, aynı zamanda Firavun'un Yasaları[237] demekti; yani bir bakıma Musa'nın 10 Emri'nin bir prototipiydi. Çünkü Firavun ne söylerse tanrıdan söylerdi; nihayetinde firavun tanrının reenkarnasyonuydu.[238] Fakat kral her ne kadar bir reenkarnasyon olsa da onun bedeninin de kendine özel bir ruhu vardı ve bu ruhun Öte Alem'de sefa sürmesi gerekmekteydi. Bu gerekliliklere dair Donna Rosenberg, kitabında şöyle bir cümle kuruyor: *"Mısır kral ve kraliçelerinin piramit mezarları, Mısırlıların öteki hayata inançlarının birer kanıtı olarak bugüne dek ayakta kalmıştır. Sadece mumya-*

235 Friedell, A.g.e., s. 164.

236 Erhan Altunay, "Mezopotamya ve Mısır Paganizmi", Destek Yayınları, 9. Baskı, 2020, s. 302.

237 "Öldürmeyeceksin, çalmayacaksın!" vesaire.

238 Maat'ın Yunanca karşılığı Nomos kelimesidir. Arapça'daki Namus kelimesi de buradan gelir. Namus, "uyulması gereken yasalar, doğru yaşam ve tanrının buyruğu için izlenilmesi gereken kurallar" demektir. Yani sadece cinsel birlikteliğe dair bir ifade değildir.

lanmış cesetleri değil; kralın ölümden sonraki yaşamda ihtiyaç duyacağı her şey piramitlerde vardır."[239]

Kralın, beraberinde çeşitli araç-gereçlerle gömülmesi geleneği enteresandır. Zira hizmetkârlar da bir araç-gereç sayıldığı için bu geleneğin bir sonucu olarak, ilk kralların mezarlarında birçok insanın kemikleriyle karşılaşıyoruz. Görünen o ki, kralın ölümüyle beraber hizmetkârlarının, harem kadınlarının, saray cücelerinin ve sevdiği evcil hayvanlarının da öldürülmesi gerekiyormuş.[240] Çünkü bu dünyada krala hizmet verenler, öteki dünyada da hizmet vermeye devam edeceklermiş.[241] Fakat burada "kralını çok seven hizmetçilerin kendi istekleriyle öldüklerini düşünmek" en basit tabiriyle saflık olur.[242] Çünkü can tatlıdır ve şüphesiz bütün hükümdarlar da uğrunda ölmeye can atacağınız kadar yüce ve düzgün insanlar değildirler. Bu sebeple ben, bu ritüeli bir iktidar politikası olarak görme taraftarıyım. Zira eğer kralın hizmetçileri de kral öldüğünde öleceklerse, bu durumda otoriteyi ve dolayısıyla kralla birlikte kendilerini de korumak adına kralın daha uzun yaşamasını sağlamak ve sözgelimi bir darbeyle taht-tan indirilmemesini garantiye almak zorunda kalırlar. Diğer bir ifadeyle, kralı korumak, kendinizi de korumak anlamına geleceğinden, sadakatiniz canınızla paralel olur.

Bununla beraber, kraldan başlayarak kademe kademe bütün insanların bir "ölüm sonrası" yaşamına bel bağlamaları, elbette ölen kişiler için yapılması gereken hazırlıklara, mezar kültürüne ve hatta ölüm tapınaklarına kadar varan bir geleneğin başlangıcı olmuştur. Öyle ki, yeni Krallık devrine kadar genelde ölülerin yanına kalkan, kılıç, mızrak gibi onları koruyabilecek silahlar yerleştirilmiştir. Bu aynı zaman-

239 Rosenberg, A.g.e., s. 256.

240 Wilkinson, A.g.e., s. 78-83.

241 Aynı inanış, çok sonraları Vikinglerde de sahiplenilmiştir. Örneğin bir Viking Lordu öldüğü zaman, karısı veya metresleri -eğer isterlerse- onunla beraber gönüllü olarak ölüme giderlerdi. Yine Herodotos, İskit krallarının da öldükten sonra, yanlarında birçok hizmetçi ve atlarla birlikte gömüldüğünü söyler. Bkz: Herodotos, Tarih, IV, 71 vd.

242 Leeming, A.g.e., s. 57.

da Atalara Tapınma[243] devrinden kalma bir mekanizmadır. Çünkü yerel halkın cennete girebileceği inancı gelişmeden evvel, ruhların çölde dolaştıkları ve hayattaki yakınlarını koruyup kolladıkları sanılmıştır. Dolayısıyla çölde diğer hayvan ruhlarına karşı mücadele verecek olan bir ruhun da elbette birtakım silahlara ihtiyacı olabilir.[244] Orta Krallık devrinde ise "Öte Âlem" kurgusu iyice geliştirilmiştir. Artık ruhların öyle başıboş bir şekilde dolaşma ihtimallerindense, direkt olarak Cennet ve Cehennem olarak yorumlayabileceğimiz bölgelere gidecekleri düşünüldüğü için, mezarların ve ölülerin kıymeti bir kademe daha yükselmiştir. Hatta Mısır'da mezar taşı dikmek ve bir mezar taşının önünden geçerseniz ona dua etmek en temel kurallardan biri olmuştur.[245]

Şuna da değinmek gerekir ki, Mısır inancına göre Tanrılar, kimi zaman hayvan kılığında yeryüzüne inip insanları kontrol ederlerdi. Bu sebeple Mısır'da hayvanlara büyük bir saygı gösterilir ve Tanrılarla ilişkilendirilen hayvanlardan herhangi birini öldürenler, idamla cezalandırılırdı. Ayrıca her hayvanın aslen gizli bir Tanrı olabileceği düşünüldüğünden, hangi Tanrı'nın hangi hayvanın kılığına girebileceğini kestirerek Tanrıları da bu hayvanların başlarıyla sembolize ederlerdi. Örneğin Çakal, mezarlıkları eşeleyen ve mezarlık çevresinde dolaşan bir hayvan olduğundan, ölen kişiyi ölüler diyarındaki yolculuğuna çıkaran Rehber Tanrı Anubis, Çakal başlı bir figür olarak gösterilmiştir

---

243 Bu "Atalara Tapınma" kültürü, Mısır Mitolojisi'nin ana sütunlarından biridir. Çünkü mademki ahiret bu dünyanın bir yansıması ve mademki ruh, yanında çeşitli heykellere, yiyeceklere ya da hizmetçilere ve silahlara ihtiyaç duyuyor; o halde bir ruhun başına gelebilecek en kötü şey, onun öteki dünyada aç, susuz, kimsesiz ve yalnız kalması olabilir. Bu sebeple her Mısırlı, 7 kuşak öncesine kadar bütün atalarını onurlandırmak ve onlara sürekli dua etmek, kimi zaman mezarlarına yiyecek-içecek götürmek ve bazen de mezarlarının çevresini temizlemekle görevlidir. Zira kendisi de ölümünden sonra aynı hizmete ihtiyaç duyacaktır. Ani papirüslerinde buna dair bir öğüt bile yer alır: *"Vadide dinlenmekte olan babanız ve anneniz için su dökün. Senin oğlun da senin için aynısını yapacaktır."*(Müller, A.g.e., s. 175.).

244 Müller, A.g.e., s. 171.

245 Bugün bunun benzerini İslâm'da da görmekteyiz. Müslümanlar, mezarlığın yanından geçerken ölmüşler için Fatihâ suresi okurlar.

ve bugün bizler Mısır inancını sırf tanrıları insana ve hayvana benziyor diye küçümsüyoruz ama; Mısırlıların tanrıları hayvanlaştırması ile, İncil'in kutsal ruhu güvercin biçimine sokması temelde aynı şeydir.[246] Yine, Kitab-ı Mukaddes'te tanrının bir eşeği konuşturması[247] yahut Hezekiel kitabında meleklerin dört yüzü olan varlıklar[248] şeklinde sembolize edilmeleri, Mısır'ın yaptığından pek de farklı değildir. Mısır halkı, tanrıları hayvan kafalı bir şekilde tasarlamış, buna mukabil Tevrat ve İncil ise aynı şeyi melekler için yapmış ve onlara kanat takmış. Aralarındaki tek fark, İbrahimî inancı sahiplenenler, eski tanrıları melek mertebesine indirmişler ve genel tanrısal ruha "Tek Tanrı" sıfatını yükleyip onu diğer "tanrıcık"lardan ayırmışlar. Gerçi Mısır'da da her ne kadar birçok Tanrı ile karşılaşsak bile inancın özündeki Tanrı her zaman tek idi. Yani sanıldığı gibi aynı anda yüzlerce Tanrı'ya birden tapan, son derece ilkel bir Tanrı tasavvurunda bulunan geri kafalı bir milletten bahsetmiyoruz.[249]

Mısır'lılar, tanrıyı dairesel düşünmüşlerdi, çünkü daire veya çember, başı ve sonu belli olmayan bir biçim olduğundan sonsuzluğu sembolize eder. Bununla alakalı Firavun 2. Seti'nin başkatibi olan Ana'dan kalma papirüslere bakılabilir; papirüs şiire uygun biçimde tercüme edildiğinde tıpkı Başmelek Cebrail'in Muhammed peygambere oku demesi gibi "Oku!"[250] emriyle başlar:

---

246 İncil, Matta, 3;16: *"İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı ve İsa, Tanrı'nın Ruhu'nun güvercin biçiminde inip üzerine konduğunu gördü."*

247 Çölde Sayım, 22;28.

248 Hezekiel 1;10-11: *"Her yaratığın dört yüzü vardı: Önde dördünün yüzü insan yüzüne, sağda dördünün aslan yüzüne, solda dördünün öküz yüzüne, arkada dördünün kartal yüzüne benzer bir yüzü vardı. Yüzleri böyleydi. Kanatları yukarıya doğru açılmıştı."*

249 Tabii hayvan başlı insan figürleriyle alakalı daha farklı teoriler de bulabiliriz: Örneğin Şaman kültürünü yaşayan toplumlarda şamanlar bir hayvan postu giyerek doğa ruhlarını temsil ederlerdi, bu sebeple duvarlara resmedilirken de hayvan biçimli bir şekilde resmedilirlerdi. Bu açıdan Antik Mısır tanrılarını Antik Mısır'ın daha antik dönemden kalma şamanlarının betimlemeleri olarak da görebiliriz. Bkz: Mihaly Hoppal, "Şamanlar ve Semboller", Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, s. 54-72.

250 Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 3.

"Oku, daha doğmamış günleri bulacaksın. Oku, geleceğin evladı; oku ve sana çok uzak gelen ama aslında sana çok yakın olan o geçmişin sırlarını öğren. Bir kez yaşayıp sonsuza dek göçüp gitmez insan. Hep bu dünyada olmasa da birçok yerde birçok kez yaşar. Dinimiz bize ebediyen yaşayacağımızı öğretir. Sonu olmadığı için başı olmayan ebediyet, bir çemberdir. İnsanların gözünde Tanrı'nın birçok yüzü vardır; yine de herkes kendi gördüğünün gerçek olduğuna yemin eder. Yine de hepsi yanılır, çünkü hepsi haklıdır. Eğer çok sevdiğin birini kaybedersen huzurlu ol. Ölüm, yalnızca onu uykuya yatıran bir dadı, başka bir şey değil. Sabah olduğunda o, başlangıçtan beri kendisine eşlik edenlerle birlikte farklı bir günde yolculuk etmek için yeniden uyanacak."[251]

Mısır, kuruluşunda birçok kabileden müteşekkil bir yapıya sahip olduğu ve her kabilenin kendine has bir tanrısı bulunduğu için, bütün bu inançları ve kabile tanrılarını tek bir konseyde toplamak durumundaydı. Lakin bütün bu tanrıları "Tanrı" kabul etmektense daha zekice bir yol bulmuştu: *Hepsinin üzerinde hepsinin kökenini oluşturan ve isimlendirilemeyen, bilinemeyen, "Gizli Olan" bir "Yüce Varlık" tahayyül etmek.* İnanca göre bütün Mısır tanrıları, Yüce Varlık olarak kabul edilen Atum'un[252] bir uzantısıydı. Kimisi Atum'un ağzı, kimisi Atum'un gözü, kimisiyse Atum'un kalbiydi. Bremnher-Rhind Papirüsü'nde de Yüce Olan'ın kesinlikle bir ve yaratılmamış olduğuna vurgu yapılmıştı. Bu bağlamda Mısır mitolojisi her ne kadar bir Politeizm'e dönüşmüş olsa da özünde Monoteizm'i ihtiva etmekteydi:

"Görünüşe gelen her şey benden sonra var oldu... Ne gök, ne yer vardı benden önce... Her varlığı ben yarattım..."[253]

---

251 James Churchward, "The Sacred Symbols of MU", BE Books, Albuquerque, 2006, p. 111-112.

252 Monad olarak da bilinir.

253 George Hart, "Mısır Mitleri", Phoenix Yayınları, Çev. Mehmet Sait Türk, 3. Baskı, 2017, Ankara, s. 20.

Kısacası, Mısır'ın birçok Tanrı tasviri sunması bugünkü Monoteistik inançlar tarafından bir sapkınlık olarak değerlendirilse de aslında Mısır'a göre Gizli Olan[254] tektir. Bu güç, bütün Tanrıların kökeniydi ve bütün Tanrılar, bu varlığın farklı bir sureti olarak kabul edilmişti. Evet, her Tanrı ayrı bir isme ve görüntüye, hatta göreve sahipti belki ama, hepsi aslında gizli ve yüce olan tek bir gücün tezahürü ve temsiliydi.[255] Diğer bir ifadeyle Mısır halkı, her ne kadar her şehirde başka bir Tanrı'yı kutsasa da özünde edilen dualar ve ibadetler o Gizli Olan'a yapılmaktaydı.

Bu noktada M.Ö. 2. Milenyumda Yeni Krallık devrindeki 18. Hanedan'ın firavunlarından biri olan 4. Amenophis'in (M.Ö. 1352-1335) tarihte bilinen ilk Tek Tanrıcı devrimine kısaca değinebiliriz.[256] Amenophis, ya da daha doğrusu sonraki ismiyle Akhenaton,[257] Tanrı'nın birçok farklı isimle anılıp birçok farklı biçimde sembolize edilmesindense, tek bir surette tanınıp tek bir isimle yüceltilmesi gerektiğini söylemişti ve bunu dikte ederken, esasen marjinal bir girişimde bulunmuyordu. Ne var ki bu "dinde reform" takıntısı sonucu gerçekleştirdiği gaddarca ve saldırgan operasyonlar, insanların yerel tanrılara daha da sıkı bağlanmasına sebep olacaktı.

Akhenaton, Aton için Teb kentinde bir tapınak yaptırdı ve başkenti de Orta Mısır'da yeni kurdurduğu "Akhetaton"[258] kentine taşıdı. Burada yapılan Aton Tapınağı'nın üzeri, diğer Mısır tapınaklarının aksine güneşin görülebilmesi için gökyüzüne doğru açık bırakıldı ve Akhenaton'la ilgili resimler ve kabartmalarda firavun, genellikle doğrudan doğruya ışınlarını saçan güneşin altında gösterildi.[259] Fakat halk bu

254 Gizli Olan'a "Khepera" adını veren kaynaklar da vardır fakat aynı isim çok sonraları Kheper-Ra olarak, "Doğu'dan Doğan Güneş" şeklinde de kutsallaştırılacağı için, ben kafa karışıklığı yaratmaması adına sadece "Gizli Olan" ve "Atum" tabirlerini kullanacağım.

255 Tıpkı İslâm'daki Tanrı'nın inanca göre 99 isme sahip olması gibi. Bütün bu isimler Tanrı'nın farklı bir yönünü sembolize ederler, ama müslümanlar Mısır'dan farklı olarak bütün bu isimlere ayrı ayrı tapmazlar.

256 Mieroop, A.g.e., s. 178-179.

257 "Aton'un Hizmetkârı."

258 Bugünkü Tell el-Amarna.

259 Friedell, A.g.e., s. 263-267.

"güncelleştirilmiş" inancı kabul etmekte pek hevesli değildi ve Akhenaton da günden güne sabrını yitirecekti. Hatta Akhenaton döneminde Aton evrensel ve tek bir tanrı olduğu için, dış ülkelerin tanrılarına saygı gösterilmeyecek ve hoşgörü siyasetinin devri kapanacaktı. Ayrıca Akhenaton çeşitli çetelere yüklü miktarda para ödeyerek, Yukarı Nübye'deki Soleb gibi ücra köşelere varıncaya kadar ülkenin her yerindeki eski kültüre ait eserleri parçalattıracaktı. Çeteler, Amon adıyla karşılaştıkları her yere -obelisklerin tepesine, sütunların altın kaplamalarının altına, arşivlerdeki çivi yazısı mektuplara bile- keskileriyle zarar vereceklerdi[260] ve nihayet, "Tanrılar" şeklindeki çoğul ifadeler bile harap edilecekti; zira Akhenaton'a göre tek bir tanrı vardı, o da Aton idi. Bu hususta günümüze kadar ulaşmış olan ve "Atenizm'in Güneş İlâhisi" ya da "Tek Tanrıya Övgü" olarak da bilinen çok meşhur bir dua vardır. Bunun ilk satırını bile paylaşsak sanırım yeterli olacaktır:

"Tanrı birdir, tektir, ondan başka tapacak yoktur. O'dur her varlığı yaratan."[261]

Fakat Atenizm[262] inancının ahiret konusundaki vaatleri hususunda pek bir bilgi sahibi değiliz, zira Akhenaton öldükten sonra tahtı devralan firavunlar, misilleme olarak Atenizm inancını "sapkın" addettiler ve ellerinden geldiğince ondan kalan ne varsa yok etmeye çalıştılar, bu sebeple de elimize pek bir belge ulaşamadı. Ama bütün bunlara rağmen "Gizli Olan" inancı varlığını korumaya devam etti. Örneğin Teb[263] tapınağında Gizli Olan'a adanan gündelik ilahinin bir kısmı görüleceği üzere Atenizm'i de kapsayan şöyle dizeler içermekteydi:

---

260 Akhenaton'un saldırganlığı, İbrahim peygamberin putları kırmasına ya da Muhammed'in Mekke'yi fethettikten sonra Kâbe ve çevresindeki putları parçalatmasına ne kadar da benziyor değil mi? Eh, şaşırmamak lazım zira dinsel hakimiyet her daim zorbalığa muhtaçtır.

261 Ezan'da okunan Kur'ân'ın meşhur sözlerine ne kadar da benziyor değil mi? Karşılaştırınız: Schlögl, A.g.e., s.107-112 ve Hornung, A.g.e., s. 109. Ayrıca bkz: Halman, A.g.e., s. 166.

262 Güneş'in isimlerinden biri olan Aton'dan türetilmiştir, yani "Güneş Tapınmacılığı."

263 Mısır'ın Teb'i ile Yunanların Teb'ini birbirine karıştırmamak gerekir. Genelde uzmanlar birine Thebai, ötekineyse Thebes diyerek bir ayrıma gitmişlerdir. Mısır dilinde ise Teb, Weset diye bilinir.

"Tanrı birdir ve tektir, o tüm canlıların yaratıcısıdır. Tanrı bir ruhtur, insanların ve canlıların gözüne görünmeyecek kadar saklıdır. Tanrı ruhların ruhu, Kutsal Mısır Ruhu'dur. Tanrı ezelden beri tanrıdır. O, henüz hiçbir şey yokken bile tanrıydı. Varoluşun efendisidir, herkesin babasıdır. Ebedi ilahtır. Tanrı sonsuza dek yaşayacak olandır; bakidir, ebedidir, sonu olmayandır."[264]

Bu sebeple Mısır mitolojisini, oksimoron bir şekilde "çok tanrılı monoteizm" olarak adlandırmak herhalde pek de hata olmaz.

Mısır'a Göre Yaratılış

Mısır'da dünyanın kim tarafından ve nasıl yaratıldığına dair üç temel kaynak vardır. Bunlardan biri, Eski Krallık dönemine ait olan ve Sakkara'daki Kral Wenis(M.Ö. 2378-2348) Piramidi'nin giriş kısmına ve sanduka odasındaki sütunlara hiyerogliflerle kazınan, bugün *Piramit Metinleri* dediğimiz yazılardır.[265] Piramit Metinleri, hem Ölümden Sonrası'na dair hem de mitolojik kurgulara dair bilinen en eski yazıtlardır.[266] İkinci kaynağımız, Orta Krallık dönemine ait olan ve artık tapınağın duvarlarındansa bizzat kişinin tabutuna kazınan notlardır ve *Tabut Metinleri* olarak adlandırılır. Bu yazıtlardaki Yaratıcı Tanrı tasvirleri ve içerik, kapsam bakımından daha geniştir. Bundan sonraki kaynaklarımız ise gerek *Bremner-Rhind* papirüsü gibi daha geç döneme ait olan eserler, gerekse Yeni Krallık devrinden kalma *Ölüler Kitabı*[267] ve benzeri parşömenlerdir. Fakat bunlar dışında bir de Piankhi ya da Shabaqa adıyla tanıdığımız, M.Ö. 8. yy'da yaşadığı düşünülen bir firavuna atfedilen *Shabaqa Taşı* da epey önem arz etmektedir. Zira bu

---

264 Brooksbank, A.g.e., s. 20-21.

265 Wenis, "Unas" diye de bilinir. 5. Hanedanın son hükümdarıdır. Bkz: Mieroop, A.g.e., s. 79-83.

266 Hart, A.g.e., s. 13.

267 Amduat diye de bilinir. Dante'den neredeyse üç bin yıl önce yazılmıştır, içinde öteki dünyada yaşanacak olan şeyleri anlatan hikâyeler ve buna yönelik ritüellere dair bilgiler yer alır. Bilindiği kadarıyla Amduat, cehennemin en eski tasvirini sunmaktadır. Bkz: Hornung, A.g.e., s. 87.

eser, daha rahat korunabilmesi amacıyla parşömen veya papirüslere değil de direkt olarak lahitlere kaydettirilmiştir.[268] Son olarak, sadece dini metinlerde değil, ders ya da roman formatında kaydedilen kimi papirüslerde de Öte Dünya yaşamına dair tasvirler bulmaktayız. Örneğin 10. Hanedanın krallarından birinin oğlu olan Merikare isimli bir genç için yazıldığı düşünülen *Bilgelik Öğretisi* başlıklı eser, bu dünyada eksik olan adaleti, en azından öteki dünyada garanti eden bir ölüler mahkemesinden bahseder[269] ve bundan yüzlerce yıl sonra yazılacak olan Ölüler Kitabı'nda da bu mahkemenin çok ayrıntılı bir tasvirini görürüz. Bu bağlamda Mısır mitlerini müstakil bir şekilde değil de toplu bir şekilde incelemek ve farklı dönemlere ait olsalar bile, bir bütün olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Mısır'da yaratılış efsanesinin birden fazla versiyonu vardır, çünkü kültürü oluşturan her bir bölge kendi yerel tanrılarını ve etiyolojik efsanelerini kadim hikâyelerin içine yerleştirmek istemiştir.[270] Ama bütün bu versiyonların tek bir ortak noktası vardır: Sözle yaratmak.

Shabaqa Taşı'nın 53. Sütunundan itibaren başlayan anlatım, Memfis'in Yaratılış Mitolojisi olarak kabul edilir ve buna göre yaratılış Ptah'ın[271] bir "Söz"üyle başlar. Ptah'ın "Ol!" emri, varlığın mevcuda gelmesi için yeterlidir. Herhangi bir maddeye veya dış bir öze gerek yoktur, bizzat Tanrı'nın isteği, bütün mükevvenâtın kaynağıdır. Bu *sözle yaratma* fikri Babil'den de hatırlayacağınız üzere çeşitli inançlarca kabul görmüş ve literatüre *Logos Doktrini* olarak girmiştir.[272] Örneğin

268 Lakin içler acısı bir şekilde, levhanın ortasındaki kare oyuğa ve çevresinden uzanan kanallara bakıldığında bu taşın Mısır'ın çöküşünden sonraki dönemlerde bir değirmen taşı olarak kullanıldığını görüyoruz. Neyse ki, Mısır paganizmini "kâfirlik" olarak gören kimi inançlarca sayısız birçok eserin yok edilmesine karşın Shabaqa taşı, bir şekilde kurtarılmış ve British Museum'da koruma altına alınmış.

269 Hornung, A.g.e., s. 49-51.

270 Mark Daniels, "Bir Nefeste Dünya Mitolojisi", Maya Kitap, 12. Baskı, İstanbul, 2019, Çev. Pınar Üstel, s. 53.

271 Gizli Olan.

272 Eğer insan olan bir kral yalnızca bir emirle istediği kişiyi idam ettirebiliyor veya istediği tapınağı inşa ettirebiliyorsa, otoritesi o kadar güçlüyse; Yaratıcı olan Tanrı da yalnızca bir sözüyle yaratabiliyor olmalıydı. Logos Doktrini'nin temeli bu mantığa dayanır. Bkz: Kramer, A.g.e., s. 109.

bunun daha genç bir versiyonuna İncil'de rastlamaktayız. Ayet şöyle der:

"Başlangıçta Söz vardı ve Söz, Tanrı ile birlikteydi ve Söz, Tanrı ile birdi. Her şey O'nun aracılığıyla yaratıldı."[273][274]

Bunun dışında Tanrı'nın şeyleri hiçlikten mi yoksa kendinden mi yarattığına dair çeşitli versiyonlar da bulabiliriz. Örneğin Mısır imparatorluğu hemen her şeyini Nil Vadisi'ne borçlu olduğu ve insan yaşamı da suya ihtiyaç duyduğu için, Orta Krallık teolojisinde üretilen bir açıklamaya göre, başlangıçta yalnızca tanrı "Nun" olarak kişiselleştirilen bir su kaosu vardı, yani Tanrı'dan başka bir şey yoktu, Tanrı, suların üzerinde hareket ediyordu[275] ve Tanrı, o kutsal suydu:

"Kendisini yaratan büyük tanrı: o sudur, o Nun'dur, tanrıların babasıdır."[276]

Buradaki Nun, Cosmos'tan önceki Kaos'u sembolize eder[277] ve düzenin bizzat Tanrı'nın su formundan çıkmış olması, suyun mitolojik açıdan önemini göz önüne çıkarmıştır. Hatta bu sebeple Mısırlı rahipler, günde 3 defa olmak üzere mümkünse Nil Nehri'nde değilse de başka bir su akıntısında yıkanırlardı, böylece üzerlerindeki düzensizlikten ve günahlardan arınmış olurlardı.[278][279] Kendi kendini yaratan, fakat bütün yaratılanlardan da farklı bir biçime sahip olan bu paradok-

---

273 İncil, Yuhanna, 1;1-4.

274 Aynı yaratım tarzı, Kur'an'da da karşımıza çıkar. Bakara sûresi 117. Âyet: *"O, göklerin ve yerin yoktan var edicisidir ve O, bir işin olmasını murad edince, ona yalnızca "ol!" der, o da hemen oluverir."*

275 Tıpatıp aynı ifadeler, Tevrat'da da tekrarlanmıştır: Yaratılış, 1;1-2, *"Yer boştu, yer yüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu."*

276 Wilkinson, A.g.e., s. 53.

277 Düzenden önceki düzensizlik.

278 Altunay, A.g.e., s. 239.

279 İslâm'da da buna benzer şekilde, günde 5 defa olmak üzere namazdan önce su ile abdest alınır ve bu abdest esnasında akan sularla beraber günahların da akıp gittiğine inanılır.

sal yaratıcı kavramı, monoteizmin de temel problemlerinden biridir. Kitaplar "o yaratılmamıştır," derler; fakat insan zihni "yaratılmamışlık" kavramını kavrayamaz ve bu sebeple, Tanrı konusundaki bütün soru işaretlerini yeni isim ve sıfatlarla anlaşılabilir kılmaya çalışır. Ama en nihayetinde varılan nokta yine aynıdır: Mahiyeti ve kimliği bilinemeyen, Gizli Olan, her şeyin üzerinde ve bütün tanrılardan daha Yüce Olan bir varlık fikri. Mısır'da buna Ptah, Atum veya Nun ve bazen Ra gibi isimler vermiş olsa da temelde anlatılmak istenen hep aynıydı:

Tanrı, evreni yoktan, hiçlikten yaratmıştır ve her şeyi yaratan O olsa da kendisi yaratılmamıştır.[280] *Yaratıcı, her şeyi kendinden yaratmıştır ve varlığa kendi özünden katmıştır.*[281]

Fazla popülarite kazanmayan diğer versiyonlara göre ise Mısır'daki Yaratıcı ya zamanın başlangıcından önce kuyruğu ağzında duran bir yılan olarak istirahat ediyordu ama bir noktada Ra olup önce Tanrıları, sonra da âlemleri kendi özünden yaratmıştı, ya da Nun'dan Ben-Ben adlı piramidimsi bir kaya yükselmiş ve kayanın tepesinde açan bir nilüfer çiçeği aracılığıyla Gizli Olan, "Atum" şekline bürünmüştü.[282] Kimileri Gizli Olan ile Atum/Ra'yı birbirinden ayırmak için şu Teogoni'yi kullanırlar:

Gizli Olan, geceyi gündüzden ayırabilmesi için parlak bir göz olarak Güneş'i, yani Ra'yı yarattı. Ra olan ve biten her şeyi görebilme özelliğine sahipti ve her gün yaşananları Gizli Olan'a bir bir rapor etmekle görevliydi.[283] Bir süre sonra Gizli Olan, Ra'dan daha

280 Leeming, A.g.e., s. 63.

281 Bunun bir tasviri olarak Mısır inancında en güçlü özelliği "her şeyi görmek" olan Ra'nın insanları "Gözünün ağlamalarıyla," yani kendi "özüyle" yarattığı söylenmektedir. Benzer bir şekilde Tevrat'ta da Tanrı, insanı kendi suretinden yaratır. Yine Kur'an'da da Allah'ın insanı kendi nurundan, kendi ruhundan yarattığı söylenmektedir. Bkz, Tevrat, Yaratılış, 1;27: *"Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı."* ve Kur'an, Secde sûresi 9. Ayet: *"Ardından Allah onu güzel bir insan şeklinde düzenleyip ona rûhundan üfledi."*

282 Daniels, A.g.e., s. 53.

283 Brooksbank, A.g.e., 28.

soluk ama yine de parlak olan yeni bir göz bulduğunda (Ay) Ra, pabucunun dama atılmasından korkup gözünü diğer ışığa dikmeye başladığı için Gizli Olan, onları birbirlerinden uzaklaştırmaya karar verdi. Bu sebeple gündüz vaktinde Güneş, gece vaktinde ise Ay görünür.[284] Bu iki cisim ve Tanrı'dan sonra Ra, Gizli Olan'dan aldığı güç ile yeni yaratımlar peşinde koşar ve ilk olarak Şu ve Tefnut'u, ardından da onlar aracılığıyla diğer tanrıları ve varlıkları yaratır.[285] Süreç şöyle işler:

Ra'nın ilk çocukları Shu ve Tefnut, kuru yeryüzü Geb ve nemli gökyüzü Nut'u doğurur.[286] Nut, Geb'in üzerinde yatar ve (gökyüzü yeryüzüyle çiftleşerek) yıldızları doğurur. Fakat kıskanç babaları kuru hava tanrısı Shu, gökyüzüyle yeryüzünü birbirinden ayırmaya niyetlenir. Çünkü hem kızında gözü vardır hem de kızı zaten Ra'nındır.[287][288] Lâkin olan olmuştur, Geb ve Nut'un çiftleşmesi sonucu yıldızlar ve çeşitli Tanrılar meydana gelirler ve bu çokluk, beraberinde kavgaları da getirir. Zira Nut, aslen Ra ile evli olmasına rağmen boş durmaz ve hemen herkesle ilişkiye girmeye devam eder. Örneğin Geb ile yattıktan sonra meydana gelen tanrılardan biri olan Bilgelik Tanrısı Toth[289] ile de yatağa girer. Ra ise, eşinin bu kaçamaklarını öğrendiği zaman içini büyük

---

284 Güneş tutulmalarının genelde bu iki varlığın birbirinin alanını gasp etmesi sonucu meydana geldiği düşünülürdü ve bu sebeple bunu kötülüğe yorarlardı.

285 Atum/Ra'nın Şu ve Tefnut'u nasıl yarattığına dair bazı kaynaklar, Atum'un erkek biçimli bir Tanrı olduğunu iddia ederler ve "kendi kendine üremek zorunda kalması" sebebiyle, mastürbasyon yapıp fışkırttığı özlerden ilk iki Tanrı'yı yarattığını söylerler. Bkz: Altunay, A.g.e.,, s. 243. Kimi kaynaklar ise, kulağa epey iğrenç gelse de Atum'un erkeklik organını kendi ağzına götürüp, fışkıran özleri yutarak kendi kendini hamile bıraktığını iddia ederler. Bu versiyona göre Atum, hem dişil hem de eril özlere sahiptir ve kendisinin bir eşi daha olmadığı için, kendi kendinin eşi olmak zorunda kalmıştır.

286 Diğer mitolojilerin aksine Mısırlılar yeryüzünü erkek(Geb), gökyüzünü(Nut) ise dişi olarak tasvir etmiştir.

287 Neil Philip, "Dakikalar İçinde Mitoloji", Kronik Yayınları, Çev. Efe Erdal, 6. Baskı, 2022, İstanbul, s. 34.

288 Yerin ve Göğün ayrılması fikri, kitabın ilerleyen bölümlerinde de göreceğiniz üzere birçok mitolojide kabul görmüştür. Buna kutsal kitaplar bile dâhildir.

289 Thoth Yunanca'dır, orijinali Jehuti'dir.

bir öfke kaplar ve Nut'u *"Hiçbir yılın hiçbir ayında karnındaki çocukları dünyaya getiremeyeceksin!"* sözleriyle lanetler.[290]

Nut, anne olamayacağını anladığı zaman uzun süren bir ağlama sürecinden sonra, çözüm olarak yeniden Bilgelik Tanrısı Toth'a gider ve *"Karnımdaki çocuklardan biri senin, lütfen bana bir çözüm bul, doğurmak istiyorum!"* diyerek yalvarır. Toth da çözüm olarak Ay'ın ışıklarını toplamaya başlar. Ay ile yaptığı anlaşmaya göre Toth, onunla çeşitli oyunlar oynayacak ve kazandığı her oyun başına Ay'dan bir parça ışık almasına izin verilecektir. Aradan geçen uzun yıllardan sonra Toth o kadar çok oyun kazanmış olur ki, biriktirdiği ışıklar tamı tamına beş günlük bir aydınlığı ihtiva eder. Sonra Toth, topladığı bu beş günü, 360 günlük güneş yılına ilave ederek, takvimi günceller ve takvim güncellenince, eski yıl ve eski günlerin sayımı değiştiği için Ra'nın laneti bu yeni eklenen beş günü kapsayamadığından Nut, bu beş günlük süreç esnasında doğurabilir hâle gelir[291] ve Nut, her güne bir Tanrı olmak üzere beş yeni evlat doğurarak mâkus tâlihinden kurtulur.[292]

Nut'un doğurduğu beş çocuğun (Tanrı'nın) isimleri şunlardır: Osiris,[293] Kör Horus,[294] Seth,[295] İsis[296] ve Nepthys.[297] Bunlar Shu, Tefnut, Geb ve Nut'a katılıp Mısır'ın en büyük dokuz tanrısı olarak Ennead'ı[298] oluştururlar.[299] Ra ise bütün bu Tanrıların efendisi olarak Panthe-

290 Bir rivayete göre Ra'nın Nut'un doğurmasını yasaklama sebeplerinden biri de, Nut'dan doğan bir çocuğun günü gelince Ra'yı devireceğine dair bir kehanetin varlığıdır. Benzer bir hikâye, birkaç bin yıl sonra Yunanlarda da Kronos üzerinden tekrarlanacaktır. Bkz: Daniels, A.g.e.,, s. 54.

291 Bu beş güne Epagomenes (eklenmiş) denir.

292 Rosenberg A.g.e., s. 261. Ayrıca, ayrıntılar için Plutarkhos'un İsis ve Osiris(De Iside et Osiride) eserine bakılabilir. Türkçe çevirisi için bkz: Plutark, "İsis ve Osiris", Ruh ve Madde Yayınları, 1. Baskı, 2006, Çev. Muammer Tuncer.

293 Osiris yunanca bir isimdir. Orijinali kuvvetle muhtemel Asir/Usir şeklindedir.

294 Merak etmeyin, hep kör kalmayacak.

295 Diğer adıyla Typhon.

296 Orijinali Aset ya da Eset şeklindedir.

297 Orijinali bilinmiyor.

298 Ennead yunanca çeviridir, orijinali Pesdjet diye bilinir.

299 Kaan H. Ökten, "Ölüm Kitabı - Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri", Agora Kitaplığı, 2. Baskı, 2016, s. 21.

on'un[300] üzerinde bir konuma sahiptir.[301] Hatta Ra ile kıyaslayınca bu tanrıların Azizler ya da Melekler kadar küçük kaldığını bile söyleyebiliriz.[302]

Sözün özü Mısır'a göre yaratılış bu şekilde başlamıştır. Ayrıntılar ve versiyonlar değişse de Gizli Olan ve onun "bilinebilir olma" isteği sonucu meydana gelen Tanrısal suretler, peşlerinden Dünya, ahiret ve Ruhlar gibi kavramları da getirmişlerdir. Ha elbette bunlar dışında Ogdoad olarak ifade edilen 8'li yaratım versiyonu da belki Mısır'daki Yaratılış figürlerine örnek olarak mevzubahis edilebilir fakat, eğer bütün ayrıntılara ve çeşitlere değinecek olursak kitap sizi sıkacaktır. Bu sebeple direkt Mısır'daki ahiret inancının oluşumunun temellerini incelemeye geçeceğim, yani *Osiris Miti*'ne.

Mısır'da Ahiret'in Belkemiği: Osiris Miti

Mısırlılar için ölüm, bizim anladığımız gibi bir anlama sahip değildi. Onlara göre ölüm, reenkarnasyon anlamında olmasa da "yeniden doğum" demekti ve bu yeniden doğum fikri, diğer dinlerdeki klasik ahiret temaları gibi anlaşılmaz ya da aşırı kutsal bir kurguya dayanmıyordu. Adeta bu dünyanın aynadaki bir yansımasına geçiş yapar mışçasına Mısırlılar, öldükten sonra ruhani bedenleriyle bu dünyanın ruhani bir formunda yaşamaya devam edeceklerine inanmışlardı ve bunu o kadar ciddiye almışlardı ki, tapım ve ritüellerinin yarısından çoğu tamamen ölümle ilişkiliydi.[303] Bu sebeple, özellikle de Osiris'in öldürülmesi ve yeniden diriltilmesi üzerinden ölümü ve yeniden doğumu anlatan Osiris Mit'i, piramit metinlerinden gördüğümüz üzere

300 Tanrılar Konseyi.

301 Pisagor'un 10'u (9+1'i) ve daha birçok Pantheon'daki 9+1'lik sistem de buradan gelir. 1 Gizli özne olarak Ra'dır, kalan 9 ise onun farklı yüzleridir. Ra olmadan kalan 9; 10'daki Sıfır'ı ifade eder, yani hiçtirler. Bütün varlık, yanına Ra yani 1 eklendiği zaman anlam kazanır.

302 Abidos Tapınağı'ndaki yazılar Ennead'ı 7 olarak gösterir, Karnak Tapınağı ise bu sayıyı 15'e çıkarmıştır. Ama bütün bunlardan daha eski olan orijinal kayıtlarda sayı 9'dur.

303 Altunay, A.g.e., s. 300.

Mısır tarihinin en önemli kurgularından biri olmuştu. Öyle ki, ölenlerin mezarlarında şöyle yazıyordur:

"Osiris yaşadığı sürece o da yaşayacaktır; Osiris nasıl ölmediyse, o da ölmeyecektir."[304]

Peki Osiris miti tam olarak ne anlatmakta ve neyi amaçlamaktaydı? Öncelikle Osiris, Mısır teolojisine göre dünyevi krallara emsal oluşturacak bir örnekti; çünkü Aydınlığın ve İyiliğin bir sembolüydü. Osiris'in kardeşi olan ve çöllerde yaşayan Seth ise düzensizliğin vücut bulmuş hâliydi. İkisi de kız kardeşleriyle evlenmişlerdi; Osiris İsis'i, Seth ise Nepthys'i almıştı.[305] Şahin başlı gökyüzü tanrısı Kör Horus ya da diğer adıyla Yaşlı Horus ise Letopolis şehrinde ikâmet etmekteydi. Fakat kısa süre sonra Kör Horus, kardeşi Seth tarafından öldürülünce Seth, bütün Tanrıların korktuğu biri hâline geldi.

Osiris, Nil ve tahıl tanrısıydı ve tıpkı Nil gibi, bütün yaşamı beslemekteydi. Bununla beraber o, insanlara nasıl ekilip biçileceğini, aletlerin nasıl yapılacağını ve Nil taşkınlarını önceden kestirebilmek gibi yaşamı kolaylaştıran şeyleri de öğretmişti. Karısı İsis de boş durmamış, ekmek ve bira yapmak gibi, dokumacılık gibi şeylerin bilgisini bahşetmişti. Ama Osiris bununla yetinmemiş bir süre sonra bildiklerini dış ülkelerin insanlarıyla da paylaşarak herkesin takdirini ve sevgisini kazanmıştı. Bu sebeple de artık çoğu bölgede Osiris değil, "daima iyi" anlamında "*Wennefer*" adıyla anılmaya başlanmıştı ve bu durum kardeşi Seth'i kıskandırmıştı.

Seth, Osiris'i öldürüp tahtını ve eşini almaya niyetlendi, bu amaçla tuzak bir şölen tertip etti ve sedir ağacından içine sadece Osiris'in sığabileceği muhteşem bir sandık hazırlattı. Sandık öyle gösterişli, öyle kıymetliydi ki, kim görse ona sahip olmak isterdi. Osiris bunun bilincinde olarak, bu şölende sandığın içine kim sığarsa sandığı ona vereceğini duyurdu. Şölen günü beklendiği üzere herkes bir bir san-

304 Friedell, A.g.e., s. 171.

305 Seth Yukarı Mısır'da Horus ise aşağı Mısır'da hüküm sürmekteydi.

dığa girmeyi denedi ama, hiç kimse tam anlamıyla sandığa sığamadı ve nihayet sıra Osiris'e geldiğinde Seth, Osiris sandığa girer girmez kapağı üzerine kapatıp çivileyerek, Osiris içinde mahsurken sandığı Nil nehrine fırlattı. Osiris içine hapsolduğu tabutla nehir boyunca sürüklenirken boğularak öldü.[306][307]

İsis kocasını her ne kadar köşe bucak aramış olsa da bir türlü bulamadı. Aradan uzun bir süre geçti ve nihayet tabut Biblos taraflarında bir ılgın çalısının dalları arasına takılıp sürüklenmeyi bıraktı. Fakat o çalı da maalesef devasa bir ağaca dönüşecek şekilde büyüdü ve kısa süre sonra tabut bu ağacın gövdesinin içinde kalıp görünmez hale geldi. Son derece hızlı bir şekilde büyüyen ve epey de görkemli görünen bu ağacın haberini alan Melkartus isimli kral, bu iri ağacın baltayla kesilmesini emretti ve gövdeyi sarayının salonuna bir sütun direği olarak yerleştirdi. Kralın kestirdiği görkemli ağaca dair hikâyeler yurdun dört bir yanına ulaştıktan sonra durumu öğrenen İsis, kocasının tabutunu bu sütunun içinden çıkarmak amacıyla kralı ziyaret etti ve nihayet kocasının cansız bedenine yeniden kavuşabildi. Hatta, Osiris'in bedeninin nuruyla yeniden hamile kalmayı ve Horus'u doğurmayı başardı.[308] İsis, Horus'u Seth'den gizli bir şekilde büyütmeye çalıştı, çünkü Seth eğer Horus'un varlığından haberdar olursa, tahtının sallantıya düşeceğinden korkup Horus'u henüz küçükken öldürebilirdi. Fakat İsis'in hem Horus'u hem de Osiris'i saklaması mümkün değildi, bu sebeple günlerden bir gün Seth, çölde avlanırken Osiris'in saklı olduğu kutuya rastladı ve bir türlü dindiremediği kiniyle Osiris'i 14 parçaya bölüp bu 14 parçayı da Mısır'ın 14 farklı bölgesine dağıttı. Mit bize her bir par-

306 Bu hikâye, yani "Mısır Tanrısı'nın bir nehirde boğularak ölmesi" motifi, belli ki daha sonraları Yahudiler tarafından revize edilmiş ve İsrailoğulları, boğulanın bir Tanrı değil de, İbrahimoğulları'na zulmeden bir Kral olduğunu iddia etmişler.

307 Mısırlılara göre bu cinayet Thout ayının 13. Gününde işlenmiştir; ve o gün Mısır'da hiçbir kutlama yapılmaz, hiçbir ziyafet verilmez. Zira bu uğursuz bir gündür. İşte belki 13'ün Uğursuzluğunun Yahudi Mistisizmine girişi de bu sebeple olabilir.

308 Bu evlat, Genç Horus olarak bilinir ve genelde kabartmalarını gördüğümüz ya da Horus dendiğinde akla gelen Tanrı'dır. Kendisi aslen birkaç sayfa önce öldürülen Kör Horus'un bir reenkarnasyonudur, fakat bu sefer gözleri kör değildir. Aksine, en önemli özelliği gözlerinin gücüdür.

çanın bulunuşuna dair ayrıntılı bir aktarım yapmaktadır fakat sanırım burada işleri bu kadar ağırdan almamıza gerek yoktur.

Özetleyecek olursak İsis nehir boyunca bütün ülkeyi dolaşıp bütün bu parçaları tek tek bulur. Ardından da Nepthys'in yardımıyla bütün parçaları balmumuyla birleştirir ve cesedin çürümesini önlemek amacıyla sürdüğü koku ve yağlarla birlikte, bütün vücudunu bir keten sargıyla sarar.[309] Sonrasında İsis ve Nepthys, Osiris'in ruhunu ölüler diyarında da arayıp bulurlar ve diriltme dualarını okuyarak Osiris'e yeniden can verirler. Eskisinden çok daha güçlü ve bilge bir şekilde diriltilen Osiris, Ra tarafından *Ölüler Diyarı'nın Tanrısı* olmakla görevlendirilir ve dünyayı yönetme göreviyse Horus'a bırakılır. Osiris'in ölümüyle solgunlaşan dünya, onun yeniden dirilişinin ardından yeşilliğe bürünür ve doğanın canlanması Osiris'in dirilişiyle ilişkilendirildiği için Osiris, çizimlerde Yeşil renkli bir Tanrı olarak gösterilir.[310]

Mit'in bu bölümden sonrası Horus'un "Çocuk Kral" olarak büyümesini,[311] yetişkinlik devrine ulaştığında Seth'le kavga edip tahtı geri alışını ve birçok defa Seth'in çeşitli hilelerle krallığı gasp etmeye çalışmasını konu alıyor.[312] Ama o kısımlar bizi ilgilendirmiyor. Bizi ilgilendiren kısmı, bu hikâyenin insanlara ne tür umutlar verdiğidir.

---

309 Böylece "Mumyalama" geleneğinin kökenini bulmuş oluyoruz. Osiris'in mumyalanması, daha sonra vatandaşların da mumyalanması için bir örnek teşkil etmiştir.

310 Rosenberg, A.g.e., s. 257-258.

311 Horus'un Çocuk Kral olmasına dair elimizde gerçek tarihe dayanan birtakım örnekler vardır. Mesela II. Pepi(M.Ö. 2278-2184) ya da Neferkare adıyla bildiğimiz firavun, Torino Papirüsü'ne göre çocuk yaşlarda kral olmuştur ve 90 veya 94 yıl kadar hüküm sürmüştür. Bkz: Schlögl, A.g.e., s.54. Kral, Mısır tarihi boyunca hüküm süren krallar arasında en uzun hüküm dönemine sahip olmasına rağmen, 6 yaşındayken tahta geçtiği için kraliyet ressamları tarafından her zaman annesinin kucağındaki bir çocuk olarak tasvir edilmiştir. İşte günümüze kadar ulaşmayı başaran bu heykellere bakıldığında üstelik bu görüntünün birebir aynısının Horus adına duvarlara kazındığını da gördüğümüzde, "muhtemelen Horus'un hikâyesi buradan hareketle oluşturuldu" diye düşünmemiz pek de saçma olmayacaktır. Bkz: Hornung, A.g.e., s. 46.

312 Rosenberg, A.g.e., s. 266-268.

Osiris'in yeniden diriltilmesi ve Yeraltı'na çekilmesi hikâyesi, Öte Âlem bilincinin Mısır'daki ilk ve en önemli örneğidir. Fakat buna rağmen *"Tıpkı Osiris'e yardım edildiği ve onun Yeraltı denilen başka bir aleme gönderildiği gibi, İnsanlar da ölünce Tanrıların yardımıyla başka bir âleme geçiş yapacaklardır."* Türündeki bu inanç, en erken devirlerde yalnızca Firavun ve çevresi için geçerli sayılmıştır. Bu inancın bütün halkı kapsaması ve en basit bir köylünün bile öldükten sonra yeniden dirilecek olması fikri, daha önce de belirttiğimiz üzere Orta Krallık'ta popülarite kazanmıştır. Öte Âlem'e geçişin en temel koşullarından biriyse, yaşarken Osiris'i yüceltmek ve ona tapınmaktır. Çünkü söylendiği üzere Osiris, bu dünyayı Horus'a ve firavunlara bırakmakla beraber, Öte Dünyâ'nın Tanrısı hâline gelmiştir.[313] Bu yeni âlem ve yeni "görev", Mısır halkının yaşama bakışını da etkilemiş ve evrenin sadece varlıkların birbirini parçaladığı bir gladyatör arenası olarak görülmesindense, her canlının adeta daha yüce bir bütünün parçası olduğunun düşünülmesini sağlamıştır. İnsanlar bu tür bir görüşe inanmaya başladıklarında insan cesedine de daha büyük bir saygıyla yaklaşırlar ve ölümsüzlüğün anahtarının da yeryüzünde dürüst bir hayat sürmek olduğunu düşünürler. Zira eğer her canlı özel ve evren de kutsal ise, o halde kötülük yapan ve zararlı bir yaşam sürdürenlerin bunun bedelini ödemeleri gerekir ve bedel ödemek istemeyen her insan, iyi bir yaşam sürmek zorunda olduğunu bilir. Bu da dolaylı olarak sizi toplumsal hayatta daha uyumlu ve daha saygılı biri olmak zorunda bırakır. Ama elbette hiçbir din, insanların ahlâklı bir hayat sürmeleri için tek başına yeterli değildir. İllaki arada bir yoldan sapanlar, kötülük yapanlar ve cezalandırılmayı hak edenler de çıkacaktır. Bu sebeple Mısır'daki Ahiret kurgusu, epey kapsamlı ve fantastiktir.

---

313 Osiris'inkine benzer mitolojik öykülere örnek vermek gerekirse; Yunan inancında Persepehone'nin her yıl yer altına dönmek zorunda kalması ve onun Hades'ten kurtulmasıyla baharın gelmesi efsanesini yahut bir önceki bölümde anlattığımız İnanna ve Dumuzi hikâyesini gösterebiliriz. Bkz: Nur Emine Koç, "Yeraltı Tanrıları", İAÜD, Yıl 4, Sayı 13, s.23-34 ve Suzan Akkuş, "Eski Mezopotamya'da Nevruz Kutlamaları", Archivium Anatolicum, 1 Ekim 2016, s. 1-14.

Mısır'a Göre Ölümden Sonra Yaşanacaklar

Mısırlıların ruh inancı biraz gariptir. Onlar insanı üç çeşide ayırmışlardır, bunlardan biri bedendir ve bedenin öldükten sonra da korunması gerektiğine inanmışlardır,[314] diğeri Ka adını verdikleri bir formdur, ki bu form basitçe ruh dendiğinde anladığımız ya da Astral seyahatten bahsedildiğinde gözümüzde canlandırdığımız soyut formdur ve bu form biz öldükten sonra da yaşamaya devam eder. Üçüncüsü ise Ba diye adlandırılır ve genellikle kuş şeklinde çizilir.[315] Fakat tek görüntüsü kuş değildir elbette, bazen bunun bir çekirge, bazense timsah biçiminde gösterildiği de olur. Hatta bu sebeple ruhun biçim değiştirebildiği ve kimilerince bedenden bedene geçtiği bile düşünülmüştür.[316] Elbette bu üç form dışında Khaibit, Khu ya da Ren gibi çeşitli başka formlar da var ama bunlar geniş bir anlatım yapmadığımız sürece sadece kafanızı karıştıracaktır. Diodoros da benzer şekilde -Mısırlılardan bahsederken- onların ruh ve ölüm üzerine fikirleri hakkında kabaca şöyle bir açıklama yapmakla yetinmiştir:

---

314 Bu inanç dolayısıyla cesetler mumyalanırdı. Mumyalama işleminde karnın sol yanında küçük bir yarık açılarak iç organlar sökülür ve burundan çengel benzeri bir alet sokarak beyin param parça edilirdi. Parçalanmış beyin cesedin burun deliklerinden çıkarılırdı ve bu suretle cesedin çürümesi önlenmiş olurdu. Çıkarılan organlar kurutulduktan sonra kanopik adı verilen 4 adet vazo içine konulurdu ve bu vazolar Osiris ile İsis'in oğlu olan Horus'un dört oğlunun başını temsil eden figürler şeklinde tasarlanırdı. Mısır inancına göre çakal başlı Anubis mideyi, şahin başlı Kbebsenuf bağırsakları, maymun başlı Hapy akciğeri, insan başlı olan İmset ise karaciğeri koruyordu. Bu mumyalama işlemi toplam 70 gün sürüyordu. Tabi bunlar dışında daha düşük bütçeli vatandaşlara hitap eden Orta ve Düşük kaliteli mumyalama usulleri de geliştirilmişti. Bkz: "Uygarlık Tarihi", Anadolu Üniversitesi Yayınları, No 2265, 2. Baskı, s. 63-64.

315 Bunların haricinde bir de cennete ulaşan ruhu temsil eden Ankh vardır; üstü çemberli bir haç şeklinde sembolize edilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak Ankh, saf bir nurdur "Sekhem" diye de bilinir.

316 Kimi Teologlara göre Ba, sadece şekil değiştirmekle kalmaz. Bazen farklı bedenlerde yeniden hayata bile dönebilir, yani bir çeşit reenkarnasyona girebilir ve bu "Ruh Göçü" diye ifade edilir. Ek bir bilgi olarak, çok sonraları Pythagoras'ın da bu öğretiyi benimsediğini söyleyebiliriz.

"Yaşamın çok kısa, ölümden sonraki zamanın ise çok uzun olduğuna inanmışlardı. Yaşayanların evlerine barınak, ölenlerin mezarlarınaysa ebedi ev demişlerdi ve barınaklar için çok bir çaba harcamazken, ebedi evlerini muhteşem bir şekilde donatmışlardı."[317]

Bunun sebebi biraz da mitolojinin getirdiği kurallardı. Çünkü Ölüler Diyarı'nda geçilecek o kadar çok sınav, atlatılacak o kadar çok tehlike vardı ki; ölüyü yalnız başına gömemiyordunuz. Yanına birçok âlet, yiyecek, muska, dua, büyü ve heykel de koymak zorundaydınız. Eh, normal bir vatandaş için bile onca malzeme gerekiyorsa, elbette ki Krallar ve yüksek mertebeli memurlar da, şatafatlı mezarlar ve yüzlerce kiloluk altından yapılma süslemeler konusunda birbirleriyle yarışacaklardır, bunun sonucunda da Ölüm Tapınakları ve Piramitler ortaya çıkacaktır.

Aslında Mısırlı için Öte Dünya, bu dünyadan pek de farklı değildir. Hatta Cennet bile pek cennetimsi değildir. Mısır'ın Cenneti Aaru veya Aalu diye ifade edilir ve genelde de "*Huzur Tarlaları*" adıyla bilinir. Çünkü gerçekten de Cennet bir tarladır; öyle ışıltılı saraylar, kanatlı melekler, size hizmet etmek için hazırda bekleyen sayısız hizmetçi ve sonsuz yiyecekler yoktur. Huzur Tarlaları, basbayağı bu dünyanın bir kopyasıdır ve eğer bu dünyada zengin değilseniz, orada da pek zengin bir hayat süremeyecektiniz. Ama tek farkla: Orada doğal afetlerle, kıtlıkla, vahşi hayvanlardan gelen saldırılarla ya da düşman ülkelerden gelen istilacı askerlerle uğraşmak zorunda değildiniz. Gölgesinde dinlenebileceğiniz kocaman çınarlar ve eğer üşenmez de çalışırsanız gayet güzel bir verim alabileceğiniz meyve bahçeleri ve tarlalar vardı. Kısacası cennette de saban sürecek, ekip biçecek, harman dövecek ve çalışacaktınız. Ama bu sefer çalışıp ürettiğiniz malları başkasına satmanız ya da vergisini vermeniz gerekmeyecekti; sadece kendiniz ve sevdikleriniz için çalışacaktınız. Kendi toprağınızda kendi evinizde yaşayacaktınız.[318] Bir Mısırlı için en büyük hayal buydu.[319]

---

317 Piramitler, Mezar Odaları ve benzeri yapılar bunun en meşhur örneğidir.

318 Brooksbank, A.g.e., s. 31-3.

319 Ayrıca Mısır'da öldükten sonra çok fazla çalışmadan yiyecek-içecek sahibi olmak isteyenler için de bir yöntem bulunmuştu: Ushebtiu (Cevap Verenler) denilen ahşap bebeklerden

2000'li yıllarda yaşayan biri olarak dönüp baktığınızda hiç de çekici gelmiyor değil mi? Ama Mısırlılar buna bile şükretmişlerdi, çünkü feodal bir düzende yaşayan ve bugünkü hakların neredeyse hiçbirine doğru düzgün sahip olmayan bir Mısırlı için bu cennet, gerçekten de arzu edilebilecek bir şeydi. Ayrıca öldükten sonra buraya gidebileceğiniz de garanti değildi, bugünkü tabirle Cehennem'e de düşebilirdiniz ve emin olun, bunu hiç istemezdiniz.

Mısır'da ahiret genel olarak Douat[320] diye adlandırılır ve 12 bölüm/bölgeden oluşur.[321][322] Aslında Douat'ı Arasat veya Arâf olarak da değerlendirebiliriz. Çünkü burası ebediyyen kalınacak bir dünya değildir, daha ziyade bir geçiş evresidir. Ölen kişinin ruhu bu 12 bölgeden de geçmek zorundadır ve ancak bu bölgeleri geçebildikten sonra Cennet'e yahut Cehennem'e gidebilir. Fakat işin kötüsü bu 12 bölge de dikkatli incelendiğinde ayrı birer cehennemdirler ve iyi ruhların, kötü ruhlarla birlikte bu cehennemsi bölgeden geçmesi pek de âdil ve iştah açıcı görünmediğinden, *Amduat*'da bu geçiş süreci esnasında Ra'nın gökte uçan teknesiyle bu ruhları kestirme yollardan götüreceği ve koruyacağı söylenir. Amduat'ın sonuna gelindiğindeyse,[323] bölümün başlarında da değindiğimiz üzere yapılan "İyilik ve kötülükler" üzerine

---

mezarınızın çevresine birkaç tane yerleştirmek. İnanca göre bu bebekler, Huzur Tarlaları'nda sizin yerinize çalışacaklardı. Tabi bu yalnızca bebekler mezarınızın çevresinde kaldığı sürece geçerliydi. Bkz: Müller, A.g.e., s. 174. Eğer bir hırsız girer de bebekleri çalarsa, bu durumda çalışma görevi size kalacaktır. Bu bağlamda kazılan bütün mezarlar ve ele geçirilip çeşitli müzelerde sergilenen bütün mumyalar, aslında Mısır inancına göre "yapılabilecek en büyük kötülüğün" bir örneğidir. Zira eğer biz 100 yıl önce Tutankhamon'un mezarını açıp da içindeki malları sergilemeseydik, Tutankhamon Aaru'da hâlen daha mutlu ve huzurlu bir şekilde hüküm sürebilecekti. Lâkin Mısır inancına göre Tutankhamon ve diğer bütün ünlü mumyalar, şu anda bizim müze ve arkeoloji aşkımız yüzünden sonsuz yaşamlarında sefalet çekiyorlar.

320 Kimi çevirilerde Tuat.

321 Peter le Page Renouf, "Mısır'ın Ölüler Kitabı", Onbir Yayınları, 6. Baskı, 2020, Çev. Erhan Altunay, s. 81.

322 Douat'ın 12 bölgeye bölünüşü tesadüfi değildi elbette. Her bir bölge, gecenin belli bir saatine denk gelmekteydi.

323 Kimi çevirilere göre sonuna değil de, ortasına.

hesap vereceğiniz *Yargı Salonları*'na varırsınız. Fakat buraya gelmeden önce kısaca Douat'ı biraz tanıyalım:

Douat'ın başlıca kısmı *Amentet* denilen yarı çember biçimindeki derin bir vadiydi. Bu bölgede ebediyen gece hakimdi ve çamurlu sulardan öyle pis bir buhar yükseliyordu ki, bu buharı soluyan hiçbir insan huzurlu bir yaşam sürdüremezdi. Ayrıca arazide çeşitli zehirli yılanlar ve saldırgan sürüngenler dolaşıyordu. Bunların bazıları ejderhalara benzer bir biçimde ateş püskürtüyor, bazılarıysa tepelerden sallanarak yakaladıkları insanları boğup yiyorlardı.

101[324] formatında özetleyecek olursak eğer, birinci bölgede ölüler cehennemin bekçisi olan Üç Başlı Canavar'ın[325] şiddetle ateş püskürttüğünü görerek dehşete kapılırlar. Lakin eğer beceriklilerse, koruyucu muskaları varsa,[326] büyülü sözcükleri biliyorlarsa, Aşağı Dünya'nın üç başlı canavarının dikkatini dağıtmayı başarır ve dokunulmaz olurlar. İkinci ve üçüncü bölgede *Anrutef* ve *Ouernes* denilen soğuk araziler bulunur. Burada ruhların vücutları bir kadavra gibi soğuyup bembeyaz olur. Dördüncü ve beşinci bölgede Memphis'in eski ölüm tanrısı olan *Sokaris* kol gezer ve onun karanlık mağaralarında yaşanan olayları Ra bile göremez. Altıncı bölgede beş başlı yılanlar ve ellerinde bıçaklar taşıyan kanatlı varlıklar bulunur. Yedinci bölge ise kafaları kesilmiş hayvanlar ve kötü ruhlarla doludur.[327]

Bu böyle gidiyor. Kimi versiyonlara göre bölgelerin sıralaması değişiyor, kimilerindeyse herhangi bir ayrıntı verilmeden, direkt 6. Bölge'deki Yargı Salonları'na çıkılıyor ve ilk 5 bölgenin çok tehlikeli olduğu, Yargı Salonları'ndan sonraki bölgelerin ise çok kolay bir şekilde geçilebildiği söyleniyor. Kolay geçilebilir olmasının sebebi elbette o

---

324 Özetin de özeti, hap bilgi.

325 Yunan Mitolojisi'ndeki karşılığı "Üç Başlı Cehennem Köpeği Kerberos"tur. Fakat söylemek gerekir ki, Cerberos'a 50 ya da 100 baş atfedenler de olmuştur. Bkz: Roberto C. Canova, "Roma Mitolojisi", Mitoloji Tarihi Yayınları, 1. Baskı, Çev. Ayşe Bilgehan, s. 209.

326 Bu muskalar cesedin sağ kulağına konmalıdır. Ana maddesi Ankham çiçeğidir ve İsis Muskası diye de bilinirler. Bkz: "Mısır'ın Ölüler Kitabı - Gün Işığı'na Çıkma Kitabı", Satori Yayınları, Çev. A. Cengiz Büker, 2. Baskı, 2021, s. 42, Bölüm 13.

327 Renouf, A.g.e., s. 83-84.

aşamadan sonra zaten aklanmış olduğunuz için Tanrıların size rehberlik etmesidir, aksi halde zaten Yargı Salonları'ndan geçemeyen bir ruh, ebediyen yok edileceği için başka herhangi bir bölgeye geçemeyecektir.

İnanca göre Yargı Salonları'na varmanın en kolay yolu, az önce de belirttiğimiz üzere -Birinci Bölge'nin girişinde toplanıp- Ra'nın Gökyüzünden geçmesini beklemektir. Çünkü Ra, temiz yaşamış olanları kayığına alacak ve taşıyacaktır.[328] Lâkin bazen temiz yaşamış olmak da yeterli gelmeyebilir. Çünkü Tanrılar kibirlidir ve saygı görmeye takıntılıdırlar. Bu sebeple Mısır halkı, Ra'nın kayığıyla yapılacak olan yolculuğu sembolize etmek amacıyla ölenlerin tabutlarına tahtadan yapılma küçük bir kayık koyardı. Bu kayık hem iyi niyetin bir göstergesiydi hem de Tanrı'ya sunulan bir hediyeydi.[329] Bununla beraber Ra'nın kayığına binebilmek için birtakım dua ve büyüleri de öğrenmiş olmak lazımdı. Bu sözler, Ölüler Kitabı'nda "*Ra'nın Kayığı'na Binmek İçin Okunacak Dua*" başlığında şu şekilde belirtilmişti:

"Ey, sen! Geminde seyreden büyük tanrısallık, sana selam olsun! Buraya dek nakledilmiş olarak senin huzurunda görünüyorum! İzin ver de kaptan köprüsüne çıkayım, tıpkı egemenlerin gezegenlere çıktığı gibi..."[330] [331]

Ra'nın neden kayığıyla gökte dolaştığını merak edenler için, özetlemek gerekirse, Mısır inancına göre Dünya merkezdeydi ve Güneş, Dünya'nın çevresinde dönmekteydi. Lâkin Güneş aynı zamanda Ra olduğu için, Dünya'nın çevresini turlayan şey aynı zamanda Ra idi. Esasen Mısır'ın Ra'sı, Hristiyanlığın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'u gibi üç farklı biçime sahipti. Birincisi Doğan Güneş olan bok böceği Khepri (Kheper-Ra), ikincisi Öğlen Güneşi olan Güneş Diski Ra (kimi çevi-

328 Brooksbank, A.g.e., s. 33.

329 Eğer bu tür bir oyuncak yaptıracak paranız yoksa sorun değil, tabutun çevresine Ra ve kayık çizimleri yapmanız da yeterli. Bkz: Friedell, A.g.e., s. 170.

330 Aslında dua bunun üç katı kadar uzun ama, biz bu kadarını bilsek de yeterli.

331 Renouf, A.g.e., s. 82 ve Büker, A.g.e., s. 107-108, LXXX.

rilere göre Horus) ve Üçüncüsü de Batan Güneş olan yaşlı Atum-Ra. Mitolojinin anlattığına göre Güneş her akşam batıya ulaştığında gökyüzü tanrıçası Nut onu yutar ve her sabah doğudan onu bir defa daha doğurur. Fakat bu karanlık evre elbette güvenli değildir, zira Ra'nın teknesiyle batıdan doğuya gidişi esnasında kötülüğün biçim bulmuş hâli olan dev yılan Apep,[332] emrindeki iblislerle birlikte Ra'ya saldırır. Neyse ki Ra, her seferinde onu tam da şafak sökmeden önceki son anda yenmeyi başarır ve bu sayede her gün güneş yeniden doğar.[333] [334] Mitolojik kayıtlara göre Apep[335] Kaos'u temsil eder[336] ve, Güneş Tutulmaları da kimi yorumcuların nezdinde Apep'in geçici bir süreliğine Ra'yı yutmasından ibarettir.[337] Ama Ra, her daim galip geleceği için yutulsa bile kısa süre sonra yeniden doğar ve düzeni sağlar.

Ruh'un yolculuğundan devam edersek; Yargı Salonu'na varan Ruh'un durumu hakkında Ölüler Kitabı'nda epey geniş bir anlatım

---

332 Veya Apophis.

333 Bu bağlamda Firavun'un Güneş Tanrısıyla bağlantısı önemliydi çünkü güneşin her gün doğuşu; yaratılışı ve aydınlığın karanlığa karşı zaferini temsil ediyordu. Bu aynı zamanda Firavun'un halkını dış dünyadaki kötülüklere karşı koruyan yegâne güç olduğunu da imâ ediyordu.

334 Ra'nın yolculuğu aynı zamanda inisiyatik bir yolculuk olarak da görülebilir. Nitekim birçok Ezoterist ve Okültiste göre bu "yeniden dirilmeler, bitmek tükenmek bilmez mücadeleler" ve hatta kimi versiyonlara göre "Ra'nın gündüz bebek olarak doğup, öğlen yetişkinliğe ulaşıp, akşam ise yaşlanması" gibi aktarımlar, bunun muhtemelen rahipler tarafından çeşitli ritüel ve törenlerde kullanılan bir Mitos ya da tiyatral bir kurgu olduğuna işaret etmektedir.

335 Görüldüğü üzere kutsal kitaplardaki yılan motifi de çok öncesinde Mısır'da yaygınmış. Kimi kitapta örneğin Tevrat'da bu yılan Adem ile Havva'yı saptırır; kimi kitaptaysa örneğin İncil'de; kıyamet vakti insanları yoldan çıkaran bir canavar şeklinde tezahür eder. Örnekler çoğaltılabilir.

336 Ek bir bilgi: Mısır'da Apep yılanının düşman sayılması, tüm yılanların düşman olduğu anlamına gelmiyor. Hatta bazı yılan türleri; örneğin Uraeus, Basilisk ve Mısır Kobrası, "hükümdarlığı; ilahiliği ve kutsal otoriteyi" sembolize ederler. Hatta Musa kıssasında Asa'nın yılana dönüşmesi hikâyesi bile buradan geliyor çünkü hiyeroglif yazıda asa, hükümdar kelimesiyle aynı şekilde yazılır. Bu açıdan Musa'nın elindeki asayı yere atması ve yılana çevirmesiyle firavunun aynı şeyi adamlarına yaptırması, gerçek anlamda büyü yapıldığını iddia etmekten ziyade, mecazen bir iktidar savaşını anlatıyor olabilir.

337 Altunay, A.g.e., s. 241.

bulunmaktadır. Öyle ki bütün seremoniler, bütün ayrıntılar ve okunacak bütün dualar bile, neredeyse eksiksiz bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Aktarıldığında göre Yargı Salonu'na girdiğinizde Ölüler Diyarı'nın Tanrısı olan Osiris sizi karşılar. Osiris'in yanında İsis ve Neftis konumlanmıştır, etrafında da fildişi ve altından yapılma 42 taht ve o tahtların üzerinde oturan 42 Tanrı bulunmaktadır. Bu 42 kişilik Tanrılar meclisinin, aslında Canavarlar Meclisi olduğu da düşünülür. Öyle ki çoğunun ismi bile "Kemik Kıran", "Kan İçici" ya da "Gölge Yutan" gibi dehşet verici mahlâslardan oluşur.[338] [339]

Ruh salona girer girmez Tanrılar sorguya başlar. Örneğin içlerinden biri hemen "Hırsızlık yaptın mı?" diye sorar. "Komşuna yalan söyledin mi?", "Tanrıları onurlandırdın mı?", "Birinin canını aldın mı?" ve dahası. Kutsal yazılardan gördüğümüz kadarıyla kişinin burada ne cevap vereceği bellidir ve buna "Olumsuz İtiraflar" denmektedir:[340]

Hayatımı iyilik etmek için kullandım ve size yalan söylemeksizin, ebedi ve sevgili tanrılar, kendimi övebilirim, çünkü en iyiler arasında en iyiydim; zayıf olanları besledim. Susuz olana gün ortasında su verdim; hiçbir şeyi olmayana balık kayığımı ödünç verdim.

Heliopolis'e yemin ederim, hiç günah işlemedim! Kher Âoua'nın alev taşıyıcısına yemin ederim, hiç çalmadım! Hermopolis'in burnuna yemin ederim, hiç aldatmadım! Gölge yiyicisine yemin ederim, insan öldürmedim! Göğün çift aslanına yemin ederim, yiyecek çalmadım! Herakleopolis'in kemik kırıcısına yemin ederim, mabedin servetini yağmalamadım!.."[341][342]

---

338 Müller, "A.g.e., s. 17.

339 Kimi çevirilerde bu ilahların sayısı 42 değil, 542 olarak da gösterilir. Bkz: Renouf, A.g.e., s. 33.

340 Tıpkı İslâm hadislerindeki Kabir sorgusu gibi.

341 Renouf, A.g.e., s. 52.

342 İnsan bu sözlere bakınca, *"Osiris, Thoth ve Anubis önünde göğüslerini yumruklayan bu ölüler ne kadar doğru, ne kadar da iyilermiş! Sorsan hepsi melek gibiymiş!"* diye düşünüyor ve bu sözleri sarf edecek olan her Mısırlının gerçekten de bu kadar iyi olamayacağını bildiğinden şöyle bir çıkarım yapıyor: *"Demek ki iyi de olsanız, kötü de olsanız bu sözleri söylemeniz gerekiyor. Ama belki de eğer yeterince iyi değilseniz, zaten bu sözleri sarf edeme-*

Size şükürler olsun, ey tanrılar! Siz ki Mısır toprağından gelenin kokusunu; mumyalandıktan ve gömüldükten sonra ikinci bedenin oluşmasını, iç varlığın dışa çıkıp görünür hale gelmesini sağlayan sihirli merhemi sürüldükten sonra, Ra'nın ruhu olan Herakliopolis'in Zümrüdüankâ kuşu gibi temizlenip karşınıza çıkanı tanırsınız.

Size şükürler olsun, ey Amenti kapılarının ardında yaşayan Osiris peştamalları giyinmiş tanrılar, siz ki benzerlerini öldürdükleri, mabetlerin avlularındaki hayvanları çaldıkları, yalnızlıklarında saf olmadıkları veya nehrin sularını pislettikleri için organları çürüyüp kokanları tanırsınız.

Tanrısal ruhlar, köpek başlı ruhlar, sizlere ebediyen şükürler olsun! Ben ki karşınıza çıkmadan ölmüş ve yeniden doğmuş, bedenimin yıkanıp sargılara sarıldığını, gözlerime antimuan sürüldüğünü görmüşüm. Bilirsiniz ki yumurtayı oluşurken kırmamışım, Mendes tekesi üzerine yemin etmemiş, Abydos'ta Ptah Tatenen'in adını anmamışım. Beni kurtarınız! Beni yanınızda tutun, çünkü nefesim saf, kalbim saf, ellerim saftır ve beni görenler şöyle der:

"Ey saf olan sen, hoş geldin! ruhun aşağı dünyada sükûnet içinde olsun... Hoş gelmiş ol; çünkü iç organlarını Maat gölünde yıkadın, ey saf olan sen, Osiris'in karşısına çıkabilirsin."[343] [344]

İnanca göre bu merasimden sonra, Horus öne çıkar ve kişinin kalbini söküp[345] Anubis'in kontrol ettiği "Hakikat" terazisine yönelir. Terazinin bir kefesine adaleti sembolize eden bir tüy, diğer kefesine ise Ruh'tan sökülen kalp koyulur. Bu süreçte yaşananları Bilgelik Tanrısı Toth tek tek defterine kaydeder[346] ve eğer Thoth, terazinin iki kefesinin

---

yeceksinizdir. Ağzınız buna müsaade etmeyecektir ve 'Yalancı' sayılacak, cezalandırılacaksınızdır. Kim bilir?" (Bunun bir benzerini İslâm'da görmekteyiz. İnanca göre ölümden sonra elleriniz, ayaklarınız, gözleriniz ve bütün uzuvlarınız günahlarınıza şahitlik edecek ve en ufak bir yalanınızda dile gelip sizi ifşa edecekler.)

343 Renouf, A.g.e., s. 53-54.

344 Olumsuz İtiraf'ın başka bir çevirisi için: Büker, s. 128, Nu Papirüsü, 1. Bölüm.

345 Mısırlılar ruhun kalpte bulunduğuna inanırlardı. Benzer bir inancı daha sonra Kur'an'da da görmekteyiz.

346 Benzer bir inanç İslâmiyet'e de yansımıştır. Fakat Kur'an'a göre bu tartı işlemini Kirâmen Kâtibîn denilen melekler yürütür: Kâf Suresi 16-17 ve İnfitâr Sûresi, 11-12.

dengede olduğunu yazarsa, o zaman Osiris'e döner ve şöyle der: *"Falanca, terazide tartıldı*[347] *ve kalbi doğrudur; çünkü bu kalp bir tüyden daha ağır değil."*[348] Kalbi temiz çıkan ruha Maâ Kherou[349] adı verilir ve Ra'nın gemisine binerek Huzur Tarlaları'na ulaşmasına müsaade edilir. Peki ya kalbiniz temiz çıkmazsa? İşte o zaman durum fena...

Kimi kaynaklara göre kalbi testten geçemeyen ruhlar, Osiris'in kapısını bekleyen çeşitli muhafızlar tarafından paramparça edilecektir. Kimi kaynaklara göre Osiris'in devasa bekçi köpeği, ruhu büsbütün yiyecektir. Kimi kaynaklar, ruhun Apep'e benzeyen ve ateş püskürtebilen dev bir yılan tarafından yakılacağını söyler.[350] Kimi kaynaklar ise ruhun alevler ve zehirli yılanlarla dolu bir çukura fırlatılacağından bahseder. Hangisini kabul edersek edelim, her versiyonda tek bir sonuçla karşılaşıyoruz: *Ruh tamamen yok edilecektir!*

Evet, gerçek anlamda bir yokluğa karışma durumundan bahsediyoruz. Hiçbir versiyonda bu ıstırabın sonsuza dek süreceği söylenmiyor. Cennet ebedîdir, çünkü tanrı sonsuz merhametlidir ama cehennem konusunda böyle bir fikre ulaşamıyoruz, çünkü Mısır inancına göre Tanrı, hiçbir günahın karşılığının sonsuza dek işkence görmek olduğunu düşünecek kadar kindar ve gaddar değildir. Öyle olsaydı, bunu bilirdik.[351] Sözün özü: Mısır'da iki türlü Ahiret azabı görüyoruz. Bunlardan biri, çok günahkâr olanlar için Douat'ın kademelerinde işkence ve korkuyla cebelleşmek ve en sonunda Yargı Salonları'na ulaşıp nihai sonunuzla yüzleşmek; diğeriyse biraz daha temiz olanlar için sunulan "kestirme yoldan mahkemeye ulaşıp canavarlar tarafından yenmek ve yokluğa karışmak." Bu yüzden de eğer kısa yoldan kurtulmak istiyorsanız; kötü biri olsanız bile çok fazla kötüleşmemeye dikkat etmelisiniz.

---

347 Ruhun tartılması olayı kaynaklarda Psikostazi ya da Psikostasa kelimesiyle ifade edilir.

348 Renouf, A.g.e., s. 54 ve Brooksbank, A.g.e., s. 30-36.

349 Doğru ve temize çıkmış.

350 Müller, A.g.e., s. 176-177.

351 Belki de bu "Ayna Tipi Ahiret", yalnızca ölüm korkusunu en aza indirgemeye çalışmanın bir sonucudur, çünkü Öte-Âlem ne kadar gerçek dışı ve fantastik görünürse, inanması da bir o kadar zorlaşıyor.

4. İRAN MİTOLOJİSİ VE ZERDÜŞTLÜK

"Ey Yahudilerle onların çocukları olan Hristiyanlar!
Musa'nın sandığınız kitap, Musa'dan altı yüzyıl sonra yazılmıştır.
O kitapta Musa'ya yakıştırılan düşüncelerin hiçbirini Musa bilmezdi.
O kitabı kaleme alanlar, ruhun ölümsüzlüğünü, ölümden sonraki yaşayışı, cennet ve cehennemi, insanların çektiği acıların en büyük nedeni olan kötülüğün başkaldırmasını bizim peygamberimiz Zerdüşt'den öğrenmişlerdir.
Zerdüşt, o yazılardan yüzyıllarca önce bütün bunları söylemişti.
Bâbil ve Ninova kralları tarafından yenilen atalarınızın kralımız Serhas tarafından kurtarıldığını ne çabuk unuttunuz?
Zerdüşt'ün yolunu şaşırmış çocuklarından başka bir şey değilsiniz siz!"[352]

352 Orhan Hançerlioğlu, "Düşünce Tarihi", Remzi Kitabevi, 2. Basım, 1974, s. 45.

İRAN TARİHİ

Bu bölümde maalesef size çok kapsamlı bir İran tarihi sunabilmem mümkün değildir. Çünkü İran tarihi hakkındaki kaynaklar, büyük oranda Avesta gibi sonradan yazılmış olan kutsal kitaplara dayanır ve Avesta'nın sunduğu tarihleme de birkaç sayfa sonra göreceğiniz üzere oldukça fantastik ve gerçek dışıdır. Bununla beraber İran'da tarih boyunca birçok medeniyet yükselmiş ve düşmüştür, bu sebeple gerek Hint-Avrupa döneminden, gerek Med-Pers döneminden, gerekse Sâsânî döneminden ve sonrasından ayrıntılı bir şekilde bahsetmek istemek, bu konuya dair ayrı bir kitap yazmayı gerektirir; özellikle de İslam-Sonrası İran tarihi, bambaşka bir dünyadır. Bu sebeple ben bu bölümde olabildiğince kısa ve anlaşılır bir sunum yapmakla yetineceğim.

İranlılarla ilgili bilgilere tarihte ilk defa M.Ö. 9. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlardan, Ortadoğu'ya göç eden Hint-Avrupa kavimlerinden olan Medlerin, Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda; Perslerin ise batısında Perses Dağları'nda oturdukları anlaşılmaktadır. Burası, günümüzdeki Fars eyaletine denk düşen ve Zagros sıra dağlarının güney ucunda bulunan bölgedir. Dilleri bakımından Persler İrani diye tanımlanan geniş bir topluluğun koludurlar ve aynı aileye mensup dilleri konuşanlar yalnızca günümüz İran'ında değil, Afganistan'da ve Orta Asya'nın bazı kesimlerinde de görülmektedir. İrani, aynı zamanda Hindistan'ın eski klasik dili Sanskritçe ile de akrabadır.[353]

Zamanla bir imparatorluk kurarak sınırlarını genişleten Medler, M.Ö. 6. ve 7. yüzyıl döneminde politik açıdan pek bir tehlike arz etmeyen Persleri kendilerine boyun eğdirerek Asurlulara karşı bir birlik oluşturmuştur ve İskitleri yenilgiye uğrattıktan sonra da Bâbillilerle birlik olup Asur İmparatorluğu'nu çökertmişlerdir. Asur çöktükten

353 Amelie Kuhrt, "Eski Çağ'da Yakındoğu, 2. Cilt", İş Bankası Yayınları, 6. Basım, 2021, Çev. Dilek Şengül, s. 360.

sonra Med halkı, çoğu raporda Anzan adıyla belirtilen kısa ömürlü bir krallık kurmuştur ve Anzan ifadesinden de anlaşılacağı üzere Med ve Pers grupları, fazla dikkat çekmeyen Elam Krallığı ile de ikinci bir ittifak kurmuş gibi görünmektedir.

Kısaca özetleyecek olursak; Asur'un düşüşünden sonra genişlemeye devam eden ve doğuda bugünkü Tahran'ın bulunduğu yere kadar gelen İrânîler, kültür yönünden Mezopotamya medeniyetlerinin etkisi altında kalmışlardı ve bölgede tam anlamıyla bir dini birlik sağlanabilmiş değildi. Medler, antik Ekbatana yani günümüzdeki Hemedan bölgesine yerleşmişlerdi fakat kısa süre önce boyunduruk altına aldıkları Pers grupları, kaderi tersine çevirecek ve M.Ö. 550'de Pers kralı Kyros önderliğinde Med Kralı Astyages'i (M.Ö. 580-550)[354] devirerek Med Krallığı'nın üzerine Pers İmparatorluğu'nu inşa edeceklerdi.[355] Kyros'un Medleri yenilgiye uğratması -yapılan antlaşmaların bozulması sebebiyle- Bâbil'e de zarar vermiş, Bâbillilerin müttefiki olan Lydia krallığının da yine Pers saldırıları sonucu düşmesi ise, kaçınılmaz bir şekilde Pers Kralı ile dönemin Bâbil Kralı Nabonidus'u karşı karşıya getirmişti. Bunun sonucunda neler yaşandığına zaten önceki bölümlerde kısaca değinmiştik. Uzun süren mücadelelerden sonra Nabonidus Arap topraklarına kaçar, Bâbil Krallığı düşer, Persler ise 30 yıl içerisinde Mısır da dâhil olmak üzere, Hellespontos'tan Kuzey Hindistan'a kadar birçok bölgeyi fethedip tarihteki ilk Dünya İmparatorluğu'na imza atarlar.[356] [357] Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi* eserinde Kyros hakkında şunları söyler:

"Pers Kyros, birçok insanı, birçok kenti ve birçok ulusu ele geçirip hepsini kendine itaatkâr kıldı... Ona isteyerek itaat edenlerden kimileri,

354 Astyages ve Kyros-Kambyses arasındaki çekişmeler de ayrıca dikkat çekicidir. Astyages'in bir rüya görmesi ve erkek evlada sahip olmadığı için kızını uygun birisiyle evlendirmek istemesi, daha sonra Kyros'la ilgili yeni rüyalar görerek onun gücünden korkması ve öldürtmek istemesi gibi hem efsanevi hem de heyecanlandırıcı birçok hikâye anlatılmaktadır. Bkz: Bauer, s. 481-482.

355 Kuhrt, A.g.e., s. 367'den naklen: Kyros Silindiri, ABC No. 7, 2, 1-4.

356 Kuhrt, A.g.e., s. 353.

357 Prof. Dr. Nimet Yıldırım, "İran Mitolojisi", Pinhan Yayınları, 2012, s. 131'den naklen: Bausani, Alessandro, İraniyan, Tahran 1359, s. 14-5.

birkaç günlük uzaklıktaydı; hatta kimileri aylar sürecek uzaklıktaydı, kimileri onu hiç görmemişti; kimileri de onu hiç görmeyeceklerini gayet iyi biliyordu. Gene de ona boyun eğmeye razıydılar, çünkü o zamana kadar diğer kralları gölgede bırakmıştı."[358]

Ahameniş adıyla da bilinen Pers İmparatorluğu'nun yönetim mekanizması; fethetmek ve arkalarında Satrap dediğimiz seçilmiş liderler bırakarak başka avlara bakmak şeklindedir.[359][360] Kyros'tan sonra başa geçen kişi, Kambyses adıyla bildiğimiz Kambizdir ve Kambiz, Mısır'ı fethettiğinde ilk iş, 3. Psammetikos döneminde donanma kaptanı olarak görev yapmış olan ve aynı zamanda rahip ve başhekimlik görevlerini üstlenen Udjahorresenet'i danışman olarak atamıştır. Zira Persler, kendi yönetim tarzlarına uyum sağlayan herkesi son derece bonkör bir şekilde ödüllendirerek, ellerinden geldiğince birleştirici bir politika izlemeye çalışmışlardır. Örneğin Roma imparatoru Hadrianus'un döneminde Roma'ya getirilen ve bugün Vatikan Müzesi'nde bulunan bazalt stelinde Udjahoressenet, bir dost ve hami olarak tanıtılmıştır.[361]

Udjahoressenet'in kayıtlarına göre Persler Mısır'a pek zulmetmemişler gibi görünüyor ama Herodot'un yazdıklarına baktığımız zaman durum hiç de böyle değildir. Örneğin Herodot'da Kambyses'in Mısır tanrılarını küçümsediği, tapınakları soydurduğu ve Kral Amasis'in mumyasını mezarından çıkartıp kamçıladığı ve sonunda da yaktırdığı yazar. Hatta Kambiz'in Mısır'da 2500 yıldır kutsal sayılan Apis öküzünü bile öldürdüğü söylenir. Fakat diğer kayıtlara baktığımızda tam tersine Kambiz'in Apis öküzüne bir tabut bağışladığı ve törenlere dahi katıldığı ifade edilir.

Kambiz M.Ö. 522'de öldükten sonra, yerine Persia valisi Hystaspes'in oğlu olan meşhur 1. Darius (M.Ö. 522-486) geçer.[362] Darius,

358 Bauer, A.g.e., s. 487.

359 Mieroop, A.g.e., s. 295.

360 Satrap'ın persçesi Şpatraparvan'dır ve eski kitaplarda da bu şekilde yer alır.

361 Schlögl, A.g.e., s. 171.

362 Darius Roma'daki yazım şeklidir. Eski farsça Darayawaus, modern farsçada Daryush, İbranice kaynaklarda Daryaweş ve Yunan kaynaklarında Dareos diye bilinmektedir.

hâlihazırda fethedilmiş olan bölgelerle diktatörlük namına hiçbir baskıda bulunmaz, hatta diğer inançlara da eşi benzeri görülmemiş bir saygı göstererek Sakkara'daki Serapeum'u ve Apis boğalarının gömüldüğü yeri genişletir. Bununla beraber, önemli bir kervan yolu üzerindeki el-Karga vahasına Amon için bir Hibis tapınağı yaptırır ve Mısır yasalarını Aramice diline çevirttirerek kitap haline getirtir.[363] Ayrıca Darius, Persepolis'i Yeni Yıl[364] bayramının kutlanmasına ayrılmış bir başkent olarak tasarlayarak inşa ettirir.[365] [366]

Bu da yetmez, özgürlüğe kavuşturdukları Yahudilerin, inançlarını rahat bir şekilde yaşayabilmeleri için hemen her imkânı sağlar. Ne var ki 1. Darius bu babacan tavırları sebebiyle değil, gözlerini Yunan coğrafyasına dikerek yeni fetihler peşinde koşmasıyla tarihe kazınmıştır ve Yunanları fethetme amacıyla girişilen her savaş da başarıyla sonuçlanmış değildir.

Örneğin Maraton Savaşı, 1. Darius'un son kalan Yunan topraklarını da fethetmek istemesiyle M.Ö. 490'ın Ağustos ayında başlamış ve Yunanların kazanmasıyla sonuçlanmış olan bir dönüm noktasıdır.[367] O güne kadar hiçbir mağlubiyet almamış olan ve dünyayı tabir-i caizse titreten Persler, kaybettikleri bu ilk savaşla birlikte "ölümlü" olduklarını göstermiş oldular ve Darius'tan sonra tahtı devralan Xerxes (485-465)[368] de bırakın bu mağlubiyeti telâfi etmeyi, daha büyük mağlubiyetler alarak Pers karizmasını yerle bir eder. Kendisi, meşhur 300

---

363 Hornung, A.g.e., s. 146.

364 Newroz diye de bilinir. Klasik bir şekilde, evrensel yenilenmeyi (Frasô-Kereti) temsil eder. Bkz: Gnoli, "Politica Religiosa e Concezione della Reegalita Sotto i Sassanidi", s. 23 vd.

365 R. Girshman, "A propos de Persepolis", s. 265 ve A. U. Pope, "Persepolis, a Ritual City".

366 İran inancına göre, Thraêtona adlı bir kahraman, ejderha Azi Dahâka ile kavga ediyor ve onu yendiğinde bahar geliyor, başa baş kaldıklarında ise kış mevsimine geçiliyordu. Bkz: Avesta, Yaşt, 9;145, 5;34, 19;92. Benzer bir motif, Firdevsî'nin meşhur eserinde de tekrarlanmıştır. Kral Feridun (Frêtôn), meşrû hükümdar Cemşîd'in (Khsaêta) iki kız kardeşini kaçırıp onlarla evlenen Azdâhâk isimli ejderha ile savaşır ve Yeni Yıl'a denk gelen günde Ejderha'yı yenerek dünyaya refah getirir.

367 Herodotos, "Tarih", İş Bankası Yayınları, Çev. Müntekim Ökmen, 18. Baskı, 2020, s. 179.

368 Pers dilinde Hşayarşah, Yunanca'da ise Serhas şeklinde bilinir ve kahramanlar kralı anlamına gelir.

Spartalı hikâyesine kaynak oluşturan Pers şâhı olması hasebiyle de önemli bir isim olarak "Mağlup Kral" lakabıyla tarihe kazanır.[369]

Maraton'dan sonra sesleri iyice çıkmaya başlayan Yunan kentlerini tek tek dize getirmeyi hedeflemiş olan Xerxes, o döneme dek tarihin gördüğü en kalabalık orduya sahip olmasına rağmen Atina ve Sparta'ya karşı epey kayıp dolu bir mağlubiyet alarak bir nefret odağı hâline gelmiş ve bunun sonucunda da kendi saray mensuplarının düzenlediği bir suikasta kurban giderek öldürülmüştür.[370] Atina için Xerxes'i yenmenin sembolik anlamı çok büyüktür. Bu zafer, Demokrasi'nin Teokrasi'yi yenmesi; Batı'nın Doğu'yu ve Asya'yı mağlup etmesi, nihai bir özgürlük ve gelişme işareti olarak görülmüştür[371] ve bu algı bugün bile canlıdır. Batı'ya göre Yunanlar medeniyeti, Yunan Mucizesini[372] temsil ederken, Persler gericiliğin ve vahşetin sembolüdür.[373] Pers tarihi konusundaki kaynakların güvenilmezliğinin ana kaynağı da budur. Yunan galibiyetinden sonra Mısır ve Pers topraklarını karış karış gezen Herodot, sağdan-soldan duyabildiği ne varsa yazdığı metinlere geçirmiş ve bunlara hayal gücünü de katarak epey taraflı bir Tarih kitabı ortaya koymuştur. Bu kitabın objektiflik açısından ne denli problemli olduğu bütün akademisyenler tarafından bilinmektedir ve fakat o döneme dair elimizdeki kaynak sayısı çok sınırlı olduğundan, Persler de o yıllarda kendilerine has bir Kraliyet Tarihi yazımına gitmediklerinden, bir anlamda Herodot'a bağımlı durumdayız. Bu da bizim "Yunanların kazandığı zaferleri övmek ve Persleri öcü gibi gösterebilmek için özellikle kaleme alınan bir esere" dayanmak zorunda olduğumuz anlamına gelir. Bu yüzden de dönemin kaynaklarını okurken son derece dikkatli ve şüpheci bir tavır takınmamız gerekir. Zira Herodot, Yunan galibiyetini daha mucizevi gösterebilmek adına Xerxes'in ordularının 5 Milyon 283 bin askerden oluştuğunu söyleyebilecek kadar işi abart-

369 Herodot, A.g.e., s. 182.

370 Mieroop, A.g.e., s. 299.

371 Eco, A.g.e., s. 266.

372 Felsefeyi.

373 Umberto Eco, "Antik Yunan", Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2019, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, s. 168.

mıştır. Öyle k bu ordular sefere gittikleri zaman -asker sayısı fazlalığı sebebiyle- sırf içerek bile bir nehri kurutabiliyorlarmış ve Yunanlar -yerseniz- işte böyle büyük bir gücü mağlup etmişler![374]

Herodot'dan sonraki başlıca kaynaklarımız, M.Ö. 4. yüzyıla dayanan Ksenophon[375] ve Ktesias gibi isimlerin eserleridir. Fakat bunların da pek objektif bir dille kaleme alındıkları söylenemez. Zira Barbar kelimesi bile Perslere ithafen üretilmiştir ve Pers kralları, ya eşcinsel tavırlar sergileyen hadım, feminen kişiler olarak ya da korkak zalimler olarak karikatürize edilmişlerdir. Sözün özü, kimi kaynaklar Persleri olabildiğince ciddiyetsiz ve sapkın gibi göstermeye gayret ederken, diğer başka kaynaklar da onları olabildiğince gaddar, zalim, acımasız, şeytansı ve ahlâksız bir forma büründürmüştür. Benzer bir şekilde Eski Ahit de bize Pers kralları konusunda iki farklı resim bırakmıştır. Persler, Yahudi halkını Babil Esareti'nden kurtardıkları için, Pers döneminde kayda geçirilen Ezra ve Nehemya kitaplarında -metinlerdeki tarihsel problemler ağır bassa da- Persler, Kudüs Tapınağı'nı yeniden inşa eden ve Yehova'ya saygı gösteren kişiler olarak sunulurlar. Lâkin Helenistik döneme, yani Pers İmparatorluğu yıkıldıktan sonraki yıllara dayanan Yahudi kayıtlarında İskender ve haleflerinin ideolojilerinin bir sonucu olarak Yahudi din adamları hem kendilerini sansürlemek hem de geçmişlerine ihanet edercesine bir görüş değişikliğine gitmek zorunda kalmışlardır.

Yunanlara karşı artarda savaşlar kaybeden Pers İmparatorluğu, ister zalim isterse mazbut olsun; önceden fethetmiş olduğu hemen her bölgede çeşitli isyanlarla boğuşmak zorunda kalmıştır. Özgürleşmek isteyen birçok halk, şansını sonuna kadar zorlamıştır ve bazen bu isyancı gruplardan birkaçı, çeşitli coğrafyalarda kısa süreliğine de olsa Satraplık yönetimini devirmeyi başarmıştır. Örneğin Mısır'da Halk Kahramanı İnaros ile birlikte bir isyan başlatmış olan 2. Amrytaios, M.Ö. 404'de tahtı gasp etmiş ve yaklaşık 60 yıl boyunca Mısır'ın Perslerden bağımsız bir şekilde yönetilmesine olanak sağlamıştır. M.Ö. 336

374 Herodot, A.g.e., s. 210.

375 Ksenophon'un şu eserini de ayrıca okumanız iyi olur: Ksenophon, "Anabasis - On Binlerin Dönüşü", Parola Yayınları, 1. Baskı, 2014, Çev. Sinem Ceviz.

ila 332 yılları arasında tahta çıkmış olan Pers Şâhı 3. Darius ise, tam işleri yoluna koyar ve kaybedilen bütün bölgeleri bir bir geri alırken; Makedon Kralı 3. Alexandros[376] tarafından, M.Ö. 333'de Kilikya şehri İssos'ta, bizim bugün İskenderun Körfezi diye adlandırdığımız yerde yerle yeksan edilmiştir ve Pers İmparatorluğu; bırakın eski ihtişamına geri dönmeyi; dünya tarihinde gördüğümüz ikinci Dünya İmparatorluğu'nun sömürgesi hâline gelmiştir.

Gerçi hakkını teslim etmek gerek, 3. Darius gerçek anlamda bir savaş dehası idi ve elindeki kısıtlı imkanları olabilecek en doğru şekilde kullanarak, gayet düzgün taktiklerle direnebildiği kadar direnmişti. Hatta savaşın kaybedilmesindeki en büyük etken İskender'in gücünden ziyade Pers saraylarındaki muhalefet ve entrikalar idi. 3. Darius, tıpkı Xerxes gibi bir suikasta kurban gidecekti ve Pers yönetimi hepten İskender'in eline düşecekti. Ne var ki İskender de uzun ömürlü bir imparatorluk kuramayacaktı, her ne kadar yaklaşık 10 yıl içinde imparatorluğunu akıl almaz derecede genişletmiş olsa da[377] 10 Haziran 323'de ya bir komplo sonucu zehirlenerek, ya da ne idüğü tartışmalı bir hastalığa yakalanarak ölecekti.[378]

İskender'in ölümünden sonra önce hanedan ilkeleri gereği bütün halefler ülkenin çeşitli bölgelerinde yönetime geçtiler; ama asıl güç generallerdeydi ve yıllar geçtikçe bu generaller birbiri ardına isyan ederek Makedon imparatorluğunu parçalara ayırdılar. Örneğin İskender'in üvey kardeşi olan 3. Philip Arrhidaios (M.Ö. 323-317), kısa süreliğine yönetimi devralır gibi oldu ama hemen ardından bir suikasta kurban gitti ve İskender'in öz oğlu olan 4. İskender de başka bir komploya öldürüldü.[379]

İmparatorluğun bölüşümü esnasında İskender'in Bâbil valisi Seleukos, oğlu Antiokhos ile birlikte Seleukos İmparatorluğu'nu kurdu ve

376 Büyük İskender.

377 Eco, Yakındoğu, s. 271.

378 İskender ile başlayan Yunan-Makedon dönemini Helen dönemi diye adlandırmaktayız. Bu dönem hem İran inançlarını, hem İbrahimî geleneği, hem de genel olarak paganizmi büyük ölçüde etkilemiştir.

379 Schlögl, A.g.e., s. 176.

yine Ptolemaios[380] da İskender öldükten 18 yıl sonra bile olsa Mısır' tahtına geçmeyi başarıp, yaklaşık 300 yıl boyunca ayakta kalacak olan Ptolemaios Hanedanlığı'nı yarattı. Bu dönemde Mısır'ın resmi dili Yunanca oldu ve bütün eserler Yunanca'ya çevrildi. Zaten bugün birçok kral ve şehir isminin de Yunanca telaffuz edilmesinin sebebi budur, zira ele geçen kayıtlar hep Yunanca tercümelerden kalmadır.

Pers İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, uzun süren bir bocalama döneminin ardından İranlılar sırasıyla Parth (Yaklaşık M.Ö. 149-M.S. 224) ve Sâsânî (M.S. 224-651) İmparatorlukları'nı kurmuşlardır. Fakat Parth dönemi üzerinde durmaya gerek görmüyorum, zira Parth'ın asıl önemi, Perslerden kalma inançları taşıması ve kendinden sonraki Sâsânî Devleti'ne bunu aktarabilmiş olmasıdır. Görüldüğü kadarıyla İran inancının Helen kültürü tarafından asimile edildiği bu uzun süreçte, Parth hanedanı herhangi bir varlık gösterememiştir.[381] Lâkin Sâsânî devleti söz konusu olduğunda en azından kaynaklar yeterince zengindir ve Dinsel Metinler üzerinde de büyük bir çaba sarf edilmiştir.

Sâsânîler, Mazdeizm[382] olarak da bildiğimiz Zerdüştlüğü resmi din seviyesine yükselterek Erdeşîr-i Babekân'ın (M.S. 226-241) öncülüğünde birçok dağınık İran kabilesinin birleşimiyle, geniş bir örgütlenme sonucu sahneye çıkmışlardır. Tıpkı yüzlerce yıl önce bütün dünyayı şaşkın bırakarak egemenliğini genişletmiş olan Pers İmparatorluğu gibi Sâsânîler de dönemin baskın gücü olan Roma İmparatorluğu karşısında epey köklü bir direniş göstermiş ve belki de Roma'nın en büyük rakibi olmuşlardır. Bu sebeple hem kendi tarih yazımları konusunda aktif rol oynayabilmiş, hem de 1. Şapûr (M.S. 242-272), 2. Şapûr (M.S. 310-319), Behâm-i Gûr (M.S. 420-439) ve Hüsrev Pervîz (M.S. 590-622)[383] gibi önemli liderleri yetiştirebilmişlerdir. Bunlardan en

380 "Soter", Savaşçı.

381 Mircea Eliade, "Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 2. Cilt", Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2021, Çev. Ali Berktay, s. 401.

382 Mazdeizm'i Mazdekizm ile karıştırmayın. Mazdekizm, Maniheizm'in kollarından biridir.

383 Kendisi Kur'ân'a konu olan meşhur Roma-Sâsânî savaşının baş mimarıdır. Onun devrinde bütün bir gündemi meşgul eden bu büyük savaş, Arap coğrafyasında o kadar önemli olmuştur ki, Rûm suresi olarak bilinen sure nüzul etmiştir.

önemlisi, elbette imparatorluğun kurucusuydu. Zira kurucu Erdeşîr öldüğünde (M.S. 242) Sâsânî İmparatorluğu çoktan Suriye, Mısır ve Anadolu dışında Eski Pers'in sınırlarına kadar genişlemişti. 1. Şapûr (M.S. 241-272) devrindeyse, Maniheizm'in de öncüsü olan Mâni adında bir peygamber ortaya çıkmıştı. 1. Şapûr bu kişiden ve öğretisinden öyle çok etkilenmişti ki, Maniheizm'in Sâsânî topraklarında yayılmasına bile müsade göstermişti.

Mâni, M.S. 216'da Babil'de doğmuştu, annesi İran'ın soylu ailelerinden birine mensuptu. Hemedânlı olan babası Patik/Fatek, Gnostik bir inanca sahipti ve o dönemler Fırat ve Dicle arasındaki bölgede yerleşik hayat süren Muğtesile kabilesiyle yakınlık kurmuştu. Yaşadığı çağın yaygın dinleri arasında yer alan Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Gnostisizm gibi inanışları öğrenen Mâni, Hindistan'a ve Çin'e de gitmişti. Bunun sonucunda da Hristiyanlık ile Zerdüştlüğü birleştirerek kendisinin "beklenen Mesih" olduğunu iddia etmiş ve kendi adıyla bildiğimiz Maniheizm'i duyurmaya başlamıştı.[384] Yine de Mani, Sâsânî hükümdarının onca desteğine rağmen yeterince başarılı olamayacaktı, zira birkaç yıl sonra Şapûr'un oğullarından biri olan 1. Hürmüz tarafından işkenceyle öldürülecekti.[385] [386] Hemen hemen aynı yıllarda Roma İmparatoru 1. Konstantin'in Hristiyanlığı destekleyen girişimlerde bulunması ve günden güne Roma'nın Hristiyan bir imparatorluğa dönüşmesiyse, İran'ın buna misilleme yapması ve birleştirici unsur olarak Zerdüştlüğü resmi din statüsüne yükseltmesiyle sonuçlanacaktı.

Sâsânî sisteminde merkezi yönetimin tepesinde baş vezir bulunurdu. Ahamenişler ve Partlar zamanında da var olan baş vezirlik makamı, İslam devletlerinde de varlığını korumuştur. Baş vezirin yardımcıları adalet veziri, maliye veziri, saray veziri, hazine veziri ve diyanet işleriyle görevli vezirlerdir.[387] Fakat bununla beraber, Sâsânîlerin bir

384 Yıldırım, A.g.e., s. 148.

385 Yıldırım, A.g.e., s. 126.

386 Kimi kaynaklar çarmıha gerildiğini de söylerler. Mesihlik iddiasında bulunan birisi için hikâyeye uygun bir son. Bkz: Joseph Campbell, "Batı Mitolojisi, Tanrının Maskeleri 3", Islık Yayınları, 3. Baskı, 2021 Çev. Kudret Emiroğlu, s. 395.

387 Yıldırım, A.g.e., s. 128.

"Din Devleti" hâline gelmeleri, hükümdarın *Tanrı'nın Temsilcisi* rütbesini kazanmasını sağlamıştır ve bu rütbe, Firavunluk makamında gördüğümüz kadar kudretli olmasa da hükümdarın iktidarını sağlamlaştırmıştır. Bu sistem, aynı zamanda bir Rahipler Sınıfı'nı da gerekli kılmıştır ve birçok bölgede Mûbedler[388] dediğimiz din adamları geniş yetkiler elde etmiştir. Doğum kayıtları, evlenme, bağış toplama, dinsel törenleri organize etmek gibi görevler dışında hükümdarların göreve gelmeleri, azledilmeleri gibi siyasi bazı konularda da yetkili olan mûbedler, bir taraftan da yargı işlerini üstlenmişlerdir.[389] Bu mûbedlerin en önemlilerinden biri, 1. Behram'ın hükümdarlığı döneminde "Mûbedân-i Mûbed" yani "Baş Mubed" makamına erişen Kerdir isimli rahiptir. Bu kişi, Mani'nin idam ettirilmesinde de büyük bir rol oynamıştır.

Din adamlarının yetkilerinin günden güne artmasının en büyük sebebi, Hristiyanlığın yükselen popülaritesini önlemek için din adamlarına ihtiyaç duyulmasıdır. Mûbedler,[390] özellikle de komşu ülkelere tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur ve Roma rahiplerinin de benzer bir politika izlemeleri; bu iki imparatorluğun komşusu olan toprakların ve halkların çeşitli baskılara maruz kalmasına sebep olmuştur. Zira ya Zerdüştlüğü seçecek ya da Hristiyan olacaktınız ve hangi tarafı seçerseniz seçin, ya diğer tarafın düşmanı olarak nitelendirilecektiniz ya da

---

388 "Hîrbed" ve "destûr" adlarıyla anılan din adamları grubunda yer alan mûbed, Avestâ Dili'nde; "meğū", Pehlevî dilinde; "meğupet" şekliyle bilinir. "Mûbed" kelimesi de, Pehlevice'deki "magopat" ile eş anlamlı olarak: "muğların önderi ve büyüğü" anlamını ifade eder. Muğ, aslında Âd kavmi kabilelerinden, din adamları yetiştiren ve ruhanî makamın tek sahipleri olarak bilinen birinin adıdır. Zerdüştlük, İran'ın batı ve güney bölgelerinde, Med İmparatorluğu'nun egemen olduğu yörelerde yaygınlaşmaya başladığında muğlar yeni dinin öncüleri konumunu elde edip o alanda ilerlemeğe başladılar. Avestâ'da; "din adamları ya da ruhanîler sınıfı" yine o eski isimleriyle, "athravan" kelimesiyle ifade edilirlerken, Sâsânî dönemlerinde bu sınıftaki din adamlarına genellikle "muğ" adı verilmiştir. Bkz: Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, 22. Cilt, İstanbul, 2000, s. 416.

389 Yıldırım, A.g.e., İran Mitolojisi, s. 128.

390 Herodotos'un verdiği bilgilere göre Mûbed/Mecûşlar, Medler zamanında bile önemliydiler. Fakat başlıca özellikleri, rüya yorumculuğu yapmaları ve beyaz atlar kurban ederek kehânetler üretmeleriydi. Bkz: Herodotos, Tarih, I, 107 vd / VII, 113.

seçtiğiniz tarafın hükmü altında yaşamıyorsanız; yüklü vergiler ödemek zorunda kalacaktınız.

Görünen o ki, bu uzun ve çalkantılı dönem Hristiyanlığın baskın gelmesiyle sonuçlanmıştır, çünkü 1. Kubâd (M.S. 488-531) devrine gelindiği zaman Sâsânî Devleti'nin oldukça zayıfladığını görmekteyiz. Hatta hem dinsel hem de toplumsal alanda yeni reformlar gerçekleştirmek zorunda kalan yönetim, maalesef diğer kademeleri memnun edemediğinden, 1. Hüsrev'in M.S. 538 yılında yeni bir vergi reformuna gitmesi ve orduda çok köklü değişiklikler yapması gerekmiştir. Bunun sonucunda da Sâsânîlerin, Roma'nın kolay ulaşamadığı Arap topraklarına yönelmesi gerekmiştir.

Çin ve Hindistan'dan batıya uzanan ticaret yollarını kontrol edebilmek için Arabistan'ın güneyini ele geçiren Sâsânîler, 570 yılında Yemen'i resmen bir Sâsânî eyaletine çevirmişlerdir. Hatta ve hatta sırf Arap topraklarındaki mevzuları denetlemesi amacıyla özel bir Vezirlik makamı bile oluşturulmuştur.[391] İşte bu sayede Arap halkı da hem Zerdüştlükle yakından tanışma hem de kimi Mazdeist öğretileri, yaratacakları yeni dinlere nakletme şansı bulmuştur. Bununla beraber trajik bir şekilde Sâsânîlerin sonunu getirenler de yine Araplar olacaktır.

Son hükümdar 3. Yezdicerd'in (632-651) tahta çıktığı yıllarda Arap topraklarında çoktan MHMD adı veya künyesiyle bilinen bir önder ortaya çıkmıştı ve bu kişi İslâm adında yeni bir dinin kurucusu olmuştu. Bununla da yetinmemiş, Arabistan ve çevresindeki birçok dağınık Arap kabilesini bir araya getirerek adeta bir Arap İmparatorluğu'nun temellerini atmıştı. Böylece Sâsânîlerin son umudu da tükenmişti.[392] Arap peygamberi öldükten sonra örgütlü bir şekilde bu yeni dini yaymaya çalışan komutanlar ve halifelerin de peygamberden aşağı kalır yanı yoktu. Hemen hepsi bir savaş dehâsıydı ve imanlarının gücüyle, akıl almaz mesafelerdeki coğrafyalara akınlar düzenleyebilmişlerdi. Bunun sonucunda da uzun süren Bizans-Sâsânî savaşı sebebiyle ol-

391 Yıldırım, A.g.e., s. 128.

392 Bu arada belirtmeliyiz ki İslâm dininin mensubu olan Müslümanlara göre, İslâm, Hz. Muhammed ile kurulmuş değildir. Zira onlar, Hz. Adem'den, yani ilk insandan itibaren hak dinin İslâm olduğunu iddia ederler.

dukça zayıflamış olan Sâsânî Devleti'ni mağlup etmeyi başaracaklardı ve İrânîler, gitgide İslâmlaşarak, eski kültürlerinden ve inançlarından kopacaklardı.

Buraya kadar okuduklarınız, tarihsel belgeler ışığında İran halkının görüp geçirdiği dönemleri içermektedir. Fakat İran'ın en eski kayıtlarına bakıldığında aktarılan tarih diğer bütün milletlerde olduğu gibi fantastik ve kurgusaldır. Bu sebeple sıradaki sayfalarda size İrânîlerin bakış açısı üzerinden bir aktarım yapacak ve bu toplumun inanç konusundaki gelişim evrelerini göstermeye çalışacağım.

İran'ın Alternatif Tarihi

İran'ın en meşhur inancı olan Mazdeizmin[393] rivayetlerine göre; İyilik Tanrısı olan Ahura Mazda[394] Kendisinin zıttı olan Angra Mainyu (Ehrimen)'ya karşı bir mücadeleye girişir.[395] Ahura Mazda her ne yaratırsa, Ehrimen de ona zarar verecek bir şeyler yaratmakla meşgul olur ve bu zıtlıklar savaşı esnasında özgür iradesiyle iyiyi veya kötüyü seçmesi beklenen İnsanlar yaratılır. İnsanlık, Son Savaş olan Kıyamet Savaşı'na kadar sürekli bu iki Tanrı arasında gidip gelecektir ve nihâyet, İyi Tanrı'yı seçenler ödüllendirilecek, Kötü Tanrı tarafından kandırılanlar ise cezalandırılacaklardır. Bu doğrultuda Mazdeizm, İnsanlığın Yaratılışı'ndan Kıyamet'e kadar geçecek olan süreyi üç döneme[396] ayırmıştır:

Birinci döneme *Paradatâ* denmektedir ve bu, insanların ilk ortaya çıktığı çağdır. Bize benzer olarak yaratılan ilk insan Keyûmers adında biridir lâkin kendisi o kadar da önemli işler yapmamıştır. Bu dönemde

393 Zerdüştîliğin Baş Tanrısı olan Ahura Mazda'dan türetilen bir kelimedir.

394 Bu isim Orta Farsça'da (Pehlevîce) Uhurmezde (Hurmezd), Hurmüzd, Yeni Farsça'da Urmezd, Batı kaynaklarında Ohrmazd veya Ormazd, İslâm kaynaklarında ise Hürmüz şekline dönüşmüştür. Bkz: TDV İslâm Ansiklopedisi, 18. Cilt, 1998, İstanbul, s. 495-496.

395 Ehrimen ve Asuralar üzerine alternatif bir okuma yapmak isteyenlere şu eser tavsiyemdir: Rudolf Steiner, "Lucifer, Ahriman, Asuras", Gece Kitaplığı.

396 Bu üç evreyi, Yunan edebiyatındaki Üç Çağ olarak da algılayabiliriz. Zira Hesiodos da benzer bir ayrıma gitmişti ve o da en son çağın, bildiğimiz insanlık devrini kapsadığını ve eski çağlara göre son derece sönük olduğunu iddia etmişti.

göze çarpan ilk önder, Keyûmers'in oğlu olan Hûşengtir. Söylendiğinde göre bu ilk çağdaki insanlar; devlerle, kötü yaratılışlı varlıklarla ve birtakım mitolojik figürlerle savaşmak zorunda kalmışlardır. Lakabı Pişdâd[397] olan Hûşeng, Pişdâdîler hanedanının kurucusu olmuştur ve bu hanedan, söylendiğine göre 2400 yıl boyunca Iranşehr ve çevresinde hüküm sürmüştür. Hûşeng'den sonra sırasıyla Tehmûrs, Cemşîd, Dahhâk, ve Feridûn[398] gibi isimlerden de bahsedilir; fakat tam olarak hangi yüzyılda yaşadıkları bilinmemektedir. İlk devrin Feridûn ile kapandığı ve ikinci dönemin de yine Feridûn ile başladığı söylenmektedir.

İkinci dönem, *Paoiryôtkaêsha* yani ilk peygamberlerin yaşadığı dönemdir. Bu döneme dair birçok isim görmekteyiz[399] fakat bunlara dair geniş bir malumat sunmanın şu an için bir anlamı yoktur. Zira bu, Herkül ya da Perseus'un hayatını anlatmaya benzeyecektir ve tarihsel açıdan pek de doyurucu olmayacaktır. İnanca göre bu hükümdarların her biri, yaşadıkları ve tahtta bulundukları dönemlerde çok önemli yeniliklere imza atmış ve birtakım mucizeler sergilemişlerdir. Çoğunun hayvanlara hükmettiği bile iddia edilmektedir. Bu sebeple de gerçekte yaşayıp yaşamadıkları veya yaşamışlarsa bile söylenenlerin ne kadarının doğru olduğu tartışmalıdır. Örneğin Mazdeizm'in kutsal kitabı olan Avesta'da Nuh'un Pers versiyonu olan "İlk Kral Yima" adında bir kahramanla karşılaşmaktayız. Hatta Yima'nın Ahura Mazda ile konuşan ilk insan olduğu bile söylenmektedir ve kendisi, Büyük Tufan'da hayatta kalmayı başarmış olduğu için İnsanlığın İkinci Atası olarak gösterilmektedir.[400] [401] Genellikle bu meşhur karakterler üzerine en

397 Pişdâd, Avesta'da "Paradatâ/paradhâtâ", "perzâte" şeklinde iki kelimeden oluşan bir bileşik bir kelimedir. Anlamı ise "ibadet yapan ilk kişi"dir. Eski yöresel mitolojik rivayetlerde, "ilk insan" olarak da kabul edildiği tahmin edilmektedir.

398 Yıldırım, A.g.e., s. 117.

399 Örneğin Sâm, Menûçehr, Nevzer, Kâren vs.

400 James George Frazer, "Büyük Tufan", Kanon Yayınları, 4. Baskı, 2022, Çev. Sayat Müller, s. 96.

401 Gerçi Zerdüştlükte, Tûfan'dan ziyade 3 yıl sürecek ölümcül bir kış söz konusudur. Ahura Mazda Yima'yı uyarır ve bir barınak yapmasını söyler. En iyi insanların yanında ayrıca her hayvandan bir çift saklandıktan ve bütün meyve-sebze-bitki tohumlarından örnekler

popüler bilgiler, Firdevsî'nin Şehnâme'sinde yer alır ve tarihsel olarak incelendiklerinde genelinin standart bir halk öyküsünden öteye gidemeyeceği açıktır.

Üçüncü dönem, *Nabânazdistha*, yani "yakın dönemler" veya "ataların çağı" diye bilinmektedir. Bu da kısaca "bilinen tarih" olarak yorumlanabilir. Zira kaynaklar bu devri Büyük İskender'in İran'a girişiyle başlatırlar, ki bu da M.Ö. 330'lardan bahsettiğimiz anlamına geliyor. Ancak İran halkı o dönemden kalma doğru düzgün bir arşive sahip olmadığından, genellikle anlatılan şeyler ya Yunan ve Roma kayıtlarının biraz değiştirilmesine, ya da babadan oğula masal şeklinde anlatılan bazı hikâyelerin "inanca" dönüştürülmesine dayanıyor.

İran anlatılarına göre Keyâniler ve Eşkâniler gibi çeşitli hanedanların imparatorluk devirlerini ifade eden ve yine maalesef yeterli kaynak sunulmayan tarihsel zaman dizimlerinden bahsetmek de mümkündür. Örneğin Şehnâme'de Keyânî hanedanının, Pişdâdîlerden sonra Keykubâd tarafından kurulduğu söylenmektedir. Keykubâd'dan sonra da sırasıyla Keykâvûs, Keyhüsrev (Kyros), Lohrâsp, Goştâsp, Behmen, Humây ve Dârâ'nın hükmettiği iddia edilir, hatta Dârâ'nın 1. Darius olduğu ve Büyük İskender tarafından öldürüldüğü belirtilir, halbuki Darius'un kendi adamları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.

Bu sebeple ben bunlara "yarı tarih, yarı mit" nazarıyla yaklaşmaktayım. Zira tarihçilerin de bu ayrıntılar hususunda net bir fikri yoktur. Örneğin kimilerine göre Eşkâniler, M.Ö. birinci milenyumda yaşamış, 400 küsur yıl ayakta kalmış ve Saka halkıyla mücadele etmişlerdir, yani Eşkâniler Ahameniş/Pers imparatorluğudur, kimilerine göreyse bu 400 küsur yıl, milat dönemine denk gelir ve M.S. 3. yüzyıla kadar uzar. Lâkin bu durumda da Eşkâniler'in, esasen Parth Krallığı olduğu sonucuna varırız. Fakat iki seçenek de pek mümkün görünmüyor, zira en azından milat öncesi ilk milenyuma dair iyi kötü bir tablo çizmeyi başarmış durumdayız ve Pers İmparatorluğu haricinde ne Med halkının ne de başka bir çevre grubunun bu kadar uzun süreli ve sağlam bir

---

stoklandıktan sonra, insanlar, ölümcül kış geçene kadar Vara denilen ve ne ayı ne de güneşi görmeyen bir yeraltı sığınağında saklanırlar. Bkz: Vidêvdât, II, 20-32 ve Mênôk-i Khrat, LXII, 15.

krallık kurmadığını biliyoruz. Hatta, İran Tarihi ve İran Mitolojisi konusunda karşımıza çıkan en önemli figür olan Peygamber Zerdüşt'ün bile tam olarak ne zaman yaşadığı bilinmemektedir.

"Kıyamet Vakti" senaryosuna değinecek olursak,[402] bu öğreti temelde Mazdeizm'den daha eskiye dayandığı düşünülen ve İran halkının sıkı sıkıya sarıldığı Zervanizm'in bir parçasıdır. Gerçi Zervanizm'e dair elimizde Avesta'dan daha eski bir belge yoktur, bu sebeple de "Zervanizm hakkında söylenenlerin Avesta'dan çok daha sonra uydurulduğunu ve Mazdeizm'in birtakım değişikliklere maruz kaldığını" söyleyenler de vardır.[403] Fakat bu, metinlerin toparlanışı bölümünde ele alacağımız bir konudur. "Zervan-i Bîkerâne", yani "sonsuz zaman" anlamındaki nitelemesiyle bilinen bu eski İran tanrısı, eski metinlerde "Zarwaan" şekliyle geçer. Zervan, zamanın kaynağı olan, iyi ve kötü talihi dağıtan, kadere hükmeden bir gök Tanrısıdır.

Ayrıntılarına fazla değinemeyeceğiz fakat Zervanizm'de yaratılıştan itibaren zaman diziminin 7000 yıla yayıldığı ve her bin yılın, ayrı bir gök cismini veya devri ifade ettiği; lâkin 6000 yıllık süreç esnasında İyi ve Kötü'nün savaşacağı, kalan 1000 yılda ise İyi'nin zaferiyle insanların kurtuluşa ereceği söylenmektedir.[404][405] Rodoslu Eudemos'un savurduğu iddiaları ciddiye alacaksak, her ne kadar Zerdüştlük ile Zervanîlik birbirinden ayrı iki inanç olarak kabul edilse de Zerdüştlükte gördüğümüz en önemli iki ilah olan Ahura Mazda ve Ehrimen, Zervan'dan doğmuştur.[406] Hikâye şöyledir:

Muhtemelen çok sonradan inanca eklenmiş olan kayıtların aktardığına göre Zervan, ilk doğacak çocuğuna dünya sultanlığını vereceğini müjdelemişti, fakat rahimde iki bebek birden bulunuyordu ve bu müjdeyi duyan Ehrimen, annesinin göğsünü yararak sultan olmak arzusuyla erkenden dışarı çıkmıştı. Erken doğumu ve hırsları sebebiyle Ehrimen çok pis kokuyor, kapkara ve çirkin görünüyordu. Bu sebeple

402 Yaşt 19, 11 ve 89'da ayrıca 13;129'da bu konu anlatılmıştır.

403 TDV İslâm Ansiklopedisi, 18. Cilt, 1998, İstanbul, s. 495-496.

404 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 403-404.

405 Bu 1000 yıl süren saadet fikri, daha sonra İncil'de, Vahiy kitabında tekrarlanmıştır.

406 Eliade, A.g.e., s. 404.

Zervan, bu evladı kendisine yakıştıramamıştı. İkinci doğan evlat olan Ahura Mazda ise, saf ışıktan ve iyilikten meydana gelen bir çocuktu, yani tam da Zervan'ın istediği gibi bir evlattı. Bu yüzden Zervan, sözünü tam anlamıyla tutmamış; ilk doğan evladını ilelebet egemen kılmamıştı. Bunun sonucunda da Ahura Mazda ile Ehrimen, kendilerine yardımcı olacak çeşitli varlıklar yaratarak,[407] binlerce yıl boyunca devam edecek olan bir göksel savaşa girişeceklerdi. Kimi kaynaklarda bu savaşın az önce yazdığımız üzere 6000 yıl süreceği, kimi kaynaklarda ise 7000 veya 9000 yıl süreceği söylenmektedir; fakat savaşın bir gün kesinlikle sona ereceği ve İyi Olan'ın kazanacağı sabittir.[408] [409] Avesta'da ise dünyanın ömrünün 3000'er yıllık dört dönemden ibaret olacağı kabul edilir. İlk iki dönemde Hürmüz ve Ehrimen kuvvetlerini hazırlamış ve karşılıklı mücadele etmişler, üçüncü dönemde Tanrı'nın vahyi ile Zerdüşt gelerek Ehrimen ve onun kötü güçleriyle savaşmıştır. Son dönemde ise Ehrimen güçsüz hale gelecek, Hürmüz her yönüyle hâkim duruma geçecek ve böylece kötülük yeryüzünden silinip atılacaktır.[410]

Verilen yıl aralıkları ve kimi ayrıntılar değişse de İster Zervanizm'de isterse Zerdüştlükte olsun; hemen her İran inancında Son Savaş'ta bir Kurtarıcı'nın geleceği söylenmektedir. Bu "Mehdi" figürü, sonraki Semâvî inançlar tarafından da kabul görmüştür.[411] İran versiyonuna

---

407 Ahura Mazda'nın yarattığı her şey son derece iyiyken, Ehrimen'in yarattığı her şey son derece kötüydü ve bunun sonucunda da evrende bir kısım iyilik, bir kısım da kötülük meydana gelmişti.

408 Yıldırım, A.g.e., s. 163-164.

409 M. Sprengling, "Kartir, Founder of Sasanian Zoroastrianism", American Journal of Semitic Languages and Literatures, sy. 57, Chicago 1940, s. 197-228.

410 Diğer bir rivayete göre de Hürmüz ve Ehrimen dokuz binyıllık bir mücadele dönemi için anlaşmıştır. Bu sebeple, ilk üç binyılda Hürmüz üstün gelmiş, ikinci üç binyılda eşit güce sahip bulunmuşlar, son üç binyılda ise Ehrimen gücünü kaybedeceğinden nihâi olarak yine iyilik kazanmış olacaktır. Bkz: John R. Hinnells, "The Cosmic Battle: Zoroasttrianism", The World's Religions (ed. R. P. Beaver), Herts (England) 1988, s. 82, 85-86.

411 Ek bir bilgi olması amacıyla, Zerdüştlükten çok daha önce Mısır inancında da 1. Ara Dönem esnasındaki çöküş sebebiyle "Ameni" veya "Amenemhet" adında bir kurtarıcının geleceği inancı yeşermiştir. Tesadüfe bakınız ki, Orta Krallık'ı kuran kişi de, aynı isme sahip olan bir firavundur. Demek ki ya kehanet tutmuştur ya da firavun; *vaticinium post eventum* yöntemiyle başarılarını kayda geçirmiştir.

göre Mehdi'nin adı Saoşyant'dır ve kendisi, Kasaoya gölünde yıkanacak bir bakireden doğacaktır. Bir mucize eseri, bu gölün dalgaları Zerdüşt'ün tohumunu korumaktadır ve bu şekilde Bakire, Kutsal Olan'dan cinsel birleşme olmaksızın hâmile kalarak Mesih'i doğuracaktır.[412] [413] Mesih'in uyanmasıyla birlikte, ölüler de dirilecek ve gelmiş geçmiş bütün insanlar tek bir alana toplanacaktır. Böylece yargılama başlayacaktır.[414]

Zerdüştlüğün Evrimi

"İran dininin incelenmesi sürprizler, hatta hayal kırıklıklarıyla doludur. Konuya çok canlı bir ilgi gösterilir, çünkü Batının dinsel oluşumuna İran'ın yaptığı katkı öteden beri bilinmektedir... Bununla birlikte uzman olmayan okuyucu, kaynakları eline alır almaz canı sıkılır. Eski Avesta'nın dörtte üçü kaybolmuştur. Korunan metinlerden yalnızca Zerdüşt'e ait olduğu düşünülen Gathalar uzman olmayan okuyucuya çekici gelebilir. Ama bu bilmece gibi şiirlerin anlamı henüz tam çözülememiştir."[415]

Zerdüştlük şüphesiz İran inanışları arasında en önemlisidir. Fakat Zerdüştlük, diğer kavimlerin inançlarında olduğu gibi, direkt benimsenen ve erkenden korunup geliştirilen bir inanç olamamıştır. İran halklarının Zerdüştlükten önce inandıkları birçok din olduğu gibi, yıkılıp kurulan devletler esnasında benimsenen yeni birçok fikir ve hikâye de Zerdüştlüğe dâhil edilmiştir. Bu sebeple Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta'da bile, tam anlamıyla bir tutarlılık göremeyiz. Çünkü hem Avesta'nın derlenmesi uzun yıllar almıştır, hem de Persler,

412 Eliade, A.g.e., s. 414.

413 Aynı inanç, daha sonra Hristiyanlıkta da Meryem ve İsa figürleriyle karşımıza çıkmıştır.

414 Şuan için Zervanizm ile Zerdüştlük arasında net bir ayrım yapabilmemiz maalesef imkansızdır, zira kaynaklar yeterince çeşitli değildir. Ama Zervanizm'in bütün ayrıntılarının sonradan uydurulmadığı da bellidir, zira geç dönem Avesta'da Zervan adının kaderle ya da sonsuz zamanla ilişkilendirildiğini görmekteyiz. Buna dair Videvdat metnine bakabilirsiniz. (Özellikle 19;13 ve 19;16-19)

415 Mircea Eliade, İnançlar Tarihi 1, s. 417.

Dünya İmparatorluğu'nu yönetirken birçok medeniyetten etkilenerek, kendi inançlarını modifiye etmişlerdir.

Örneğin Mithraizm, özellikle de Ahamenişlerin yıkılışından Sasanilerin kuruluşuna kadar geçen süreçte, yaklaşık beş asır boyunca İran'da epey bir popülarite kazanmıştır ve Mithraizm inancında Mithra'nın "Kutsal Boğa"yı kurban ederek yaratılışı başlatması, bu sebeple Roma'da ve Mithracı toplumlarda özellikle Boğa'nın Kurban Edilmesi geleneği,[416] hiç değişmeden İran kültürüne yerleşmiştir. Öyle ki, Kıyamet senaryosuna ayrıca Mehdi Saoşyant'ın da Hathayos denilen kutsal bir boğayı kurban edeceği ve onun kanından "Ölümsüzlük İksiri"ni yaparak bunu bütün "Aydınlanmışlara" bağışlayacağı, böylece Cehennem'den kurtulmayı başaran "iyilerin" sonsuza dek yaşayacağı şeklinde bir ekleme yapılmıştır.

Mithraizm'in bu popülaritesi İran ile de sınırlı kalmamış, Roma topraklarının genelinde büyük bir genişlemeyle birlikte Mithra Kültü, İmparatorluğun en yaygın inanışı hâline gelmiştir. Diocletianus ve diğer Augustuslar'ın (Yüce) M.S. 307 veya 308'de Carnutum'da "imparatorluğun yardımcısı" Mithra'ya bir sunak adamaları bunun en büyük örneğidir.[417] Yine Iulianos da kısa saltanatı esnasında Mithracı olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. Bunun bir yan etkisi olarak Mithra'nın Boğa'yı kurban etmesi esnasında meydana gelen bazı fevkalade olaylar, Hristiyanlığa kadar taşınmıştır zira Hristiyanlığı benimsemiş olan 1. Konstantinus, M.S. 312'de Milvius köprüsünde kazandığı zaferle birlikte Roma coğrafyasında Mithraizm inancını devreden çıkararak Hristiyanlığı kabul ettirmeye çalışmıştır. Özellikle de Gratianus'un 382'de çıkarttığı kararnameyle birlikte Mithracılık resmen gözden düşünce ve sonraki devirlerde de imparatorlar, Gizem Okulları ile Pagan Tapınaklarını bir bir kapatarak çoğunu kiliseye çevirince, mecburen Pagan öğretiler; Hristiyanlığa entegre olarak hayatta kalmaya çalışmışlardır. Hatta bu sebeple Ernest Renan, Mithra inancı hakkında şu sözleri söylemiştir:

---

416 Bu Boğa Kurbanı'nın çeşitli varyantları olabilir; örneğin Hekatombe denilen yüzlük kurbanlar veya Suove Taurilia denen üç özel boğanın kurban edilmesi gibi farklı yöntemler denenmiştir.

417 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 423.

"Eğer büyüme aşamasındaki Hristiyanlığın yolu herhangi ölümcül bir hastalık tarafından kesilseydi, dünya herhalde Mithracı olurdu."[418][419]

Bildiğimiz kadarıyla İran halkı, Budizm'i de Hinduizm'i de tanımıştı ve İran coğrafyasında hiçbir zaman, tam anlamıyla bütün halkın kabul ettiği tek bir inanç var olmamıştı. Öyle ki, Zerdüştlüğün resmi din ilan edildiği dönemlerde bile, halk kendince diğer pagan inançlara yahut eski İran dinlerine inanmakta özgürdü. Bu sebeple söz konusu İran Mitolojisi olduğunda diğer inançlardan sıyrılmış ve kaynakları da tam olarak korunabilmiş bir İran dini bulmak mümkün değildir. Hatta günümüze ulaşmayı başaran belgelerin de yeterince açık-seçik ve derli-toplu olmadıkları bilinmektedir.

Persler ve özellikle de Sasaniler dönemlerinde Zerdüşt etrafında şekillenen ve başta Bundehişn olmak üzere Pehlevi dilinde kaleme alınmış eserlerde rastlanan rivayetler, daha çok dünyanın yaratılışıyla ilgili anlatılardır ve en eski Hint eserlerinden biri olan Rig Veda gibi eserler de İran mitolojisine dâhil sayılırlar. Zira Rig Veda'nın[420] yazıldığı düşünülen M.Ö. 1500-1200 arası dönemde Hintliler ile İranlılar henüz birbirlerinden tamamen ayrılmış değildir. Bu sebeple de İran halkı, özellikle Pers İmparatorluğu'nun ortaya çıktığı dönemlere kadar bazen Varuna'ya, bazen İndra'ya, bazense genel olarak yıldızlara tapmıştır.[421]

---

418 Eliade, A.g.e., s. 420.

419 Fakat bu konu, Hristiyanlık bölümünde zaten teferruatlı bir şekilde işleneceği için biz şimdilik Zerdüştlükten devam edeceğiz.

420 Rig Veda tamamı dini ilahilerden oluşan on kitap hâlinde bir metindi ve içerisinde ilahiler, dini rivayetler, kutsal kahramanların kişilikleri, onlarla ilgili hikâyeler, kahramanların birbirleriyle ilişkileri, kötüler ve kötülüklerle mücadeleleri, tanrılar dünyası, yaratılış ve daha birçok şey bulunmaktaydı. Rig Veda dışında yine Veda bağlantılı mitolojik rivayetlerle dolu üç eser daha bulunmaktaydı. Bunlar arasında yazılış tarihi açısından Rig Veda ile aralarında fazla zaman farkı olmamasına rağmen içeriği bakımından Rig Veda'dan daha eski bilgiler içeren Atervevda en önemlisiydi. Bu eserlerin bizim için asıl değeri, İran ulusal kahramanlarına ya da kahramanlık hikâyelerine kısmen yer vermiş olmalarından gelir. Bkz: Yıldırım, A.g.e., s. 198-199.

421 Yıldırım, A.g.e., s. 132'den naklen: Bahâr, Muhammed Takî, Sebkşinâsî/Târih-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsi, Tahran, 1373, s. 30.

Temelde Zerdüştlüğün kutsal metinleri iki grupta toplanmaktadır: İlk grup, Avesta ile Pehlevîce bazı dokümanlardan oluşan yazılı literatürdür; ikinci grup ise Persler ve Sâsânîler dönemlerine ait yazıtlardan oluşan epigrafik dokümanlardır.

Avesta, birkaç ana bölümden oluşan bir metindir. Bu bölümler Yesna, Visperad, Yeşt, Vendidad ve Hurde Avesta (küçük Avesta) olarak bilinir. En eski metinler yetmiş iki kısımdan meydana gelen Yesna'da bulunur ve Yesna'nın on altı kısmı, Zerdüşt'ün yazdığı düşünülen Gathalar'ı, yani İlâhiler'i kapsar.

Mazdeizm geleneği, orijinal Avesta'nın Viştaspa tarafından 12.000 öküz derisi üzerine altın mürekkeple yazıldığını (veya yazdırıldığını), bunun iki nüshasından birinin Şiz kraliyet hazinesine, diğerinin Stahr arşivine konulduğunu söyler. Bir inanışa göre Stahr nüshası, Büyük İskender'in İran'ı istilâsı esnasında çıkan yangında yok olmuş ya da özellikle İskender tarafından yok edilmiş, Şiz nüshasının ise Bilimsel kısımları Yunanca'ya çevrildikten sonra kalan kısımları yakılmıştır. Dolayısıyla Avesta metninden ancak üçte birlik bir kısım korunabilmiş ve o da genelde ezberlenerek sonraki dönemlere aktarılmıştır.[422] Fakat Avesta'nın parçalarının sadece bir nüshasının bulunması ve bu tek nüshanın da malum olayla tarihe karışması, aynı zamanda Avesta'nın zaten yüzlerce yıldır din adamları dışında kimse tarafından tam anlamıyla okunup öğrenilmediğini, insanların sadece Avesta'da yazanları Kocakarı Masalları gibi ezberlediğini gösterir. Bununla beraber, İskender döneminde Avesta dili çoktan ölü bir dile dönüşmüş olduğu için, yapılan tercümelerin doğruyu ne kadar yansıttığını bilebilmemiz de mümkün değildir.

Geleneğe göre, Avesta'nın -yazılı fragmanlarından ve hâfızalarda kalan sözlü malzemeden hareketle- yazılı bir nüshasının derlenmesi çalışmaları, 2. Olarak Parth hükümdarı 1. Valkaş/Belaş (M.S. 51-75) döneminde başlamıştır ve bu derlemeler, Sâsânî hânedanının kurucusu Erdeşîr'in, Baş Mûbed Tansar'a "dağınık durumdaki Avesta me-

422 Yıldırım, Nimet, "Zerdüşt' ün Kutsal Kitabı Avesta", Şarkiyat Dergisi, İstanbul 2011, 16 2, s. 153.

tinlerini toplayıp ondan dini kanunlar çıkarmasını" emretmesiyle bir bütünlük kazanmıştır. Tansar, çalışmaları bittiğinde şu duyuruyu yapmıştır:

"Mazda'ya inananların dinine ilişkin bütün yorumlar bizim sorumluluğumuzdadır; artık onları ilgilendiren bir konuda bilgi eksikliğimiz yoktur!"[423]

Devamında ise, I. Şâpûr, Azerbeycan'daki Şiz mabedine Avesta'nın bir kopyasını koydurtmuş ve büyük mûbed Azerbad Mihrespendan'ın başkanlığında yüksek din kurulu, 21 Kitap/Nesk'e ayrılmış Sâsânî Avesta'sını Pehlevîceye çevirmiştir.[424] Son olarak Avesta, yaklaşık 300 yıl sonra Hüsrev/Enûşîrvân'ın (M.S. 531-579) emriyle mûbed Vihşâpûr/Bihşâpûr tarafından yeniden düzenlenmiş ve çoğaltılmıştır.[425]

Dolayısıyla kitabın bugünkü hâlini alması, yüzlerce yıl sürmüştür ve ilk düzgün derleme de ancak Kral II. Şâpûr döneminde tamamlanabildiğinden, eldeki yazılı Avesta metninin orijinalleri, M.S. 4. yüzyıldan geriye gitmemektedir. Diğer bir ifadeyle bizler Darius veya İskender devrinde Zerdüştlüğün ne kadar manipülasyona maruz kaldığını bilemiyoruz, zira bizim okuyabildiğimiz Avesta, bu dinin ortaya çıkışından 1000 küsur yıl sonra yazılmıştır[426] ve yazılma sebebi de az önce belirtildiği üzere Hristiyanlığa karşı dik durabilmektir. Roman Ghirshman (1895-1979) bu konuda şunları söylemektedir:

"İranlıların da Sâsânîler döneminde ehl-i kitab olan Bizanslılardan geri kalmamak için onların silahlarına benzer bir silahla donanmaları,

---

423 Campbell, A.g.e., s. 394.

424 Mürsel Öztürk, "İslamiyetten Önceki İran Medeniyeti", Doğu Dilleri (Ankara 1985), IV/l, 107-8.

425 Yıldırım'dan naklen: Oranskii, Iosif Mikhailovich, Fıkhu'l-luğa-yi Îrânî (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1379 hş., s. 72.

426 Fakat yine de bazı değişiklikleri tespit edebilmeye muktediriz. Örneğin Düalist ortodoksinin özellikle de 2. Şâpûr devrinde yerleştirildiği düşünülüyor. Bkz: R. C. Zaehner, The Teachings of the Magi, London 1956, s. 11.

kutsal değerlerini ve geleneklerini onlar gibi yazıya geçirmeleri gerekiyordu. Bunu Avesta'yı yazıya geçirerek yaptılar. Çok eski çağlara ait sözlü rivayetleri yazıya aktardılar."[427]

İslâm hâkimiyeti döneminden sonra Zerdüştî metinlerin gitgide azalmasıyla birlikte, uzun yıllar boyunca Avesta ve benzeri metinler gözden kaybolmuştur. Modern dünyanın Avesta ile tanışması ise, ilk defa 17. yüzyıla denk gelir. Ne var ki araştırmacılar dile pek hakim olmadıkları için kitabın içeriğine dair pek bir şey elde edilememiştir. 18. yüzyılda ise, Fransız oryantalist Anquetil Du Perron (1731-1805), Hindistan'a yaptığı bir seyahat sonrasında Avesta araştırmalarını başlatmış ve Hindistan'da altı yıl boyunca (1755-1761) sürdürdüğü araştırmalar sonucu, Zerdüşt din adamlarıyla yoğun görüşmeler yaparak Zerdüştlüğü yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Hatta bu esnada Avesta ile diğer Zerdüşt kutsal metinlerinin yazıldığı dili de öğrenmiş ve birtakım Avesta nüshalarını elde etmiştir. Böylece, 1761 yılında Paris'e dönen Perron, Avesta'nın Fransızca çevirisini "Zend-Avesta" adıyla bilim dünyasına sunmuştur ve bu sayede Eski İran edebiyatının en önemli yapıtı, bilim adamları ve araştırmacıların elinde önemli bir kaynak olarak yer almaya başlamıştır. Yine de bu dinin kurucusu olan Zerdüşt'ün kim olduğu ne zaman yaşadığı ve ne tür başarılara imza attığı konusunda tam bir uzlaşma yoktur.

Zerdüşt ve Yarattığı Din

Zerdüştlük, Zerdüşt'ün tebliğ ettiği, monoteist bir teoloji içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle mezcedilmesinden oluşan bir dindir. Bu din, rahip sınıfı Mecî'den[428] hareketle İslâm kaynaklarında Mecûsîlik, Batı kaynaklarında ise Zerdüşt'ün isminden dolayı Zoroastrianism[429] veya dinin baş tanrısı Ahura Mazda'dan hareketle Mazdeizm olarak adlandırılır. Ayrıca ateş kültüyle ilgili inanç

427 A Bausani, Religion in Iran (trc. J. M. Marchesi), New York 2000, s. 13.

428 Mag diye de bilinir.

429 Zoroaster, Farsça'da "güzel develere sahip olan" anlamındaki Zarasuthra'nın Yunanca'ya geçmiş şeklidir.

ve ritüelleri sebebiyle Ateşperestlik adıyla da bilinir. Bu inanç, tarihî gelişimi açısından dört ana döneme ayrılır:

1. Zerdüşt'le başlayan ilk inanç dönemi;

2. Kabaca Dârâ (M.Ö. 4. yüzyıl) sonrasında başlayan ve milâttan sonra III. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden dönem;

3. Milâttan sonra VII. yüzyıla kadar süren Sâsânîler hanedanı dönemi;

4. Sâsânîler'in yıkılışı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönem.

Zerdüşt'ün yaşadığı ve inancını yaydığı dönem en önemli olandır. Zira Dârâ dönemi, inancın modifiye edildiği bir aralığı kapsar. Keza Sâsânîler döneminde de Zerdüştlük, her ne kadar Resmî Din statüsüne yükseltilmiş olsa, birçok ekleme-çıkarmaya maruz kalmıştır. Sâsânîlerden sonraki dönem ise, İslâm ve Hristiyanlığın gittikçe güç kazandığı ve Zerdüştlüğün günden güne erdiği bir çağı kapsadığından, o dönemi burada mevzubahis etmemize gerek yoktur.

Zerdüşt'ün ne zaman ve nerede doğduğu konusu tartışmalıdır.[430] Eski Yunan kaynakları onun doğumunu Truva savaşından 6000 yıl öncesine dayandırır. Fakat modern çalışmalar Zerdüşt'ün yaşadığı zaman konusunda iki farklı varsayım üzerinde durmaktadır: Bunlardan ilkine göre Zerdüşt milâttan önce 1600-1400 yılları arasında yaşamıştır ve bu görüşün temel dayanağı, kutsal kitap Avesta'nın bir bölümünü teşkil eden Gathalar'ı onun yazdığının düşünülmesidir. Gathalar, Hinduizm'in kutsal kitaplarından olan Vedalar'a epey bir benzediği için, Zerdüşt'ün yaşamış olabileceği dönemi de Vedalar'ın oluşturulduğu yıllara yakın bir yere konumlandırmak gerektiği düşünüldüğünden,

430 Bu hususta kapsamlı bir çalışma okumak isteyenler için şu çalışma tavsiyemdir: Nimet Yıldırım, "Zerdüşt ve Öğretisi", Doğu Araştırmaları, İstanbul 2009. 111, s. 5-24.

çoğu kaynak bu fikri savunur. Fakat bunların dışında Zerdüşt'ün M.Ö. 1000'de yaşadığını söyleyenler de vardır.[431]

Daha çok itibar edilen ikinci görüş ise Zerdüşt'ün milâttan önce altıncı ya da yedinci yüzyıllarda yaşamış olduğu yönündedir. Bunun en önemli sebebi, Zerdüşt'ün hayatına ilişkin yaygın İran geleneğinin anlattığı hikâyelerin genelde bu yıllara denk düşmesidir. Resmî anlatıya göre Zerdüşt, Büyük İskender'in İran seferinden (M.Ö. 330) 258 yıl önce yaşamıştır ve bu da Zerdüşt'ün M.Ö. 588 yıllarında yani Med-Pers döneminde hayatta olduğu anlamına gelir. Avesta'ya ve Yunan kaynaklarına göre Zerdüşt Doğu İran'da yaşamıştır. Yan kaynaklar ise Zerdüşt'ün İran'ın kuzeybatısında yer alan Mâverâünnehir bölgesinde hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe kabilelere mensup olduğunu, Doğu İran'a ise daha sonradan gidip yerleştiğini ileri sürerler.[432]

Eğer Zerdüşt'ün M.Ö. 6000'lerde yaşadığını iddia eden görüşleri ciddiye alacak olursak, bu konuda söyleyebileceğimiz herhangi bir şey kalmaz; zira o dönemden kalma hiçbir kaynağa sahip değiliz. Bununla beraber, eğer Zerdüşt'ün M.Ö. 1600-1000 arasında yaşadığını iddia eden kaynaklara güvenirsek; bu durumda da bahsi geçen krallar, savaşlar ve olaylara dair çelişkileri düzeltmemiz mümkün olmaz. Fakat ekseriyetin onayladığı ve mantıken de en makul görünen seçeneği, yani Zerdüşt'ün M.Ö. 500-600'lerde yaşadığı iddiasını kabul edersek; bu durumda işimiz daha kolay olur. Biz de bu kitapta, bu öneriyi kabul ederek ilerleyeceğiz.

Zerdüştlük inancı, şüphesiz Monoteist inançlar açısından epey önemli bir köken oluşturmaktadır. Çünkü Zerdüşt, Pers ve Hint dinlerinin panteonundan Ahura Mazda'yı "Yüce ve Tek Yaratıcı" olarak kendi inancının tepesine yerleştirmiştir.[433] Bu bağlamda kendisi, İran'ın Akhenaton'udur ve Ahura Mazda da basitçe Aton'dur diyebiliriz.[434] Ya

---

431 Hançerlioğlu, A.g.e., s. 44.

432 TDV İslâm Ansiklopedisi, 28. Cilt, 2003, İstanbul, s. 269-284.

433 Hançerlioğlu, A.g.e., s. 44.

434 Zerdüşt'ün ayrıca çeşitli sınavlardan geçtiği söylenmektedir. Örneğin Zatspram'da göğsüne kızgın demir döküldüğü ve demirin soğuduğu, vücudunun bıçaklarla kesildiği, öyle ki karnının içinin açıldığı, kanının aktığı ama daha sonra elini oraya sürdüğü gibi yaralarının

da Zerdüşt'ü İbrahim peygambere, Ahura Mazda'yı da Yehova'ya benzetebiliriz. Fakat Zerdüşt'ün hayatı hakkında Avesta dışında pek bir kaynağa sahip değiliz[435] ve açıkçası nasıl bir yaşam sürdüğünü kesinkes bilemiyoruz. Elimizdeki anlatılar genellikle halk söylencesi şeklinde günümüze kadar taşınmış ve birçoğu da hemen her peygamberin biyografisinde olduğu gibi mucizevi eklemelerle abartılmışa benziyor.

Efsaneye göre Zerdüşt, küçüklüğünden itibaren diğer çocuklardan farklı olarak sürekli bir arayış içerisindeydi. Nitekim yirmi yaşına geldiğinde onda önemli değişiklikler görülmeye başlandı; sık sık dağlara ve ıssız yerlere giderek inziva hayatı sürmeye çalışıyordu. Otuz yaşındayken Tanrı'nın temsilcisi melek Vohu Mana ile(iyi düşünce) karşılaştı.[436] Kendisine ilk vahiyleri getiren Vohu Mana onu ruhsal olarak yüce tanrı Ahura Mazda'ya götürdü ve o noktadan sonra Zerdüşt, ömrünü Yaratıcı'nın mahiyeti üzerine vaaz vermeye adadı. Söylediğine göre kendisi, Ahura Mazda'nın seçtiği bir elçiydi ve onunla konuşarak kutsal mesajları kâğıda dökmekteydi. Ahura Mazda her şeyden haberdar olan, istikbali görüp bilen, hiç kimse tarafından aldatılması mümkün olmayan, evvel, ahir, temizliğin ve doğruluğun yaratıcısı ve adalet sahibi hâkim bir Tanrı idi, dolayısıyla bütün insanoğlu ona boyun eğmeli, ona tapınmalı, onu yüceltmeliydi.[437]

Misyon faaliyetlerinin ilk zamanlarında Zerdüşt'ün fazla başarılı olamadığı ve içinde yaşadığı toplum tarafından tepkiyle karşılandığı kaydedilmektedir.[438] Nitekim ilk on yıl içerisinde yalnızca bir kişinin

---

iyileştiği yazar. Bkz: Eliade, İnançlar Tarihi 1, s. 424. Benzer bir hikâye, İslâm peygamberi için de anlatılmaktadır. Şakk-ı Sadr rivâyetleri(Kalbinin Yarılması), meleklerin onun göğsünü yardığını, kalbini çıkardığını ve temizleyip iyileştirdiğini söylerler.

435 Tıpkı İbrahim ve Musa peygamber hakkında da Tevrat dışında bir kaynağa sahip olmadığımız gibi.

436 İslâm peygamberinin de mağaraya inzivaya çekildiği bir esnada ilk vahyi aldığı düşünülmektedir.

437 Yesna, 31/8, 33/13, 43/6, 45/4.

438 Bu, "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" temasına uygun bir anlatımdır. Zira benzer olaylar, İsa'nın ve Muhammed'in de başına gelecektir. Luka 4;24 *"Size doğrusunu söyleyeyim" diye devam etti İsa, "Hiçbir peygamber kendi memleketinde kabul görmez."*

(kuzeni) kendisine inandığı söylenir.[439] Bu başarısızlık üzerine daha doğudaki Kral Viştaspa'nın ülkesine gider, Viştaspa'nın[440] Zerdüşt'ün öğretilerini kabul etmesi yeni din için tam anlamıyla bir dönüm noktası olur.[441] Zerdüşt, Kral Viştaspa'nın maiyetiyle birlikte yeni dine girmesini sağladığı gibi kraliyet hânedanıyla akrabalık ilişkileri de kurar; kız kardeşi Povriçista'yı kralın danışmanlarından Samasp ile evlendirir, kendisi de kralın bir diğer danışmanının kızıyla evlenir. Böylece Viştaspa'nın yanında büyük bir saygınlık kazanan Zerdüşt inanç sistemini yaymak için yoğun bir çabanın içine girer. Bu sayede Avesta halkı ile aynı adı taşıyan Avesta kitabı, yani Zerdüştlük, yavaş yavaş Tacikistan ve Belûcistan'ı da içine alan Hârizm bölgesinde yayılma imkânı bulur.

Zerdüşt, komşu siyasî iktidarların Viştaspa ile yaptığı savaşlarda da taraf olmak durumunda kalır. Mademki Viştaspa Ahura Mazda'yı kabul etmiştir, o hâlde Ahura Mazda da Viştaspa'ya zaferler getirmelidir. Nitekim öyle olduğu söylenir. Elde edilen zaferlere Zerdüştlüğün kutsal metinlerinde bile yer verilmiştir. Fakat savaşlardan birinde komşu Turanlılar karşısında Kral Viştaspa ve ordusu yenilir ve bazı kaynaklara göre Zerdüşt de bu -tarihini bilmediğimiz- savaş esnasında ölür.[442] Yani beklendiği gibi kendisi bir Tanrı Kral'a yahut Kült Lideri'ne dönüşemez.

Çoğu milâttan sonra 9. yüzyıla ait Pehlevîce metinlerden oluşan sonraki dönem Mecûsî kaynaklarında Zerdüşt'ün hayatıyla ilgili birçok mitolojik bilgi ve menkıbe ortaya çıkmıştır. Buna göre annesi on beş yaşında iken ona mucizevi bir şekilde hamile kalmış,

---

439 İsa'nın ve Muhammed'in de ilk dönemlerdeki takipçi sayıları epey azdır.

440 Marjan Mole, görünürde gerçek kişiliklere ve olaylara yapılan ender göndermelerin bile mutlaka tarihsel gerçekleri yansıtmadığını göstermeyi denemiştir. Buna göre, Zerdüşt'e inanan Kral Viştaspa, gerçek tarihsel bir kişilikten ziyade, erginlenmiş mürit örneğini temsil etmektedir. Bkz: Eliade, İnançlar Tarihi 1, s. 420.

441 İsa ve Muhammed de benzer bir şekilde hicret ettiler. Fakat İsa bunun sonucunda idam edilirken, Muhammed; tıpkı Zerdüşt'e sahip çıkılması gibi kendisini destekleyen Medineli reisler sayesinde başarıya ulaştı.

442 TDV İslâm Ansiklopedisi, 28. Cilt, 2003, İstanbul, s. 269-284.

bütün âlem onun doğumunda neşe ile dolmuş ve yeryüzünde insan şeklinde serbestçe dolaşan şeytanlar yer altına kaçmıştır.[443] Zerdüşt gülerek doğmuş, yüce tanrı Ahura Mazda ile konuşmuş ve kendisini günaha teşvik eden Ehrimen'den yüz çevirmiştir. Aynı rivayetlere göre Zerdüşt rahiplik, savaşçılık ve çiftçilikte, ayrıca tıp sanatında en üst seviyelere ulaşmıştır. Ayrıca bir Turan prensi olan Herod'un onu öldürmeye çalıştığı da söylenir, ki bunun birebir aynısı, Hristiyan geleneğinde de Kral Hirodes'in İsa'yı öldürmeye çalışmasıyla karşımıza çıkmaktadır.

Pers İmparatorluğu'nun kurulduğu yıllarda Zerdüştlük bir azınlık dininden ibaret kalmıştır. M.Ö. 5. yüzyıla gelindiğindeyse, Darius'un İmparatorluk sınırlarını hızla genişletmesi sayesinde Zerdüştlük, Asur ve Bâbil gibi bölgelerde de tanınmıştır. Böylece, Zerdüştlüğü makul bulan birçok komşu kavim, onu biraz daha genişleterek yeni bir biçime sokmuştur ve bu da dinin farklı formlarını yaratmıştır. Örneğin Zerdüşt'ün inancında Ahura Mazda tartışılmaz bir kuvvete sahip iken, zamanla Angra Mainyu ona denk sayılır hâle gelmiştir ve Düaliter (İkili) bir yapı oluşturulmuştur. Ahura Mazda olmadan Angra Mainyu, Angra Mainyu olmadan da Ahura Mazda anlamsız sayılmış[444] ve Monoteistik Zerdüştlük, Düalistik Zerdüştlüğe evrilmiştir.

Persler döneminde Ahura Mazda ön plana çıkarılmış olsa da İran halkı diğer inançlardan kalma Baga, Mitra ve Anahita gibi tanrısal varlıklarına da yer vermiştir. Sonraki devirlerde bazı Zerdüştîler kötülük problemini, kaderin efendisi ve zamanın kaynağı olan ilâhî varlık olduğuna inanılan Zürvan'la ilişkili biçimde açıklamaya çalışmışsa da bu teşebbüs yeterince işe yaramamış ve en sonunda "neye inandığımız belli olsun" mantığıyla, az önce aktardığımız derleme-düzenleme-ayıklama işlemlerine başvurulmuştur. Ne var ki bu Tamamlanmış Zerdüştlük de yeterince başarılı olamamıştır; zira daha önce de değinildiği üzere İslâm orduları, zayıflamış durumdaki Sâsânî İmparatorluğu'nu devirmiş (M.S. 642) ve İslâm tebliğine başlamışlardır.

---

443 Benzer şeyleri İslâm peygamberi için de söylerler.

444 Uzakdoğu'nun Yin-Yang dengesinde olduğu gibi.

Bu dönüm noktasından itibaren Zerdüştîler, inançlarını daha özgür ortamlarda yaşamak için mecburen Hindistan'a göç etmek zorunda kaldılar. Bombay başta olmak üzere birkaç Hint şehrine yerleştikten sonra, Parsîler adını aldılar ve Gocerat Dili'ni kullanmaya başladılar. İran ve çevresinde kalıp da inancını yaşatmaya çalışan küçük bir grup Zerdüştî ise, sayıları 1-2 yüz bini geçmese de Tahran, Şiraz, Kaşan ve diğer bazı şehirlerde bugüne dek varlıklarını korudular.

Zerdüştlüğe Göre Yaratılış, Kıyamet ve Ahiret

Aslında Zerdüştî inancın temel esaslarını kısmen de olsa açıklamış durumdayız. Örneğin Ehrimen ve Ahura Mazda çekişmesinin klasik bir Düalizmi[445] yansıttığını ve inancın Dünya'yı çeşitli dönemlere ayırdığını; ilk dönemde insanların yaratıldığını ve son dönemde Mehdi Saoşyant'ın zuhur etmesiyle Kıyâmet'in başlayacağını zaten söylemiştik.[446] Fakat kısa kesmek adına yeterince ayrıntı verememiştik. Bu sebeple önce Yaratılış Miti'nden başlayacağız. Avesta'da şöyle yazar:

Yasna 30, "*1. Şimdi, iki ayrı ruh hakkında hakikatperestlere ve ariflere konuşmak istiyorum. Ahura'ya dua etmeyi ve Vohuman'a hamd etmeyi, güzel düşünceleri açıklamak istiyorum Asha'nın mukaddes ilmini, hakikati de; ki böylelikle kemale eresiniz ve hakikatin nurunu idrak edesiniz ve cennetin takdisine mazhar olasınız.*

2. Kulaklarınızla işitin en yüce hakikatleri, onları aydınlanmış zihinlerinizle dikkatlice düşünün ve o iki yoldan, iyi ve kötü yoldan hangisini seçeceğine herkes kendi başına karar versin. O Büyük Gün ya da Yargı Günü gelmeden önce herkes aysın ve Ahura'nın sözlerini yaymaya çalışsın.

3. Başlangıçta efkâr aleminde tezahür eden çift ruhlar fikir, söz ve faaliyet bakımından iyi ve kötü idiler. Arifler doğru seçim yapacaklardır

445 Düalizm, Zıtların Birliği yani "*Coincidentia Oppositorum*" olarak da bilinir.

446 Aslında Zerdüşt, en başında kendisini Saoşyant olarak tanıtmıştı. Bkz: Yasna 48;8, 46;3, 53;2 vb. Fakat kendisi öldükten sonra, ondan çok daha üstün ve ölümsüz bir Saoşyant bulmak gerektiği için, Kurtarıcı miti genişletildi.

(bu iki fikir arasında) ve fakat arif olmayanlar öyle yapmayacaklar ve yoldan sapacaklardır.

4. Bu iki ruhlar bir araya geldiklerinde yaşam ve yaşam-değil yaratılmıştır. Hakikatsizliğin yoldaşları ve kötü insanlar en kötü akıl huzursuzluğunu yaşayacaklar, fakat hakikatin yoldaşları ve iyi insanlar en iyi akıl huzuruna kavuşacaklardır. Bu halleri ilelebet sürecektir.

5. Bu ikiz ruhlardan sahte olanlar en kötü fiilleri seçmişlerdi ve fakat saf bir zihne sahip olan ve hikmetin yok edilemez nuruna bürünmüş olan en mukaddes ruh hakikati seçmişti. Her kim ki takdire şayan işler yaparsa ve Ahura'yı memnun etmek bakımından imanı tam ise, hakikati seçenlerden olacaktır.

6. Dâeva'ların müritleri (şeytanlar) doğru yolu seçmemişlerdi, çünkü, şüphe duyuyorlardı ve kandırılmışlardı. Bu yüzden en kötü fikrin, Mainyu'nun veya hiddetin peşinden gittiler, ki bu, büyük kötü işlerin nedenidir -insanların akıl huzuru bu yüzden kalmadı."[447]

Metnin devamında ve açıklamalarında[448] Ahura Mazda'nın sahaya Ameşa Spenta[449] dışında diğer küçük tanrıları öne sürdüğünü ve bunlara "Gökte Yaşayanlar" anlamına gelen Fravaşi'ler dendiğini görürüz.[450] Angra Mainyu'nun ise kaos güçlerinden sorumlu olan ve bizim

447 Ökten, A.g.e, s. 50-51'den naklen Yasna 30;1-6.

448 İlginç bir şekilde Yasna'da Ahura'nın bir takım eşlere (Ahurânîler, dişi Ahura'lar.) sahip olduğu söylenir ve bunlar sulardır. Çoğu âyet, "Ahurânîlere, sulara tapıyoruz," (Yasna 38;3) ve benzeri ifadeler kullanır. Bu da "Tanrı'nın ruhu suların üzerindeydi," ve benzeri diğer mitolojik ifadelerle paralellik gösterir.

449 Ameşa Spenta, Hristiyanlığa "Başmelek" kavramıyla girmiştir. Başlangıçta bu Baş meleklerin sayısı 7 idi, Enok Kitabı bunların ayrıntılı bir tanıtımını yapmıştır. Kanonik İncil ise, bunların sayısını net olarak belirlememiştir. Bazı ayetlerde 4 büyük varlıktan, bazılarında 7 ayrı melekten bahsedilir. Fakat İslâm'da geleneksel olarak baş meleklerin sayısı 4 olarak sabitleştirilmiştir -Her ne kadar 4 melekten biri sayılan Azrail'in adı Kur'an'da geçmese de.

450 Fravaşiler, hem doğruların ruhları hem de onların gökteki ilk örnekleridir. Müminlerin koruyucu melekleri olarak görülür ve kötülüğe karşı mücadele ederler. Daha geç tarihi kaynaklar, onları gökyüzündeki süvariler olarak, ellerinde kılıç ve mızraklarla betimler. Muhtemelen Hristiyanlığın savaşçı melek tasvirleri de bundan kaynaklanmaktadır. Bkz: Eliade, İnançlar Tarihi 1, s. 448.

Şeytan, İfrit ya da herhangi bir "Düşmüş Varlık" ile ilişkilendirebileceğimiz ruhları kullandığı söyleniyor.[451]

İnanca göre bu İki Büyük'ün savaşı esnasında epey dikkat çekici olaylar meydana gelmiştir.[452] Örneğin bir Pehlevi çalışması olan Bundahiş'te en parlak yıldız olan Sirius'un vücuda gelmiş hali sayılan melek Tiştar'ın, Ehrimen'e karşı dünyanın ilk dönemlerinde hususi bir savaş açtığı yazar. Güneş yengeç burcundayken melek kendini başarılı bir biçimde bir insana, ata ve boğaya dönüştürebilmiş ve her formda on gün ve on gece boyunca her bir damlası bir kâse büyüklüğünde yağmurlar yaratmıştır; böylece otuz günün sonunda tüm dünyada su, bir insan boyuna kadar yükselmiştir ve tüm tehlikeli yaratıklar, mağaralarında ve inlerde saklananlar bile boğulmuştur. Bu tehlikeli yaratıkların zehirleri suyun içine karışınca da temiz su, deniz suyuna dönüşmüştür.[453]

Bununla beraber, Avesta'nın bir bölümünde Ahura Mazda'nın her şeyi düşüncesiyle[454] veya kutsal ruhu ile[455] yarattığı ifade edilmektedir, yani Logos Doktrini tekrarlanmaktadır. Ayrıca Ahura Mazda'nın dünyayı altı aşamada yarattığı söylenmektedir; ki bilindiği üzere bu görüş Tevrat'da ve Kur'an'da da yer bulmuştur. Ne var ki Ahura Mazda Tevrat'da Yehova'nın Yaratılış tamamlandıktan sonra bir gün dinlenmesi gibi tek bir günle yetinmemiştir; aksine yaratılışın her aşamasının tamamlanmasından sonra beşer gün mola vermiştir. Bunun sebebi, muhtemelen eski yıllık takvimde dışarıda kalan 5 günü inanca dâhil edebilme ihtiyacıdır. Zira Eski İran'da bu beş gün, "gahenbar" olarak adlandırılmış ve altı büyük şölende kutlanmıştır.[456]

---

451 Tıpkı Babil Yaratılış Destanı'nda gördüğümüz Tiamat'ın on bin kişiden oluşan ordusu gibi.

452 Ahura Mazda ve Angra Mainyu arasındaki çatışma, bariz bir şekilde Kaos-Kozmos, Madde-Antimadde, Aydınlık-Karanlık ve benzeri birçok zıtlığın mitolojik bir semolizasyonudur.

453 Frazer, A.g.e., s. 95'den naklen Pahlavi Texts, E. W. West, Oxford 1880, Sacred Books of the E ast, Vol V; s. 25-28.

454 Yasna, 31;7-11 ve Yasna, 31/11. Görünen o ki bu *creatio ex nihilo* (Hiçlikten yaratma) ve Logos Doktrini, bütün modern Mezopotamya-Batı dinlerinde varmış.

455 Yesna, 44/7; 51/7.

456 Yıldırım, İran Mitolojisi, s. 500.

İnanca göre insan, Ahura Mazda'nın son yaratığıdır. Evren bütün aşamalarıyla tamamlandıktan sonra sıra insana gelmiştir ve Ehrimen de buna cevaben farklı varlıklar yaratmıştır. Fakat Ahura Mazda'nın yarattığı her şey iyi ve düzgün, Ehrimen'in yaptığı her şey ise kötü ve eğri büğrü[457] olduğundan, bu zıtlıklar dünyada doğal afetlerin ve felaketlerin meydana gelmesine sebep olur. Kısacası bütün kötülükler, Ehrimen'in bir ürünüdür; yırtıcı ve zehirli hayvanları da o yaratmıştır, dolayısıyla insanlar Tanrı'ya isyan etmektense, ona sığınmaya ve Kötü'den korunmak amacıyla İyi'ye tapınmaya odaklanmalıdır. Fakat bu her zaman böyle olmamıştır elbette. Örneğin Zerdüştçü toplumlarda bile kimi zaman Dâeva dediğimiz şeytan benzeri varlıklara kurbanlar kesildiği, onlardan korunabilmek amacıyla onlara rüşvet verildiği görülmüştür.[458]

Bu arada belirtmek gerekir ki, Dâeva'ların şeytanlaştırılması, mağlup kral Xerxes'in devrine has bir güncellemedir. Xerxes öncesi dönemde Dâevalar, basitçe eski dönemin tanrıları olarak görülürlerdi. Fakat Mithra ve benzeri diğer ilahların inançtan çıkarıldığı dönemlerde eski tanrıların konumları da değer kaybetmişti. Dolayısıyla, özellikle de Varuna ve İndra gibi eski tanrılar, artık "Şeytânî Dâevalar"[459] olarak anılmaya başlanmıştı. Her ne kadar 2. Artakserkses (M.Ö. 405-359) Mithra ve Anâhitâ gibi tanrıları yüceltmek için seferber olmuş olsa da genel inanç özellikle de imparatorluğun çöküşüne yakın yıllarda epey bir değişmiştir.[460] Örneğin Mithra sadece savaş değil, aynı zamanda anlaşmalar tanrısıydı.[461] Benzer bir model, Yahudilikte de görülür, ya da Roma devrinde de Mithra ile el sıkışan imparator kabartmalarına

457 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 406.

458 Benzer bir İkili Tapım tarzı Türk halklarında da görülmektedir. İyiliğin Tanrısı Ülgen'dir ve evreni yaratan da Ülgen'dir, ama Türkler her ihtimale karşı Kötülüğün Tanrısı olan Erlik'e de kurban vermiş ve zaman zaman merhamet dilemişlerdir. Örnekler daha da çoğaltılabilir.

459 Dâevâların şeytanlaştırılması konusunda ek bir kaynak: "The Persian Religion According to the Chief Greek Texts", 1929, s. 39 vd. Ayrıca Gnoli, "Problems and Prospects of the Studies on Persian Religion", s. 75.

460 Mircea, İnançlar Tarihi 1, s. 436.

461 Yaşt, 62 vd.

rastlarız. Fakat Mithra'nın popülerleştiği dönemlerde tezat bir şekilde Mithra'nın gece vakti Sraoşa ve Raşnu ile birlikte Dâeva'ları avlamaya çıktığı inancı gelişmişti.[462] Dâevaları avlayan bir tanrının, bir süre sonra avlanan Dâevalardan birisi olarak gösterilmesi ilahi bir komediden başka bir şey değildir.[463]

Bütün bu ikili düzenin ortasında insana özellikle iyilik veya kötülükten birini tercih etme iradesi verilmiştir ve klasik bir şekilde iyiyi seçenlerin cennete, kötülüğü seçenlerin ise cehenneme gideceği söylenmiştir.[464] [465] Fakat esasen insanın yaratılışı biraz karmaşıktır. Örneğin Alternatif Tarih bölümünde anlattığımızın aksine, mitoloji kaynakları bize son derece korkunç bir senaryo sunarlar:

İlk olarak "İnsan" dendiğinde Gayomart adında güneş gibi parlayan meleksi bir figürle karşılaşırız ve Gayomart öldüğünde bedeninden çeşitli madenler çıkar; tohumu güneş ışığıyla arındırılır ve üçte biri de yere düşüp Ravent'i üretir. Ravent'in ne olduğu konusunda çeşitli yorumlar olsa da ilk insan çifti olan Maşye ve Maşyane (Adem ve Havva) ondan doğmuştur.[466] Ahura Mazda bu iki insana iyilik yapmalarını, Demonlara tapmamalarını ve besinleri tüketmemelerini söyler fakat Ehrimen'in kışkırtmalarıyla çift, yoldan sapar. Hatta toprağı ve ekinleri Ehrimen'in yarattığını söyleyecek kadar manipüle olurlar ve bu da yetmez, o kadar oburlaşırlar ki, ilk çiftleşmelerinden doğan ikiz çocuklarını bile yerler. Ardından çiftin yeniden ikiz çocukları olur

462 Yaşt, 95;111.

463 Fakat söylemeliyiz ki Mithra hiçbir zaman Ahura kadar önemli olamamıştır. Örneğin Mihr Yaşt isimli uzun ilahide, *"Ben geniş otlakları olan **Mithra'yı yarattığımda** onu da tapınılmaya ve saygı gösterilmeye lâyık kıldım."*(Yaşt, 10;1) ifadesi geçer. Mithra'nın Ahura tarafından yaratılmış olması, zaten onunla aynı seviyede görülmediğinin bir ıspatıdır.

464 Yesna, 30/5 ve TDV İslâm Ansiklopedisi, 18. Cilt, 1998, İstanbul, s. 495-496.

465 Avesta'da Cehennem; "duzanhu"; Pehlevice'de; "dusax", "dusox"; Farsçada ise, "dûzeh" diye bilinen "kötü yaşantı", "kötülerin yeri", "yalancıların, din ve adaletin gereklerini yerine getirmeyenlerin yaşadığı yer', "kötü dünya" anlamlarında kullanılır.

466 Bu tür farklı varyasyonların çıkmasının sebebi, çoğu zaman Avesta ile edebî metinlerin birbirine karıştırılmış olmasıdır. Çoğu grup, uzun yıllar boyunca Avesta'da yazmayan öğretileri bile Avesta'dan saydığı için, bugün bizler için hangisinin daha doğru olduğunu belirleyebilmek pek de mümkün değildir.

ve bu çocuklar, Ahura Mazda'nın lütfu sayesinde hayatta kalıp insan ırkının ilk ataları olurlar. Ebeveyinler ise ebediyen cehenneme hapsedilir.[467]

Burada anlatılmak istenen şey dolaylı yoldan da olsa "ihtiyaçlar"dır. Çünkü genelde bütün mitolojilerde ilk insanların ve özellikle de cennette yaşayanların "yeme-içme" ihtiyacı yoktur. Cennet zaten ihtiyaçların bulunmadığı bir ortam olarak tasavvur edilir. Fakat bir noktadan sonra "merak" insanı yeni arayışlara iter veya genel olarak bir şeyler yemek-içmek ister ve kuralı çiğnersiniz, ya da özel olarak size "yememeniz" söylenen bir "yasak meyve"yi yiyerek, merak ve itaatsizlik sonucu yoldan çıkarsınız. Bu yüzden de cennetten kovulursunuz ve artık yeme-içme'ye bağımlı bir tür olarak kendi başınıza hayatta kalmaya çalışırsınız.[468] Yine bu yüzden avcılık yapar, bu yüzden tarımla uğraşırsınız. İnsanın laneti budur.[469] [470]

Peki Ahura Mazda bir Yüce Varlık mıdır? Pek sayılmaz. Çünkü Ahura Mazda İyi'den başka bir şey olamaz ve bir gün Kötülük Tanrısı'na galip gelecek olsa da onun hareketlerini kontrol edebilme yetkisine sahip değildir. Dolayısıyla tabiatında hem kötülük hem de "Her şeye hâkim olmak" özelliği bulunmaz. Eliade bu durumu şöyle özetler:

---

467 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 412-413.

468 İran'ın ilkel cennetinde, insanlar bin yıl boyunca ölüm, hastalık ve keder görmüyor, hep genç kalıyor ve keyiflerine bakıyorlardı. Ama yalan söylemeye başladıkları zaman, yavaş yavaş bu kutsallığı kaybettiler ve en sonunda kutsal ruhların onları terk etmesiyle, ölümsüzlüğü yitirdiler.(Yasna 9;4)

469 Tevratta da söylendiği gibi: Tevrat, Yaratılış, 2;17-19 "*RAB Tanrı Adem'e, "Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için Toprak senin yüzünden lanetlendi" dedi, "Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.*"

470 İnanca göre Gayomart'ın öldürülmesi ve ilk insanların ortaya çıkışından sonra, Zerdüşt'e kadar geçen süre 3000 yıl civarıdır. Zerdüşt'ten Kıyamet'e kadar geçecek olan süre ise, yine 3000 yıldır ve nihâyet, Son Savaş'tan sonra 1000 yıllık bir saadet dönemi başlar. Fakat daha önce de belirttiğimiz üzere, bu yıl aralıkları konusunda kesin bir uzlaşı yoktur. Bkz: Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 414-415.

"Bundehişn'in ilk bölümüne göre Ahura Mazda ve Ehrimen ezelden beri vardır; ama zaman içinde sonsuz olan Ahura Mazda mekan içinde Ehrimen tarafından sınırlansa bile, Ehrimen hem mekan hem de zaman içinde sınırlıdır; çünkü belli bir an gelecek ve onun varoluşu sona erecektir. Başka bir deyişle, Mazdeizmde Tanrı başlangıçta sonludur, çünkü karşıtı olan Ehrimen tarafından sınırlanmıştır. Eğer Ehrimen saldırıya geçmeseydi, bu durum ebediyete kadar böyle devam edecekti.[471] *Ahura Mazda ona dünyayı yaratarak cevap verir, bu da onun mekan içinde de sonsuz hale gelmesini sağlar. Böylece Ehrimen aslında Ahura Mazda'nın mükemmelleşmesine yardım eder..."*[472]

Zerdüştlüğe Göre Cennet ve Cehennem

Zerdüştlüğe göre Ahura Mazda Gök-Işık ülkesinde oturur, Ehrimen ise Yeraltı-Karanlık dünyada hüküm sürer. Dünya da bu iki ülkenin ortasında bulunan bir sınav mekânıdır.[473] [474] Kutsallığı görmek isteyenler için sunulan en açık öğe ise Ateş'tir. İnanca göre, Ameşa Spenta, Ahura Mazda'nın emriyle kutsal ve sonsuza kadar sönmeyecek bir ateş yaratmıştır. Sonra bu ateşin bir parçası insana verilmiştir, böylece insan ısınabilecek, et pişirebilecek ve vahşi hayvanlardan kendisini koruyabilecektir.[475] Bunun bir sembolü olarak Zerdüştîler, bütün tapınaklarında daima yanan bir ateş bulundururlar ve dua edecekleri yahut tapınacakları zaman da bunu mümkün olduğunca Ateş önünde yapmayı uygun görürler. Bu durum, Müslümanların Zerdüştîler hakkında "Ateşe tapanlar" şeklinde yanlış bir çıkarımda bulunmalarına sebep olmuştur.[476] Bu aşamada Mazdeizm'in kutsallık kavramını daha

---

471 Metnin devamı incelendiğinde, Ahura Mazda'nın saldırıyı öngördüğü ve İdeal ya da Tinsel bir yaratım ürettiği görülür. Bunun için *Menok* terimi kullanılır.

472 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 407 ve 410.

473 Hançerlioğlu, A.g.e., s. 44.

474 İskandinavlar da Dünya için "Midgard-Ortadünya" kavramını kullanırlar.

475 Yunan'daki Prometheus efsanesinde olduğu gibi.

476 Halbuki Ateş bir Tanrı yahut Melek olarak görülmemiş, (Yasna 36;3) sadece temizliğin, saflığın ve kutsallığın bir emaresi (Yasna 36;6) olarak benimsenmiştir. Ayrıca bkz: M. Boyce, Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices, London 1979, s. 87.

iyi kavrayabilmemiz için, bu inancın Ruh kavramına nasıl yaklaştığına ve ahireti nasıl tasarladığına da bakmamız gerekir.

Öncelikle, İran halkı her zaman net bir ahiret kurgusuna sahip olmamıştır. Çok eski dönemlerde ölü gömme âdetinin varlığını gösteren işaretler bulunmakla birlikte sonraları tıpkı Tibet Budistleri'nde olduğu gibi Zerdüştlükte de cesetler açıkta bırakılmış, etler vahşi hayvanlar ve kuşlar tarafından yenilene kadar bekleme âdeti yaygınlaşmıştır. Ölüm ve ölümle ilgili her şey Ehrimen'in işi olarak görüldüğünden -çünkü ölüm, Ehrimen'nin varlık evrenine karşı elde ettiği en önemli başarı olduğundan- cesetler; devlerin ve şeytanların mekânı olarak kabul edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, bir cesedi toprağa gömmenin, suya atmanın ya da ateşte yakmanın; temiz olan toprağı, suyu veya ateşi kirleteceği düşünülmüştür.[477]

İnanca göre ölülerin ve ataların ruhları, hayattakilerin yaşamlarında ve torunlarının kaderleri üzerinde etkilidir ve sevdiklerini düşmanlardan korumaktadır. Bu inanıştan hareketle ilkel kabilelerin çoğunda atalara yakarma kültürü gelişmiştir. Tıpkı Antik Mısır'daki Atalara Tapınma kültünde olduğu gibi, İran'da da büyük, güçlü ve büyüleri etkili büyücüler, kabile ünlüleri, kumandanlar ve daha birçok önemli kişi, öldükten sonra hemen ahirete geçmeyecek; miraslarını korumak amacıyla uzun yıllar boyunca okyanusların ötelerinde dağların zirvelerinin arkasında gökte, Ay'da ve Güneş'te yaşamlarını sürdüreceklerdir. Dolayısıyla dünyada gezen ruhlarla, Öteki Âlem'e geçen ruhlar arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bununla beraber Zerdüştlükte tek bir ruh kavramı da yoktur. Şöyle yazar:

"Överiz biz Ahu'yu, Daena'yı, Baoa, Urvon ve Fravasi'yi. Bu dünyada doğru ve doğruluğun yol bulması için çabalamış ilk din önderlerini, erkek-kadın ilk takipçileri ve kötülüklerden kaçınanları."[478]

---

477 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 414.

478 Avesta, Yasna, 26/4.

Ahu, yaşama gücü, hayat kaynağıdır. Görevi, bedeni korumak, doğal yaşamı düzenlemektir. Bu güç bedenle yeryüzüne gelir ve bedenle birlikte dünyadan ayrılır. Kısacası Ahu canlılıktır ve canlılığı sağlayan enerjidir.

Daena, din anlamına gelir. Ancak Avesta'da vicdan ve insanın psikolojik algılayışı anlamında da kullanılmıştır. Bu gücün başlangıcı ve sonu yoktur. Görevi, insana yaptıklarının iyi ya da kötü oluşunu kavratmak, iyileri övmek, kötüleri kınamak ve yermektir. Bu içsel güce erişen insan kötülere ve kötülüklere bulaşmaz.[479]

Baoa, insanın algılayış ve kavrayış gücü ve yetisi demektir. Akıl ve temyiz yeteneğini yönlendirir. İnanışa göre bu yeti, ölümden sonra diri kalır ve ruhla birleşir. Bu yüzden de ölen kişi, öldükten sonra bu dünyadaki kimliğini ve karakteristik özelliklerini içinde taşıyabilir.

Urvan, Farsçada "revan: ruh" diye bilinir. Bu yeti insanın yaptıklarının tümünün sorumlusudur. İyiyi kötüden ayırma görevi ona aittir. Ölümden sonra cennet ödülü ya da cehennem cezasını alacak olan da Urvan'dır.

Faravasi/Ferevher, "seçkin, cesur" anlamında kullanılır ve sadece iyilerde bulunan bir özelliktir. Avesta'da ve genellikle Pehlevi metinlerinde kötülerin bu tür bir gücünden söz edilmez. Önceleri bu yetinin sadece toplumun ileri gelen kişiliklerinde ve büyüklerinde bulunduğuna, diğer toplum tabakalarının böyle bir özellikten yoksun olduğuna inanılırken, sonraki devirlerde diğer tabakalardan insanların da bu yetiyi kazanabilecekleri inancı yaygınlaşmıştır.

Ölüm sonrasında ruh üç gün bedenin yakınlarında bir yerlerde bulunur.[480] İlk gece hayatı boyunca konuştuklarını düşünür. İkinci gece düşüncelerini, üçüncü gecede ise yaptıklarını düşünerek hayatını adeta

479 Ayrıca, ölümden sonra sizi karşılayacak olan varlığa da Daena adı verilmiştir. Bu konuda daha kapsamlı bir çalışma için bkz: J. Gonda "The Vision of the Vedic Poets", Lahey, 1963, s. 259-265.

480 Hâdôkht Nâsk, 9.

film şeridi gibi gözlerinin önünden geçirir. Bu üç gece ruh, yaptıklarından dolayı bedenin üzüntülerini yaşar. Dördüncü günün sabahında ise her ruh yaptıklarının hesabını vermek üzere gider. Her kişinin dünya hayatında yaptıkları bir arşivde depolanmıştır. Orada hakemlerin gözleri önünde iyilikleri ve kötülükleri tartılır ve zengin, yoksul, güçlü, güçsüz farkı gözetilmeden herkese amellerinin karşılığı verilir.[481]

Ruhlar, yaptıklarının karşılığına göre cennet ya da cehennemi hak ettikten ve iyilikleriyle kötülükleri birbirine denk olanlar Hemistegan'a (Araf'a) yerleştikten sonra, Rasma olarak da bilinen[482] Çinvad Köprüsü'ne doğru yola koyulurlar.[483] Bu köprünün iki yüzü vardır: Köprü, doğrular, iyiler ve günahı az olanlar için geniş ve çok rahat yürünebilecek yüzeyle ortaya çıkar, ancak kötüler ve günahkârlar için kıldan ince kılıçtan keskin bir hal alır. Köprüden geçebilenler Cennet'e,[484] geçemeyip düşenler ise Cehennem'e atılır.

Köprü motifi, birçok tradisyonda gördüğümüz bir kurgudur[485] ve esin kaynağının, Samanyolu'ndaki Büyük Yarık olduğu düşünülmektedir.[486] Büyük Yarık'ın Köprü-Kılıç olarak düşünüldüğü, yarığın hemen aşağısındaki Akrep yani Scorpius takımyıldızının ise, günahkâr ruhları cehennemde karşılayan açık ağızlı bir canavara benzetildiği sanılmaktadır. Kutsal kitap Avesta'da bu konuyla ilgili şöyle denilmektedir:

"O kimse ki Ahura Mazda'yı ve Zerdüştlüğün üç temel öğretisini[487] kabul ederse Çinvat köprüsü genişler, iyi ruh Vahisth'e gider ve mutlu

481 Yıldırım, İran Mitolojisi, s. 511.

482 Dinler Tarihi Ansiklopedisi, İstanbul 1999, C.1, s. 151.

483 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 405.

484 Zerdüştlükte cennete verilen isimlerden biri de, Garô Demâna, yani Şarkı Evi'ydi. Muhtemelen bunun sebebi, Zerdüşt'ün vahiylerini sürekli bir esrime hâlindeyken alıyor olmasıydı. İnanca göre o, âdeta bir şaman gibi, müzik eşliğinde meditasyon yaparak transa geçiyordu.

485 Örneğin aynı inanç İslâm'da da vardır ve bu köprüye Sırat Köprüsü denilmiştir.

486 Najiba Ziyayi Azizi, "Zerdüştlüğün Kutsal Kitabı Avesta Üzerine Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

487 Üç temel öğretiden kasıt, dindar olmak, dürüst olmak ve çalışkan olmaktır.

hayata devam eder... Kötü kalpli ve Ahura Mazda'nın dinine karsı gelen kişiler, insanları kötülük ve yanlış yola yönlendirenler, Çinvat köprüsünün darlığından geçemeyip Hemistegan'a düşerler. Böylece onların ebedi hayatları ızdırap içinde olur."[488]

Kimi yorumculara göre Ehrimen, Dünya'ya benzer bir ortam yaratmak ister ama bunu beceremediği, yarattığı her şey kendisi gibi kötü olduğu için ortaya cehennem çıkar. Ayrıca Cennet'in de ruhsal bir ortamda değil; direkt bu dünyada yaratılacağını düşünenler vardır. Buna göre dağlar dümdüz olduktan ve bütün yeryüzü sadece günahkârları yakıp, iyilere zarar vermeyen bir lav gölüne dönüştükten sonra; bu "engebesiz, temiz dünya", inananların sonsuza kadar huzur içinde yaşayacakları bir mekâna dönüşecektir.[489]

Peki bu lavlar içinde yanan dünyadan Köprü'ye gidiş ne şekilde olacaktır? Görünen o ki, iyilerin zaten iyi olduğu çoktan Kıyamet vaktinde belli olacaktır ve onların Köprü'ye geldiklerinde korkmalarına gerek kalmayacaktır. Ama aynı şekilde zaten kıyamet vaktinde lavlar içinde yanacak olan insanların da, söz konusu köprüye geldiklerinde pek de kurtulmayı ümit edebilecekleri söylenemez; zira filmin sonu çoktan belli olmuştur. Bunun cevabı şu şekilde verilmiştir: *Kötüler, son çare olarak Köprü'ye gitmeye mecbur kalacaklar, fakat yine de kurtulamayacaklar!*

Kurgu şöyledir: Günahkâr ruh, büyük ve şiddetli azaplarla yüz yüze gelir. Tuzağa düşmüş bir kurt gibi sıkıntıdan sıkıntıya düşer. Yeryüzünde oradan oraya kaçar ve sığınacak bir dal arar; ne var ki bütün feryatlarına rağmen kendisine hiçbir yardım ulaşmaz. Dünyada yapmış olduğu kötülükler yırtıcı ve korkunç canavarlar görünümünde karşısına çıkar ve kendilerine doğru çağırırlar. Ancak o bunlardan kaçmak için önündeki tek çıkar yol olarak görünen köprüye doğru koşar. Köprüye geldiğinde köprü en başında geniş bir formda görünür ve güzel düşünce, güzel söz ve güzel işi simgeleyen

488 Yasna 46;10 ve 51;13 Yasna 46/2, Yasna 33/1.

489 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 415.

ilk üç adım boyunca bu genişlik korunur. Böylece ruh, köprüyü geçebileceğini zannederek kısa süreli bir ümide kapılır. Fakat üçüncü adımdan sonra, cehennemin çukurlarına düşerek şiddetli azaplara çarptırılır.

Öte yandan hem iyilerin hem de kötülükleriyle ölen kişilerin yollarında bir engelle karşılaşacakları da söylenir. Bu engel ise, ölülerin arkalarından ağlayanların gözyaşlarından oluşan bir ırmaktır. Ölçüyü aşarak ağlamak ve inlemek, ırmağı taşacak hâle getirir ve köprüden geçenlerin geçişlerini zorlaştırır. Bu yüzden de ölen bir yakınınızın arkasından fazla ağlamanız ve hatta belki de isyan etmeniz, ölen kişiye kötülük yaptığınız anlamına gelir. Zira sizin şikâyetleriniz ve yakınmalarınız sonucu o kişinin ahiret yolculuğu zorlu bir hâl alacaktır. Bu sebeple Zerdüştler, ölülerin arkasından fazla ağlamayı günah sayarlar.[490]

"O, yalancıların yaramaz ruhlarını karanlığa, dindarların ruhlarını ise yüksek Hara'nın üzerinden Çinvat köprüsünü geçip, göksel tanrıların, yani Yazata'ların iskelesine çıkarır. İyi duygu altın tahtından çıkıp haykırır: Buraya nasıl gelebildin, ey dindar, o fani dünyadan bu gerçek dünyaya? O zaman dindar ruhlar; Tanrı, O Her şeyi Bilen'in önüne, kutsal ölümsüzlerin önüne, altın tahtın önüne, şarkıların evi[491] önüne, Tanrı, Her şeyi Bilen'in önüne ve diğer tüm dindar evlerin önüne sevinerek, kendini sunarak çıkar. Dindar, temizlendikten sonra, ölümünden sonra, tüm yalancılar ve kötü niyetliler oradaki hoş koku karşısında dehşete kapılırlar, tıpkı peşindeki kurt karşısında dehşete kapılan bir koyun gibi."[492]

Avesta'da ve Pehlevice kaynaklarda cennet gibi cehennemin de tabakalarının olduğundan bahsedilir. *Mîno-yi Hîred*, bu tabakaların; "kötü düşünce", "kötü söz", "kötü davranış" ve "sonsuz karanlık" olduğunu ifade eder. Bazı bölümlerinin buzlar ve karlarla kaplı, çok so-

490 Vandidad 19; 28-34.

491 Garonmana, Gökyüzü.

492 "Zerdüşt-Avesta, Bölümler", Çev. ve Haz., Eshat Ayata, Kora Yayınları, 3. Baskı, 2011, s. 103-104.

ğuk bölgelerden müteşekkil olduğunu; bazı bölgelerin ise son derece şiddetli ateşlerle ve dayanılmaz kötü kokularla dolu olduğunu anlatır. Cehennemin dördüncü tabakası, zifiri karanlık bir yer olarak "*Druj̈ö-nmana*: yalan devinin bulunduğu makam" diye adlandırılır. Cennet tasvirleri, Ardaviraf'ın[493] Ardavirafnâme adlı eserinde ayrıntılarıyla yer almaktadır. İnanacak olursak eğer; O, cennet ve cehenneme seyahatte bulunmuş[494] ve bu sayede Zerdüşt inananlarını görülmeyen alemler konusunda bilgilendirebilmiştir.

Söylediğine göre o, ilk olarak son derece güzel ve genç bir kızın[495] rehberliğinde "*Sıtâre pâye*: Yıldızlar" makamına varmıştır. Burası güzel düşüncenin makamıdır. Orada bulunan ruhlar, yıldızlar gibi aydınlıklar içerisinde parıldamaktadırlar. Etraflarına ışıklar saçarak, görkemli bir şekilde tahtlarına oturmaktadırlar.

Bir sonraki tabakada "*mâh pâye*: Ay" makamında iyi sözlülerin makamlarında Zerdüşt dininin bütün gereklerini yerine getirmemiş de olsalar yerleri cennet olanlarla karşılaşır ve onlar, iyilikleri çok daha fazla olduğu için ay gibi ışık saçarlar.

Üçüncü makam, "*Hûrşîd pâye*: Güneş" denilen, adaletli ve iyi yöneticilerin bulunduğu makamdır.

Dördüncü tabaka "*Gurudman/Gerzeman Bihişt-i Berîn*: En Yüce Cennet", adlarıyla bilinen cennettir ve orayı betimleme konusunda dil kifâyetsiz kalır. Ruh orada her neyi istiyorsa ona sahiptir.

Ardaviraf, En Yüce Cennet'te çiftçilerin, çeşitli meslek sahiplerinin, görevlerini samimiyet ve ciddiyetle yerine getirenlerin, çobanların ve bilginlerin, barış için çalışanların bulunduğunu görür. Bütün bu gruplar çok görkemli makamlarda alabildiğine güzelliklerle süslenmiş çok değerli sergilerle donatılmış, en güzel halılar, yataklar ve yastıklarla bezenmiş köşklerde mutlu ve huzur dolu ortamlarda bulunmaktadırlar.

---

493 Altay Virâ olarak da bilinir.

494 Benzer bir seyahate İslâm peygamberinin de çıktığı düşünülmektedir ve buna Miraç denir.

495 Söderblom'dan beri birçok kere tercüme edilmiş olan Hâdôkht Nask şiirlerinde, bu kızın, ölenlere *"Ben sevimliydim; sen iyi düşüncelerin, iyi sözlerin, iyi davranışların ve iyi dininle, beni daha da sevimli kıldın. Güzeldim, sen beni daha da güzelleştirdin; istek uyandırıcıydım, sen beni daha da arzulanır kıldın..."* diyeceği yazmaktadır. Bkz: Nask, 14.

Cehennem konusunda söylenenler ise çok daha geniş ve etkileyicidir. Ardavirafname'deki tasvirler, yazarın Çinvad Köprüsü'nden geçtikten sonra kötülerin öteki dünyadaki durumlarını görmesi için cehenneme götürüldüğünü; onların, ölümden sonraki ilk üç gecede bütün ömrünü azaplar içerisinde geçirmiş bir adamın bütün çektiklerini o üç gecede yaşadıklarını ve her ruhun yaptığı kötülüklerin karşılığında cezalandırıldığını gördüğünü ifade eder.

Kötülüklere boğulmuş kişinin vicdanını simgeleyen çok çirkin ve yaşlı bir kadın Viraf'ın kılavuzu olarak onu kötü düşünce, kötü söz ve kötü davranış makamlarından geçirir ve nihayet cehenneme götürür. Orada çok şiddetli soğuk ve sıcaklarla karşı karşıya kalırlar. Çok yoğun karanlıkları, çok keskin, dayanılmayacak derecede kötü kokuları, cehennemin en korkunç kuyulara benzeyen, hırs kesilmiş ağzını görürler. Cehennemde bulunan insanlar öylesine sıkı sıkıya iç içe girmiş bir haldedirler ki orada hiçbir şey yapmadan durmak bile bir azaptır. Zaman orada öylesine yavaş akmaktadır ki, üç günlük süre dünyanın dokuz bin yıllık süresine denktir. Her taraf korkunç yaratıklarla doludur. Dağlar kadar iri cüsseli bu yaratıklar kötülerin ruhlarını parçalamakta, onlara işkencelerde bulunmaktadırlar.

Zerdüştçü cehennem anlayışında masum birini öldüren birinin ruhunun, kafasının derisi yüzülerek sonsuza kadar tekrar tekrar öldürüldüğü yahut, aybaşı hâlinde olan kadınlarla ilişkiye giren birinin, sonsuza dek kadınların aybaşı kanlarını içmek zorunda kaldığı, hatta yetmezmiş gibi kendi öz evladının etinin pişirilip ona yedirildiği söylenmektedir.[496] Yine, kocasını aldatan bir kadının, cehennemin derinliklerine göğüslerine takılan kancalarla asıldığı ve vahşi hayvanların diri diri o kadını yiyip kemirdiği belirtilmektedir.[497] Buna dair örnekler sayfalar boyunca sayılabilir,[498] fakat buna gerek görmüyorum, zira

---

496 Yıldırım, s. 517-518.

497 *"Zina yapmış bir kadını cehennemde göğüslerinden asmışlardı. Sayısız zararlı yaratıklar onun bedenine değişik yerlerinden eziyet ediyorlardı."* Bkz: Nimet Yıldırım, Ardavirafnâme, İstanbul, 2011, 24. Bölüm, s. 105.

498 Örneğin *"Alışverişlerinde ölçü ve tartıyı gözetmeyen bir tüccar, terazisinin kefelerini toprak ve külle doldurup yemesi şeklinde cezalandırılıyordu."* Bkz: Ardavirafnâme, İstanbul, 2011, 27. Bölüm, s. 107.

hem midenizi bulandırmak istemiyorum; hem de isteyenler zaten belirttiğim kaynakları okuyarak daha geniş bir bilgiye ulaşabilirler.

Toparlarsak, dünyanın sonu ve ahiret ile ilgili öğretiler Zerdüşt inanışının temel inanç esasları arasında yer alır. Birçok uzmana göre, Zerdüşt'ün bu konudaki öğretileri, Doğu'da Hindu ve Buda inanışlarını, Batı'da ise Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslâm gibi öğretileri derinden etkilemiştir. Öyle ki, daha önce de belirttiğimiz üzere birçok bilim insanı Zerdüştlüğün sadece şans eseri Batı'nın başlıca dini olamadığını öne sürer.[499]

499 Leeming, A.g.e., s. 53.

5. YAHUDİ MİTOLOJİSİ

"Güneşin altında yapılan işlerin tümünün kötü yanı şu ki,
herkesin başına aynı şey geliyor...
Ölüp gidiyorlar...
Yaşayanlar öleceğini biliyor, ama ölüler hiçbir şey bilmiyor!
Onlar için artık ödül yoktur, anıları bile unutulmuştur...
Sevgileri, nefretleri, kıskançlıkları çoktan bitmiştir.
Güneşin altında yapılanlardan bir daha payları olmayacaktır.
Git, sevinçle ekmeğini ye, neşeyle şarabını iç.
Güneşin altında Tanrı'nın sana verdiği boş ömrün bütün günlerini,
bütün anlamsız günlerini sevdiğin karınla güzel güzel yaşayarak geçir.
Çünkü hayattan ve güneşin altında harcadığın emekten payına düşecek
olan budur..."[500]

500 Vaiz, 9;3-11.

KİTAB-I MUKADDES NE ANLATIYOR?

Öncelikle Kitab-ı Mukaddes ile Tevrat arasında bir ayrım yaparak başlayalım. Tevrat dediğimiz metin, toplamda 5 kitaptan oluşmaktadır ve Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümlerini teşkil etmektedir. Bunlar sırasıyla Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levililer, Çölde Sayım ve Yasa'nın Tekrarı olarak bilinen kısımlardır. Bu sebeple Tevrat'a Pentateuch, yani "Beşli" yahut Tesniye de denilmektedir. Yine, içinde Musa'ya indirildiğine inanılan birtakım Yasalar bulunduğu için Tevrat'a Torah (Yasa) adı da verilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'te bu beş kitabın (Kitab-ı Hamse)[501] dışında ayrıca 34 kitap daha bulunur, bunların 12 tanesi tarih, 5 tanesi şiir, 17 tanesiyse peygamberlik kitaplarıdır. Bütün bu metinler, Hristiyanlar tarafından Eski Ahit olarak adlandırılmıştır ve bunlara bir de Yeni Ahit'i, yani İncil'i ve Pavlus'un yazdıklarını ekleyecek olursak karşımıza toplamda 66 kitap çıkmaktadır. Lâkin Yeni Ahit bir sonraki bölümün konusu olduğu için burada sadece Eski Ahit üzerinde duracağız. Eski Ahit'in ne şekilde derlendiğini veya ne tür işlemlerden sonra toparlandığını anlayabilmemiz için de çok kısaca Yahudilerin hangi süreçlerden geçtiklerini açıklamamız gerekiyor -ama elbette bu "kısa" açıklamayı sonraki sayfalarda epey bir genişleteceğiz.

Görüldüğü kadarıyla Yahudi halkının hiçbir zaman oturaklı bir İmparatorluğu olmamıştır.[502] Süleyman ve Davut peygamberlerin yaşadığı dönem dışında (M.Ö. 1000-900 civarları) yani birkaç yüzyıllık kısa bir süreç haricinde Yahudi halkı her zaman başka imparatorlukların sınırları içerisinde âdeta mülteci gibi yaşamıştır. Önce Mısır'da uzun süren bir kölelik dönemleri olmuş, ardından ufak çaplı bir iki bölgeye hâkim olmayı başarsalar da sırasıyla Asur, Bâbil, Persler ve daha sonra da İskender'in ardıllarınca yönetilmişlerdir. En sonunda ise Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalmışlardır ve Kutsal Ki-

501 Araplarca Tevrat'a verilen isim.

502 Yahudi Tarihi üzerine kapsamlı bir okuma yapmak isteyenler şu esere bakabilir: Simon Schama, "Yahudilerin Tarihi", Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2019, Çev. Leyla Tonguç Basmacı.

tap dedikleri metinler de bu uzun süren kölelik, esaret ya da mültecilik dönemlerinde oluşturulmuştur.[503] Bu sebeple sözgelimi Tevrat'ın yaratıldığı yahut yazıldığı dönemler ile, sonraki peygamberlik kitaplarının yazıldığı veya derlendiği dönemler arasında 1000 yılı aşkın bir boşluk bulunabilir ve çoğu zaman, ilk kitaplarda yazanlar ile son kitaplarda yazanlar birbirleriyle çelişebilmektedir. Bunun tek sebebi kitapların farklı dönemlerde farklı kişilerce kaleme alınmış olması değil, aynı zamanda kullanılan dilin de döneme göre değişmiş olmasıdır.

Kitab-ı Mukaddes'in bazı parçaları Aramice,[504] bazı parçaları İbranice, bazı parçaları Yunanca, bazı parçalarıysa diğer başka dillerde kaleme alınmışlardır. Yüzlerce yıl boyunca sürekli egemen güruhun değiştiği topraklarda yaşam mücadelesi vermek zorunda kalan Yahudi halkı, her imparatorluk devrinde farklı bir kültürle tanışmış ve onlara uyum sağlamak zorunda kalmıştır. M.Ö. 3. yüzyıldan M.S. 2. yüzyıla kadar geçen süreç esnasındaysa, diğer dillerdeki metinleri İbranice'ye tercüme ederek kendi dillerinde genel bir derleme yapmaya ihtiyaç duymuşlardır.

Fakat ilk dönemlerde İbranice'de sesli harfler bulunmadığından, bu durum birçok yorum farklılığını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Yehova veya Yahve adıyla bildiğimiz Kitab-ı Mukaddes'in Tanrısının ismi, YHVH kelimesinden türetilmiştir. YHVH ise basitçe "Olmak" demektir.[505] Bir ismi bile iki farklı şekilde okumamıza sebep olan bu sesli harf eksikliği, elbette metinlerin ne şekilde anlaşılacağı, verilen isimlerin yahut yıl aralıklarının ne kadar doğru nakledilebileceği ve bahsi geçen olaylara dair ayrıntıların ne kadar doğru sıralanabileceği konusunda problemler doğurmuştur.

---

503 Örneğin Yeşu, Hakimler, Samuel 1 ve 2 ile Krallar 1 ve 2, Babil Esareti'ne kadar geçen süreci anlatan eserlerdir. Eyüp, Daniel, Ezra, Nehemya ve Vaiz gibi kitaplar ise, Yahudilerin nispeten daha özgür bırakıldığı Pers ve Helen devrinde kaleme alınmışlardır.

504 Örneğin Ezra ve Daniel.(M.Ö. 160 dolaylarında) Bkz: Peter Watson, "Fikirler Tarihi", Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, 2020, s. 227.

505 Bu, daha sonra Yunancada "Tetragrammaton" (dört harften oluşan) olarak tercüme edilmiştir çünkü isim dört harften oluşmaktadır.

Bu sebeple Kutsal Kitap'a dair birçok farklı yorum yapılmış, bu yorumlar yeni bir İbranice tarzını ve yeni bir Yahudi edebiyatını doğurmuş ve böylece eldeki yüzlerce metin yahut hikâye, ayıklanmak suretiyle inançtan çıkarılmıştır. Bu düzenleme ve bilgi aktarımı usulüyse, Kabala diye ifade edilir.[506] Lâkin çıkarılan her metin yahut öykü, bütün Yahudi grupları tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple bu ek öykülerin yahut yorumların toplandığı "açıklayıcı" birtakım metinler kaleme alınması gerekmiştir ki biz bunları İsrailiyyat yahut *Talmud* adıyla bilmekteyiz. Babil'e ve Jerusalem'e ait iki büyük Talmud bulunur ve Talmud, kelime anlamı itibarıyla "Öğrenmek" demektir. İçinde de *Mişna*, yani "Öğreti" ve *Gemara*, yani "Tamamlanma" gibi bölümler yer alır. Mişna'da Tevrat'tan çıkarılan bazı bölüm ve emirler vardır, Gemara ise bunların bir tefsiri, bir izahı görevini görür. Bütün bunlarla beraber, *Midraş* yani "Araştırma" dediğimiz ayrı bir tefsir türü de dinin temelini oluşturur. Midraşlarda bir *Halahha*, yani "kabul gören" anlamında hukuk bölümü, bir de *Haggada* yani "söylence" dediğimiz öyküler, efsaneler ve mitoslar vardır ve bunca hikâye, Midraşim Edebiyatı dediğimiz ayrı bir Yahudi tarzını yaratmıştır. Deccâl gibi, Kıyamet gibi, Ahiret gibi yahut "Kehanetler" gibi birçok figür ve kurgu, bu kaynakların bir ürünüdür. Ama bütün bunlara rağmen Talmud, bir kutsal kitap değildir. Daha ziyade İslâm'daki *Hadis*ler gibi ek bir kaynaktır.[507]

Talmud,[508] yaklaşık yarım milenyum boyunca itina ile oluşturulurken, elbette İbranice'nin de bunca yorum farklılıklarına son verebilmek amacıyla sesli harfler ile zenginleştirilmesi gerekmiştir. Aksi halde zaten sayfa sayısı Eski Ahit'den katbekat fazla olan bu ikincil

506 Kabala, "aktarılan" demektir.

507 Friedell, A.g.e., s. 350-351.

508 Talmud, son derece katı ve düşmancadır. Örneğin Yahudi ırkından olmayanları Goyim kelimesiyle ifade eder ve âdeta Yahudi olmayanların kanlarının ve mallarının helal olduğunu belirtir. Bu sebeple, bir Yahudi için zafere giden yolda her şey mübah sayılabilir. Fakat söylemek gerekir ki, bu kadar katı bir inanışa sahip olan Yahudilerin sayısı epey azdır. (Benzer şekilde Araplar da Emevi Devleti zamanında Arap ırkından olmayan Müslümanlara Mevâlî demişlerdir, yani "arkadaş-dost" fakat yine de Arap olmayanları Araplardan aşağıda görmüşlerdir.)

metinlerin sayısı gitgide artacaktı.[509] Eski dönemde YHVH'i nasıl telaffuz edeceğini bilemeyen din adamları, genellikle Elohim sözcüğünü kullanmaktaydılar. Elohim ifadesi kültüre ve dile o kadar yerleşmişti ki, sesli harfler dile girdikten sonra Elohim ile YHVH'i birleştirerek "Yehovih" kelimesini üretmeyi akıl ettiler. Yehovih de bilindiği üzere zamanla Yehova'ya dönüştü ve birçoklarınca Yehova da kısaltılarak Yahve formuna büründü.[510] Ancak bunun yerine kısaca RAB diyenler de olmuştu, bu yüzden de bizler bugün Kutsal Kitap'ta Tanrı'dan bahsedilen ayetlere baktığımıza birkaç farklı isimlendirme görebiliyoruz. Ancak bu durum sadece isimlendirme farklarından ibaret kalmıyor, zira verilen isme göre anlam da değişiyor. Örneğin İbranice'de *kadosch*, kutsal demektir ama *kadesh* derseniz kutsanmış olan, *kodesch* dediğinizde ise "kutsal yer" demiş olursunuz. Yine, *kadasch* dediğinizde "o kutsaldı" gibi bir anlam çıkar. Dolayısıyla sessiz harflerin olmadığı ve sadece kelimenin kökünün bulunduğu dönemden kalma yazmalar üzerinden tercüme yapan Yahudi âlimleri, acaba bu gibi binlerce kelimeyi "tam da olması gerektiği gibi" tercüme edebilmiş midir? Bunu bilebilmek maalesef mümkün değildir.

İbranice'nin bir diğer özelliği de sessiz harfleri aynı zamanda sayı olarak kullanmasıdır. Örneğin *Alef* yani A 1; *Tet* 9; *Yod* 10; *Kuf* ise 100 sayısını simgeler.[511] Dolayısıyla bazen kullanılan kelimeler veya kökler, çoğu zaman mecazen de verilmiş olabilirler. Çünkü Yahudi bilginleri yahut "büyücüleri"; harflerle çeşitli kombinasyonlar yapmak suretiyle kimi ilahi mesajlara yahut kehanetlere varma gibi bir tarza da sahiptiler.[512] Bu da her ayette yazan her şeyin direkt "olduğu gibi" anlaşılma-

509 Benzer bir problem ile İslâm'ın Kur'ân'ı da karşılaşmıştır, Kur'ân da Arapça'nın yalnızca sessiz harflerden müteşekkil olması sebebiyle, Hareke dediğimiz bir noktalandırma sistemine ihtiyaç duymuştur.

510 Jack M. Sasson, "Hebrew Origins: Historiography, History, Faith of Ancient Israel, s. 81.

511 Bu harfleri sayıya dönüştürme geleneği, daha sonra İslamiyet'te Hurufilik şeklinde devam ettirilmiştir.

512 Bu bağlamda Kabala ilmi, sadece metinleri düzenleyip "gizli anlamlarını bulmak" gibi bir yönteme değil, aynı zamanda harflerin sayıları üzerinden bir şifreleme yapmak gibi bir "sırra" da sahiptir. Dolayısıyla metinleri kopyalayan yazarların uyguladığı Kabala ile, Ortaçağ'da uygulanan Kabala arasında büyük farklar bulunur.

ması gerektiği fikrini doğurmuştur. Yine İbranice, tıpkı Arapça gibi sağdan sola yazılan bir dildir ve Roma hakimiyetinden sonra, maalesef halk dili olmaktan çıkmış, yalnızca din adamlarınca konuşulur olmuştur. Hatta bu yüzden İbranice için *Laşon Hahamim* yani Âlim Dili tanımlaması yapılmıştır. Ayrıca İbrani metinleri, Mısır ve Sümer'de de gördüğümüz üzere, ilk öğenin ikinci öğede başka sözlerle tekrar edildiği bir "nakarat" formunda kaleme alınmışlardır.[513] Örneğin:

"***İnsan ne ki,*** *onu anasın, ya da* ***insanoğlu ne ki****, ona ilgi gösteresin?*"[514] ve "*Büyük kralları yenen tanrıya şükredin,* ***çünkü onun lütfu sonsuza kadar sürer*** *ve o, çok güçlü kralları boğdu,* ***çünkü onun lütfu sonsuza kadar sürer.***"[515][516]

Söz konusu Kitab-ı Mukaddes olduğunda hem yazım tarzındaki farklılıklar hem içeriğindeki kitapların edebiyat ve üslup farkları hem de hikâyeler arasındaki çelişkiler, bizim yeni keşfettiğimiz şeyler değildir. Bunlar uzun zamandır -en azından kutsal kitabı eleştirmek idam cezasını gerektirmediği yıllardan beri- araştırılmaktadır. Bu konu üzerine yapılmış en önemli çalışma, Graf(1866) tarafından ortaya atılan ve Wellhausen (1883) tarafından geliştirilen ve bu sebeple *Graf-Wellhausen Varsayımı* olarak bilinen çalışmadır. Gerek üslup farkları gerekse kitapların kendi aralarındaki tutarsızlıklar, kuvvetle muhtemel İsrail Krallığı'nın Asur esaretinden önce İsrail ve Yahudiye olmak üzere ikiye bölünmüş olmasından kaynaklanır.

Görünen o ki, uzun yıllar boyunca iki ayrı devlet olarak varlığını sürdüren İsrail'in o günlerden itibaren 1940'lara dek başka hiçbir resmi krallığı yahut ülkesi olmamıştır ve bu süreçte de çoğu hikâye ve inanışı kendilerince güncelleyen ayrı din adamı grupları, krallık-

513 Klasik bir *Paralellismus Membrum* örneği.

514 Mezmurlar, 8;4.

515 Mezmurlar, 136;15-26.

516 Bu tür tekrarlar hem akılda kalıcılığı kolaylaştırır, hem de okurken bir şarkı okunuyormuş hissiyatı uyandırır. Kur'an'da da buna benzer tekrarlar görürüz. Örneğin: Mürselât Suresi, 15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49.

ların birbiri ardına yıkılmasından sonra birleşmek zorunda kalmış ve sonraki uzun süren kölelik ve özgürleşme yıllarında da bu ayrımlar gözetilmeksizin bilinen bütün metinlerin birleştirilmesi ihtiyacı hasıl olmuştur. Fakat ne yazık ki bu çelişkiler, göz ardı edilebilecek kadar küçük değildirler. Örneğin Mısır'dan Çıkış 6;2-3'e bakarsanız, *"Tanrı ayrıca Musa'ya, 'Ben Yahve'yim' dedi 'İbrahim'e, İshak'a ve Yakup'a Her Şeye Gücü Yeten Tanrı olarak göründüm, ama onlara kendimi Yahve adıyla tanıtmadım"*, yazmaktadır. Fakat bundan çok daha önce yazılmış olan ve hikâye bakımından da daha eskiye dayanan Yaratılış 4;1'de Havva'nın ağzından net bir şekilde "Yahve" adını duyarız. Elbette modern çevirilerde bu çelişki, Yahve'nin "RAB" ile değiştirilmesi suretiyle giderilebilmiştir fakat maalesef bütün çelişkiler bu kadar kolay bir şekilde bertaraf edilebilmiş değildir. Örneğin 2. Samuel, 24;13'de şöyle yazar:

*"Gad Davut'a gidip durumu anlattı ve şöyle dedi: "Ülkende **yedi yıl kıtlık** mı olsun? Yoksa seni kovalayan düşmanlarının önünden üç ay kaçmak mı istersin? Ya da ülkende üç gün salgın hastalık mı olsun?"*

Fakat 1. Tarihler, 21;11-12'ye bakıldığında karşımıza tam tersi çıkar:

*"Gad Davut'a gidip şöyle dedi: "RAB diyor ki, 'Hangisini istiyorsun? **Üç yıl kıtlık** mı? Yoksa kılıçla seni kovalayan düşmanlarının önünde üç ay kaçıp yok olmak mı? Ya da RAB'bin kılıcının ve RAB'bin meleğinin bütün İsrail ülkesine üç gün salgın hastalık salmasını mı?"*

Peki hangisi doğru? Birinde yedi yıl kıtlık yazarken, diğerinde üç yıl yazıyor ve problemler bununla da kalmıyor. Örneğin Tevrat, 2. Samuel, 10;18'de şöyle bir bölüm görüyoruz:

*"Ne var ki, Aramlılar İsrailliler'in önünden kaçtılar. Davut onlardan **yedi yüz savaş arabası** sürücüsü ile **kırk bin atlı asker** öldürdü. Hadadezer'in ordu komutanı Şovak'ı da vurdu. Şovak savaş alanında öldü."*

Fakat 1. Tarihler, 19;18'e bakıldığında durum farklıdır:

"Ne var ki, Aramlılar İsrailliler'in önünden kaçtılar. Davut onlardan ***yedi bin savaş arabası*** *sürücüsü ile* ***kırk bin yaya asker*** *öldürdü. Ordu komutanı Şofak'ı da öldürdü."*

Peki hangisi doğru? Şovak ve Şofak gibi basit bir harf farklılığını görmezden gelip direkt ayrıntıları soruyoruz: Davut yedi yüz kişi mi öldürdü, yedi bin mi? Öldürdükleri atlı mıydı, yaya mıydı? Yine, başka çelişkilerden bahsetmek gerekirse eğer; 2. Samuel 24;1'de RAB'in Davut'u kışkırttığı yazar:

*"**RAB** İsrail halkına yine öfkelendi.* ***Davut'u onlara karşı kışkırtarak****, 'Git, İsrail ve Yahuda halkını say' dedi. Kral, yanında bulunan ordu komutanı Yoav'a şu buyruğu verdi: 'Dan'dan Beer-Şeva'ya dek İsrail'in bütün oymaklarına gidip halkı sayın ki, halkın sayısını bileyim."*

Fakat 1. Tarihler 21;1'e bakarsanız Davut'u kışkırtan Şeytandır:

*"**Şeytan** İsrailliler'e karşı çıkıp İsrail'de sayım yapması için* ***Davut'u kışkırttı****. Davut Yoav'la halkın önderlerine, 'Gidin, Beer-Şeva'dan Dan'a dek İsrailliler'i sayın' dedi, 'Sonra bana bilgi verin ki, halkın sayısını bileyim."*

Yine, 1. Krallar 4;26'ya bakıldığında Süleyman'ın savaş arabalarının atları için kırk bin ahıra sahip olduğu söylenir; fakat 2. Tarihler 9;25'e bakarsanız ahırların sayısı dört bindir. Bu tür problemleri uzun uzun sıralayabiliriz zira sıkıntı daha ilk ayetlerden itibaren fark edilmektedir. Örneğin Tanrı, adeta iki farklı Yaratılış miti sunmaktadır. Birincisinde Tanrı geceyi gündüzden ayırır, bitkileri var eder ve hayvanları, balıkları, genel olarak canlıları yarattıktan sonra, son olarak ilk insanlar olan Adem ve Havva'yı yaratır. Ayrıca Adem'in mi yoksa Havva'nın mı daha önce yaratıldığı belirtilmeden erkek ve dişi "birlikte" sunulurlar. Bununla beraber ilk insanlar vejetaryen olarak tanıtılır,

zira herhangi bir hayvanı yiyebileceklerinden bahsedilmez. Soluk alan bütün canlılar için verilen besinler, bitkiseldir:

Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde hareket ediyordu.[517] *Tanrı, "Işık olsun" diye buyurdu ve ışık oldu. Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı. Işığa "Gündüz", karanlığa "Gece" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ilk gün oluştu.*

Tanrı, "Suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın" diye buyurdu. Ve öyle oldu. Tanrı gök kubbeyi yarattı. Kubbenin altındaki suları üstündeki sulardan ayırdı. Kubbeye "Gök" adını verdi. Akşam oldu, sabah oldu ve ikinci gün oluştu.

Tanrı, "Göğün altındaki sular bir yere toplansın, kuru toprak görünsün" diye buyurdu ve öyle oldu. Kuru alana "Kara", toplanan sulara "Deniz" adını verdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Tanrı, "Yeryüzü bitkiler, tohum veren otlar, türüne göre tohumu meyvesinde bulunan meyve ağaçları üretsin" diye buyurdu ve öyle oldu. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve üçüncü gün oluştu.

Tanrı şöyle buyurdu: "Gök kubbede gündüzü geceden ayıracak, yeryüzünü aydınlatacak ışıklar olsun. Belirtileri, mevsimleri, günleri, yılları göstersin." Ve öyle oldu. Tanrı büyüğü gündüze, küçüğü geceye egemen olacak iki büyük ışığı ve yıldızları yarattı. Yeryüzünü aydınlatmak, gündüze ve geceye egemen olmak, ışığı karanlıktan ayırmak için onları gök kubbeye yerleştirdi. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve dördüncü gün oluştu.

Tanrı, "Sular canlı yaratıklarla dolup taşsın, yeryüzünün üzerinde gökte kuşlar uçuşsun" diye buyurdu. Tanrı büyük deniz canavarlarını, sularda kaynaşan canlıları ve uçan çeşitli varlıkları yarattı. *Bunun iyi olduğunu gördü. Tanrı, "Verimli olun, çoğalın, denizleri doldurun, yeryüzünde kuşlar çoğalsın" diyerek onları kutsadı. Akşam oldu, sabah oldu ve beşinci gün oluştu.*

---

517 "Tanrı'nın ruhu suların üzerinde yüzüyordu" fikrini Mısır'da ve Babil'de de görmüştük hatırlarsanız. Mısır'daki versiyon Nun'dan bahsederken, Babil versiyonu Mummu'nun Apsu(Tatlısu) üzerinde yüzüyor olmasından bahseder: Enuma Eliş, s. 5, 70. Mısra.

Tanrı, "Yeryüzü çeşit çeşit canlı yaratık, evcil ve yabanıl hayvan, sürüngen türetsin" diye buyurdu. Ve öyle oldu. Bunun iyi olduğunu gördü. ***Tanrı, "Kendi suretimizde kendimize benzer insan yaratalım" dedi, "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun."*** *Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın" dedi, "Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun. İşte yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak. Yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere –soluk alıp veren bütün hayvanlara– yiyecek olarak yeşil otları veriyorum." Ve öyle oldu. Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü. Akşam oldu, sabah oldu ve altıncı gün oluştu.*[518]

Fakat hemen bir sonraki bölüme bakıldığında Tanrı, insanı topraktan[519] yaratır ve ilk yarattığı da erkektir. Bununla beraber erkek, bir önceki bölümde anlatıldığının tam tersine hayvanlardan ve otlardan önce yaratılmıştır. Kısacası yaratım sırasındaki farklılıklar sadece erkeğin yahut kadının hangi sırayla yaratıldığından ibaret değildir, bilakis bütün sıralama değişmiştir:

RAB Tanrı göğü ve yeri yarattığında yeryüzünde yabanıl bir fidan, bir ot bile bitmemişti. Çünkü RAB Tanrı henüz yeryüzüne yağmur göndermemişti. Toprağı işleyecek insan da yoktu. Yerden yükselen buhar bütün toprakları suluyordu. ***RAB Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu.***

RAB Tanrı doğuda Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem'i oraya koydu. Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı. Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırma-

518 Yaratılış 1;1-31.

519 İbranicesi "Adamah."

ğın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır.[520]

RAB Tanrı Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem'i oraya koydu. Ona, "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin" diye buyurdu, "Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün." Sonra, "Adem'in yalnız kalması iyi değil" dedi, "Ona uygun bir yardımcı yaratacağım." RAB Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Adem'e getirdi. Adem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı. Adem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. RAB Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, RAB Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapadı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi. Adem, "İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir" dedi, "Ona 'Kadın'[521] *denilecek, Çünkü o adamdan alındı."*[522]

İşte bu gibi farklar sebebiyle Isaac La Peyrere, 17. yüzyılda ilk yaratılışın Yahudi olmayan halklar için, ikincisinin ise Adem'in özel ırkı için geçerli olduğunu ileri sürmüştür ve böylece *"Eğer bütün insanlık*

---

520 Sümerlerin cenneti de, daha önce aktardığımız üzere Güneybatı İran'da bulunan Dilmun ülkesindeydi. Ayrıca Dicle ve Fırat da dahil olmak üzere mevzubahis coğrafyanın bilinen dört büyük ırmağı Dilmun'dan çıkıyordu. Bu gibi daha birçok benzerlik vardır ve Kramer, bu benzerlikler konusunda şöyle bir yorum yapmaktadır: *"Sümerlerce yaratılan edebiyat İbraniler üzerinde derin etkiler bırakmıştır ve Sümer gökçeyazınının yeniden oluşturulması ve çevrilmesinde, bunlarla Kitabı Mukaddes motifleri arasındaki çağrışımlar ve benzerliklerin izini sürmek heyecan verici bir açıdır. Sümerlerin İbraniler üzerinde doğrudan bir etkileri olmadığı açıktır, çünkü İbranilerin tarih sahnesine çıkmalarından çok önce varlıkları sona ermişti. Ancak Sümerlerin, şimdi Filistin diye bilinen bölgede yaşamış İbranilerin öncelleri Kenanları ve onların komşuları olan Asurluları, Babillileri, Hititleri, Hurrileri ve Aramileri derinden etkilediklerine kuşku yoktur."* Bkz: Kramer, A.g.e., s. 179-180.

521 Kadın, İbranice'de wo-man, "Erkekten olan" demektir.

522 Yaratılış, 2;4-24.

Adem ve Havva'dan geldiyse, o halde ten rengi farklılıkları ya da Uzakdoğuluların Ortadoğululardan daha farklı bir yapıya sahip olmaları gibi sorunları nasıl açıklayacağız?" sorusunun cevabını da verdiğini zannetmiştir. Metinler arası tutarsızlıkları yeni bir tutarsızlıkla çözmeye çalışan La Peyrere'den kısa süre sonra ise Alman bir din adamı olan H. B. Witter, nihayet 1711'de gerçeği itiraf edebilmiştir: *"Yaratılış anlatıları iki ayrı halk tarafından ve farklı zamanlarda yazılmıştır."*[523]

Fakat bunlar hangi halklardı? Bu farklar, acaba Musa'dan yüzlerce yıl sonra kurulan Yahudiye ve İsrail ülkesi arasındaki ikilikten mi kaynaklanıyordu,[524] yoksa meşhur Bâbil Esaretinden önceki Yahudilik ile, Esaret'den sonraki Yahudilik arasında büyük bir değişim mi bulunuyordu? Göründüğü kadarıyla iki seçenek de doğru. Çünkü hem az önce de işaret ettiğimiz üzere bu mevzubahis iki krallık çeşitli imparatorluklarca yok edilirken bütün Yahudiler birbirlerine kenetlenmek zorunda kalmışlar ve bu esnada birçok yorum farkını da görmezden gelmişler, hem de görünen o ki özellikle de Asur ve Bâbil esaretinden önce Yahudiler, Yahve (Eril) ve Aştarte (Dişil) olmak üzere iki Tanrı'ya birden tapmışlar.

Peki neden Aştarte? Ya da kimdir bu Tanrıça? Aslında Sümer, Bâbil ve Akkad gibi medeniyetlerden uzun süren bir ayıklama sonucu bu Tanrıça'ya dair çeşitli izlenimler edinebiliriz, fakat İbrahimîler'in Aştarte'si ile, öncekilerin Aştarte'si arasında ne kadar benzerlik olduğu konusu tartışmalıdır. Zaten İbrahimîler, Eliade'nin de dediği üzere[525] ekonomik refah ve mutluluk dönemine girdiklerinde Rabbi unutup

---

523 Bu iddia bugün kabul görmüştür, örneğin sırf bu yüzden Kutsal Kitap metinleri artık J(-Yahvist) ve E(Elohim) harfleriyle etiketlenip ayrı ayrı değerlendirmektedirler. Zira Yahve'ye tapan gruplarla Elohim'e tapan gruplar, farklı hikâyelere sahiptirler ve bu farklılıklar, dikkatli bir okuyucunun gözünden kaçmayacak kadar büyüktürler.

524 Aslında Musa devrinde bile Tek Tanrı fikrinin oluşmadığı bellidir. Çünkü Musa'nın kavmi, diğer tanrıları da kabul etmektedir. Örneğin, Yeşu, 24;2'de, *"Eğer rabbe kulluk etmeyecekseniz, ırmak ötesindeki atalarımızın kulluk ettiği Tanrılara mı, yoksa memleketinde oturduğunuz Amorilerin Tanrılarına mı kulluk edeceksiniz, karar verin!"* yazıyor.

525 Mircea Eliade, "Mitler, Rüyalar ve Gizemler", Doğubatı Yayınları, 2. Basım, 2020, Çev. Cem Soydemir, s. 153.

komşularının güneş tanrısı Baal'a ve diğer çeşitli tanrılara da tapmışlardır.[526] Antik Çağ'ın son yüzyıllarında düzenlenip kayda geçirilen kimi ayetlerde de Yahudilerin bile bunu açıkça kabul ettiklerini görmekteyiz:

"Tanrı'ya ağladılar ve şöyle dediler: Günah işledik, Rabbi bırakıp Baal'ın ve Aştoret'in putlarına kulluk ettik; ama şimdi bizi düşmanlarımızın elinden kurtar, sana kulluk edeceğiz."[527]

Çoğu yorumcuya göre Aştoret ile Aştarte aynı kişiydi, fakat görünen o ki bu Tanrıça figürü, sadece refah dönemlerinde; şımarıklıktan tapılan bir figür değildi. Her ne kadar Kitab-ı Mukaddes'te -son düzeltmeler sonucu- öyle görünmese de Kitab-ı Mukaddes'in henüz iki kapak arasında birleştirilmediği dönemlerde Aştarte, epey önemliydi. Buna dair araştırmalar zaten birçoklarınca yapılmıştır, ama çok ufak bir örnekle savımı desteklemem gerekirse eğer; İsrail Arkeoloji Servisi'nden Dr. Kletter, onlarca yıldır yaptığı kazılarda en az 850 heykelcik ortaya çıkarmıştır ve bu heykelcikler üzerinde yapılan çalışmaların bize sunduğu tablo şudur:

Heykelcikler genellikle ağaç veya kilden yapılmışlardır, çoğunluğu dişi figürlerden oluşur ve göğüsler, bereketini sembolize edebilmesi

526 İbrahim devrinden, İslâm'ın geliştiği Arap dönemine kadar, genellikle Sâmîlerde her kabilenin kendine özel bir tanrısı bulunurdu. İnsanlar, bir yolculuğa çıkmadan evvel tanrılarını sembolize eden bir sembol veya puta ellerini sürer, ondan kutsanma alır; yolculuktan döndükleri zaman da ilk iş tanrılarını yüceltirlerdi. Fakat olur da başka bir bölgeye kalıcı olarak göç etmek zorunda kalırlarsa, bu Tanrı'nın bıraktıkları mekânda kalacağına inandıklarından, gittikleri bölgedeki tanrıya hürmet göstermek zorunda kalırlardı. Yine de, yılda en az bir günlüğüne geri dönüp asıl tanrılarına da tapınak veya put aracılığıyla saygı göstermeye mecburdular. Arap coğrafyasında da benzer bir öğreti tekrarlanmıştır ve Tanrı'nın sembolü olarak Hacer'ül-Esved taşı kullanılmıştır. Bu taş, İslâmiyete rağmen kaldırılmamış, hatta bugün bile İslâmiyet'e dâhil edilerek kutsanmaya devam edilmiştir. Bkz: Muazzez İlmiye Çığ, "İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre", Kaynak Yayınları, 23. Baskı, 2020, s. 163.

527 1. Samuel, 12;10.

amacıyla fazla abartılı bir şekilde gösterilmiştir. Bunların birçoğu kırık olsa da büyük bir bölümü belli ki dinsel törenlerde kullanılmak amacıyla saklandıkları kutsal alanlarda bulunmuştur. Bahsi geçen bütün heykelcikler/putlar, M.Ö. 8. ila 6. yüzyıllara aittir ve Dr. Kletter'a ve Kutsal Kitap Topraklarının Arkeolojisi (2 Cilt) adlı yetkin araştırmasında Ephraim Stern'e göre bu eserler, Yahve'yle karısı Aştarte'yi temsil etmektedir.[528] [529]

Profesör Stern, İsrailoğulları'na ait bu heykelciklerin Bamot'un komşu ülkelerindekilerden pek de farklı olmadıklarını söyler. Bunların Yahudiliğin gelişiminde bir ara evreyi temsil ettiği sonucuna varır ve bu paganizmle tektanrıcılık arasındaki evreyi "Pagan Yahvecilik" diye adlandırır. Dikkat ederseniz bu heykelciklerin üretildiği ve tapımda kullanıldığı dönem, Bâbil Sürgünü öncesini kapsar. Yani henüz derli toplu bir Kutsal Kitap'ın üretilmediği dönemi ve Bâbil Sürgünü'nden sonraki dönemde ise, yani Kutsal Kitap'ın toparlanmaya çalışıldığı süreçte bu tip herhangi bir heykelciğe rastlamayız. Bu da Bâbil Sürgünü'nden sonra Yahudi halkının artık kanonlaşmış ve sabitleşmiş, resmiyete kavuşmuş bir dine ne denli ihtiyaç duyduğunun bir ispatıdır. Kuvvetle muhtemel basit ve yerel bir Fırtına Tanrısı olan Yahve, Bâbil'den sonraki süreçte "Tek Tanrı" mertebesine yükseltilmiştir, zira Yahve, bir önceki formuyla Yahudi kavimlerini pek de koruyamamıştır. Muhtemelen Yahudiler, bu evrimleştirilmiş Yahve ile "daha iyi korunacaklarına" inanmışlardır.[530]

---

528 Watson, A.g.e., s. 226.

529 Meraklıları için, Süleyman'ın Özdeyişleri'nin sekizinci bölümünü okunmasını tavsiye edebilirim. Burada RAB'in nasıl kendisine bir eş yarattığını ve bu eşin Yaratım'dan itibaren nasıl onunla birlikte bulunduğunu görebilirsiniz. Bununla birlikte bir de Yaratılış'ın 1. Bölümünde Tanrı'nın *"Haydi kendimize benzer insanı yaratalım!"* dedikten sonra Adem'e bir de eş yaratmaya karar verilmesi, yahut bir önceki versiyonda Adem'in zaten eşiyle birlikte yaratılmış olması da; Tanrı'nın da onlara benzer bir şekilde bir Eş'e sahip olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

530 Ephraim Stern, "Archaelogy of the Land of the Bible", 2. Cilt, New York: Doubleday, 2001, s. 200-209.

Fakat bu güncellenmiş Yahve bile yeterince bilge ve *omnipotent*[531] bir varlık değildir, zira evreni 6 günde yarattıktan sonra dinlenmek zorunda kalmıştır.[532] Mezopotamya bölümünde de belirttiğimiz üzere Yahudiler, bugünü kendi takvimlerine *Şabbatum*[533] adıyla uyarlamış ve o gün herhangi bir iş yapmaktan kaçınmışlardır. Bununla birlikte, Yaratılış Kitabı'nın 18. Bölümü'ne, yani Lut Peygamber ile ilgili kısımlara bakarsanız, RAB'bin İbrahim'e *"Sodom ve Gomora büyük suçlama altında. Günahları çok ağır. Onun için inip bakacağım. Duyduğum suçlamalar doğru mu, değil mi göreceğim. Bunları yapıp yapmadıklarını anlayacağım!"*[534] dediğini görürsünüz. Kısacası Tanrı bir şeyleri görüp anlamak için Yeryüzü'ne inmek zorundadır; teftiş etmek, gezmek, sormak, öğrenmek zorundadır. Bu gibi örneklerin ardı arkası kesilmez. Diğer bir ifadeyle Yahve/Yehova, "Her Şeyi Bilen" de değildir, yahut "Her Yerde Olan" da değildir; bilakis, sıradan bir Ortadoğu tanrısıdır[535] ve birçok defa tekrar ettiğim üzere, bir Fırtına Tanrısı seviyesindedir.[536] Zaten YHVH adı da "esiyor" kelimesinden gelir ve buna son derece uygun bir şekilde Yahve'nin, Musa'ya yardımcı olmak için büyük rüzgarlar ve esintilerle Mısır ordusunu dağıttığı yazar.[537] Ayrıca Mısırlıları Musa'nın isteği üzerine şimşeklerle cezalandırdığı, alevler

---

531 Her şeye gücü yeten.

532 Yaratılış, 2;1-3.

533 Şabetay veya Şabat diye de bilinir. Kelime anlamı "Dolunay Günü" demektir ve çok öncesinde Babil'de de, tıpkı Yahudilerde olduğu gibi o gün hiçbir iş yapılmamıştır.

534 Yaratılış, 18;20-21.

535 Eyüp Kitabı'nda Yehova, Şeytan ile bir yarışa girişir ve bu yarışın sonucunda Eyüp, akıl almaz işkenceler ve kötülüklerle boğuşmak zorunda kalır. Şeytan, Eyüp'ün bir noktadan sonra isyan edeceğini iddia ederken, Yahve ise "ne olursa olsun Eyüp'ün ona bir isyanda bulunmayacağını" savunur. Nitekim Eyüp yıllar süren acı ve kederden sonra dayanamayıp isyan etme gafletinde bulunur, yani Yahve bahsi kaybeder. Fakat kaybetmeyi kabullenemediği için için Eyüp'e sesini duyurarak onu korkutur ve kaybettiği her şeyin iki misliyle onu ödüllendirerek "imanını korumayı" başarır. Burada son derece basite indirgeyerek özetlediğim bu hikâye, Yahve'nin Yüce Varlık kavramıyla uzaktan yakından bir alakası olmadığını göstermeye yeter.

536 Watson, A.g.e., s. 224.

537 Friedell, A.g.e., s. 326.

gönderdiği, bir bulutun içinden konuştuğu ve benzeri şeyler sayısız kere tekrarlanmıştır:

"Musa değneğini göğe doğru uzatınca RAB gök gürlemeleri ve dolu gönderdi. Yıldırım düştü. RAB Mısır'a dolu yağdırdı. Şiddetli dolu yağıyor, sürekli şimşek çakıyordu."[538]

"Musa değneğini Mısır'ın üzerine uzattı. Bütün o gün ve gece RAB ülkede doğu rüzgârı estirdi."[539]

"Gece gündüz ilerlemeleri için, RAB gündüzün bir bulut sütunu içinde yol göstererek, geceleyin bir ateş sütunu içinde ışık vererek onlara öncülük ediyordu."[540]

"Sabah nöbetinde RAB ateş ve bulut sütunundan Mısır ordusuna baktı ve onları şaşkına çevirdi. Arabalarının tekerleklerini çıkardı; öyle ki, arabalarını zorlukla sürdüler. Mısırlılar, 'İsrailliler'den kaçalım!' dediler, 'Çünkü RAB onlar için bizimle savaşıyor."[541]

"RAB'bin görkemi Sina Dağı'nın[542] *üzerine indi. Bulut dağı altı gün örttü. Yedinci gün RAB bulutun içinden Musa'ya seslendi."*[543]

"RAB bulutun içinde oraya inip onunla birlikte durdu ve adını RAB olarak duyurdu." [544]

"Halk çektiği sıkıntılardan ötürü yakınmaya başladı. RAB bunu duyunca öfkelendi, aralarına ateşini göndererek ordugahın kenarlarını yakıp yok etti."[545]

Bu tip örnekler sabaha kadar sıralanabilir ve Yahve'nin ne kadar "yerel" bir Tanrı olduğu, herkes tarafından görülebilir. Zira Tanrı, sayısız defa *"Ben İsrail'in tanrısıyım, ben İbrahim'in tanrısıyım, ben*

---

538 Mısır'dan Çıkış, 9;23-24.

539 Mısır'dan çıkış, 10;13.

540 Mısır'dan çıkış, 13;21.

541 Mısır'dan çıkış 14;24-25.

542 Ek bilgi: Yahudi mitolojisine göre Sina dağı dünyanın merkezidir.

543 Mısır'dan çıkış 24;16.

544 Mısır'dan çıkış 34;05.

545 Çölde Sayım, 11;1.

Yakub'un tanrısıyım!"[546] gibi ifadeler kullanmaktadır ve bildiği bütün coğrafya da Ortadoğu ve Mezopotamya'nın çevresinden ibarettir. Kendisi de genellikle Sina ya da belli başlı kutsal mekanlarda örneğin Kenan diyarında bulunur. Kenan civarının Kutsal Topraklar olmasının bir diğer sebebi de budur.[547]

Yahve bazen şefkatli, bazense korkutucu bir karaktere bürünmektedir. O, sizi bazen kötülüğe bile yöneltebilecek ve civar bir kente gidip katliam yapmanızı, hayvanlardan bebeklere kadar bütün bir şehri yok etmenizi ve oraya yerleşmenizi isteyebilecek bir ilahtır. Bu hususta ayetleri sıralamama sanırım gerek yoktur zira bunu inkâr eden bir Yahudi de yoktur. Yahudilerin Tanrısı "sonsuz merhametli" gibi vasıflara sahip değildir; O, çoğu zaman kurunun yanında yaşı da yakan, kötüleri cezalandırırken iyileri de arada katleden bir varlık olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden de birçok araştırmacı, *"Eğer Antik Yunan halkı Yahudilerle tanışsaydı, onların Ares'e taptıklarını düşünürlerdi!"*[548] çıkarımında uzlaşmaktadır. Çünkü Yahve, tam anlamıyla bir *Savaş Tanrısı*dır.[549]

---

546 Mısır'dan Çıkış 3;16-18.

547 Yahudilerin Babil Sürgünü'nden önce "putperest" olduğu bile söylenebilir. Zira, Hoşea 14;3'de, *"Artık ellerimizin yaptıklarına Tanrı demeyeceğiz,"* yazmaktadır. Hoşea 13;2'de ise, *"Halk şimdi kendilerine gümüşten dökme putlar yapıyor,"* yazılmıştır. Demek ki sadece Musa devrinde değil, en az 800-900 yıl sonrasında bile Yahudi halkı, her fırsatta Yahve'yi putlaştırmaya veya ondan yüz çevirip diğer yerel tanrılara tapmaya meyilliymiş. Bununla beraber, sondan dokuzuncu bölüm olan Amos'ta da 3;2'de Yahve'nin *"Yeryüzünün bütün aşiretlerinden yalnız sizi tanıdım!"* dediğini görürüz. Demek ki Yahve, 1000 yıldır "Aşiret Tanrısı" olmaktan öteye gidememiş. Lâkin Darius devrinde yazıldığı bilinen bir bölüm olan Zekeriya 14'de, *"Ve bütün dünya üzerinde Rab kral olacak. O gün Rab, tek ve ismi tek olacaktır!"* denilmektedir. Kısacası, o güne kadar bütün ilahların üzerine çıkmayı başaramamış olan Yahve'nin, artık iktidarı ele geçireceği ve diğer tanrıları aşacağı varsayılmaktadır. Son metin olan Malaki, 1;10'da ise, *"Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar, adım milletler arasında büyük olacak ve her yerde benim adıma buhur yakılacak,"* vaadini görürüz. Kısacası bu tek ve egemen Rab, nedense Sapiens'in evriminden beri bir türlü kendini insanlara kabul ettirememiş ve bununla da yetinmeyip, insanların farklı tanrılara tapmalarına müsade etmiş. Ama artık etmeyecekmiş! Enteresan, çünkü üzerinden 2500 yıl geçtiği hâlde, bırakın Yahudiliğin "egemen din" olmasını, Hristiyanlık ve İslam gibi inançlar tarafından geride bırakıldığına bile şahit olmaktayız. Bkz: Çığ, A.g.e., s. 174.

548 Friedell, A.g.e., s. 338-339.

549 En ılımlı Gnostikler bile, Yahve'yi "Tanrı ile Şeytan arasında" karma yaradılışta bir varlık olarak düşünmüşlerdir. Mosheim'in General History eserinde, 2. yüzyıl üzerine kaleme alınan sayfalarda buna dair şaşırtıcı tahliller bulabilirsiniz.

Anlaşıldığı kadarıyla Musa'nın dini, tek bir ulus için olduğu kadar belirli bir ülke için de kurulmuş bir dindi. Hatta bu dinin içinde her Yahudi'nin yılda üç defa Kudüs Tapınağı'na gelip Yehova'ya görünmesi gibi birtakım şartlar da vardı ve bu, Yahudilerin dünyaya yayılmalarını engellemekteydi. Çünkü eğer yüzlerce-binlerce kilometre uzaktaki topraklara yerleşecek, oraları fethedecek olursanız, bu durumda hem at arabalarıyla veya binekler üzerinde her yıl -çoluk çocuk demeden- üç defa Kudüs'e gelip dönmek zahmetli olurdu, hem de bu durum fethettiğiniz bölgeleri saldırıya açık bırakacağı için akılcı bir hareket olmazdı. Dolayısıyla kutsal metinlere bağlı bir yaşam sürdürecekseniz, kabile halinde yaşamanız mecburiydi.[550]

Kurban ritüeli konusunda da Yahudilik çeşitli evrimlerden geçmiştir. Örneğin ilk dönemlerden ikinci Mabed'in yıkılışına kadar, İbrânî inancın en önemli unsuru kurban idi. Yahudiler, kurbanı ister hayvan ister sebze olsun, Tanrı'ya bağlılığın bir işareti olarak O'nun rızasını kazanmak veya affını sağlamak amacıyla, bir mezbah üzerinde tamamen veya kısmen yok edilen bir takdim fiili olarak tanımlamışlardı ve birincisine kurban, ikincisine de takdim adı verilen iki farklı kurban uygulaması geliştirmişlerdi. Eski Ahit'de kurban karşılığında kullanılan en eski ve kapsamlı terim bir bağış veya vergi anlamına gelen *Minha* idi. Daha modern dönemlerdeyse, genel terimle "grb" kökünden, "yaklaştıran şey" anlamına gelen ve kanlı kansız bütün takdimler için kullanılan *gorban* sözcüğü kullanılmaya başlanmıştı.[551]

Yahudi metinlerine bakıldığında bu Kurban ritüeli ilk önce Adem ve Havva'nın ilk çocukları olan Kabil ve Habil'in, Yahve'nin rızasını kazanmak için ona sunular hazırlamasıyla başlar ve bilindiği üzere Tanrı,

---

550 Neyse ki Asur esareti devrinde Kudüs Tapınağı'nın yıkılması bu şartı ortadan kaldırmıştır ve bu sayede Yahudiler, daha çok bölgeye yayılarak dinlerini tanıtabilme şansı yakalamıştır.

551 Kurban ritüelinin zaten birçok toplumda birçok farklı şekillerde gerçekleştirildiğinden bahsetmiştik. Örneğin Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve Yunan dinlerinde de yılın belli aylarında dinî törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardı. İnsanların, tahıl, hayvan ve hatta insan kurban ettikleri bile olmuştu. En değerli sunu olarak insan yaşamının kurban edilmesinin sebebi kefaret beklentisiydi.

Habil'in kurbanını kabul ederken Kabil'inkini beğenmez; bunun sonucunda da Kabil kıskançlık krizlerine girerek kardeşini öldürür ve ilk cinayet işlenmiş olur.[552] Lâkin bu cinayetten sonra yüzlerce yıl boyunca herhangi bir kurban verildiğine dair net bir ifade görmeyiz; Kurban fikri açık ve net bir şekilde ikinci defa olmak üzere İbrahim'in devrini anlatan ayetlerde karşımıza çıkar.[553] Tanrı, İbrahim'i sınamak için ondan en sevdiği oğlunu kurban etmesini ister:

Daha sonra Tanrı İbrahim'i denedi. "İbrahim!" diye seslendi. İbrahim, "Buradayım!" dedi. Tanrı, "İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git" dedi, "Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun." İbrahim sabah erkenden kalktı, eşeğine palan vurdu. Yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yardıktan sonra, Tanrı'nın kendisine belirttiği yere doğru yola çıktı...

Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama RAB'bin meleği göklerden, "İbrahim, İbrahim!" diye seslendi. "Çocuğa dokunma" dedi, "Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin." İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu.[554]

Kısacası İbrahim, Tanrı uğruna oğlunu öldürebilecek kadar katı bir imana sahiptir ve bu sebeple ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade bu ayetler hakkında şu yorumu yapmıştır:

"Morfolojik açıdan bakıldığında İbrahim'in oğlunu kurban edişi Eski-Doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbranilerin Peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban edilişi pratiğinden başka bir şey değildir. İlk çocuk, çoğunlukla bir Tanrı'nın çocuğu olarak görü-

552 Yaratılış Kitabı, 4;1-12.

553 İslami versiyonu için bkz: "TDV İslâm Ansiklopedisi, 14. Cilt, 1996, İstanbul, s. 376-37.

554 Yaratılış, 22;1-14.

lürdü. Bu ilk çocuğun kurban edilmesi, Tanrı'ya ait olanın geri verilmesi demekti. Ama İshak inançları yoluyla verilmişti onlara; vaat ve inancın çocuğuydu... İbrahim tarafından kurban edilişi, biçim olarak Eski-Sami dünyasında yeni doğmuş bebeklerin kurban edilişine benzese de içerik bakımından bunlardan farklıdır. Eski-Sami dünyasının tümünde böyle bir kurban, dinsel işlevine rağmen sadece bir gelenek ve anlamı tümüyle kavranabilir bir ayinken, İbrahim'in durumunda bir inanç eylemidir. Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz; yine de bunu yerine getirir, çünkü Tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatmaktadır."[555]

Lâkin İbrahim ile başlayan aktif kurban âdeti, diğer birçok âdet gibi Kudüs Tapınağı'nın yıkılmasından sonra kaldırılmıştır ve zaman içerisinde ibadet söz konusu olduğunda belirli Sinagog[556] ve Havralarda Tevrat'ı okumak ve dua etmek yeterli sayılmıştır. Tabi Yahudiler bütün bir kurban ritüelini askıya almış değildirler, örneğin günümüzde dahi günahlardan arınmak için horoz veya tavuk kurban edip etlerini fakirlere dağıtmaktadırlar. Ayrıca onların bugüne kadar korudukları ve herhangi bir güncellemeye yahut "iptale" gerek görmedikleri uygulamaları da vardır, örneğin Sünnet[557] bunlardan biridir, zira Sünnet, bizzat İbrahim'in Yahve ile yaptığı anlaşmanın bir sembolüdür:

"Tanrı İbrahim'e, 'Sen ve soyun kuşaklar boyu antlaşmama bağlı kalmalısınız" dedi, "Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi sünnet edilecek. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak. Evinizde doğmuş ya da soyunuzdan olmayan bir yabancıdan satın alınmış köleler dahil sekiz günlük her erkek çocuk sünnet edilecek. Gelecek kuşaklarınız boyunca sürecek bu. Bedeninizdeki bu belirti sonsuza dek sürecek antlaşmamın simgesi

555 Mircea Eliade, "Ebedi Dönüş Mitosu", İmge Yayınevi, 1. Baskı, 1994, Çev. Ümit Altuğ, s. 109-110.

556 Sinagog yunanca bir kelimedir ve "toplanma yeri" demektir.

557 Erkek cinsel organının uç kısmındaki deriyi keserek bir anlamda cinsel organı sakatlama eylemi.

olacak. Sünnet edilmemiş her erkek halkının arasından atılacak, çünkü antlaşmamı bozmuş demektir."[558] [559]

Bununla beraber Yahudiler, her ne kadar birçok öğretiyi, geleneği, ibadeti ve dinin temellerini oluşturan birçok önemli ayrıntıyı Tevrat'dan, yani ilk Beş Kitap'tan almış olsalar ve bu kitabın bizzat Musa tarafından yazıldığına inansalar da Tevrat'ın aslen Musa tarafından yazılmadığını, hatta Musa'nın yaşadığı düşünülen tarihten 500 yıl sonra bile hâlen kitap hâline getirilememiş olduğunu düşünen yazarlar da vardır. Örneğin Manly P. Hall, bunlardandır.[560] Kaldı ki, Tevrat'ın orijinalde beş kitaptan oluşup oluşmadığı bile tartışmalıdır. Araştırmacılar Tevrat'ın başlangıçta 4 kitaptan oluştuğunu, M.Ö. 500-400 arasında ise Priestly[561] olarak kayda geçirilen güçlü bir din adamının, bunlara bütünlük vermeye çalışırken 5. Bir kitap daha yazarak bunları beşlediğini düşünmektedirler[562] ve bu iddia sağlam görünmektedir, çünkü gerçekten de beşinci kitap olan Yasa'nın Tekrarı, ilk dört kitabın tarzına uymamaktadır. Ekseriyete göre beşinci kitabın eklendiği dönem, İsrail'in Tanrısı olan Yahve'nin, Zerdüştîlerin ve diğer medeniyetlerin Tanrı kavramlarından devşirilen "Sonsuz" tanımlarıyla birleştirildiği ve yarım yamalak da olsa Yüce Varlık'a dönüştürülmeye çalışıldığı dönemdir.

Peki ama neden "İsrail'in Tanrısı" deniliyor? Yahut İbrahimîler veya Yahudiler derken, neden bir anda İsrail ismini görmeye başlıyoruz? Neden bugün bile Yahudilerin yaşadığı topraklara İsrail deniliyor ve bu isim nereden geliyor? Bu konu, Araplar da kendi peygamberlerini

---

558 Yaratılış, 17;9-14.

559 Aynı gelenek Müslümanlar arasında da devam etmektedir. Gerçi Kur'ân'da cinsel organ kesmeyle alakalı herhangi bir âyet yoktur ama, Talmud'a denk düşen hadis kaynaklarında bu işlemin "şart" sayıldığı ve sünnetsiz bir erkeğin Müslüman olarak kabul edilmediği bilinmektedir. Ayrıca, Sünnet geleneğinin en eski formunun Antik Mısır'da ortaya çıktığını ve Çöküş döneminde birçok firavunun dahi Sünnetli olduğunu daha önce zaten söylemiştik. Muhtemelen Yahudi Sünneti, Mısırlılardan alınan geleneklerden sadece biriydi.

560 Manly P. Hall, "Tüm Çağların Gizli Öğretileri", Mitra Yayınevi, 6. Baskı, 2021, Çev. Murat Sağlam, s. 408.

561 P harfiyle anılır, zira gerçek adını bilmiyoruz.

562 Anne Punton, "The World Jesus Knew", Londra, Olive Press/Monarch Books, 1996, s. 182.

İbrahim'in soyuna dayandırdıkları için epey elzemdir, zira eğer İbrahim'in soyu arasında bir ayrıma gidilmezse, bu durumda Yahudiler, hiç kabul etmedikleri o Arap peygamberini diğer Yahudi peygamberlerle aynı mertebeye yerleştirilmek zorunda kalırlar.

Hikâye şöyledir: İbrahim'in biri karısı Sara'dan, diğeriyse cariyesi Hacer'den olma iki erkek evladı vardır. Cariyesinden doğan İsmail, Sara'dan doğan İshak'tan daha büyüktür. Eşler birbirini çekemeyince Sara, Hacer'in gönderilmesini ister ve İsmail de böylece annesiyle birlikte Arap topraklarına göç etmek zorunda kalır. İsmail hem bir cariyeden doğduğu hem de babasından uzakta yaşamak zorunda kaldığı için gözden düşer ve Yahudi kaynaklarında kendisine pek yer verilmez; ama İshak, daha doğmadan önce bile özellikle müjdelenmiş bir evlat olduğu ve İbrahim'in yanında büyüdüğü için, onun yetkilerini de devralarak kutsal soyun devamını getirir. Örneğin Yahudiler için son derece önemli olan Yakup ve Esav, İshak'ın oğullarıdır.

Yakup epey sahtekâr ve düzenbaz bir insandır. Hatta babasının tek seferliğe mahsus kullanabileceği "kutsama" hakkını bile birtakım hilekârlıklarla gasp etmiştir. Yazdığına göre İshak, aslen diğer oğlu olan Esav'ı kutsamak niyetindedir, fakat son yıllarda gözleri iyice körleştiği için Yakup, Esav'ın evde olmadığı bir anda Esav'ın kıyafetlerini giyip onun gibi konuşarak babasını kandırmayı başarmıştır.[563] Ardından da Esav'ın -gerçeği öğrendikten sonra- kendisine zarar vereceğinden korktuğu için kaçmış ve gittiği bölgelerde de gerek çobanlık yaparken gerekse işçi olarak çalışırken, hem patronlarını hem de diğer masum insanları kandırmaya devam etmiştir.[564] Fakat enteresan bir şekilde Yakup, her sahtekarlığında daha da zenginleşmiş, daha da güçlenmiştir. Yani Tanrı'nın özellikle bahşettiği bu kutsanma hakkını çalmış olduğu halde ne o dönemde ne de sonraki sahtekarlıklarında herhangi bir ilahi müdahaleye yahut cezalandırmaya maruz kalmamıştır. Hatta ve hatta, Yakup'un bizzat RAB ile yahut onun bir bir meleğiyle güreşip yendiği bile söylenmektedir:

563 Yaratılış, 26 ve 27. Bölümler.

564 Dileyenler, Yaratılış'ın 30. ve 31. Bölümlerine bakabilir.

*"**Artık sana Yakup değil, İsrail denecek**" dedi, "**Çünkü Tanrı'yla, insanlarla güreşip yendin.**" ... Yakup, "Tanrı'yla yüz yüze görüştüm, ama canım bağışlandı" diyerek oraya Peniel adını verdi.*[565]

Bu noktadan sonra Yakup'a *İsrail*, onun soyuna ise *İsrailoğulları* denmiştir. Esav gibi diğer evlatlardan gelen soylar ise, Yahudilerin başka boyları olarak kabul edilirler. Buna dair çizelgeler epey karmaşık ve desteksizdir, kimi kaynaklar 12 Aşiretten, kimi kaynaklar ise 72 ayrı boydan bahsederler; bu sebeple hem Musa dönemindeki Yahudi grupları epey çeşitlidir ve birçoğu kendilerini Museviler olarak adlandırır, hem de İsa'ya yakın dönemlerde birbirinden farklı birçok görüşe sahip olan sayısız Yahudi cemiyetiyle karşı karşıya gelmemiz işleri zorlaştırır. Talmud'un bu kadar karmaşık ve Kitab-ı Mukaddes'in de bu kadar dağınık bir yapıya sahip olmasının ana sebeplerinden biri budur. Öyle ki, bugün bildiğimiz biçimiyle Yahudiliğin sabitleşmesi M.S. 2. yüzyılı bulmuştur.[566] Ve baştan beri aktardığımız onca çeşit ve çelişkiye rağmen, Yahudiler; kendi kutsal kitaplarının hiç mi hiç değiştirilmediğini iddia ederler. Hatta buna dair M.Ö. 3. yy'a dayandırılan meşhur bir hikâye bile vardır:

Derler ki, Mısır firavunu 2. Ptolemaios, İskenderiye'ye her aşiretten 6 adam getirtmiş ve Musa'nın kitaplarını Septuanginta adıyla Yunanca'ya tercüme ettirmiş. Toplam 12 aşiretten gelen toplam 72 rahip, bu çeviriyi 72 günde ancak tamamlayabilmişler ve yapılan bütün tercümeler, diğerleriyle birebir aynı çıkmış. Yani kimse farklı bir meal verememiş, zira kutsal kitap o kadar açık ve netmiş. Bütün Kohenler,[567] farklı kollardan gelmelerine rağmen şaşırtıcı bir ittifak sağlamışlar ve bu da kutsal kitabın tahrif edilmediğine dair en büyük ispatmış.[568]

Fakat bu hikâyeyi doğrulayabilecek herhangi bir ek kaynağa sahip değiliz. Ayrıca apokrif ve gnostik onca nüshaya, bununla beraber birbirinden hiç hazzetmeyen onca Gizem Okulu'na bakıldığında -ki

565 Yaratılış, 32;28-30.

566 Watson, A.g.e., s. 219-221.

567 Görevliler.

568 Friedell, A.g.e., s. 353-354.

birkaç sayfa sonra bu konuya özellikle değineceğiz- bu hikâye pek de gerçekmiş gibi görünmüyor. Bununla beraber, bırakın bir Mısır firavununun "hayrına sevabına" kutsal kitabı tercüme ettirmesini, bilakis M.Ö. 2. yüzyılda İskender'in ardılı Antiokhos Epiphanes'in Yahudilere Yunan usullerini dayatmaya ve Yahudi kayıtlarını yok etmeye çalıştığı herkes tarafından bilinen bir şeydir. Hatta bu sebeple Yahudiler, sırf eldeki metinleri koruyabilmek adına Yunan geleneklerini de içeren *Ketuvim*'i kendi kitaplarına dahil etmeye razı gelmişlerdir.[569] Sözün özü bu tür mucizevi hikâyeler, ancak çocukları kandırabilir.

Yahudilerin "Tartışmalı" Tarihi

İbrahimîlerin tarihi -en eski ve tek kaynakları olan dini metinleri incelendiğinde- çeşitli evrelere bölünmüştür. Yaratılış, ilk insan ve soyu, Tufan, ve sonrasında gelen İlk Peygamberler dönemi. Yaratılış'ı zaten aktardık, Âdem ve sonrasındaki kuşakların hayat hikâyelerine ise girmemize gerek yok, çünkü adı verilen her şahsiyetin neredeyse 800-900 yıl yaşadığı iddia edildiğinden; bu karakterler üzerine satırlar kaleme almak, herhangi bir çizgi romanı yorumlamakla aynı olacaktır. Yine Büyük Tufan da ayrı bir mitoloji olarak değerlendirilebilir ve buna bu kitapta değinmek yersiz olur. Tufan Sonrası dönemde ise, Krallık Çağı'na kadar yaşayanlar arasında değinilmeye değer yalnızca iki figür vardır: İbrahim ve Musa. Lâkin İbrahim üzerine zaten birkaç kelam etmiş olduğumuz için, bu bölümde ağırlıkla Musa'ya ve ondan sonraki dönemlere değinmemiz daha doğru olacaktır.

Gerçi Musa karakteri de pek üzerine konuşulabilecek bir karakter değildir, zira İsrail'de çalışan arkeologlara göre, yaşadığı doğrulanabilen en eski Kutsal Kitap kişisi, M.Ö. 853'de Asur kralı 3. Şalmaneser ile savaşmış olan Kral Ahab'dır. Ondan önceki isimlere dair ise herhangi bir kayıt veya kanıta ulaşabilmiş değiliz.[570] Kuvvetle muhtemel Yahudiler, başka hiçbir kavmin tanıklık etmediği ve başka hiçbir belgenin onaylamadığı birtakım hikâyeler uydurmak suretiyle kendilerini yü-

569 Bu kitap yıllar sonra Apokrif sayılarak Kanon metninden çıkarılmıştır.

570 Watson, A.g.e., s. 224.

celtmeye çalışmış olabilirler. Zaten kendilerini "Seçilmiş Irk" saymaları da bin küsur yıl boyunca oradan oraya göçebe gibi taşınmak zorunda kalmalarının oluşturduğu bir aşağılık kompleksinin sonucuymuş gibi görünmektedir. Bu "göç" travması, Habil ve Kabil hikâyesinden itibaren hemen her peygamberin hayat öyküsünde karşımıza çıkmaktadır.

Tanrı, Kabil'i işlediği cinayet sebebiyle göçebe olmakla cezalandırır; Yakup, yaptığı sahtekarlıklar sebebiyle sürekli başına bir iş geleceğinden korkar ve oradan oraya göç eder; İsmail, annesiyle birlikte Paran Çölü'ne yerleşmek zorunda kalır, Musa ise, arkasındaki binlerce Yahudi köle ile Mısır'dan kaçıp yıllar boyunca göçebe hayatı yaşar ve ancak Musa'dan sonra Yahudilerin bir krallık kurabildiği ya da rahat edebildiği görülür.[571] [572]

Musa'nın hikâyesi, o dönemleri iyi bilen birisi için epey kuşku uyandırıcı ayrıntılarla donatılmıştır. Örneğin kendisine Kral Sargon'un hayat hikâyesindeki bazı öğelerin entegre edildiğini zaten bilmekteyiz ve onun Mısır'a getirdiği iddia edilen 7 büyük felâketin de IPUWER papirüslerinde yer aldığı ve Musa'nın yaşadığı iddia edilen dönemden yaklaşık 1000 sene öncesini aktardığı malumdur.[573] Lâkin kendisinin yaşadığına dair herhangi bir kaynak, ya da önderlik ettiği o meşhur köle isyanına dair herhangi bir belge yoktur.[574] Gerçi Egon Friedell,

---

571 Kuhrt, Yakındoğu, 2. Cilt, s. 50.

572 Mısır'dan Çıkış Kitabı, Musa'nın doğum öyküsünü ve Sina Dağı'nda aldığı vahiyleri (On Emir-Dekalog) anlatır. Tanrı'nın Yahudiler ile yaptığı antlaşmaya da ilk olarak bu kitapta değinilmiştir. (Mısır'dan Çıkış 19;5-6) Bu antlaşmaya göre, İsrail, eğer Yehova'ya ve antlaşmaya bağlılıkta sadakatini ve saflığını korursa, berekete kavuşacaktır ama eğer yolundan dönerse, felakete uğrayacaktır.

573 Tevrat'daki Bütün felaketler, Mısır tanrılarına bir aşağılama olarak değerlendirilmelidir. Zira gerçek olmasalar bile, temsil ettikleri mesajlar çok barizdir. Örneğin Osiris'in damarları olan Nil kana dönüşmüş ve yine Osiris için kutsal sayılan kurbağalar, sayılamayacak kadar çoğalarak bir salgın yaratmışlardır. Güneş kararmış, Ra ve Aton çaresiz bırakılmıştır. Bebekler öldürülmüş, ekinler kurumuş, doğurganlık ve bereket tanrılarının gücü ellerinden alınmıştır.

574 Freud'a göre Akhenaton devrinden sonra, Aton inancına sahip Tuthmose adında bir prens, bu inancı korumaya çalışmış ama öldürülme korkusu yüzünden İbrahimîlerin arasında saklanarak, yıllar içinde büyük bir kitle edindikten sonra Mısır'dan kaçmıştır ve bu prensin hikâyesi daha sonra Musa'ya dönüştürülmüştür. Fakat bu sadece meşhur bir Mısır

Musa'nın gerçekten de yaşamış olabileceğine ihtimal verir. Zira iddia edilen mucizeler, tarihî açıdan incelenmeye müsait olmasalar da en azından bir karakter olarak Musa figürüne kaynaklık eden bir liderin gerçekten de yaşadığını düşünmek birçoklarına mantıklı görünebilir "*Çünkü Musa, yani Moses, Mısırca Oğul anlamına gelen -ses- eki yüzünden, İsrailoğullarının uyduracağı bir isme benzemiyor.*"[575]

Kısacası Musa, İsrailoğullarını firavun zulmünden kurtaran mısırlı bir devrimci veya bir politikacı idiyse eğer, daha sonraları onu yüceltmek isteyen alt kuşakların ona ilişkin birçok mucize uydurması ya da eskilerden hikâyeler devşirmesi o kadar da imkânsız olmayabilir. Ayrıca Mısır'dan Çıkış ister gerçek isterse uydurma olsun, anlatılan hikâyeler gerçeklere dayandırılarak incelenmelidir ve eğer gerçekten de bir çıkış tarihi arayacaksak elimizde buna dair müthiş bir bahane vardır: *Deniz Halkı İstilası.*

Bu büyük istilâ, M.Ö. 1200'lerde başlamıştır ve bilinen en büyük ve en eski kavimler göçü olarak, bütün Antik dünyayı şekillendirmiştir. Göründüğü kadarıyla bütün dünyayı şaşkına uğratan bu insan akını sebebiyle önce Miken uygarlığı Batı Anatolia'ya göç etmek zorunda kalmış ve Truva Destanı'na kaynak olan savaşlar meydana gelmiş, ardından da koskoca Hitit İmparatorluğu dört bir yandan ülkeye sızan bu kalabalığa karşı mukavemet gösteremeyip tarihe gömülmüştür.[576] Bunun sonucunda da Batı'dan Mezopotamya ve Mısır'a kadar kartlar yeniden dağıtılmıştır fakat Mısır'ın eli epey kötü gelmiştir. Akdeniz çevresinden başlayarak bir bir kıyı bölgelerini yabancılara kaptıran Mısır İmparatorluğu, günden güne küçülmüş, fakirleşmiş ve asayiş problemleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Kısacası Musa adında

---

ismi olan Tuthmosis ile Moses arasında bir benzerlik bularak kurguladığı bir hipotezdir. Buna dair doğru düzgün bir kaynak ve araştırma yaptığını söyleyemeyiz. Bkz: Sigmund Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", Çev. Kamuran Şipal, 1987. Ayrıca benzer bir çalışma için bkz: Jann Assmann, "Mısırlı Musa ve Batı Tektanrıcılığında Mısır'ın İzi", İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2016, Çev. Bozkurt Leblebicioğlu.

575 Friedell, s. 326.

576 Deniz Kavimleri, falklı halklardan ve uluslardan oluşan heterojen bir bütündür. Bkz: Eco, Yakındoğu, s. 196.

bir adamın çıkıp da bir firavunla yarışmasına gerek yoktur, zira Mısır zaten o esnada birçok istilacıyla savaşmak durumunda kalmıştır ve bütün vaktini 7 Büyük Felaket'e yahut 40 bin köleye ayırabilecek durumda değildir. Deniz Halklarının yıkıcı gücüne dair,[577] Medinet Habu'daki mezar tapınağında şu sözler kaleme alınmıştır:

"Yabancılar aralarında bir komplo planladılar ve hep beraber harekete geçip savaşmaya başladılar. Hiçbir ülke onlara karşı koyamadı: Hatti, Kade Karkamış, Arzawa ve Alaşiya, hepsi yerler bir edildi. Amori yakınlarında bir kamp kuruldu. Yabancılar halkları yok ettiler ve ülke daha önce hiç olmadığı gibi oldu. Sonra önlerinde ateşle ve alevlerle Mısır'a doğru hareket ettiler..." [578]

Dolayısıyla, Mısır'dan Çıkış eğer gerçekten yaşanmışsa bile, olsa olsa bu dönemde yaşanmış olabilir fakat, biz bu durumda bile Kutsal Kitap'ı doğrulamış olmayız. Zira hem İsrail halkının Çıkış sonrası bedeviliği 40 yıl değil 200 küsur yıl sürmüştür -Çünkü İsraillilerin gidebilecekleri topraklar zaten hâlihazırda Deniz Halkı tarafından ele geçirilmiş durumdadır-[579] hem de İbrahimî hikâyelerde bahsi geçen firavunun kim olduğu bilinmemekle beraber, hiçbir firavunun köle peşinde koşarken nehirde boğulmadığı bellidir.[580] Bu sebeple, Musa'nın mücadelesini anlatan pasajlar yalnızca destansı bir öykü olarak değerlendirilmelidir ve Eski Ahit uzmanları da zaten, Mısır'dan Çıkış, Çölde Sayım ve İsrail'in Fethi konularının gerçekliğine kuşkuyla yaklaşırlar.

---

577 O dönemi kapsamlı bir şekilde anlatan bir eser okumak isteyenler için bkz: Eric H Cline, "M.Ö.. 1177, Medeniyet'in Çöktüğü Yıl", Bilge Yayınları, 3. Basım, 2020, Çev. Ayşegül Kuglin.

578 Eco, A.g.e., s. 197.

579 Görünen o ki İbrahimîler, Deniz Halkı'nın içerisindeki bir kavim olan Filistîlerin (Bu isim İlk defa Herodot'un yazmalarında geçer) yerleştiği Kenan diyarını gözlerine kestirmişler ve onlarla çarpışmaya başlamışlar. Bunun sonucunda da içlerinde bugüne dek uzanan bir Filistin düşmanlığı yeşermiş.

580 Bin küsur yıl sonra Kleopatra ve Sezar'dan kaçarken boğularak ölecek olan "Çocuk Ptolemaios" hariç.

Bununla beraber Eski Ahit'de "daha net ve güvenilir görünmesi amacıyla" ayrıntılı bir şekilde verilen tarihlendirmeler de görürüz. Örneğin Musa'dan sonra gerçekleştirilen ilk Yahudi fethinin, Kudüs Tapınağı'nın inşa edilmesinden yaklaşık 480 yıl önce gerçekleştiğini söyleyen 1. Krallar 6;1'e bakarsak, bu durumda Mısır'dan Çıkış'ın aşağı yukarı M.Ö. 1430'lara denk geldiğini görürüz. Zira Kudüs Tapınağı M.Ö. 950 dolaylarında inşa edilmişti. Fakat M.Ö. 1400'lerde Eski Ahit'in iddia ettiği gibi Levant bölgesinde istikrarlı bir Mısır denetimi yoktu ve o dönemde Kenan ülkesine bahsedildiği gibi kalabalık bir köle grubunun girmediğini de biliyoruz. Şüpheci bir okuyucu burada "Belki de o dönemlere ait kaynaklar yeterince güvenilir ya da eksiksiz değillerdir!" diye düşünebilir, fakat tam tersi; M.Ö. 1200 ila 1500 arasını son derece iyi bir şekilde bilmekteyiz. Çünkü bu dönem Mısır'ın en meşhur krallığı olan Yeni Krallık dönemine denk gelmektedir ve en meşhur Mısır firavunları da Mısır bölümünde anlattığımız üzere bu dönemde yaşamışlardır. Ayrıca Yeşu kitabı bize İbrahimî kölelerin Pithom ve Raamses şehirlerini zorla inşa ettiklerini söyler, fakat Raamses şehri 2. Ramses[581] tarafından inşa ettirilmiştir ve firavun, 19. Hanedan firavunlarının en güçlüsü olmasının yanında II. Pepi'den sonraki en uzun hüküm dönemine (66 yıl) sahiptir. 2. Ramses, hükümdarlığı boyunca çok büyük başarılara imza atmış ve yaşlılıktan[582] ölmüştür. Ardında da son derece güçlü ve gösterişli bir imparatorluk bırakmıştır. Hayatı son derece iyi kaydedilmiş olan II. Ramses'in "İkiye ayrılmış suların arasında düşman kovalarken ölmediği" ve onun döneminde 40.000 Yahudi'nin Mısır'dan çıkması gibi ciddi bir olayın yaşanmadığı kesindir.[583] Kaldı ki 2. Ramses, M.Ö. 1290 yılında tahta çıkmıştır.[584] [585] Yani bahsi geçen 1430 tarihinden 140 yıl kadar sonra. Fakat bir mümin için tevilin belini kırmak zor

581 Friedell, A.g.e., s.278-282 ve Schlögl, A.g.e., s. 137.

582 Kimi kaynaklara göre de diş apsesinden.

583 Yine de, birçok Müslüman yazar Musa devrindeki firavunun Ramses olduğu konusunda ısrar etmiştir. Bkz: Bkz: "TDV İslâm Ansiklopedisi", 31. Cilt, 2006, İstanbul, s. 207-313.

584 Bazı kaynaklar M.Ö. 1278'de başa geçtiğini de söylerler.

585 Kuhrt, A.g.e., s. 58.

değildir. Örneğin inatçı bir Yahudi, bu 140 yıllık boşluğu şu şekilde doldurabilir:

"Yahudi kayıtlarının 480 yıl olarak belirttiği sürenin, aslında yıldan ziyade kuşakları temsil ettiğini de söyleyebiliriz. Örneğin "mademki 12 kabileden, 12 kuşaktan veya 12 sayısından sıklıkla bahsedilmiş; eh bir kuşak ortalama 40 yıl sürecek olsa, demek ki 480 derken her biri 40 yılı kapsayan 12 kuşaktan bahsetmişler diye düşünebiliriz. Ve bu durumda eskiler, 40 yıl üzerinden hesap yaparak hata etmiş olurlar, çünkü bir kuşak olsa olsa 25 yılı ihtiva edebilir, dolayısıyla 12x25 = 300 yıl ettiğine göre, onlar 480 derken aslında 300 yılı kastetmişlerdir ve bu da bize az önceki 140 yıllık hata payını silmemiz için yeterli bir gerekçe verir."

Bu size belki biraz zorlama veya komik bir çaba gibi görünebilir fakat, iş kutsal metinleri gerekçelendirmeye geldiğinde; din adamlarının binlerce yıldır sergilediği sinsilik bundan katbekat daha şaşırtıcıdır. Her neyse, bu 140 yıllık hata payı silindiğinde karşımıza çıkan inşaat tarihi M.Ö. 1250'leri gösterir ve bu da 2. Ramses'in halefi Merneptah'ın dönemini işaret eder, ki İsrail hakkında bilinen en eski yazıt ve İsrail adının geçtiği en eski belge de Merneptah döneminde kayda geçirilen "Merneptah Steli"dir.[586] Bu stelde İsrail bir ülke veya bölge adı olarak değil, bir halkın veya soyun adı olarak sunulmuştur. Demek ki M.Ö. 1250'lerde en azından İsrail adı -her ne kadar bir yerleşim yerine sahip olmasalar da- bilinmekteydi. Ne var ki, Merneptah döneminde de büyük bir köle isyanına veya az önce anlattığımız üzere, birkaç yıl sonra gerçekleşecek olan "İsrailoğulları'nın Kenan'ı Fethine" dair işaretler görememekteyiz. Sözün özü, neresinden tutsak elimizde kalıyor.

Üstüne üstlük kaynaklar, bize Yahudilerin anlattığının tam tersi bir çerçeve sunuyor. Örneğin Merneptah'ın İsrail Steli'nde bırakın İsrailoğullarının bir isyanla özgürlüklerine kavuşup da Kenan diyarını fethetmelerini, bilakis Mısır'ın o bölgelere hâkim olduğunun iddia edildiğini görüyoruz:

586 Mieroop, A.g.e., s. 246.

"Prensler 'Şalom!' derken yere kapanır,
Dokuz Okçulardan hiçbiri kaldırmaz başını;
Tjenehu yenilgiye uğrar, Hatti'de huzur var,
Kenan acılar içinde tutsak,
Aşkelon zapt edildi, Gezer kuşatıldı,
Yanoam silindi, gitti;[587]
İsrail heba edildi, tohumları kurudu,[588]
Mısır Hor'dan mahrum kaldı,
Başıboş gezenlere boyun eğdirildi,
Ra'nın oğlu, Merneptah, Maat'ın eşi,
Ra gibi her gün hayat verilen
Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı, Banere-meramun tarafından.[589]

Yine Yeşu kitabında 8;28'de Yeşu'nun *Ay Kenti*'ni ateşe verip, yakıp yıktığı ve harabeye çevirdiği söyleniyor. Yeşu'nun yaşadığı dönem ise, Kitab-ı Mukaddes'e güvenecek olursak Musa'dan sonraki dönemdir, fakat arkeolojik buluntular ve tarihsel ispatlar gösteriyor ki, Ay Kenti[590], M.Ö. 2000'lerde çoktan harabeye çevrilmiştir ve orada yeni herhangi bir yerleşim yeri de inşa edilmemiştir. Dolayısıyla Yeşu'nun yaşadığı sanılan dönemde Ay Kenti zaten 1000 yıldır viranelik olduğundan, Yeşu'nun yakıp yıkacağı veya fethedeceği bir yerleşim yeri yahut katledeceği bir grup bulabilmesi imkansızdır.[591] Buna Arud ve Gibedon gibi kentler de dahildir. Yahudi kaynaklarının anlattığı hikâyeler incelendiğinde bunların hem kronolojik açıdan, hem de tarihsel gerçeklik açısından sıkıntılı olduğu açıkça görülecektir.[592]

---

587 Yalnızca Yanoam değil, birçok bölge bu süreç esnasında tamamen yok edilmiştir. Arta kalanları da birkaç sene sonra Deniz Halkı haritadan silecektir.

588 "Heba edildi" dediğine göre, büyük bir kıyımdan geçirildiklerini düşünebiliriz.

589 "Tarafından" ifadesi, bunların müsebbibinin Merneptah olduğunun bir beyanıdır ve burada yazanların gerçekten de yaşandığını, yani Merneptah'ın tıpkı stelde yazdığı gibi bu adı geçen bölgeleri işgal ettiğini bilmekteyiz: Bkz: K. Kitchen, "Ramesside Inscriptions (1968) IV 12-19, ARE 3, P. 602-617.

590 Bugünkü et-Tell.

591 Kuhrt, A.g.e., s. 63-64.

592 Watson, A.g.e., s. 225.

Bu sebeple Eski Ahit üzerine eleştiriler yapan kimi inançlı kimi de inançsız bilim adamları, ekseriyetle Eski Ahit'i tarihsel açıdan doğrulamaya veya yanlışlamaya çalışmanın gereksiz olduğunu düşünürler. Çünkü hem Musa, İbrahim ve Yakup gibi figürlerin yaşamış olabilecekleri tarih aralığı 600 yıl gibi geniş bir bölümü kapsamakta ve maalesef bu kişilere dair herhangi bir antik kayıt, belge, yazıt veya stel bulunmamaktadır, hem de kitap yüzlerce yıl sonra ancak derlenebildiği için; aktarılan çoğu şeyin içerisine efsane ve mitoloji karışmıştır. Dolayısıyla biz anlatılanlara Sümer'in Gılgamış'ına yahut Yunanların Herkül'üne yaklaştığımız gözle yaklaşırsak, genel çerçeveyi kavramak daha kolay olacaktır.

Kitabın söylediğine göre Musa öldükten sonra Yeşu adındaki bir kahraman, İsrailoğullarına önderlik etmeyi başarmış ve nihayet Kenan'a, yani Vaat Edilmiş Topraklar'a girerek, mevcut yerleşimi fethetmek suretiyle, Tanrı'nın da izniyle büyük bir kıyım yapmıştır. İlk anlatı budur, fakat Kitab-ı Mukaddes, ikinci bir anlatım daha sunarak bizi yine iki seçenek arasında bırakmıştır: Ya Kenan'a girişin Yeşu öncülüğünde gerçekleştiğine inanacağız, ya da Yahudilerin bu topraklara doğudan gelip yerleştiklerini, konunun Mısır'la uzaktan-yakından alakası olmadığını düşüneceğiz. Peter Watson, bu hususa dair şu yorumu yapmaktadır:

"Yahudiler, Kutsal Kitap'ta söylendiği gibi Kenan'ın dışından gelmemiş ve yerli halkı boyunduruk altına almamışlardı. Başka birçokları gibi düpedüz yerel bir kabileydiler ve zamanla kendi tanrılarıyla birlikte diğerlerinden ayrıldılar."[593]

Friedell de Kenan diyarı ve Yahudi Yerleşimi hususunda şu yorumu yapmaktadır:

"Görüldüğü kadarıyla, eskiden beri Filistin'de samiler yaşıyordu. Buradaki Sâmilerin ekseriyeti, Kenan kabilesinden geliyordu ve hem Feni-

593 İsrail Filkenstein, Özel Görüşme, Tel Aviv, 22 Kasım 1996.

keliler hem Batı Ürdün nüfusu, yani Asıl Kenanlılar, hem de sonradan buraya göç etmiş olan Ammonitler, Morabitler, Edomitler ve İsrailliler olan İbraniler, bunlardandı ve İsrailliler, bu bölgenin asıl sahibi değillerdi. Zaten Amarna mektuplarında bile rastladığımız Chabiri veya Habiru adı, esasen 'gezgin' anlamına gelmektedir ve bu kavram, M.Ö. 2000lerde İbranilerin halen daha göçebe olduklarını kanıtlar. Yani Asıl Kenanlılar ile, sonradan gelme Kenanlılar arasında bir kaşıtlık vardır. Bir grup yerleşik hayata adapte olmuşken, diğerleri sürekli taşınmak durumunda kalmıştır."[594]

Bu gerçekten de tutarlı bir iddia gibi görünmektedir.[595] Çünkü hem Yahve, söylendiği üzere çok Ortadoğumsu bir yapıya sahiptir, hem de İsrailliler, Mısır'dan sonra Amaleklilerle, Ammonlularla, Filistîlerle ve Kenanlılarla savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu mücadele dönemi Hâkimler kitabında aktarılmaktadır ve nihâyet Hâkimler döneminin, Filistîlerin oluşturduğu büyük tehdide karşı Saul'un krallığa getirilmesiyle sona erdiği söylenmektedir.

Görünen o ki, İsrail soyunun sığındığı ülke Filistin[596] olduğundan ve Filistin'in henüz birkaç yıl önce orayı istila etmiş halkının, kendileri de gurbetçi oldukları halde bir üstünlüğe sahip olmalarından dolayı, İsrailoğulları onlara karşı her zaman haset duymuşlar ve ileride ellerine yeterli güç geçtiği zaman, bütün düşmanlarına "Filistî" demeye başlamışlar.[597] Öyle ki bu sözcük, 17. yy'da bile teoloji eğitimi alan ra-

---

594 Friedell, A.g.e., s. 324.

595 Bauer de bu fikre yakındır. Zira Batı Sami topraklarının sahilinde, Deniz Halkları'nın Mısır'a saldırısında yer alan gezginci kabilelerden biri Akdeniz yakınlarına yerleşmişti. Yerleşimleri büyüyüp kentlere dönüştüğünde ise, gevşek örgütlü bir ittifak oluşturmuşlardı. İttifakın en güçlü kentleri Gazze, Aşkelon, Aşdod, Gat ve Ekron yani "Pentapolis"ti ve Mısır'dan kaçtığı iddia edilen İbranîlerin bu toprakları fethetmesi imkansızdı. Büyük ihtimalle iltica etmişlerdi. Bkz: Bauer, A.g.e., s. 342.

596 Filistin, "Kenan" diyarı diye ifade edilir ve Kudüs de Kenan'a ithaf edilen bir isimdir. Ayrıca Kudüs'ün diğer bir adı da Arieldir ve bu isim, İşaya tarafından verilmiştir. Manası da Tanrı'nın Aslanı'dır. Bkz: Yeşaya, 29;1.

597 Dokuz Kemer olarak da adlandırılan Deniz Kavimleri topluluğunda Karnak yazıtlarında adı geçtiği için bilebildiğimiz Şerden/Şerdana, Şekeleş, Ekveş/Akaavaşa, Lukka ve Tereş/

hipler tarafından, cahil insanları betimlemek için kullanılmış ve Goethe dahi, cahil anlamında "eğitim filistîsi" ve benzeri sözler sarf etmiş.

Sonuç olarak İsrail'in başlangıcıyla ilgili kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, yerel reislerini kahramanca eylemlerle nakleden farklı efsanelerin geç İsrail'de geçerli olduğudur. Birçok anlatı iç içe geçirilerek ve abartılarak karmaşık bir hâle getirilmiş ve muhtemelen M.Ö. 7. yüzyılda ya da daha sonra bir grup din adamının derleme ve eklemeleriyle Kutsal Kitap dediğimiz şey üretilmiştir.[598] Bu esnada geçmişte zaten yaşanmış olan bazı şeyler, örneğin Yahudilerin Gazze'ye veya çeşitli şehirlere bir şekilde hâkim olması gibi olaylar, ayetlerin içerisine "bir gün yaşanacak" formatıyla kehanetvâri bir şekilde eklenmiş ve resmi bir Kraliyet Tarihi yaratılmıştır. Bu tip "yaşanmış olayları zaten ileride yaşanacak şeylermiş gibi geçmişe yönelik kayda geçirme" girişimlerine ise tarih ilminde *Vaticinium post eventum* denmektedir. Ayetlerin sürekli tarihsel hatalar yapmalarının sebebi de budur, çünkü yaşandığını zannettikleri veya yaşandığına inandıkları olaylar, bunların kayda geçirildiği dönemden yüzlerce yıl öncesine aittir ve düzgün bir yazım geleneği olmayan toplumlar için 500 yıl veya 900 yıl, hemen hemen aynı görünecektir.[599]

Devam edersek, biraz önce ilk krallığın Saul ile kurulduğunu söylemiştik. Saul, Yahudi tarihinde ferahlamanın sembolü olarak görülür, zira Davut ve Süleyman gibi krallar, onun başlattığı çağda hüküm sürmüşlerdir ve Yahudiler, bu üç kralın başarıları sayesinde yaklaşık yüz yıl boyunca refah içinde yaşamışlardır ve her ne kadar temelleri atan kişi Saul olsa da Yahudi topraklarında Monarşi'nin asıl kurucusu Kral

---

Turuş halkları da vardı. 3. Ramses devrindeyse, Mitanni ve Hitit krallıklarını yenen Weşeş, Theker, Denyen ve Pelesetler bulunmaktaydı. Fakat, bu kavimlerin kökeni tam belirlenebilmiş değildir. Örneğin Turşa'ların Etrüskler olduğu, Şekeleş'in Sicilyalıları ifade ettiği, Şerden'in Sardinya halkını belirttiği ve Pelesetlerin de Filistinliler olduğu düşünülmektedir. Filistinliler ifadesinin bilinen ilk şekline ise, M.Ö. 950'ye dayanan ve Ostraka adı verilen çömlek kırığı kayıtlarında rastlamaktayız.

598 Kuhrt, A.g.e., s. 74.

599 İbrani inancın savunucusu Prof. Amihai Mazar dahi, Kutsal Kitap Topraklarının Arkeolojisi(1 Cilt) adlı kitabında İbrani kutsal yazılarından oluşan ilk kitapların çoğunun, özellikle de atalar söz konusu olduğunda güvenilir olmadıklarını itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Davut olmuştur. Davut'un hikâyesi esasen son derece dramatize ve romantize edilmiştir. Örneğin 2. Samuel 21;19'da Saul'un ona ölümcül bir kıskançlık duyduğunu görürüz. Davut da hayatını kurtarmak için Yehuda dağlarına kaçar ve orada kanun kaçaklarından, asilerden ve haydutlardan oluşan özel bir ordu kurar.[600] Yeterince büyüyünce, bu özel ordusuyla bir takım saldırılar düzenler ve Saul'un hakimiyetinin tam ulaşamadığı bölgelere bir takım akınlar yaparak ününe ün kattıktan sonra, Yehuda'da kendine bir üs kurar. Saul'un ölümünden sonra ise, bulduğu ilk fırsatta Saul'un bütün çocuklarını öldürmek suretiyle tahtı gasp eder.[601] [602] Hükümdarlığının ilk yıllarında Davut, zorla da olsa kendini bütün boylara kabul ettirir ve komşu krallıklarla da çeşitli anlaşmalar yaparak iktidarını garanti altına alır. Fakat bu son derece yavan bir hikâyedir ve doğru düzgün herhangi bir ayrıntı da vermemektedir. Bu sebeple Davut'un hayat hikâyesi, sonradan Golyat isimli dev ile dövüşmesi gibi birtakım heyecan verici öğelerle donatılmıştır.[603] Eh, buna bir de Davut'un Kutsal Ahit Sandığı'nı kraliyete getirtip himâye altına alması gibi fantastik ayrıntılar eklendiği zaman, karşınıza çıkarılan figür basit bir Devrimci-İsyancı'dan ziyade Tanrı tarafından özellikle kutsanmış bir kahramana dönüşmüş olur.

Lakin Davut o kadar masum bir kral değildir. Gerek Bat-Şeva örneğinin bize gösterdiği cinsel açlığı ve sapkınlığı[604] gerekse Saul'a bağlı olan kimi kabileleri ezmesi ve hatta bu sebeple hüküm dönemi esna-

---

600 1. Samuel 22;2.

601 2. Samuel 21;1-14.

602 Ne yazık ki Saul'un krallık yaptığı dönemde askeri ve idari kurumların gelişimine ilişkin belgeler çok yetersizdir, çünkü Eski Ahit'teki hikâyenin (eldeki tek kaynak) çoğu ona odaklanırken bunu genelde Saul'u Davut ile kıyaslamak için yapar

603 Davut ile Golyat arasındaki mücadelenin bir benzeri, Yunan hikâyelerinde de bulunur.

604 2. Samuel kitabının 11. Bölümünde, Kral Davut'un, terasta gezerken Uriya isimli bir askerinin karısını (Bat-Şeva'yı) gördüğü ve onu çok beğendiği, daha sonra ise bu kadınla rahat rahat beraber olabilmek için Uriya'yı savaşın en zorlu olduğu bir bölgeye ölmesi için gönderdiği ve olur da ölmezse diye suikastını planlattığı yazmaktadır. Benzer bir hikâye, İslâm peygamberi için de anlatılır. Ayrıntılarına fazla değinemeyeceğim fakat, evlatlığı Zeyd'i savaşın en tehlikeli bölgesine gönderdiği ve evlatlığının gelini Zeynep ile evlendiği bilinmektedir.

sında iki büyük isyanla karşılaşması bunun bir göstergesidir. Davut'un öz oğlu Aşalom bile ona karşı ayaklanmış[605] ve kuzeydeki Bünyamin kabilesi de Şeva'nın önderliğinde[606] birtakım darbe girişimlerinde bulunmuştur. Yine de Yahudiler, en azından tartışmalı da olsa bir birlik-beraberlik sağlayabildiği için Davut ile gurur duyarlar ve onu en büyük krallarından birisi olarak anmaktan çekinmezler. Ona ve halefi Süleyman'a dair anlatımlar, İsrail tarihinde göz önüne çıkan başka pek bir kral görmediğimiz için oldukça abartılıdır ve belki de bu iki şahsın krallık süresi, Yahudi egemenliğinin yüzde onunu bile kapsamadığı halde Kitab-ı Mukaddes'te yöneticilere ayrılmış olan bölümlerin üçte birinden fazlası bu ikiliden bahsetmiştir.

Fakat bu noktada ipin ucu fazlaca kaçmış olacak ki, yan kaynaklarda Süleyman'ın cinlere hükmettiği, gelmiş geçmiş en büyük büyücü olduğu ve bütün dünyayı titrettiği bile söylenmiştir.[607] Halbuki böyle bir şeyin hiç yaşanmadığını biliyoruz ve ne Süleyman'ın ne de Davut'un, Sargon, Ramses, 3. Tuthmosis, Nebukadnezar ya da Kyros kadar büyük olmadıklarını görebiliyoruz. Bu "Krallar", olsa olsa feodal reisler seviyesinde kalmışlardır ve Mısır gibi birçok büyük imparatorluğa da birçok defa taviz vermeye mecbur olmuşlardır. Örneğin Süleyman, Firavun Şoşenk'in herhangi bir kızıyla evlenebilmek için yapmadık şey bırakmamıştır.[608] Zira Mısır'la politik bir ilişki kurmak onun için son derece elzemdi. Ne de olsa Süleyman da tıpkı Davut gibi tahtı gasp etmek zorunda kalmıştı. Hatta tahta çıkar çıkmaz ağabeyini destekleyen saray üyelerini cezalandırmakla ve ardı ardına idam fermanları imzalamakla meşgul olmuştu.[609] Kendi hükümdarlığını kabul ettirebilmek ve meşrulaştırabilmek için de muhtemelen 1. Krallar'ın 3. Bölümünde yer alan hikâyelerin uydurulması gerekmişti.[610] Bu hikâyeyi gerçekten

605 2. Samuel 2;15.

606 2. Samuel, 20.

607 İslami versiyon için bkz: "TDV İslâm Ansiklopedisi", 38. Cilt, 2010, İstanbul, s. 56-60.

608 Bu arada gelecekte yaşanacak olan "İsrail'in Bölünmesi" hususunda gösterilen sebeplerden biri de, Mısır firavunu Şoşenk'in ezici fetihleridir. Bkz: Wise, A.g.e., s. 354.

609 Kuhrt, A.g.e., s. 97.

610 Buna göre Süleyman bir gün Gibyon yakınlarındaki bir sunakta uyuya kalmış ve rüyasında Yehova ile görüşerek ondan bilgelik istemiştir. Kendisine bilgelik verilmesiyle kutsanan Süleyman da bu bilgelik sayesinde kral olmayı en çok hak eden kişi olmuştur.

de Süleyman mı kurgulattı yoksa daha sonra rahipler onun krallığını meşrulaştırmak için mi böyle bir kurguya gittiler bilmiyoruz; fakat hüküm döneminde hem din adamlarının hem de askeriyenin kontrolünü ciddi bir biçimde elinde tuttuğunu görebiliyoruz. Zira çok sayıda köle ele geçirmesi ve meşhur Kudüs Tapınağı'nı inşa ettirmesi bunun bir göstergesidir.

Ayrıca Süleyman'ın 700 kadar karısı ve 300 kadar cariyesi olduğunu söyleyen rivayetler[611] de göz önüne alındığında kendisinin adeta bir Tanrı-Kral gibi karikatürize edildiğini söylememiz hiç de abartı olmayacaktır. Lakin bunlar, söylendiği üzere gerçeği yansıtmamaktadır. Yine, ayetler o dönemde Saba Melikesi'nin Süleyman'ın sarayına ziyarete geldiğini söyler[612] fakat Yemen'deki arkeolojik buluntular, Süleyman döneminde henüz bir Saba Krallığı'nın gelişmediğini, bu sebeple eğer bir melike gelecekse bile bunun Süleyman'dan çok çok sonra yaşanmış olması gerektiğini göstermektedir.[613] Üstelik işin kötü tarafı İsrail bölgesi, dünya üzerinde en çok arkeolojik kazı ve araştırma yapılan bölge olduğu halde Süleyman veya Davut devrinden kalma net bir buluntuya ulaşabilmiş değiliz. Meşhur Kudüs Tapınağı bile birçok defa yıkılıp yeniden yapıldığı için, bugün dahi orijinal ve güvenilir bir tarih yazımına gidemiyoruz. Kısacası, Friedell ve Watson'un da ittifak ettiği üzere:

"Davut ve Süleyman eğer kraldıysalar, önemsiz birer hükümdardılar; bugün İsrail'in bulunduğu ve Kutsal Kitap'ta çokça sözü edilen bölgelere(Hazor, Yizreel, Megiddo vs.)[614] egemen olan sarayların büyük kurucuları falan değildiler."[615] [616]

611 Bauer, A.g.e., s. 351.
612 Arap yarımadasının önderi.
613 Kuhrt, A.g.e., s. 89.
614 2. Tarihler, 12;1-10.
615 Watson, A.g.e., s. 224.
616 Friedell, A.g.e., s. 318.

Toparlarsak, Davut ve Süleyman'ın hüküm dönemleri, her ne kadar gerçeklikleri tartışmalı olsa da Kitab-ı Mukaddes'te 2. Samuel ve 1. Krallar bölümlerinde yer alır ve iki kral için de kurgulanan yaşam hikâyesi aynıdır. Zira hikâyeler, kuvvetle muhtemel bize tarihi öğretmekten ziyade dindarlığımızı korumak amacıyla kaleme alınmışlardır. Bunu görmek için çok basit bir örüntüyü takip etmemiz yeterlidir: Bütün krallar başlangıçta Tanrı'yı onurlandırır, ona lâyık hareketler sergiler ve bu bağlılıkları neticesinde ihtişamlı bir hüküm dönemine kavuşurlar. Fakat hüküm günlerinin sonlarında Tanrı'dan uzaklaşır,[617] gözden düşer, hatalar yapar ve güçlerini kaybederler.[618] Örneğin Musa'nın kavmi onu takip ederken Yehova onları korur ve güçlendirir, fakat bu kavim Yehova'ya tapınmayı bir anlığına bile bıraksa, uzun yıllar sürecek bir göçebelikle lanetlenirler.

Bu kurgular, Rad, Noth ve Paula Fredericksen gibi araştırmacıların da dikkat çektiği üzere halkın ne olursa olsun Yehova'nın yolunda yürümesi gerektiği vurgulamıştır ve böylece, tutucu bir İsrail Ahlâkının da temellerini atmıştır. Yahudiliğin 3000 yıldır korunmuş olmasının yegane sebebi budur ve bu yöntem, aynı zamanda 3000 yıldır doğru düzgün bir krallık kuramamış olmalarını "zayıf veya başarısız" olmalarına değil; yeterince dindar olmayışlarına bağlamalarına[619] olanak

617 Buna dair, Süleyman'ın, Moablıların mekruh saydığı Kemoş'u ve Ammonoğullarının mekruh saydığı Molek'i yüceltmesi ve onlar için tapım yerleri yaptırması örnek gösterilebilir. Kaldı ki, kendisinin Sümer'deki kutsal evlenme törenlerini uyguladığı da geçtiğimiz yüzyılda ortaya çıkarılmıştır. Örneğin, Şarkılar Şarkısı bölümünde, seks içerikli; açık seçik şiirler bulunmaktadır ve bu şiirler -kafa karıştırıcı oldukları için- mecaz verilerek "Tanrı'nın İsrail halkına olan sevgisi" olarak yorumlanmıştır.(Hoşea, 2;16-17) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Sümer edebi metinlerinin yayımlanmasından sonra ise, Kitâb-ı Mukaddes'te yazanların; Sümer bereket kültünü oluşturan evlenme töreni şiirleriyle paralel olduğu anlaşılmıştır. Bkz: Samuel Noah Kramer, "The Sacred Marriage Rites, Aspects of Fatih, Myth and Ritüal in Ancient Sumer", Kanada 1969.

618 Örneğin son yıllarında Süleyman bile tahtı kaybetme korkusu yaşamıştır. Rakip gördüğü Yeraboam'ı öldürmek için bir suikastçi ekibi yollamıştır ve Yeraboam da tıpkı Davut gibi kaçmak zorunda kalmıştır.

619 Örneğin Yeremya kitabında da bunu kanıtlayan bir pasaj vardır; Yahudilere zulmeden Nebukadnezar'ın bu zulmü "Tanrı'nın izniyle işlediği" söylenmektedir: Yeremya, 28;12-17: *"Peygamber Hananya, Peygamber Yeremya'nın boynundaki boyunduruğu kırdıktan sonra*

sağlamıştır. Bu yüzden de her geçen yüzyıl daha katı, daha dindar ve daha tutucu bir kavim hâline gelmişlerdir.

Örneğin Roma döneminde Yahudilerin heykellere, resimlere ve sembollere karşı çok düşmanca bir takır takındıklarını görmekteyiz.[620] Görünen o ki, daha birkaç yüzyıl önce kendileri Aştarte'ye adanmış yüzlerce put ile ibadethanelerini dolduran Yahudiler, Milata yakın dönemlerde bütün heykelleri put saymış ve çizimleri de Tanrı'ya karşı gelmek, ona meydan okumak gibi algılamaya başlamışlardı. Hatta, sırf bu sebeple Roma imparatorluğu devrinde bir grup Yahudi'nin, Herodas'ın sarayına -çeşitli hayvan çizimleriyle donatıldığı için- saldırdığı bile olmuştur. Ve Yahudiler bununla da kalmamış; Roma paralarını sırf üzerine İmparatorun resmi var diye kullanmaktan kaçınmışlardır.[621] Fakat bu kadar katılaşmalarının sebebi elbette yalnızca Davut'un veya Süleyman'ın başına gelenlerle açıklanamaz. Asıl radikalleşme, Süleyman sonrasında krallığın Yehuda ve İsrail olmak üzere ikiye bölünmesiyle başlar. Zira hem bu bölünme -söylediğimiz üzere- dini metinlerin de çeşitlenip birbiriyle çelişmesine sebep olur, hem de gücü azalan İsrailoğulları, fethedilmeye oldukça müsait bir konuma düşerler. Bunun sonucunda da M.Ö. 721'de İsrail Krallığı, Asur kralı 5. Şalmaneser'in kuşatmasında düşer ve tarihe karışır. Yehuda ise her ne kadar bağımsız bir devlet olarak birkaç yıl daha ayakta kalmayı başarsa da Bâbil Kralı 2. Nebukadnezar bu direnişi kırar. Ardından da Asur ve Bâbil esareti altında ezilen İsrailoğullarının günden güne daha da dindarlaştıklarını görürüz.

Fakat M.Ö. 539'da Bâbil'den kurtulan Yahudiler, M.S. 70'e kadarki dönemi ifade eden İkinci Tapınak devrinde kısmen özgür bırakıldı-

---

Rab Yeremya'ya şöyle seslendi: 'Git, Hananya'ya de ki, 'Rab şöyle diyor: Sen tahtadan yapılmış boyunduruğu kırdın, ama yerine demir boyunduruk yapacaksın! Çünkü İsrail'in Tanrısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, Babil Kralı Nebukadnezar'a kulluk etmeleri için bütün ulusların boynuna demir boyunduruk geçirdim, ona kulluk edecekler. Yabanıl hayvanları da onun denetimine vereceğim."

620 Benzer bir tavrı daha sonra İslâm'da da göreceğiz.

621 Friedell, A.g.e., s. 352.

lar.[622] M.Ö. 445'de tapınağı yeniden inşa ettikten sonra, Nehemya'nın önderliğinde birçok cemaat bir araya geldi. M.Ö. 398'de ise, yine bir Yahudi olan Ezra'nın da Pers sarayında önemli konumlara yükselmesi ve Musa'nın Yasaları'nı kopyalattırması sonucu, artık ezberden ayet okuma ya da sözlü gelenekle inancı koruma çabası bir kenara bırakılıp, derli toplu bir metin çıkartma planları yapılmaya başlandı. Nehemya da Ezra da bu çabaları ve Kutsal Metinler'e katkıları sebebiyle, sonraki dönem Yahudileri tarafından Peygamber olarak görüldüler ve kendi metinlerinin de Kitab-ı Mukaddes'e eklenmeleri suretiyle onurlandırıldılar.[623]

Helen kültürüne sahip yeni İmparatorluklar, öncekiler gibi sadece fetih yaparak genişlemiyor; bilakis sanata ve mimariye çok büyük bir önem veriyorlardı. Bu sebeple Yahudiler, bu gittikçe modernleşen ve ihtişamlı hâle gelen Helen şehirlerinde yaşarken, o öve öve bitiremedikleri Kudüs'ün bile ne kadar az gelişmiş olduğunu, kültürel açıdan ne kadar geri kaldıklarını ve kendilerine has özgün ve yüce bir imparatorluğa sahip olamamış olmalarının onları ne kadar geride bıraktığını görerek bir yol ayrımına gittiler: Ya bu saptırıcı ve aşağılayıcı vaziyetten uzaklaşmak için Çöl'e gideceklerdi, ya da Helen yönetimi altında kendilerini güncelleyerek sekülerleşeceklerdi.[624]

Sekülerleşmiş olanları zaten Yahudi Tarihi kitaplarında görmekteyiz, sekülerleşmeyip göç edenlerle ise birkaç yüzyıl sonra İslâm'ın doğduğu Arap topraklarında karşılaşıyoruz. Ne var ki bu gruplar, daha önceden Nabonidus önderliğinde Arabistan'a göç etmiş olan diğer Yahudilerle pek anlaşamayacak ve umdukları gibi yeni ve güçlü bir Yahudi birlikteliği oluşturamayacaklardı. Her bir grup ayrı bir kabile olarak farklı vahalara ve bölgelere yerleşecek; yeni bir Mesih beklemekten başka bir şey yapmayacaklardı. Ve işin komiği, bekledikleri mesih kendi ırklarından değil de Araplardan çıkacak ve yine hayal kırıklıklarıyla, yine sürgünlerle ve katliamlarla uğraşmak zorunda kalacaklardı. Fakat bu, başka bir kitabın konusu.

---

622 Kuhrt, A.g.e., s. 48.

623 Watson, A.g.e., s. 220-221.

624 Watson, A.g.e., s. 234.

Kutsal yazıların ortaya çıkışının Yahudiler üzerinde onları Yunanlılardan veya Romalılardan ayıran önemli bir etkisi olmuştu: M.Ö. 5, 4 ve 3. yüzyıllarda Yunanlar, felsefenin ve eleştirel düşüncenin gelişmesiyle beraber gerek tarih yazıcılığının gerekse tragedya yazarlığının da etkisiyle din fikrinden kopmaya başlamışlardı. Muhafazakâr bir dindarlıktan ziyade felsefi olarak bir yaratıcıya inanıp inanmamak arasında tartışmalar doğmuştu ve Homeros ya da Hesiodos'un metinleri artık o kadar da kutsal karşılanmıyordu. Fakat Yahudiler, okumayı öğrenip de Tevrat ve devamındaki kitapları sindirdikçe, bundan daha da keyif alır hâle geldiler. Ne var ki, kitapların büyük bir bölümü kehanetlerden ve üstü kapalı ifadelerden meydana geldiği için, peygamberlerin ne kastetmiş olabileceklerini yorumlamanın yolu çok açıktı ve Kutsal Kitap üzerine yapılan yorumlar o denli arttı ki, "Kutsal Kitap'ta yazanların gerçek anlamı" üzerine tartışmalar inanılmaz boyutlara ulaştı.

Halbuki Bâbil devrindeyken ellerinde Kutsal Kitap namına bir şeyleri yoktu. Bunun yerine, medeni hukuk üzerine birtakım parşömen belgeleri, On Emir gelenekleri, Musa'nın derlediği söylenen birtakım Tevrat parçaları ve tapınaklarda okunması amacıyla korunmuş olan ufak tefek Zebur parçaları bulunmaktaydı ve bu onlara yetiyordu. Yahudilerin yazılı kültüre çok geç geçiş yapmış olmalarının başlıca sebebi, geçmişte yazmanların pek saygı görmemeleriydi. Lâkin İskenderiye Kütüphanesi ile karşılaştıktan sonra, Yahudiler de yazılı metnin ne kadar önemli olabileceğini kavramışlardı. Bu doğrultuda Yahudi cemaatleri yaklaşık 200 yıl boyunca varlıklı tüccarlardan mali destek aldılar ve yalnızca Yahudi kaynaklarını değil, Mezopotamya'dan kalma Sümer, Asur ve Bâbil kaynaklarını da tercüme ettiler. Böylece kısa süre içerisinde başka kültürlerin, dolayısıyla farklı dini inançların etkisi altına girdiler.[625][626]

Öyle ki, M.Ö. 30 ila M.S. 40 yılları arasında Mısır'da yaşamış olan Yahudi yazar İskenderiyeli Philon, Kitab-ı Mukaddes'i felsefi kategoriler doğrultusunda yorumlarken atıfta bulunduğu başlıca referanslar

625 Tevrat'ı kopyalayan başlıca yazı bilginleri, Masoretlerdi. Bu sebeple Kanonlaşmış kutsal metin Masora Metni diye bilinmektedir. Bkz: P. Watson, A.g.e., s. 229.

626 Watson, A.g.e., s. 219.

Platon'a, Aristoteles'e ve Stoacılara aitti. Kendisi ileri gelen bir Yahudi ailesinde doğduğu için, her ne kadar Yunan'dan etkilense de Yahudi cemaatinde aktif bir rol oynamıştı.[627] Philon'un söyleminin temelinde Kitab-ı Mukaddes'in hakikatten başka bir şeyi barındırmadığı, içerisinde herhangi bir çelişkinin olmadığı ve diğer inançlardaki gibi mitlerle süslenmediği fikri yatmaktaydı. Yazar, bu sebeple kafa karıştırıcı ya da gerçek dışı görünen aktarımların metaforik ya da alegorik olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmişti, ki kendisinden önce de bunu yapanlar olmuştu. Örneğin M.Ö. 2. yüzyılda Aristobulos, çelişik görünen her aktarımı "müteşabih" olarak değerlendirip olabildiğince -tevil yoluyla- geniş bir tefsir yapmaya çalışmıştı ve bu tefsir, sembolik ve mistik yorumları sebebiyle Essenîler gibi kimi tarikatlar tarafından büyük bir hevesle sahiplenilmişti.[628]

M.S. 37 civarında doğan ve sonradan Roma vatandaşı olan Yahudi önder Iosephos ise, Yahudiler hakkında iki ünlü tarih kitabı yazmıştı: *Yahudi Savaşı Tarihi* ve *Yahudilerin Tarihi*. Iosephos, her ne kadar kanonlaşmamış başka birçok kitap bulunsa da Kutsal Kitap'a yaraşan 22 kitap belirlemişti ve bu 22 kitabın Kanon'a eklenmeleri için gereken bütün koşulları sağladığını söylemişti. Bunlardan beşi hukuk kitabı, dördü ilahi ve şiir kitabı (Özdeyişler, Mezmurlar, Ezgiler Ezgisi ve Vaiz), on üç tanesiyse tarih kitabıydı -bunlar bugün Kitab-ı Mukaddes içinde gördüğümüz metinlerdir. Fakat bunların farklı versiyonları da bulunmaktadır. Örneğin o günlerde Hezekiel kitabının hem uzun, hem de kısa versiyonları tespit edilmiştir ve bunların anlamı konusunda da büyük tartışmalar dönmüştür.[629]

Hezekiah'ın Ahdi adıyla bildiğimiz Apokrif metinde ise, İncil'in Vahiy kitabında göreceğimiz türden fantastik kehanetler yer almıştır. Yazmalarda Deccal figürü olarak Belial adında bir varlıktan bahsedilir ve Belial'ın, ahir zamanda fitne ve fesatların çoğaldığı bir dönemde doğacağı, annesini öldüren bir kral olarak ortaya çıkacağı ve kendisini

627 Umberto Eco, "Antik Roma", Alfa Yayınları, 1. Basım 2021, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, s. 397.

628 Eco, A.g.e., s. 398-399.

629 Watson, A.g.e., s. 222.

tanrı olarak sunacağı söylenmektedir. Bu şahsın çeşitli mucizeler gerçekleştireceği, insanları kendinin Mesih olduğuna inandıracağı ve üç buçuk yıl boyunca dünyada hüküm sürdükten sonra, gerçek Mesih'in ortaya çıkışıyla büyük bir savaşın yaşanacağı belirtilmektedir. İnanca göre Mesih, Belial'ı öldürecek ve bütün kötüler cezalandırılacaktır.[630]

Bunun haricinde Menkıbevî yahudi literatüründe Deccâl için Armilus adının kullanıldığı da olmuştur. Kimi araştırmacılar, Armilus adının, Roma'nın kurucusu olarak görülen Romulus'tan geldiğini iddia etmişlerdir, zira Roma İmparatorluğu devrinde Yahudiler birçok defa isyan çıkarttıkları için kıyıma uğramışlardır ve bu çekişmeler, beklendiği üzere dini metinlere de yansımıştır. Midraşim edebiyatına göre Armilus, Roma'da mermerden yapılmış bir kadın heykelinin çocuğu olarak dünyaya gelecektir; dünyanın kötü insanları o heykelle yani putla ilişkiye girecek ve heykel de bu insanların tohumlarını içinde muhafaza edip biriktirerek, insanüstü bir varlığın yaratılmasına ortak olacaktır. Kabul, böyle anlatınca iş çok sapıkça hatta iğrenç bir hâl alıyor, fakat bunları metaforik ifadelermiş gibi değerlendirecek olursak ortaya şöyle bir tablo çıkar: *"Ahir zamanda insanların yanlış tanrılara tapmaları ve kötülüğe bulaşmaları sonucunda sahte bir tanrı meydana gelecek."* Yani heykelle seks yapmak gibi bir durum söz konusu olmayabilir. Zira bu "Yanlışa tapma sonucu cezalandırılma" fikri birçok inançta karşımıza çıkmıştır.[631]

Yazılanlara göre Armilus adı verilen bu varlık, normal bir insanın üç katı büyüklükte bir vücuda sahip olan, sarı saçlı, ayak tabanı yeşil ve iki başlı bir yaratıktır.[632] O da tıpkı Belial gibi kendisinin tanrı olduğunu ileri sürecek, on kralla birlikte olacak ve onları kendine uşak edecek, Kudüs ile Antakya'yı zapt edecek ve Mesih'i öldürüp dürüst

630 Belial ismi cadıların tokmağı anlamına gelen ve karanlık güçleri anlatan *Malleus Maleficarum* kitabında 2 yerde geçmektedir. Ayrıca Babil Talmud'unda da 7 yerde Belial'ın Oğulları veya Karanlıklar Prensi Belial şeklinde göndermeler görürüz. Lâkin Eski Ahit'de Belial ismi genellikle fitne veya "yoldan çıkan kişi" anlamında kullanılmıştır ve Deccâlimsi bir varlığa gönderimde bulunulmamıştır.

631 Türkiye Diyanet Vakfı, "İslam Ansiklopedisi", 9. Cilt, s. 67-69.

632 M. E. Stone, "Antichrist", EJd., III, 60-61 / Klatzkin, "Armilus", A.E., III, 476-477.

insanları yasa boğacaktır. Lâkin bu keder sonsuza kadar sürmeyecek ve Tanrı'nın gazabı yeryüzüne inerek; bütün kötüleri cezalandırıp iyileri ödüllendirecektir.

Yahudilerin Ahiret İnancı

Bunca metnin ve alternatif senaryonun üretildiği Pers ve Helen devirlerinde Kudüs'teki Yahudi cemaatleri arasında en çok dikkati çeken iki grup vardı: Sâdukiler (Saducee) ve Ferisîler (Pharisee). Sâdukiler, devletin en zengin ve en seçkin sınıfını teşkil etmekteydiler ve Musa yasasına kelimesi kelimesine bağlıydılar. Bu sebeple hem kıyameti hem de ruhun ölümsüzlüğü fikrini reddettiler, çünkü Torah'ta ve devamında bu tür bir öğreti yer almamıştı. Hiçbir ayette ruhun ölümsüz olduğu ve ebediyen X bir âlemde yaşayacağı söylenmemişti. Ferisîler ise kutsal kitabın getirdiklerine geleneğin verilerini de ekliyor ve Doğuluların dinlerinden ya da felsefelerinden alınan akla uygun kimi öğretileri kutsal metinlerin yanına katıyorlardı. İnanca katılan yeni figürler, özellikle de ahiretle ilişkiliydi.[633] Öte âlemde verilecek olan cezalar ve ödüller üzerine kafa patlatan Ferisîler, kısa süre içerisinde kalabalıklaşıp en fazla söz hakkına sahip oldular. Bu sayede yeni öğretiler de çoğunluk tarafından kabul görmüş oldu.

Ferisîlerden etkilenmiş olan Hristiyanlığın Vahiy kitabının özellikle de "Son Savaş" üzerinde bu kadar çok durmasının asıl sebebi budur. Çünkü sonsuz mutluluk için, sonsuz ve nihai bir galibiyete ihtiyaç vardır.[634] İnsanlara sonsuz mutluluk vaadi sunulduğu zaman elbette kalabalıklar bunu kolayca kabul ederler. Bu sebeple ölümden sonrası-

633 Bunlar dışında bir de Zelotlar vardı ki, çok uç noktada bir grup olmaları sebebiyle, isimleri sözlüğe "aşırılık simgesi" olarak girmiştir. Zelotların başlıca amaçları, Sâdukilerin tersine İsrail'i yabancı "kirlenme"den "arındırmak" idi ve bu amaçlarına erişmek için gerekirse savaş açmaya hazırdılar hatta bu doğrultuda Roma egemenliği altındayken birçok defa isyanlar çıkardılar. Bkz: Christopher Rowland, "Christian Origins", Londra, SPCK, 1985/1997, s. 72-73.

634 Mesih beklentisi ve onunla gerçekleşecek olan kıyamet fikri, Apokaliptik Eskatoloji olarak adlandırılır.

na dair ilgi çekici eklemelerle vaazlar veren bu grubun bu kadar kolay büyümesinde şaşılacak bir şey yoktur. Üstelik buna bir de bu inanca sahip olmayan herkesin sonsuz bir işkenceye maruz kalacağını eklediğiniz zaman, korkunun imanı güçlendirmedeki o büyük faktörü de işleri kolaylaştıracaktır.

Yahudilerde Yeniden Diriliş düşüncesinin ilk defa M.Ö. 160 dolaylarında dini şehitlik döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kavramdan ilk defa Daniel kitabında bahsedilmiştir:

"*Yeryüzü toprağında uyuyanların birçoğu uyanacak: Kimisi sonsuz yaşama, kimisi utanca ve sonsuz iğrençliğe gönderilecek. Bilgeler gök kubbe gibi, birçoklarını doğruluğa gönderenler yıldızlar gibi sonsuza dek parlayacaklar.*"[635]

Bununla beraber Yahudiler için mekân ve bölge isimleri son derece önemli olduğundan, İsrailoğulları ahiretin de bu dünya üzerinde kurulacağına inanmışlardır. Bu bağlamda Kudüs yakınlarındaki Josaphat Vadisi'nin çok geniş ve çorak bir arazi olması sebebiyle, Kıyamet'de herkesin toplanacağı Mahşer yeri olarak görüldüğü bilinmektedir.[636] Ayrıca İsrailoğulları, ölülerin ve hayvanların leşlerini yaktıkları Ge-Hinnom (Ateşli Vadi) bölgesini de öldükten sonra kötülerin yakılacağı Cehennem'e çevirmişlerdir.[637] Bütün dağların eriyip de yeryüzünün dümdüz edileceği kıyametten sonra iyilerin yaşayacağı bölge ise, basitçe Aden'in çevresine kurulacak olan Cennet Şehri'dir, tıpkı Zerdüştîlerin de umduğu gibi.[638] Yine de Eski Ahit son derece sıkıcı bir Ahiret betimlemesi sunmuştur; hatta sunduğu şeyin Ahiret olup olmadığı bile belli değildir. Örneğin Çölde Sayım kitabında şöyle bir pasaj bulunmaktadır:

635 Daniel, 12;2-3.

636 Friedell, A.g.e., s. 316.

637 Cohn-Sherbok, "Death and immortality in the Jewish Tradition," 24–5.

638 Colleen McDannell ve Barnhard Lang, "Heaven: A History", New Haven ve Londra: Yale University Press, 1998, s. 12-13.

"Bütün bunları yapmam için Rab'bin beni gönderdiğini, kendiliğimden bir şey yapmadığımı şuradan anlayacaksınız: Eğer bu adamlar herkes gibi doğal bir ölümle ölür, herkesin başına gelen bir olayla karşılaşırlarsa, bilin ki beni Rab göndermemiştir. Ama Rab, yepyeni bir olay yaratırsa, yer yarılıp onları ve onlara ait olan her şeyi yutarsa, ölüler diyarına diri diri inerlerse, bu adamların Rab'be saygısızlık ettiğini anlayacaksınız."[639]

"Yer yarılıp yerin dibine girecekler" ifadesi, sizce bir mecaz mıydı, yoksa "ölecekler ve ruhları başka bir âleme gidecek" anlamında mı kullanılmıştı? Cevabı açık: Cehennem'in dünyanın içinde yeraltında bulunduğuna inanılmıştır ve açıkçası cehennemin ne olduğuna dair en ufak bir fikirleri bile yoktur. Yeraltından veya cehennemden bahseden ayetlerin en önemlileri, kısaca sıralamak gerekirse şunlardır:

"Musa konuşmasını bitirir bitirmez Korah, Datan ve Aviram'ın altındaki yer yarıldı. Yer yarıldı, onları, ailelerini, Korah'ın adamlarıyla mallarını yuttu. Sahip oldukları her şeyle birlikte diri diri ölüler diyarına indiler. Yer onların üzerine kapandı."[640]

"Rab öldürür de diriltir de ölüler diyarına indirir ve çıkarır. O kimini yoksul, kimini varsıl kılar; kimini alçaltır, kimini yükseltir."[641]

"Kuraklık ve sıcağın eriyen karı alıp götürdüğü gibi ölüler diyarı da günahları alıp götürür. Rahim onları unutacak, kurtlara yem olacak, bir daha anılmayacaklar."[642]

"Kötüler ölüler diyarına gidecek, Tanrı'yı unutan bütün uluslar... Ama yoksul büsbütün unutulmayacak, mazlumun umudu sonsuza dek kırılmayacak."[643]

"Budalaların yolu, onların sözünü onaylayanların sonu budur. Sürü gibi ölüler diyarına sürülecekler, ölüm güdecek onları. Tan ağarınca

639 Çölde Sayım, 16, 28-38.

640 Çölde Sayım, 16, 28-38.

641 Birinci Samuel, 2;6-7.

642 Eyüp, 24; 19-24.

643 Mezmurlar, 9;17-18.

doğrular onlara egemen olacak, cesetleri çürüyecek, ölüler diyarı onlara konut olacak. Ama Tanrı beni ölüler diyarının pençesinden kurtaracak ve yanına alacak."[644]

"İnsanlara gelince, 'Tanrı hayvan olduklarını görsünler diye insanları sınıyor' diye düşündüm. Çünkü insanların başına gelen hayvanların da başına geliyor. Aynı sonu paylaşıyorlar. Biri nasıl ölüyorsa, öbürü de öyle ölüyor. Hepsi aynı soluğu taşıyor. İnsanın hayvandan üstünlüğü yoktur. Çünkü her şey boş. İkisi de aynı yere gidiyor; topraktan gelmiş, toprağa dönüyor. Kim biliyor insan ruhunun yukarıya çıktığını, hayvan ruhunun aşağıya, yeraltına indiğini?"[645]

Bu pasajlar, açık bir şekilde ölümden sonraki hayata dair herhangi bir ümidin olmadığını gözler önüne sermektedir. Lakin milada yaklaşıldıkça, eskiden yalnızca ölülerin bulunduğu varsayılan Şeol (Yeraltı), iyice "ölümden sonra gidilecek olan ve cennet ve cehennem" tasvirine kavuşmuştur ve yine de bunca güncellemeye rağmen Yahudi Ahireti, Zerdüştlüğün Ahiret tasavvuruyla kıyaslanınca epey sönük kalmaktadır. Muhtemelen bu sebeple, ana akım Yahudi cemaatlerinden uzaklaşıp da iyice mistikleşen ve dolu bir mitoloji ortaya koymaya çalışan çeşitli gruplar, Hristiyanlık adı altında yeni bir dini oluşuma imza atmışlardır. Aslında dürüstçe söylemek gerekirse; Yunanların Mısır bilgeliğiyle tanışması Hermetizm'i, Yahudilerin İran ve Helen bilgeliğiyle tanışması ise Hristiyanlığı doğurmuştur.

644 Mezmurlar, 49; 6-15.

645 Vaiz, 3; 18-21.

YENİ TİP BİR YAHUDİLİK: HRİSTİYANLIK

"İşte, Tanrı'nın konutu insanların arasındadır.
Tanrı onların arasında yaşayacak. Onlar O'nun halkı olacaklar,
Tanrı'nın kendisi de onların arasında bulunacak.
Onların gözlerinden bütün yaşları silecek.
Artık ölüm olmayacak. Artık ne yas ne ağlayış, ne de ıstırap olacak.
Çünkü önceki düzen ortadan kalktı."[646]

646 İncil, Vahiy kitabı, 21;1-5.

ROMA ÜZERİNE

"Asurluların ve Perslerin egemenliği altında Yahudiler, yüzlerce yıl en aşağılık köleler durumunda kalarak ezildikten sonra İskender'in ardıllarının buyruğuna girince, karanlık yaşamdan çıkmış oldular. Sayıları doğuda sonra da batıda şaşılası bir hızla artarak öbür ulusların dikkatini ve merakını çektiler. Kendilerine özgü törenlerini, üzerinde tartışılması olanaksız törelerini koruma konusunda yenilmez dik kafalılıklarıyla, kendilerinden başka halkların tümüne karşı dinmek bilmeyen bir kin beslediklerini çekinmeden ya da pek az gizleyerek belli ediyorlardı... Evrensel bir hoşgörünün kurallarına bağlı olan Romalılar tiksindikleri bir boş inancı korudular. İmparatorluğun bütün uyrukları için büyük bir alçak gönüllülük gösteren Augustus, saltanatının yücelmesi için Kudüs Tapınağı'nda dualar edilmesini buyurmak lütfunda bulundu. Halbuki İbrahim'in evlatlarından en basit birisi Jüpiter Capitolium'una karşı aynı saygıyı gösterseydi, önce kendi gözünde bile iğrenç ve ayıplı bir duruma düşecek ve din kardeşlerinin lanetine uğrayacaktı."[647]

Hristiyanlığın doğduğu ve geliştiği topraklar, Roma topraklarıdır. Fakat Hristiyanlık, esas itibarıyla İbranîler arasından yükselmiştir, bu sebeple eğer bir Hristiyanlık Tarihi yazmamız gerekirse; buna İsrailoğullarından başlamamız gerekir zira Hristiyanlar, Eski Ahit'i ve diğer peygamberlik kitaplarını da kabul ettikleri için, temel tarih algıları ve Yaratılış mitolojileri ortaktır. Ne var ki, bir önceki bölümde zaten Eski Ahit'in ve Yahudilerin tarih algısını aktarmıştık, bu sebeple burada tekrara düşmeye gerek görmüyoruz. Roma'nın tarihinden bahsetmek gerekirse de çok kısa bir genel tanıtım yapmak dışında Hristiyanlık öncesi Roma tarihine -sözü uzatacağı için- fazla değinmeyi doğru bulmuyorum.[648]

---

647 Edward Gibbon, "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, 1. Cilt", İndie Yayınları, 2. Baskı, Çev. Asım Baltacıgil, s. 575-576.

648 Ayrıca kitabın bu bölümünde Protestanlığa ya da Yehova Şahitleri gibi Hristiyanlık tarihi açısından yeni sayılabilecek akımlara da değinmeyeceğiz, çünkü Ortaçağ'da yaşananlar

Efsaneye göre Roma, M.Ö. 27 Nisan 753 tarihinde Truva prensi Aeneas'ın[649] torunları olan Remus ve Romulus adlı ikiz kardeşler tarafından kurulmuştur. Bir Vesta bâkiresi olan anneleri Rhea Silvia'nın, Tanrı Mars'ın tecavüzüne uğraması sonucu bu çocukları doğurduğu söylenmektedir.[650] Dönemin kralı onların öldürülmesini emrettiği zaman ise, çocuklar Tiber Nehri'ne atılırlar fakat ölmektense, uzun süre sürüklendikten sonra bir dişi kurt tarafından bulunup büyütülürler.[651] Remus ve Romulus destanı, bize Romulus'un Remus'u öldürerek, beraber kurmuş oldukları şehrin tahtını gasp ettiğini ve Roma adının da Romulus'tan geldiği söyler.[652] [653] Ama bizler elbette bunun sadece bir "mitoloji" olduğunun farkındayız. Bu sebeple destanlardan ziyade tarihsel belgelere odaklanacağız.

Kabaca Roma, M.Ö. 2. Milenyumun sonlarında başlayan Deniz Halkı istilası esnasında İtalya bölgesinde toplanan Latinlerin, M.Ö. 9. yüzyıl civarında örgütlü bir şekilde Latium bölgesine yerleşmeleriyle zemini atılmış bir imparatorluktur. Romalı tarihçi Varro, Roma halkının başlarda üç kabile benzeri gruba ayrıldığından söz eder, bu üç ulusal grup Galyalılar, Latinler ve Etrüsklerdir.[654]

Bugün Lombardiya olarak adlandırdığımız Alpler ve Apenin Dağları arasındaki dev ova Galyalılara aitti ve Galya olarak adlandırılıyordu. Apenin Dağları ve Tiber Nehri arkasındaki batı kıyısına da Etrüsk-

---

ve sonrasında gelişenler, dini metinlerin özü ve tarihçesi açısından pek bir öneme sahip değildir. Dolayısıyla, sonraki sayfalarda anlatılacakları daha iyi kavramanız için kısa bir girizgâh yapmak dışında bu bölümün tamamen İsa ve yandaşları üzerinde duracağını söyleyebiliriz.

649 Amulius diye de bilinir.

650 Roberto C. Canova, "Roma Mitolojisi", Mitoloji Tarihi Yayınları, 1. Baskı, Çev. Ayşe Bilgehan, s. 15-16.

651 Benzer bir hikâye, Türklerin Bozkurt Destanı'nda da görülebilir.

652 Canova, A.g.e.,, s. 16-17.

653 Romulus, kardeşini yenip de Roma'yı kurduktan sonra, bir Tanrı olarak göğe yükseltilir ve onun ardından önce Numa Pompilius, ardından da Alba'yı fetheden Tullus Hostillius tahta geçer. Bkz: Rev. M. Creighton, "Roma Tarihi", Dorlion Yayınları, 1. Baskı, 2021, Çev. C. Güneş İspir, s. 13.

654 Diğer yandan Livius, Sevius Tullius'un Roma halkını soylarına değil servetlerine göre altı sınıfa ayırdığını söyler.

ler yerleşmişti. Yaşadıkları bölgeye bugün -Etrüsklerden türetilmiş bir isim olan- Toskana demekteyiz.[655] Latinler ise, Tiber'in güney düzlüğünde yaşıyorlardı ve her köyün kendi yönetimi vardı. Latinler, M.Ö. 750'lerde Etrüsklerden korunmak için nehrin kıyısına bir yığınak kurdular ve buna Roma adını verdiler. Zamanla bölge ticaret açısından da önemli bir hâle gelince, nüfus da buna mukabil artınca; bölgeyi daha çok surla ve sütunla doldurarak iyice güvenli bir hâle getirdiler ve köylerin de birleşmesiyle birlikte Roma Şehri kurulmuş oldu.[656]

Başlangıç döneminde savaşlar, genelde çeteler arasında yani ilkel devleti ve ordusunu oluşturan *gens*ler arasında gerçekleşmişti. Bunun bir örneği, Cremera'da Veii'nin güçleriyle kahramanca çarpışan ama yenilgiye uğrayan *Fabius*'ların destanında görülebilir. Şehirler ortaya çıktıkça ordu da yeniden düzenlenmiş ve şehrin başlıca meclisi olan *Comitia Curiata* doğrultusunda yapılandırılmıştı. Comitia Curiata'nın temelinde yer alan ve Curia adı verilen gens grupları askere alma bölgesi işlevi de görmüşlerdi ve bir dönem, paralı asker hizmeti bile vermişlerdi.[657]

Kuruluş yıllarında Roma'nın yönetimi gayet basitti: Devlet üç aileden oluşuyordu ve her aile bir başkan tarafından yönetiliyordu. Devlet meseleleri için *Pater* (Baba) olarak adlandırılan aile başkanları, *Senato* ya da Yaşlılar Toplantısı'nda buluşuyor, kararlar alıyorlardı. Kral, senatonun başkanıydı ve geniş bir aileye benzeyen devletin de babasıydı. Fakat nüfus arttıkça ve bölgeye göçmenler yığılınca, bu gruplar kendilerine yönetim mekanizmasında yer bulamadıkları için *Plebler* ya da Ayak Takımı olarak adlandırıldılar. Yenilerin artması, eskileri daha kıymetli kıldı ve "bölgenin sahibi" konumuna yükseltti. Böylece kısa süre içerisinde Roma, "Asilzâdeler Heyeti" tarafından yönetilen bir krallığa dönüştü. Creighton süreci şöyle anlatır:

"Ancus Martius'tan sonraki üç kral, anayurtta sorunlar yaşıyorlardı. Öncelikle, Latinlere karşı da savaşan Tarquinius Priscus devlette birta-

655 Creighton, A.g.e., s. 11.

656 Böyle bir kuruluşun elbette mitolojik bir kökene dayandırılması gerektiği için de, bir önceki sayfada bahsedilen Romulus efsanesi türetildi.

657 Eco, "Antik Roma", A.g.e., s. 236.

kım değişiklikler yapmak istedi fakat asiller tarafından engellendi. Ondan sonra pleblere toplumdaki insanları zenginliklerine göre sınıflandırarak yardım eden Servius Tullius geldi. Herkesin kendi mülkiyetine göre silahlanması ve aynı silahları taşıyan insanların yüz kişilik bölüklerde talim yaparak hizmet vermelerini emretti. Ordu elbette devlet için çok önemliydi, bu yüzden hükumet hakkındaki pek çok konuya bölük toplantılarında çözüm bulunuyordu. Böylece plebler arasındaki zenginler daha iyi konuma geçmiş oldular. Fakat bu durum asiller tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı ve iyi niyetli kral Servius, kendisinden sonra tahta oturacak üvey oğlu Lucius Tarquinus tarafından katledildi. Romalılar kendisini Superbus, yani kibirli olarak adlandırdılar çünkü halkı kendi iradesine göre ve haşin bir tarzda yönetti... Muhteşem bir savaşçıydı ve Roma'yı Latin ülkesinde çok daha güçlü hâle getirdi."[658]

Fakat sonunda Romalılar ayaklanma çıkarıp Superbus'u ve bütün kraliyet ailesini sürdüler. (M.Ö. 509) Ayrıca krallarla yönetilmek istemediklerine karar verdiler.[659] Yine de bir süreliğine, bütün bölge krallarının yetkilerini elinde bulunduracak bir Tek Adam makamına ihtiyaç duydular ve buna *Diktatör* dediler. Kısa süre sonraysa bu gücün tek bir adam için çok fazla olduğuna kanaat getirmiş olacaklar ki, *Praetorlar*, yani Liderler ve daha sonra da *Konsüller* olarak adlandırdıkları bir devlet makamı oluşturdular. Praetorlar 2 yılda bir değişiyordu ve devlet adına önemli kararları oy birliğiyle alıyorlardı. Lakin Diktatör makamı hâlen daha tamamen kaldırılmış değildi, olağanüstü durumlar için, 6 aylığına da olsa geçici bir Diktatörlük makamı sistemin içinde yer alıyordu. Kısacası özgün bir Cumhuriyet sistemi oluşturmuşlardı. Elbette M.Ö. 480'lerde ve daha sonrasında da yönetim sisteminde çeşitli güncellemeler yapıldı[660] ve pleblerin konumu da bundan

658 Creighton, A.g.e., s. 15.

659 Fakat bütün bu olaylar, bahsi geçen dönemden 300-400 yıl sonra kaleme alındılar ve bahsi geçen M.Ö. 700-300 yılları arasında da Roma'nın herhangi bir tarihçilik geleneği yoktu. Bu sebeple verilen bilgilere tamamen güvenmek acemilik olur.

660 Bu uğurda Romulus Augustulus, M.Ö. 476'da tahttan indirildi. Bkz: Umberto Eco, "Ortaçağ, 1. Cilt", Alfa Yayınları, 6. Baskı, 2019, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, s. 50.

nasibini aldı. Fakat, gereğinden fazla ayrıntı vermek yorucu olacağı için, biz aradaki yüzyılları hızlıca atlayarak en radikal ve önemli değişikliklerden birisi olan İmparatorluk makamının nasıl tesis edildiğine bakmakla yetineceğiz.

Tiber nehri kıyılarında ticaret ağlarını kontrol altına almaya başlayan Romalılar, Büyük İskender'in ölümüyle beraber boşalan savaş sahasında oluşan çeşitli fırsatları iyi değerlendirerek ilk iş Trakyalıları ve İliryalıları bünyelerine kattılar ve bu sayede Adriyatik Denizi'ne hükmeder hale geldiler. Böylece M.Ö. 200'lerde Antikçağ'a damga vuracak bir seviyeye çıkmayı başardılar. Öyle ki, Makedon imparatorluğuna da diz çöktürmeye başladılar ve Ptolemaios hanedanıyla bile çeşitli antlaşmalar imzalayarak yetkilerini Akdeniz bölgesine kadar genişlettiler. Mısır İmparatorluğu'nun güçten iyice düştüğü 13. Ptolemaios ve 7. Kleopatra'nın devrinde (M.Ö. 50-30 Arası) ise Roma İmparatorluğu, artık dönemin hâkim gücü olma mertebesine ulaşmış ve tabir-i caizse, rakip tanımaz hâle gelmiştir.[661]

Bu esnada "Üçlü Yönetim" diye de bilinen geçici bir *Triumvirlik* kurulmuş ve yönetim, Pompeius, Crassus ve Caesar arasında paylaşılmıştır.[662] Fakat bu yönetim sistemi pek de başarılı olamamış, en sonunda egemenler kendi aralarında savaşmış ve zaferle ayrılan Caesar bile, M.Ö. 44'de bir suikaste kurban gitmiştir. Caesar'ın öldürülmesinden sonraki 13 yıllık karışıklık süreci bitince de Octavianus, parçalanmış hâlde bulunan bütün yetkileri yavaş yavaş Tek Adam rejiminde birleştirmeye başlamıştır. Marcus ve Sulla devirlerinden beri birçok

---

661 M.Ö. 65'de, Roma'nın Yöneticilerinden biri olan Marcus Crassus, gücüne güç katmak için Mısır'ı ilhak etmeyi teklif etti, fakat çok önemli bir hukukçu olan Cicero, bir şekilde onu engellemeyi başardı. Marcus Crassus durduruldu belki ama; Roma'nın diğer iki yöneticisi olan Gnaeus Publius Pompeius ve Galius Julius Sezar, kendi çıkarları için farklı politikalar gütme peşindelerdi. Mısır ise bu esnada bir ona destek veren, bir buna yardım eden, yani işgale uğramamak için yüz küsür yıldır ödemek zorunda kaldığı borçlarla Roma'nın suyuna giden bir konuma düştü. Öyle ki M.Ö. 59 yılında Sezar, Mısır'ı fethetme fikrini yeniden gündeme getirdiğinde, Firavun Ptolemaios korkusundan Mısır'ın yıllık gelirinin %50'sini haraç olarak vermeyi bile teklif edecek kadar alçaldı. Bkz: Wilkinson, A.g.e., s. 596 vd.

662 Ayrıntılı okuma için bkz: Neil Falkner, "Roma: Kartalların İmparatorluğu", Yordam Kitap, 3. Baskı, 2020, Çev. Çağdaş Sümer, s. 185-196.

karışıklık yaşandığı ve girişilen hem iç hem de dış savaşlarda Asilzâdelerin neredeyse hepsi öldürüldüğü için, Octavianus çok zorlanmadan devrin en güçlü adamı konumuna gelmiştir. Kendisi, konsüllük unvanıyla Senato görüşmelerini kontrol edebilmeye başlamış, bu da yetmemiş *Princeps*, yani her sorun hakkında konuşma önceliği denilen bir nevi Prenslik makâmını da elde etmiştir. Caesar'ın yeğeni olması sebebiyle zaten eli kuvvetli olan Octavianus, güç merdivenlerini hızlıca tırmanırken, Ömür Boyu Konsüllük gibi bir yetkiyi de ele geçirmiş ve Roma'nın Baş Yargıcı olarak, kısa süre içerisinde *Pontifex*, yani Baş Rahip mertebesine ulaşmayı başarmıştır. Bu sebeple kendisine *İmparator*, yani Askerî Kumanda Sahibi denilmiştir ve Krallık makamı bir üst mertebeye taşınmıştır.[663] İmparator, *Augustus*, yani Yüce mahlâsını da almakla beraber kendisine *Majestic*, yani "majesteleri" unvanını da eklemiştir.

Octavianus Augustus, M.Ö. 30 ila M.S. 14 arasında hüküm sürdükten sonra taht ardıllarına geçmiş ve bütün ardıllar, İmparatorluk yıkılıncaya dek aynı yetkilerle yönetmeye devam etmişlerdir.[664] İmparatorluk mertebesine ulaştıktan sonra, Roma'nın en büyük problemi, yayıldığı geniş coğrafya sebebiyle kalıcı bir kültür oluşturabilmek ve inanç farklılıklarından doğan sıkıntıları en aza indirmek olmuştur. Milat dönemlerinde Roma için âdeta "darbe teşebbüsü" sayılabilecek olan Hristiyanlık inancının, birkaç yüzyıl sonra Roma'nın resmi inancına dönüşecek olması da olsa olsa kaderin bir cilvesi olabilir. Lâkin Hristiyanlığa girmeden evvel, kısaca Roma'nın o devirde etkilenmiş olduğu kimi inançlardan ve özellikle de Yahudi inancında baş gösteren fikir ayrılıklarından bahsetmek gerekir.

Öncelikle Romalılar, herkesin bildiği üzere kültürel miraslarını Yunanlardan almıştır. Yunanların heykeltıraşlık mesleğini geliştirmiş, kap-kacak yapımındaki tarzlarını net bir şekilde Yunanlardan devşirmiş ve hatta Yunan pantheonundaki tanrıların çoğunu, Roma isimleri vererek kendi mitolojilerine katmışlardır. Bu sebeple bugün Yu-

663 Creighton, A.g.e., s. 102.

664 Kimi dönemlerde bu yetkilerin azaltıldığı veya ikiye-dörde bölündüğü de olmuştur, fakat İmparator makamı bâkî kalmıştır.

nan veya Roma mitolojisi söz konusu olduğunda isimlerin değişmesi dışında pek bir farkla karşılaşmayız. Edebî metinler hususunda ise, M.Ö. 200-250 yılları arasında Romalılar, Yunan kölelere Homeros'un eserlerini tercüme ettirmiş, ayrıca Ovidius'un tercümeleriyle Yunan edebiyatını yakından tanımış olan Cicero sayesinde de M.Ö. 1. yüzyılda Yunan felsefe metinlerini Latince'ye çevirerek kendilerine has bir felsefe üretmeye çabalamışlardır.[665]

Kültür, inanç ve felsefe tarzlarındaki benzerlikler sebebiyle, bu bölümde size Roma ve Yunan mitolojilerindeki Yeraltı'ndan, hatta Yeraltı'na gidip dönen kahramanlardan yahut yılın belli bir döneminde Yeraltı'nda kalması kararlaştırılan Doğa Tanrıçaları'ndan uzun uzadıya bahsedilebilir. Fakat bu, İnanna'nın ya da Osiris'in mitini farklı farklı versiyonlarıyla yeniden önünüze koymakla aynı şey olacaktır. Bu sebeple buna gerek görmüyorum. Esasen, Roma Mitolojisi dendiği zaman, Mithraizm dışında herhangi bir mitolojiden bahsetmeyi şuan için tamamen zaman kaybı olarak görüyorum. Çünkü Hristiyanlığa sirayet etmiş olan pagan öğeler Ares-Mars'tan ya da Diana gibi tanrıçalardan değil, bizzat Mithra'dan alınmışlardır.

Mithraizm'de Güneş Tanrısı'nın arkadaşı olan Mithra, Kutsal Boğa'yı istemeye istemeye kurban eder ve Boğa'nın gövdesinden otlar, bitkiler ve niceleri fışkırırken, tohumundan hayvanlar, iliğinden ekmek veren buğday, kanından ise şarap veren bağlar yeşerir.[666] Temelde Mithracılıktaki Yaratılış hikâyesi budur, fakat zamanla Mithraizm'in adeta bir asker dini hâline gelmesi ve savaşa gidecek olan askerlerin Mithra sembollü kalkanlar ve kasklar takarak, Mithra'nın kutsamasına güvenmeleri; Mithra'yı Güneş'e, yani Sol Invictus dediğimiz Baş Tanrı mertebesine yükseltmiştir. Mithra bu kadar kıymet kazanınca, elbette kralın da "Bedenlenen Mithra" olduğuna dair bir inanç geliştirilmiştir ve Mısır'a benzer bir Teokratik yönetim söz konusu olmuştur. Hatta buna dair, 1. Antiokhos Kommagenes'in (M.Ö. 69-34) anıt mezarındaki "Kralın Mithra ile el sıkıştığı" kabartma örnek gösterilebilir.

---

665 Canova, A.g.e., s. 40-41.

666 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 417.

Dünya krallığı, kral ve Mithra'nın ortak egemenliği altındadır. Ahiret ise, kralın bedenden soyutlanması sonucu sadece Mithra'nın hükmündedir, zira kral da öteki tarafa geçince dünya üzerindeki kral olmaktan öteye geçecek, adını ve yaşantısını bırakıp bizzat Tanrılığı ile ön plana çıkacaktır.[667] Kral, bunu hatırlamak için her yıl bir süreliğine bir mağaraya kapanır ve başka bir ritüel gerçekleştirmesine de gerek kalmaz.[668]

Mithra kültünde ayrıca inisiye olmak isteyen katılımcıların vaftiz edildiği, yahut alınlarının kızgın bir demirle dağlandığı da söylenmektedir. Bilindiğine göre erginlenmenin 7 seviyesi vardır ve 7. Seviyeye ulaşan kişi Baba ünvanını alır. Bu 7 derece, 7 gezegenin koruması altındadır: Birinci derece *Corax/Merkür*, ikinci derece *Npmphus/Venüs*, üçüncü derece *Miles/Mars*, dördüncü derece *Leo/Jüpiter*, beşinci derece, *Perses/Ay*, altıncı derece *Heliodromos/Güneş*, yedinci derece ise *Pater/Satürn* tarafından korunmaktadır.[669] Fakat sanırım bu kadar girizgâh yeterlidir, artık İsa'nın kim olduğuna, hayat hikâyesine ve önemine değinmek daha doğru olacaktır.

İsa'nın Hayat Hikâyesi

Eski Ahit'de Mesih'e denk düşebilecek bir kişiye veya kavrama 39 defa gönderme yapılmıştı, fakat Mesih fikri Eski Ahit'de Kral anlamında kullanıldığı için bu 39 göndermenin de bizim bildiğimiz anlamıyla "beklenen kurtarıcı"ya yönelik kullanılmadığı bellidir. Zira Mesih, başlangıçta sadece Davut'un soyundan gelecek olan yeni bir önder olarak karikatürize edilmişti, kendisinde özel bir mucize veya doğaüstü bir güç bulunmamaktaydı ama zamanla Yahudilerin siyasal durumlarında bir bozulma meydana gelince; tarikatlar, mezhepler, gnostikler ve yeni kaynak türleri meydana çıktıkça Mesih de doğaüstü bir varlığa dönüştürülmüştü.[670]

667 Eliade, A.g.e., s. 416.

668 İsa'nın Beytüllahim Mağarası'nda doğması bu açıdan ayrı bir öneme sahiptir.

669 Eliade, A.g.e., s. 420.

670 Watson, A.g.e., s. 237.

Milat'a yakın yıllarda Yahudiler, Roma İmparatorluğu topraklarında -yine herhangi bir lidere veya özerk bölgeye sahip olmadan- tıpkı önceki İmparatorluklarda olduğu gibi vasat bir yaşam sürmekteydiler. Bu da doğal olarak, kendi düşünce ve inançlarını başka bir İmparatorluğa göre şekillendirmeleri, çoğu konuda taviz vermeleri ve "uslu durmak" zorunda oldukları anlamına geliyordu. Pers döneminde Zerdüştlükten, Helen döneminde Yunanlardan, Roma dönemindeyse Latinlerden ve Mithraizmden öğreti devşirmek zorunda kalmışlardı. Bilinen bütün büyük güçler Roma ile iyi geçinmeye çalışırken, ellerinden hiçbir şey gelmeyen ve birçok ülkede mülteci statüsünde yaşamakta olan Yahudi cemaatleri, işte bu noktada Doğaüstü bir Mesih'e ihtiyaç duymuşlardı; çünkü görünen o ki onları basit bir İnsan Kral değil, olsa olsa Süper Kahraman gibi bir şey, bir "Mesih" kurtarabilirdi.

Mesih kelimesi, Yunanca'ya Khristos olarak çevrilmiştir ve Hristiyan adı da "Khristos'un peşinden gidenler," anlamında kullanılmaktadır. Fakat asıl çıkmaz da burada baş gösterir; zira Mesihlik iddiasında bulunan İsa'yı bütün cemaatler kabullenmiş değildir; hatta bırakın İsa'ya inanmayı, bizzat onun idam edilmesini sağlayanlar bile Yahudilerdir; çünkü gelen Mesih beklendiği gibi arkasında Melek tümenleriyle gökten inmemiştir, bilakis kendisi son derece fukara ve güçsüz bir görünüme sahiptir. Ayrıca, vaat edilen bütün alametlere de sahip değildir. Örneğin Yeşaya 5;7-14'de şöyle yazar:

"Bundan ötürü Rab'bin kendisi size bir belirti verecek: İşte, kız gebe kalıp bir oğul doğuracak; adını İmmanuel (Tanrı bizimledir.) koyacak..."

Fakat İsa hiçbir zaman kendisine İmmanuel dememiştir, ve en eski İncil nüshalarında bile bu tip bir adlandırma görmemekteyiz. Bununla beraber bahsi geçen ayette herhangi bir "Doğaüstü Doğum"a göndermim yapılmamaktadır, lakin Hristiyan kayıtlarına bakıldığında İsa'nın doğumunun müjdelendiği ve Doğulu üç yıldız bilimcinin yahut kralın onu görmeye geldiği söylenmektedir. İnanca göre, İsa daha bebekken

bile onun "Mesih" olduğu anlaşılmıştır ve kendisi, Kutsal Ruh aracılığıyla babasız doğmuştur.[671]

Babasız doğum fikri, daha önceki bölümlerde de anlattığımız üzere birçok mitolojide karşımıza çıkar. Örneğin Zerdüştlüğün Saoşyant'ı, yani Mesih'i de benzer bir şekilde doğacaktır veya Mithra da babasız doğmuştur. Dolayısıyla o dönemlerde Yahudiler zaten "Babasız Doğum" fikrine yabancı değildirler, bu sebeple de İsa hakkında aktarılan mucizeleri dinlediklerinde; muhtemelen gülüp geçmişlerdir. Gerçi bu mucizelerin bizzat İsa hayattayken mi üretildiği yoksa o öldükten çok sonra mı uydurulduğu bilinmemektedir. Yine de İsa devrindeki Yahudi cemaatlerinin ona hiç mi hiç inanmadığı bellidir. Bunun birinci sebebi -belirttiğimiz üzere- Mesih'in beklendiği kadar haşmetli görünmemesi, ikinci ve en önemli sebebiyse, o dönemde Mesihlik iddiasında bulunabilecek birçok cemaat ve tarikat liderinin Kenan topraklarında volta atıyor olmasıdır -buraya biraz sonra döneceğiz.

İsa'nın mücadelesini özetleyecek olursak; M.S. 20'lerin sonuna doğru, bazılarına göre basit bir marangoz, bazılarına göreyse bir çiftçi olan İsa, doğduğu bölge olan Celile'den başlayarak[672] Kudüs'e varıncaya kadar birçok köyde çeşitli tebliğ faaliyetleri yürütmüştür. Vaazları esnasında birçok defa Kudüs Tapınağı'nın yıkılacağını söylemiştir ve bu söylemler, önde gelen kimi Yahudi babalarının dikkatini çekmiştir.[673] İsa, beklenen Mesih'in kendisi olduğunu bazen açıkça, bazen de üstü kapalı bir şekilde ilan etmiştir ve onun hakkında "Yahudilerin Kralı" gibi söylemler çıkmaya başlayınca, dönemin Yahudi babaları -kimi sözleri Roma yönetimine de aykırı göründüğü için- İsa'yı Roma askerlerine şikâyet ederek gözaltına aldırmışlardır. Nitekim inceleme sonucunda onun bir isyankâr olduğuna karar verilmiş ve 30 yılının Nisan ayında İsa, kuvvetle muhtemel Paskalya civarında çarmıha gerilerek

---

671 Ârâmîce konuşan Mecîler, dönemin en meşhur astrologlarıdır. Yeni Ahit'de İsa'yı görmeye gelen bilgelerin "Doğulu" olduklarının vurgulanması, belki de Zerdüştî inanca bir gönderme olarak değerlendirilebilir. (Matta, 2/1-12)

672 Beytüllahim'de doğduğu iddiası tamamen efsanedir.

673 MS 60 civarında benzer bir kehaneti, Ananias'ın oğlu Jesus da duyurmuştur. Yahudi tarihçi Flavius Josephus, Bellum Iudacium[Yahudi Savaşı] 6, 300-309'da bu benzerliğe değinir.

öldürülmüştür. Temelde yaşananlar bundan ibarettir. Fakat İsevîlik, İsa öldükten sonra yükselişe geçtiği için aslında "Hristiyan inancı İsa ile değil, İsevîlerin mücadeleleriyle temellenmiştir!" desek daha doğru olur.

İsa'nın, yani güncel inanca göre Tanrı'nın oğlunun "mağlup" edilmesi epey zorlayıcı bir sondur. Üstüne üstlük onun ne kadar üstün ve mucizevi bir varlık olduğunun sürekli vurgulanması, bunu daha da zorlu hâle getirmiştir. Çünkü diğer mitolojilerden tanıdığımız Herkül gibi "Tanrı'nın Oğlu" kabul edilen figürler, her daim çeşitli kahramanlık hikâyeleriyle, örneğin 12 Zorlu Görev'i geçmeleriyle ün salmışlardı. Bütün mitolojilerdeki bütün kahramanlar her daim ya azılı bir Canavar'ı yenmiş ya da çeşitli ülkeler kurmuşlardı. Fakat İsa dediğiniz kişi, bırakın beklendiği gibi bir krallık kurmayı, son derece sefil bir şekilde üç beş Yahudi'nin entrikalarına kurban giderek Roma askerleri tarafından idam edilmişti.[674] Bu sebeple hikâyeyi güncellemek gerekiyordu:

"İsa güçsüzlüğünden, ezikliğinden ya da başarısızlığından ölmedi! O bilakis en büyük, en yüce kahramandı çünkü kendi isteğiyle, bilerek ölüme gitmişti ve bunun sebebi de bizim günahlarımızı yüklenmek istemesiydi! İsa bütün insanlığın günahlarını yüklenerek, bütün insanlık için kendini feda etmişti ve onun ölümüyle bize ebedi cennete gitme şansı tanınmıştı. Yani İsa'nın fedakarlığı bir mağlubiyet değil, ebedi bir galibiyettir ve bu hediyeye erişmek için tek yapmanız gereken, İsa'yı kabul etmektir."[675]

Hristiyanlık inancına göre; İsa, çarmıha gerilmesinden önceki akşam, "Bu, benim vücudumdur," diyerek öğrencilerine ekmek dağıtmış, sonra da bir kâse şarap gezdirerek "Bu, benim kanımdır," demiştir ve ölümünden sonra onu takip edenlerin bu uygulamayı düzenli olarak tekrarlamalarını istemiştir. Bu uygulama aynı zamanda Kurban

674 Kur'an bunu reddeder. Ayete göre İsa çarmıhta ölmemiş, onun yerine başka birisi öldürülmüş ve öldürülen kişi, insanlara İsa gibi gösterilmiştir.

675 Ne kadar da kurnazca!

ritüelini de kaldırmıştır.[676] [677] Fakat bu İsa hikâyesini daha inandırıcı bir hâle getirmektense, daha da zorlayıcı bir forma sokmuştur. Zira komünyon, yani ekmek ve şarap tüketme ayini söylendiği üzere Mithraizm'den kalma bir gelenekti ve bu uygulama, o dönemlerde çoğu toplum tarafından uygulanmaktaydı.[678] Bununla birlikte, bugün Noel olarak kutlanan 25 Aralık da gerek Yule Hasat Şenlikleri'nde gerekse Saturnalia Kutlamaları'nda çeşitli tanrılar adına onurlandırılmıştır. Öyle ki, 25 Aralık, yüzlerce yıl boyunca İsa'nın değil, Mithra'nın Doğum Günü olarak kutlanmıştır ve bütün bu benzerlikler, karşımıza iki seçenek çıkartmıştır: *"Ya Hristiyanlık, birçok çevre inançtan esinlenerek oluşturulmuş Yeni Moda bir Yahudiliktir, ya da bütün bu 'benzerlikler', Şeytan'ın bir projesidir!"* Eh, kilisenin hangisini tercih edeceği belli...

Caesarealı Eusebius dışında kilise babaları, kadim mitolojileri "Şeytan'ın orijinaline çok benzer şekilde kopyaladığı sapkın yalanlar" olarak değerlendirirler.[679] Onlara göre Şeytan, zaten gelecek olan Mesih'i ve yaşanacak olan ilahi olayları çok öncesinden bildiği için, bunlar henüz yaşanmadan onların "yaşanacağına" dair çarpıtılmış hikâyeleri yaymaya başlamıştır ve bu sebeple İsa'nın doğumu ya da Musa'nın sepete konup nehre bırakılması gibi "zaten diğer mitolojilerden gördüğümüz" birçok figür itina ile pagan inançlara yerleştirilmiştir. Bu yüzden de biz bugün peygamberlere dair anlatılan hikâyeleri, peygamberlerin yaşadığı zannedilen dönemden çok daha öncesinde diğer kavimlerde görmekteyiz; *"Dolayısıyla, bu durumda Kutsal Kitapların diğer mitolojilerden esinlendiğini değil, Şeytan'ın bizim kafamızı karıştırmak için özel bir plan yaptığını düşünmeliyiz!"*

---

676 İncil, 1. Korintliler 11:23–30.

677 İbraniler'e Mektup, 9;27-28: *"27-28 İnsanın bir kez ölmesi, sonra da yargılanması kaçınılmaz olduğu gibi, Mesih de birçoklarının günahlarını yüklenmek için bir kez kurban edildi. İkinci kez, günah yüklenmek için değil, kurtuluş getirmek için kendisini bekleyenlere görünecektir."*

678 Efkaristiya diye de bilinmektedir: Eliade, A.g.e., s. 422.

679 Pettazzoni, A.g.e., s. 86.

Bu kurnazca açıklama, Aziz Justin Martyr tarafından da kabul edilmiştir[680] ve hâl böyle olunca, ciddi ve rasyonel bir tarihçinin bu problemlere cevap verebilmesi imkânsızdır. Zira iş artık ilimle değil, imanla çözülmüş olur. Lâkin biz burada bir "iman" kitabı yazmıyoruz ve amacımız kendinden öncekilere öykünen meşhur bir-iki kitabı temize çıkarmak değildir; bu sebeple kaynaklar ışığında yapılabilecek en mantıklı yorumu yapmaya çalışacağız. Bunun sonucunda sizin hangi karara varacağınız ise, sizin tercihinizdir.

Aslında buraya İsa hakkında ek ayrıntılar doldurmak istersek, onun çocukken din önderleriyle tartışarak ilmini ispatladığı yahut uzun süren mücadeleler sonucu Şeytan'ı, Ölüm'ü ve benzeri musibetleri yendiği, dolayısıyla onun gerçekten de özel bir yaratılışa sahip olduğu hatta bu sebeple, Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilirken Kutsal Ruh'un bir güvercin biçiminde omuzlarına konduğu gibi şeyler söylenebilir. Lâkin bunların hem ne zaman yazıldıkları hem de ne kadar doğruyu yansıttıkları tartışmalıdır. Ayrıca elimizde iyi-kötü kanonlaşmış bir İncil nüshası mevcut olduğu için, dileyenler daha fazla ayrıntıyı direkt Yeni Ahit'den de okuyabilirler. Kaldı ki, babasız doğum meselesi bile; özellikle de Sümer Tapınak Fahişeliği müessesesi dikkate alındığında göze epey komik görünür.

Antik medeniyetlerde rahiplerin evlenmelerine izin verilmediğinden, onların cinsel ihtiyaçlarının giderilebilmesi için "bedenini tapınağa sunacak" rahibelere ihtiyaç duyulmuştur. Bu rahibeler, yılda bir defa olmak üzere, çeşitli rahiplerle ve bazen de halktan kimselerle ilişkiye girerek onların "sapmalarına" engel olmaya çalışmışlardır. Bunun bir sonucu olarak, olur da bu birleşmeler esnasında kimi rahibeler hamile kalırlarsa; doğan çocuklar "Tanrının hediyesi" sayılmış ve "babasız" kabul edilmiş; bu yüzden de tapınaklarda büyütülmüşlerdir. Fakat burada Meryem'in bir Tapınak Fahişesi olduğunu iddia ediyor değiliz; biz sadece ihtimallerden bahsetmekteyiz. Kaldı ki, İsa'nın gerçek adının bile ne olduğunu bilmiyorken onun soyu-sopu hakkında "kesin" yargılara varabilmemiz de zaten mümkün değildir.

680 Gibbon, A.g.e., s. 662'den naklen "Martyr, Apolog. Major, B. 70-85".

Mesih veya İsa adı, İbranice'de Yeşua, yani "kurtuluş" demektir. Yani bu bir isimden ziyade sıfattır. Bu sebeple George Faber, İsa'nın gerçek isminin Jeşua Hammasiah olduğunu ileri sürmüştür. Godfrey Higgins ise, hem Midrashjoholet'te, hem de Abodazara'da[681], İsa'nın sembolik babası kabul edilen Yusuf'un aile isminin "Panther" olduğunu belirten yazılar keşfetmiştir.[682] Eh, Panther grubu, Gizem Okulları ile yakından ilişkili olan bir gruptur ve bu da kafaları bir hayli karıştırmıştır. Çünkü ya anlatılan İsa hikâyesi doğru değildir; İsa bizzat bir tarikatın rahibi olarak planlı-programlı bir şekilde tebliğe başlamıştır, ya da İsa diye birisi hiç yaşamamıştır -çünkü ona dair korunan bütün kaynaklar ölümünden çok sonra yazılmıştır ve kayıtlar gerçeklerden ziyade mucizelerden bahsetmektedir. Manly P. Hall, bu konuya dair şu yorumu yapmıştır:

Nasıralı İsa'nın gerçek hayat hikâyesi ne kabul edilen İncil'lerde ne de Apokrif eserlerde dünyaya anlatılmıştır; bununla birlikte İznik[683] öncesi Kilise Babalarının eserlerinde bazı dağınık ipuçları bulunabilir. Asıl kimliği ve misyonuyla ilgili olgular bugün bile "Kardeşler Evi"nin gizli mahzenlerinde saklanan paha biçilmez gizemlerden biridir... Her şeye inanan okuyucu için her şey mümkündür ve hiçbir sorun yoktur. Ancak olgular peşinde koşup olaya duygusal yaklaşmayan insanlar, belirsiz öğelerle ilgili bir dizi soruyla karşı karşıyadır.[684]

En meşhur sorulardan biri, İsa'nın 33 yaşındayken o çarmıhta ölüp ölmediğidir. Çünkü hem 6 yüzyıl sonra ortaya çıkacak olan İslâm onun ölmediğini iddia eder, hem de birçok Apokrif İncil, İsa'nın ölmediğini savunur. Bu sebeple, Lyons Piskoposu Aziz İrenaeus, M.S. 180 yılında kaleme aldığı "Sapkınlığa Karşı" eserinde bizzat Havarilerin otoritelerine dayanarak İsa'nın yaşlılık yıllarına kadar yaşadığını ileri sürmüştür. Bu da şu soruyu doğurur: Hangi İsa? O dönemde tek bir İsa mı vardı? Ya da kimi devrimciler yahut önderler, çeşitli bahanelerle

681 Kutsal metinlerle ilgili ilk dönem Musevi yorumlar.

682 Hall, A.g.e., s. 583.

683 MS 325.

684 Hall, A.g.e., s. 579.

idam edildikten sonra bunların bütün başarıları tek bir mistik kimlikte mi toplandı? Acaba İsevîlik hareketi tek bir kişinin değil de geniş bir örgütün eseri miydi? İsa adının bir isim değil de mahlas olduğunu hatırladığımız zaman, bu sorular o kadar da saçma görünmeyecektir. Zira, o dönemlerde Suriye'de Jesus, Jehoşua veya Joşua isimlerine sıkça rastlanmaktadır ve bölge, tabir-i caizse din önderi kaynamaktadır.

Bu da hikâyelerin birbiriyle çelişmesine sebep olmaktadır. Zira, o dönemde Roma'ya bağlı olarak Filistin'in Kralı görevinde bulunan Herodes, M.Ö. 37'de yönetime geldiğinde Filistin hâlihazırda çeyrek yüzyıldır Roma'nın hakimiyeti altındaydı. Yahudilerin bir kısmı Roma yönetimine boyun eğmiş olsa da başka bir kısmı isyan etmeye fazla hevesliydi ve Herodes birçok açıdan Yahudi taraftarı gibi görünürken, başka birçok açıdan ise azılı bir Yahudi düşmanı gibi hükmetmişti. Örneğin iktidara geldiğinde ilk işi Musa yasasını sekülerleştirmek amacıyla İsrailoğulları'nın Yaşlılar Kurulu olarak bilinen Sanidrin'in 46 üyesini idam ettirmek olmuştu. Öldürttüğü 46 kişinin yerine daha genç ve daha seküler din adamları yerleştirerek, daha zararsız bir Yahudi inancı yaratmaya çalışmıştı ve Sanidrin'in birçok yasal hakkını ilga ederek onları basit bir mahkeme seviyesine indirmişti.[685] İşte İsa, eğer yaşadıysa böyle bir dünyaya doğmuştu.

Bununla beraber, İncillerin birbirleriyle çeliştikleri ya da Pavlus'un yazılarının -başta mektuplar- İncillerden önceye tarihlendiği açıktır. Ayrıca Pavlus'un İsa'nın yaşamını oluşturan çarpıcı birçok olaydan hiç söz etmediği gerçeğini de göz önünde tutmak gerekir. Örneğin bugünkü İncil'in yarısının yazarı sayılan Pavlus, bakire doğuma hiç değinmemiştir, "Nasıralı" İsa'yı hiç anmamıştır, yargılanmasından söz etmemiş ve İsa'nın çarmıha gerilmesi olayının Kudüs'te gerçekleştiğini de belirtmemiştir.[686] Pavlus, İsa için "İnsanoğlu" unvanını hiç kullanmamıştır ve İsa'nın gerçekleştirdiği varsayılan hiçbir mucizeden -ölüyü diriltmek, hastayı iyileştirmek, cinleri kovmak vs.- söz etmemiştir.[687]

685 Watson, A.g.e., s. 238.

686 Bununla birlikte, Selaniklilere Birinci Mektup 2;14-15'de bunun Yahudiye'de olduğunu ima eder.

687 G. A. Wells, "The Jesus of the Early Christians", Londra: Pemberton Books, 1971, s. 131.

Bu sebeple, muhtemelen İsa olarak tanıdığımız kişinin gerçekte yaşamadığını, fakat İsa hikâyelerinin dayandırıldığı en az bir veya birkaç kişinin yaşamış olduğunu düşünebiliriz. Zira Pavlus bile gerçek hayatta İsa'yı hiç görmemişse ya da en erken nüshalar bile İsa'nın ölümünden birkaç kuşak sonraya dayanıyorsa; bu durumda anlatılanlardan şüphelenmemek amatörlük olur.[688]

Örneğin İsa'nın doğum yılı konusundaki problemlere bakalım. Bilindiği üzere İsa, 0 yılında doğmuştur, zira Milat onun doğumu esas alınarak belirlenmiştir. Fakat İncil'e bakıldığında Matta'nın İsa'nın doğum yerini Beytlehem olarak saptadığını ve bu doğumun Kral Herodes'in son yıllarında gerçekleştiğini söylediğini görüyoruz. Luka ise Doğum'u *"O günlerde Sezar Augustus, bütün Roma dünyasında bir nüfus sayımının yapılması için buyruk çıkardı."* sözleriyle tarihsel bir sabite oturtmaya çalışmıştır. Fakat bahsi geçen sayım, ilk kez Quirinius'un Suriye valisi olduğu dönemde yapılmıştır ve bunun tarihi de M.S. 6'dır, yani buna göre Herodes çoktan ölmüş olmalıdır. Dolayısıyla sırf İncil'e bakıldığında bile bu iki yazarın aktardığı doğum tarihleri arasında en az 10 yıl fark vardır ve şaşırtıcı bir şekilde İncil'i kanonlaştıranlar bu konuyla hiç ilgilenmemişler.[689]

Bakire'den doğduğu konusuysa, Markos, Yuhanna veya Pavlus'ta yazmamaktadır ve Bakire Doğumu'ndan bahseden İncillerde bile bu konu tam olarak aydınlatılmamıştır. Örneğin Matta'da melek, doğumu haber vermek için Meryem'i değil, Yusuf'u ziyaret eder, fakat Luka'da İsa'nın tanrısallığı çobanlara bildirilmiştir. Yine daha önce de belirttiğimiz üzere, doğuda bir yıldızın görünmesi sayesinde bunu üç yıldızbilimcinin keşfettiği de söylenmektedir. Bununla beraber Matta'da Yeni Kral (İsa)'ın doğumuyla beraber Herodes'in korkudan vahşice bir

688 Gibbon'un da dediği gibi: *Kaynakların objektif olmayışı üzerine, "İlahiyatçı dini gökten inme olarak, zaferinin parıltısı içerisinde ve ilkel saflığıyla kuşatılmış bir halde sunabilir. Tarihçiye çok hazin bir görev düşmektedir. O, inancın zayıf ve yozlaşmış yaratıklar arasında uğradığı yanıltma ve bozulmanın kaçınılmaz karışımını bulup ortaya çıkarmalıdır.* Bkz: Gibbon, A.g.e., s. 574.

689 Mithracı ritüellerin Hristiyanlığa sokuşturulmasından önce Hristiyanlar, İsa'nın 3 Kasım'da doğduğunu düşünüyorlardı fakat yine yılı belli değildi.

karar aldığı belirtilir: "*2 Yaşından küçük bütün erkek çocukları öldürülecektir!*" Fakat eğer böyle kitlesel bir çocuk kıyımı yapılsaydı, illa ki bunu dönemin raporlarında görürdük. Zira Iosephos gibi birçok Yahudi tarihçi, Herodes'i zalim göstermek için anormal bir çaba sarf etmişlerdir ve eğer gerçekten de böyle bir şey yaşanmış olsaydı, hiç çekinmeden bunu yazarlardı. Kaldı ki, iki adım geriye çekilip de bütün resme baktığınız zaman, bunun basitçe Musa'daki hikâyenin bir tekrarı olduğunu görebilirsiniz. Zira Musa döneminde de firavun, korkusundan bütün erkek bebekleri katletmeye karar vermiştir.[690]

İşin diğer bir trajik yanıysa, Yahudi geleneğinde Mesih'in Davut soyundan geleceğine inanıldığı için, İncil'de de İsa'nın soyunun Davut'a dayandırılmasıdır. Halbuki eğer İsa, Yusuf'un çocuğu değilse, melek aracılığıyla Bakire Meryem'den doğduysa, bu durumda İsa'nın soyunu Davut'a dayandırmak imkânsız olur. Zira Meryem, Davut gibi Yahuda kavminden değildi, Levi kavmindendi. Dolayısıyla İsa'nın üretildiği tohum Yusuf'a değil de Kutsal Ruh'a aitse, bu durum İsa'nın "o dönemin klasik Mesih inancındaki Mesih olmaya" uygun olmadığını gösterir ve dönemin Yahudilerinin de onu kabul etmemek için gayet yeterli bir sebepleri olur.[691]

Kitabın yazım ve toparlanış sürecine değinecek olursak; bugün bilindiği üzere elimizdeki İncil metni, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna nüshalarını barındırır, devamı ise Pavlus'un mektupları ve eklemeleridir. Lakin işin kötü yanı bu İncillerden hiçbirinin İsa devrinden kalma bir versiyonu yoktur.[692] Örneğin *Matta İncili*'ne dair elimizdeki ilk kaynak, Antiokhos patriği İgnatios'un M.S. 110 dolaylarında yazdığı bir dizi mektuptur, fakat komik bir şekilde bu mektuplarda Matta adı geçmez. *Yuhanna İncili*'ne ilişkin ilk işaret ise el yazısı sayesinde M.S.

690 Fakat hatırlatmalıyız ki buna dair de elimizde tarihsel bir kanıt yoktur, bu da sadece Yahudi iddiasıdır.

691 Watson, A.g.e., s. 243.

692 Birkaç sayfalık kalıntılar haricinde, görünen o ki "Orijinal İncil'in" ne olduğunu bilememekteyiz ve maalesef, elimizdeki nüshaların da ne kadar gerçeği yansıttığını tespit edebilmemiz mümkün değildir, zira birkaç sayfa sonra göreceğiniz üzere Kilise'nin onaylamadığı bütün yazma ve nüshalar, itina ile yok edilmiştir.

125 dolaylarına tarihlendirilen bir papirüs parçasıdır ve *Markos İncili*'ne gelindiğindeyse, anca M.S. 140'lara tarihlendirilen bir parçada bu İncil'den bahsedildiğini görmekteyiz.[693]

Bununla beraber, bütün bu İnciller, Yunanca yazılmıştır ve bunların atıfta bulundukları, fakat elimizde ulaşmamış olan İncilleri de hesaba kattığımızda bu mantığa göre İsa ölür ölmez sayısız İncil kopyası dolaşıma girmiş gibi görünmektedir, fakat İsa'nın takipçileri bu kadar örgütlü ve profesyonel bir çalışmayı nasıl olur da bu kadar kısa süre içerisinde yürürlüğe koyabilirler? Hele bir de bunların çoğunun fakir ve muhtaçlardan meydana geldiğini ve ayrıca İsa öldükten sonra çoğu Hristiyan'ın inancını kaybettiğini düşünürsek, bu pek de mümkünmüş gibi görünmüyor. Kısacası ya egemenler bizi "şekillendirilmiş" bir tarihe inandırmak istiyor; yani açık açık yalan söylüyorlar, ya da biz komplo teorisyenliği yaparak kendimizi kandırıyoruz...

Hangi seçeneğin daha doğru olduğuna karar vermek için henüz erken, bu yüzden sabırlı bir şekilde sıradaki paragrafları okumanızı rica ediyor ve son olarak bir de Petrus'un mektuplarına, onların tarihsel kökenlerine ve mektuplarda bahsi geçen İsa ile, bu dört büyük İncil'de geçen İsa arasındaki uyuşmazlıklara bakmanızı istiyorum. Çünkü bugünkü İncil direkt kendi kendini yanlışlayabilen yapıya sahip olduğundan, sırf İncil okuyarak bile İsa karakterinin -eğer yaşamışsa- zannedilenden çok daha önce ölmüş olması gerektiğini düşünebiliriz ve bu durumda onu birtakım *Gizem Okulları*yla ilişkilendirmek çok daha kolay olur.

Gizem Okulları ve Essenîler

Temelde iki tip Gnostisizm vardır, bunlardan ikincisi İsa'dan sonra büyüyen Hristiyan gnostisizmi, ilkiyse Yahudi devrinde gelişen ve bazen Talmud'dan, bazense diğer çeşitli mitolojilerden etkilenen Yahudi

693 Yeni Ahit bölümleri arasında İsa'dan sonra 300'lere kadar dayanan toplam 85 kadar parça vardır. Bunların en eskileri, İsa'dan 40 50 yıl sonrasına dayanan çok küçük pasajlardan ibarettirler. MS 100lerde ise, şuan kullanılan popüler dört İncil bölümü dışında en az 10 tane daha İncil'in bulunduğunu biliyoruz. Bunlar arasında Tomas İncili, Petrus İncili, Yahudi İncili ve Gerçeğin İncili gibi birçok kitap vardır. Bkz: Watson, A.g.e., s. 240.

gnostisizmidir.[694] M.S. 2. yüzyılda gelişen ve Hristiyanlığın pagan görüşlerle senkretize edilmesi sonucu ortaya çıkan Gnostisizm hakkındaki bilgilerimiz esasen 1945'ten sonra keşfedilen birincil kaynaklar sayesinde zenginleşmiştir. Nag Hammadi'de bulunan, Kıpti dilindeki çeşitli papirüsler bize yeni bir perspektif katmadan önce Gnostisizm basitçe Okültist ya da Spiritüalist yazarların manipülasyonlarıyla tanınmaktaydı. Toplam 1153 sayfa halinde 53 yazı içeren 13 kitabın % 41'i, 1945'e kadar bilinmiyordu. Tarihleri ise M.S. 4. yüzyıla dayanmaktaydı.[695]

Gnostisizmin belli başlı düşünürleri arasında Basileides ve Sethian gibi simyagerler ya da bizzat İncil'in Elçilerin İşleri kitabında da adı belirtilen Simon Magus gibi büyücüler yer alıyordu. Anlatımlar ise son derece mitseldi, bu sebeple sadece bunlara bakarak rasyonel bir teoloji üretmek mümkün değildi. Yahudi mistisizmi ise daha kapsamlı ve çeşitliydi. Kadim dünyanın bütün şehirlerinde her yerde halkın tapınması için tapınaklar bulunurdu. Her toplumda ayrıca doğanın bilgisini derinden öğrenmiş felsefeciler ve mistikler de vardı. Bu bireyler, genellikle bir araya gelerek herkesin kabul edilmediği felsefi ve dini okullar oluşturmuşlardı. Manly P Hall, buna dair şöyle bir yorumda bulunmuştur:

"Bütün pagan ulusların bir devlet dini vardı, bir de yalnızca filozof seçkinlerin girebildiği başka bir dini.[696] Bu kadim kültlerin birçoğu sırlarıyla birlikte yeryüzünden silinmiştir; ancak birkaçı asırların sınavını atlatmıştır ve gizemli sembolleri var olmaya devam etmektedir...[697] Gö-

694 Elbette bunlar dışında Antik Yunan'da ve hemen her toplumda çeşitli Gnostik tarikatlara rastlanabilir. Fakat benim burada ele aldığım Gnostisizm, Kutsal Kitap gnostisizmidir.

695 Eco, "Antik Roma", s. 442.

696 İslâm'da bu Tasavvuf olarak karşımıza çıkar. İnsanlar Avam(halk) ve Havas(Üstünler) olarak ikiye ayrılır ve birçok Şeyh'in, Evliyâ'nın ya da Gavs'ın, adeta peygamberimsi birtakım mucizelere ve derin ilimlere sahip olduklarına inanılır. Fakat trajik bir biçimde İslâm'ın Gizem Kültü hiç de gizemini koruyamamıştır.

697 Örneğin Masonluk bunlardan biridir. Hür Masonluktaki ritüellerin büyük bir kısmı, kadim rahiplerin bilgelik anahtarlarını uzatmadan önce adaylarını geçirdikleri sınavlardan gelmektedir.

rünen o ki, tarihteki her ulusun yıkımından önce yaşanan ahlâki çöküşle birlikte Gizemler de sapkınlaşmıştır. Kutsal Maji'nin yerini sihirbazlık almış, gizem okullarına Bacchanalia gibi tarifi olanaksız uygulamalar sokulmuş, sapkınlık öncelik kazanmıştır... Birkaç sadık insan, gizli öğretileri unutulmaktan koruma yolları aramıştır. Kimi durumlarda başarılı olmuşlarsa da Arkanum genellikle kaybolmuş ve geriye Gizemler'in yalnızca boş kabuğu kalmıştır."[698]

Gnostiklerin öğretilerini anlamada karşılaşılan yegâne zorluk, hemen her gnostiğin ayetleri olabildiğince muğlak ve müteşabih bir forma sokması sebebiyle bunların "doğru anlamlarının" ne olduğunun bilinememesiydi:

"Onlara göre Adem zihni, Havva algıyı, Yılan da onları birleştiren hazzı temsil etmekteydi. Zihin algıyla birleşmeden evvel içerikten yoksundur, boştur, dürtü içermez. Zihne haz kaynağı olan tam bilgiyi sağlayan şey algıyla birleşmesidir. Ancak zihin bilgiyle sarhoş olunca kibirle dolar, kendini beğenir ve aslında Tanrı'dan kaynaklananı kendi kendine atfeder. Sınırın aşıldığı nokta budur."[699]

Gnostisizm'de cennetten kovuluşun ürünü olan insan dünyada sürgünde yaşar, kendi sefaletinin kurbanıdır ve insan bedeni mezar, hapishane, saldırgan veya düşman olarak tanımlanır. Var olmak kötüdür, evren kökten kötüdür, zaman ve tarih birer kafestir.[700] Gnostikler kendilerinin bu dünyaya ait olmadıklarını, Sophia[701] gibi, kozmik bir kazadan dolayı geçici olarak sürgünde olan ilahi varlığın birer kıvılcımı olduklarını düşünürler. Dolayısıyla insanın Tanrı'ya dönmesi lazım-

698 Hall, A.g.e., s. 43.

699 Eco, A.g.e., s. 399.

700 Eco, A.g.e., s. 441.

701 Yunan rasyonalizmi açısından bilmek (Sophia), karmaşık bir zihinsel süreç yoluyla sebepleri öğrenmekten (ve bilgi insanlar tarafından fethedilmek anlamına gelirken), yeni mistisizme göre bilmek, bizim bilemeyeceklerimizi bilen birinden gelen bir vahyi bir tür sarhoşluk halinde kabul etmektir.

dır, döndüğü zaman yeniden ilkesiyle birleşmekle kalmayacak, onun yeniden doğuşuna, başlangıçtaki o hatadan arınmasına katkıda bulunacaktır. Bu da Plotinosçuluğun, Pisagorculuğun, Hermetizmin ve Klasik Spiritüalizmin Hristiyanlığa nasıl sızdığının bir göstergesidir. Çünkü çok açık ki bu görüşlere yalnızca kutsal kitaplarla ulaşılamaz ve tekâmül gibi, reenkarnasyon gibi fikirlerin İbrahimî inanca sokulabilmesi için de son derece üstü kapalı ve geniş bir tefsire ihtiyaç vardır. Bunun sonucunda da ortaya elliden fazla tarikat-cemaat çıkmıştır.

Gnostisizmin temeli düalizmdir, zıtlıklardır ve evrenin bir hata sonucu ya da istemeden yaratıldığını düşünürler. Varlık Tanrı'dan taşan, onun kontrolü dışında yayılan bir şeydir ve bu yüzden Tanrı ona şekil vermek dışında bir şey yapamaz, yani Gnostisizmin tanrısı esasen Demiurgos'tan başka bir şey değildir. Fakat bu, görünen tanrıdır, yani kitaplarda karşımıza çıkan şeydir. Asıl Tanrı ise, görünmeyen, konuşmayan, bilinmeyen, duyulmayan hatta insan algısının dışında kalan düşüncedir. Lâkin bu durum bize evrendeki kötülüğün ya da çatışmanın bir açıklamasını sunamaz, bu sebeple de bu olumsuz kavramları üzerine yıkabileceğimiz ayrı bir yaratıcıya veya Bozucu'ya gerek vardır ki buna da Şeytan, İblis ya da buna benzer isimler takarız.[702] Antikçağ okullarında özellikle de Yahudilik ve Hristiyanlığı etkileyen en önemli grubun hangisi olduğu ana akım bir tarihçi için tartışmalıdır. Fakat ezoterik tarihe ya da mistik yazarların eserlerine bakacak olursak; hemen herkesin üzerinde ittifak ettiği tek bir mezhep buluruz: *Essenîler.*

Essenîler kelimesinin Aramice dilindeki en yakın karşılığı "Şifacılar"dır. Zaten Essenîler de Practici ve Therapautici olmak üzere

---

702 Esasen Sasani devri Zerdüştlüğü ya da Maniheizm de Gnostik temellere dayanır. Zerdüştlüğün düaliter anlayışından ve Hristiyanlığa köken oluşturan öğretilerinden zaten bahsettik, bu sebeple tekrara gerek görmüyorum. Ama Maniheizm'i de bir paragrafla özetlemek gerekirse eğer, kısaca Mani inancında da evrenin düalist bir yapıya sahip olduğu, İyi ve Kötü'nün iki ayrı ilke olarak mevcut bulunduğu ve evrenin Kötü ilkenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı; bedenin, üremenin ve evliliğin hor görüldüğü, bütün yaşam amacının Tanrı'ya geri dönüş olduğu söylenebilir. Maniheizm üzerine okuma yapmak isteyenler şu esere bakabilir: "Mani Dininin Kutsal Kitabı", Okyanus Yayınları, Der. Duncan Greenles, Çev. Suat Ertüzün.

iki gruba ayrılmışlardır. Practici genel itibarıyla çanak çömlek üretip ticaret yapmakla, topluluğun maddi ihtiyaçlarını karşılamakla görevli olan hizmetlilerden, Therapeutici'ler ise şifa sanatıyla uğraşan doktorlardan oluşur ve Essenîler dendiğinde genel olarak akla gelenler bu ikinci sınıftandılar. Nadiren bunların içinden Kehânet sanatıyla ilgilenip çeşitli krallara rüya yorumculuğu yapanları da olmuştur. Örneğin Herod'un bu tip kâhinlere danıştığı bilinmektedir.[703] Bununla beraber iki sınıfın da her gün saatlerce meditasyon yaptığı ve dua ettiği bilinmektedir.[704] Birçok hastalığı iyileştirdiğinin söylenmesi[705] ve her İncil'de "saatlerce dua etmeye çekildiğinin belirtilmesi" sebebiyle İsa'nın da bu şifacılardan biri olabileceği düşünülür. Zira kendisi her ne kadar cin çıkartmış ve ölüyü diriltmiş gibi lanse edilse de aslında Antik çağlarda Cin veya Ruh Girmesi olarak adlandırılan şey -mikroplar o dönemde henüz bilinmediğinden- basitçe sarılık tipi hastalıklardır. Kişi soğuk algınlığı bile kapsa, yakınları hemen onun bu "kötü ruh"tan kurtulması için dua etmeye başlarlardı. Sümer ve Babil'den beri inanç böyleydi. Aynı şekilde muhtemelen baygınlık geçiren ya da koma benzeri bir duruma giren bir hastayı uyandırırsanız, bilgisiz kalabalığın gözünde "Ölüyü diriltmiş" sayılırdınız.

Essenîler ölümsüzlüğe, ruhun bir şekilde bedenin içine girmiş gizemli bir "nefes"ten ibaret olduğuna ve burada hapsedildiğine inanırlardı. Onların inancına göre, yaşam sona erdikten sonra, insan bu dünyadaki davranışlarına bağlı olarak ödüllendirilir veya cezalandırılırdı. Iosephus bize suç ya da günah işleyen Essenîlerin toplum dışı bırakıldığını bildiriyor. Hatta ahlâkî ölçütlere karşı gelmenin utan-

703 Robert Chaney, "Antik Çağ'dan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları", Ruh ve Madde Yayınları, 1. Baskı, 1996, İstanbul, Çev. Duygun Aras, s. 65-66.

704 Hall, A.g.e., s. 585.

705 Eski çağlarda mucize hikâyeleri insanların inanmaları için teşvik edici şeylerdi, bu sebeple olabildiğince abartılı ve çok sayıda efsane üretilirdi. Bu talihsizlik İsa'nın da başına gelmişti. Talihsizlik diyorum, çünkü eski çağlarda işe yarayan bu taktik, bugün sadece insanları dinden uzaklaştırmaktadır.

cıyla açlık orucuna girip ölmeleri de az rastlanan bir durum değilmiş.[706][707]

Edouard Schure'ye göre Essenîler'in iki büyük cemaati vardı. Bunlardan biri Filistin'de Ölü Deniz yakınlarında Engaddi'de öteki ise Mısır'da Maoris Gölü kıyılarında bulunmaktaydı. Bazı otoriteler Essenîler'in peygamber Samuel'in soyundan geldiklerine inansa da genel kabul bu örgütün Mısır veya Doğu kökenli olduğuydu.[708] İki cemaatte de kurallar aynıydı ve vaizlik hususunda 3 mertebe vardı, üç mertebeden de katılımcılar, her yıl belirli dönemlerde Hadoth denilen düzenli toplantılara katılmak zorundalardı. En büyük mertebe, esas öğretmene verilen ve Üstad anlamına gelen Rabban ya da Rabboni idi. İkincisi, Rabban'ın yardımcısı olan ve öğretmen anlamına gelen Rabbi mertebesiydi. Rabbi'ye ise, Rab diye bilinen Asistan Öğretmenler yardımcı olurdu.[709] Bu açıdan Rabban'a Baba, Rabbi'ye Oğul, ona yardım eden Rab'e ise Kutsal Ruh demek pek de yanlış olmaz.

Essenî olabilmek için 13 yıllık bir eğitim sürecinden geçmek gerekir. Benzer şekilde Pythagorasçılıkta da 5 yıllık bir eğitim sürecinden bahsedilir, öyle ki bu 5 yıllık eğitimden geçmeden Pythagoras'ın yüzünü bile göremezsiniz. İki kült arasındaki akıl almaz benzerlikler sebebiyle Manly P. Hall, İsa'nın Essenîler'den eğitim almış olabileceğini düşünmektedir ve *"Bu inanç doğruysa, Hz. İsa, altı asır önce Pisagor'un eğitim aldığı aynı Melkizedek tapınağında erdirilmiştir!"* diye de ekler.[710] Hatta Chaney'e göre, yeterince kurcalarsanız, Vaftizci Yahya'nın bile Essenîler tarikatının bir üyesi olduğunu ve Vaftiz öğretisinin de bizzat Essenîlere ait bir uygulama olduğunu görebilirsiniz.[711] Bununla da kalmaz, ezoterik kaynaklara bakarsanız; Essenîlerin acıyı yenmeyi

706 Chaney, A.g.e., s. 57-60.

707 Zira Essenîler için "sözünün eri" denirdi ve bir söz verdilerse kesinlikle tutmaları gerekirdi. Onlar tam anlamıyla "güvenilir(el-emin)" idiler ve bu algıyı kıracak hiçbir hatanın affı yoktu. Bkz: Chaney, A.g.e., s. 51.

708 Hall, A.g.e., s. 585.

709 Chaney, A.g.e., s. 44-45.

710 Hall, A.g.e., s. 585.

711 Chaney, A.g.e., s. 28.

başardıklarının söylendiğine dahi rastlayabilirsiniz. İddiaya göre onlar nabızlarını o kadar yavaşlatıyor, o kadar hissizleşiyorlarmış ki, derilerini bıçakla kesseniz bile tepki vermeyebiliyorlarmış. Dolayısıyla eğer bunlara gerçekten inanacaksanız, bu durumda İsa'nın da Çarmıh'ta kendisini hissizleştirip neredeyse ölmüş gibi rol yaptığını, fakat mağaraya götürüldükten kısa süre sonra kendisini toparlayıp "dirilmiş" gibi davrandığını bile düşünebilirsiniz. Fakat ben böyle bir "ölü taklidi"nin yapılabileceğini zannetmiyorum. Zira Antikçağ'da buna benzer çok fazla hikâye görmekteyiz, kimileri Tibet rahiplerinin diri diri alevlerin içine girdiğini ve hiç çığlık bile atmadan saatlerce "yanmadan" ateşin içinde oturduklarını, kimileriyse, örneğin Tacitus gibi yazarlar; çeşitli üstatların bir hamleyle körleri yahut kötürümleri iyileştirebildiğini söylerler.

Dolayısıyla, benzer "mucize"lerin İsa'ya ya da Essenîlere de vakfedilmiş olması pek de şaşırtıcı olmayacaktır ve bunların ardında "gerçek" bir şeyler bulmaya çalışmak, benim açımdan zaman kaybıdır. Aksi halde sadece Yahya'nın değil, hemen her peygamberin bu tip bir inisiyasyon sürecinden geçtiğini düşünebiliriz. Örneğin Muhammed peygamber de aylarca mağaraya kapanmış ve 40 küsur yaşındayken ilk vahyi almıştır. Keza Musa da Mısır'dan kaçıp dağlara saklandıktan yıllar sonra peygamberlik iddiasıyla geri dönmüştür ve bu tip ayrıntılar göz önüne alındığında ezoterik tarihe inanmaya benden çok daha meyilli olan kimi yazarlar; bütün peygamberlerin X bir tarikatın ajanı olduğunu varsayabilir ya da her peygamberin en azından Rab mertebesine kadar yükselebilmiş fakat daha sonra tarikattan kovulmuş bir "üstat" olduğunu düşünebilirler. Fakat bunu destekleyebilecek bir veriye sahip miyiz? Hayır. Peki böyle şeylere inanmamızda bir sakınca var mı? Yine hayır. En azından bu tip bir komplo teorisine inanmak, suyu ikiye bölen süper kahramanlara ya da görünmez binekler üzerinde bütün uzayı dolaşan kâhinlere inanmaktan daha tutarlıdır.

Toparlarsak, Essenîler, Kumran Vadisi'ne yerleşmişlerdi ve epey de popüler hâle gelmişlerdi. Fakat M.Ö. 70'lere doğru özellikle de birçok Yahudi cemaatinin ayaklanma çıkarması, sırf bayraklarında semboller var diye Roma askerlerinin Yahudi mahallelerine girmelerine izin

vermemeleri, hatta vergi vermeyi bile reddetmeleri sonucu genel bir "baskılama" sürecine geçilmişti. İbrahimî inancın gitgide yayılması ve bu inanca sahip olan hemen herkesin içten içe bir isyancı profiline bürünmesi sebebiyle Roma orduları, en önde gelen ve Roma'nın o dönemdeki inancına en çok zarar veren kimi mezhepleri "temizleme" gayretinde bulunmuşlardı. Essenîler de bu operasyondan nasibini almışlardı.

M.Ö. 68'de Roma tümenlerinin yaklaştığını haber alan Essenîler, el yazmaları ve tomarlardan oluşan kütüphanelerini dağıtmaya başladılar. Çoğunu toprak kavanozlara koyarak çeşitli mağaralara sakladılar veya yeraltı kemerlerine gömdüler. Roma, tarikatı katledip yerleşim yerlerini yakıp yıkarken, hayatta kalan bazı üstatlar, gizli saklı bir şekilde çeşitli civar kentlere yerleşerek, muhtemelen çok nadiren seçtikleri özel öğrenciler dışında kimseyle ilimlerini paylaşmama kararı aldılar. Genel kanıya göre İsa da bu öğrencilerden biriydi.[712] Nitekim Roma, ele geçirebildiği bütün parşömen ve kitabeleri yok ettikten sonra Essenîler tarikatının bir daha adı duyulmadı. Fakat askerler bütün kayıtları yok edememiş olacaklar ki, 20. yüzyılda bunların bir kısmına ulaşılabildi.[713] 1951-52'de Kumran'da yapılan kazılarda yüzlerce tomar ve "kutsal" kitap nüshasına ulaşıldı ve bunların içlerinde M.Ö. 300'lerden kalma birçok yazma eser tespit edildi. Yapılan tercümelerin bir bölümü, "Peygamber Enok'un Kitabı" ya da "Ölüdeniz Yazmaları" başlığıyla çeşitli dillerde dünyaya sunuldu ve görüldü ki, o dönemlerde gerçekten de yoğun bir Mesih beklentisi hakimmiş. Hatta ve hatta, İncil'in Vahiy kitabı bile çok büyük ölçüde Essenîlerin yazmalarından esinlenilmiş, zira Ölüdeniz Yazmaları'nda Hanok/Enok adlı bir peygamberin -daha sonra Muhammed peygamberin de yaptığına inanıldığı gibi- göğün bütün katmanlarını bir melek rehberliğinde dolaştığı, yaratılışı ve kıyameti gördüğü, bununla beraber birtakım "gizli bilgilere" vakıf olduğu söyleniyor. Ayetler, sayısız defa "Gizli Olan" ve "Kutsal

712 Yine birçoklarına göre Masonluk da Essenîlerin devamı olarak ortaya çıkan ve Hristiyanlığın güç kazandığı dönemlerde yeşermeyi başaran ikinci bir gizli cemiyet idi, hatta Kabala ilminin de asıl üstatlarının önce Essenîler, sonra Masonlar olduğu düşünülür.

713 Chaney, A.g.e., s. 46-47.

Olan" gibi tanımlar kullanmakla birlikte, "Seçilmiş Olan" gibi ifadelere de yer veriyor ve daha Teslis oluşturulmamışken bile, Teslis'e çok yakın bir öğreti sunuyorlar. Dolayısıyla, Essenîlik her ne kadar fiiliyatta "yok edilmiş" olsa da fikriyatta varlığını korumaya devam etmiş ve bırakın gizli saklı bir şekilde dersler vermeyi; bizzat Hristiyanlığa dönüşmüş ve Roma'dan intikamını almış gibi görünüyor.

Hristiyanlığın "Roma Dini" Hâline Geliş Süreci

Hristiyanlığın ilk dönemlerde hangi bölgelerde hani oranla yayıldığını kestirebilmek mümkün değildir. Ama Doğu ve Anadolu bölgelerinde Roma ve çevresine kıyasla çok daha rahat genişlediği bilinmektedir. Yahudiler İsa'yı kabul etmeyip onun yerine başka bir mesihin geleceği inancını korumaya devam ederken, Hristiyanların onu Tanrılaştırmamış olan bazı kesimleri, İsa'nın son peygamber olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple Roma, yeni gelişen Hristiyanlığı küçümsemiş ve ondan çok daha eski olan diğer Pagan görüşleri sahiplenme konusunda daha hevesli davranmıştır. Umberto Eco, bu hususta şöyle bir yorum yapar:

"Senkretist bakış açısı geleneksel dinlere de nüfuz eder. İmparatorluğun dini artık tamamıyla biçimseldir, bir bağlılık ifadesidir, her halk kendi tanrılarını muhafaza eder ve o tanrılar çelişkilere, eş anlamlılığa veya eş adlığa bakılmaksızın Latin Pantheon'una dahil edilir. Bu tanrıların başlangıçta her halk için derin bir anlamı vardı, ama imparatorluk münferit ülkeleri feshederken çeşitli tanrıların kimliğini de fesheder ve hepsini bir tür mitolojik eritme potası içinde kaynaştırır. Örnek olarak İsis gibi bir Mısır tanrıçasının kısmetine düşenlere bakalım: İsis sırasıyla Demeter ve Kybele, Süryanilerin Aphrodite'si, Iuno, Perslerin Anaitis'i ve Hintlilerin Maya'sı olur."[714][715]

En başlarda Hristiyanlar en cani ve sapkın insanlardan oluşur hâle gelmiş ve bu sebeple eleştirilmişlerdi. Zira inanca göre bir kimse İsa'yı

714 Eco, A.g.e., s. 438 ve 626.

715 Not: Bu denkleme Meryem'i de ekleyebileceğimizi unutmayalım.

kabul eder ve inanç ile vaftiz olursa, bütün günahlarından arınacaktı. Tıpkı Çarmıh'ta ölmek üzereyken İsa'yı kabul eden ve bu sebeple ruhu cennete kavuşan o suçlu gibi, her insan; her ne suç işlemiş olursa olsun bu inancı kabul ettiği takdirde kurtuluşa erecekti. Bu sebeple ilk inananların çoğu ya affedilmeyi uman azılı suçlulardan ya da çok fakir ve güçsüz oldukları için öteki âlemdeki kurtuluşla kendini avutan alt tabaka vatandaşlardan müteşekkildi.[716] Yine de Roma, uzun bir süre boyunca Hristiyanlığa büyük bir müsamaha göstermişti zira hem Hristiyanlar zararsız görünüyorlardı hem de öğretilerini gizlice yaydıkları için pek göze çarpmıyorlardı.

İlk yıllarda Hristiyanlar, âdeta bir Gizem Okulu gibi hareket ediyorlardı. İsa'nın 4000 kişiyi iki adet balıkla doyurduğunu söyleyen mucizeler sebebiyle, bileklerine balık dövmesi yaptırıyor ve müminleri bu sayede tanıyıp, balık dövmesi yaptırmamış olanlarla herhangi bir fikri paylaşmıyorlardı. Hristiyan olduğu bilinenler ise, adeta gruplar halinde yaşayıp, öğünlerini hep birlikte yiyip, işlerini de hep birlikte görüyorlardı. Iustinus'un M.S. 160 yılında paylaştığı "İlk Savunma" eserine kadar Hristiyanlık, genellikle kapalı bir kutuydu[717] ve hiçbir devlet, kapalı kutuları sevmez -eğer içindekini kendi yerleştirip kapağını da kendi kapatmadıysa tabi. Bununla beraber, inananların sayısı çoğaldıktan sonra, gizli kalmak imkânsız hâle geldiğinden ve dışarıdan bakınca İsevîler, sanki Derin Devlet gibi genişlemeye çalışan; olur da bir gün isyan çıkaracak olurlarsa, kimin Hristiyan olduğu kestirilemeyecek bir örgüte benzediğinden, bir gün çatışmaların çok ciddi boyutlara ulaşacağı belliydi.

Fakat şunu kabul etmemiz gerekir: Bizler şu an ilk dönemleri objektif kaynaklar üzerinden değerlendirememekteyiz. Zira hem ilk Hristiyanlara dair birçok şey yok edilmiştir, hem de Roma, birkaç yüzyıl sonra Hristiyanlığı kabul ettiği zaman geçmişe yönelik tarih yazımı üzerinde epey bir propaganda yapmıştır. Örneğin en erken Roma pa-

716 Benzer bir hareketi İslâm'ın ilk dönemlerinde de görmekteyiz. İlk müminler genellikle kölelerden ya da dışlanmışlardan müteşekkil idi, çünkü İslâm da Muhammed'in dinini kabul ettiğiniz taktirde bütün günahlarınızın affedileceğini duyurmuştu. Güzel taktik.

717 Eco, A.g.e., s. 633.

ganları, komünyon ayinini sanki sembolik bir şey değilmiş de gerçekten insan eti ve insan kanı tüketiliyormuş gibi yansıtmaya çalışmışlardır, halbuki dediğimiz üzere bunun bir benzerini onlar da Mithra için yapmaktaydılar. Yine, Hristiyanlar birbirlerine "kardeşim" diye hitap ettiklerinden, sanki bütün Hristiyanlar ensest ilişki yaşıyormuş gibi davranan yazarlarla da karşılaşmaktayız ve bu karalamalar, 2. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Ayrıca Hristiyanlar nasıl ki Roma'yı yakanın Neron olduğunu söylemişlerse, birçok Romalı da Roma'yı yakanların Hristiyanlar olduğunu söylemiştir. Kısacası biraz zalim bir hükümdar için, o devirlerde Hristiyanlara zulmetmeye yeterli birçok sebep bulunmaktadır.

Neron demişken; Neron'un Hristiyanlık tarihi açısından önemi büyüktür. Zira Hristiyanlara yapılan zulümlerden bahsedileceği zaman akla ilk gelen lider, kendisidir. Hatta Neron'un şeytanlaştırılması öyle derecelere ulaşmıştır ki, tıpkı bir gün Mesih'in gelip de müminleri kurtaracağı inancı gibi, Neron öldükten sonra da onun aslında ölmediği, doğuya gittiği, düşmanlarla işbirliği yaptığı hatta Şeytan'la anlaştığı ve bir gün dönüp herkesi katledeceği şeklinde söylentiler yayılmaya başlamıştır. Hatta hemen hemen aynı dönemlerde kaleme alınmaya başlanan Yuhanna'nın Vahiy kitabındaki rivayetlerin de Neron'dan hareketle oluşturulduğu düşünülmektedir.[718] [719] Edward Gibbon, durumu şöyle aktarır:

"Neron'un hükümdarlığının 10. Yılında imparatorluğun başkenti o zamana değin eşine rastlanmamış bir ateşle yanıp yıkıldı. Yunan sanat anıtları ve Roma halkının meydana getirdiği yapıtlar, Punic Savaşları'nın ganimetleri, Galya'nın anıları, en kutsal ve en değerli tapınaklar tam bir yıkımın içerisinde yok olup gittiler. Roma kentini oluşturan on dört mahalleden yalnızca dördü sağlam kaldı. Alevler içerisinde kavrulan yedisi viranelik ve perişanlık görünümüne büründü. Bu büyük yıkım ve acı arasında insanları avutan şey, devletin uyanık davranarak hiçbir savsamaya meydan vermemesi olmuştu. Hükümdarın bahçeleri mutsuz

718 Eco, A.g.e., s. 634.

719 Yeşaya, 4;2-12, Yuhanna 17;11.

insanlara açıldı. İvedilikle yapılan birtakım binalar onların barınmasına ayrıldı. Görünüşe göre çok akıllı bir şehircilik kafasıyla yolların ve özel konutların yapımını ve koşullarını düzenleyen tüzükler ve buyruklar çıkarıldı. Yangın, olağan koşullarda yüzyılda meydana getirilebilecek olan imar hareketinin birkaç yılda uygulanmasına neden oldu ve bu denli kısa bir sürede eskisine göre daha düzenli ve güzel bir Roma kenti ortaya çıktı... Neron'un gösterdiği bütün dikkat, özen ve duyduğu insanlık, onun hakkında çıkarılan şüpheli düşüncelere engel olamadı. İmparator, başkenti ateşe vermiş olmakla suçlanıyordu.[720] *Ve kızgınlıktan köpürmüş olan bir halk için söylenebilecek en inanılmaz masallar gibi, Neron'un, neden olduğu bu felaket karşısında lir çalarak neşelendiğine inanılıyordu. İmparator, bütün devlet istibdadının silip atamadığı bu şüpheyi kökünden kazımak için birtakım kararlar aldı: 'Bu amaçla' diyor Tacitus, 'halk arasında Hristiyan denilen ve nefret edilen insanları en ağır işkencelerle öldürttü... Bir bölümü yabanıl hayvan derilerine sarılarak köpeklere yedirildi öbürleri çarmıha gerildi; kimileri de canlı canlı yakıldı. Vücutları akşamleyin yakılıyor, meşale olarak yararlanılıyordu. Neron, bahçelerini bu gösteri için açtı ve sirk oyunlarının yapılmasını buyurarak arabacı giysileri içerisinde kendisi de yarış arabasını sürdü."*[721][722]

Dolayısıyla biraz acımasız ama dürüst bir yorum yaparsak, ilk Hristiyanların sadece inançları için değil, bir anlamda isyankârlıkları sebebiyle zulme maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Gerçi Hristiyanlara yapılan zulüm direkt Roma'nın ya da Roma inancının bir baskısı değildi, daha ziyade egoist bir imparatorun öç alma tarzıydı ama, yine de bu katliamları küçümseyecek değiliz. Zira Neron'dan sonra da bu Hristiyan karşıtlığı devam etmiştir ve dinler tarihinde sıkça gördüğümüz üzere, bir dini bastırmaya çalışmak; onun daha da popülerleşmesine

720 Tacitus bunun sadece bir dedikodu olduğunu söyler. Bkz: Tacitus, Annal., XV, 38-44.

721 Gibbon, A.g.e., s. 669-671.

722 Ek olarak, Neron'nun Hristiyanları öldürttüğüne dair Suetonius'un şahitliği: Suetonius, "On İki Caesar'ın Yaşamı", Doğubatı Yayınları, Çev. Gül Özaktürk & Ü. Fafo Telatar, 2019, s. 302, Nero, XVI.

sebep olacağı için, Hristiyanlık da her darbede gücüne güç katmıştır. Ayrıca, Yahudiler ile Hristiyanlar arasında ayrım yapabilmenin zorluğu da göz önüne alındığında Roma'nın hangi sebeple yapmış olursa olsun, o dönem için kendine makul geleni yaptığını söyleyebiliriz.[723] Zira Hristiyanların birçoğu Eski Ahit'i kabul ederken, diğer bir çoğunluk Eski Ahit'i reddediyordu ve birçoğu Yahudilerle yapılmış olan anlaşmalara sadık kalıp vergilerini öderken, başka bir çoğunluk âdeta isyancı konumundaydı, ne vergi veriyor ne de Roma ilahlarına saygı gösteriyorlardı. Öyle ki, M.S. 73 ve 135 yıllarında Romalılara karşı birçok defa isyan çıkarmışlardı ve Roma'nın bu isyanlar karşısında uygulaması gereken yaptırımlar net değildi.

Örneğin Hristiyanların başı bozuklukları Yahudileri de ilgilendirecek midir, yoksa Roma, açık bir şekilde bu yeni mezhebi kabul mu edecektir? Eğer Hristiyanları Yahudilerle bir sayarlarsa Hristiyanlar daha fazla tepki gösterirler mi? Ya da açık bir şekilde Roma bu mezhebi kabul ederse, bu durumda da bu mezhebe daha da fazla güç vermiş olmayacak mı? Ya Hristiyanlar daha sonra "daha fazla" hak isterlerse?

Görünen o ki Roma, 100 yıldan uzun süredir bünyesinde barındırdığı ve git gide kalabalıklaşan bu gruplar hakkında "onları Yahudilerden ayrı bir grup olarak ele almak ve onlara özel yeni anlaşmalar yapmak" zorunda kalmış ve M.S. 2. yüzyılın ortalarından sonra, yerel grupların tek bir piskopos tarafından temsil edildiği bir iktidar sistemi oluşturulmuş. Birbirine kenetlenen Hristiyanlar, seçtikleri temsilcinin önderliğinde Yeni Ahit'i düzenleyip İsevi öğretileri toparlamaya çalışmışlar ve bu esnada hem birbiriyle çelişen kimi nüshaları ya da öğretide farklılık gösteren kimi mushafları reddetmişler, hem de İsa'ya inansa da İsa'yı bir Tanrı olarak kabul etmeyen kişi ve mezhepleri dışlamışlar.[724]

Kalabalık güruh, Bacchus, Herkül ve Asklepios gibi mitolojik figürlerden hareketle, İsa'nın da sade bir peygamberden ziyade bizzat bedenlenmiş bir Tanrı olduğunu düşünmeye meyilliydi. Zaten kitap

723 Her ne kadar bu yaptırımlar, Hristiyanları baskılamaktan ziyade daha da parlatmış olsa da.
724 Eco, A.g.e., s. 609.

boyunca gösterdiğimiz üzere, yaklaşık 3000 yıldır Mısır ve Bâbil'den gelen bir Tanrı-Kral kültü mevcuttu. Eh, İsa madem ki Yahudilerin Kralı olarak kabul görmüş ve hatta tam da bu sebeple idam edildiği Haç'ın bile üzerine *İnri* (Yahudilerin Kralı) yazılmıştı, bu durumda onu aynı zamanda Yahudilerin Tanrısı yapmakta da bir beis yoktu. Fakat bu din sadece Yahudi olanlara hitap etmediğinden, sizi Tanrı'ya bağlayan şey ırkınız değil de inancınız olduğundan; Yahudilerin Tanrısı, artık bütün insanların tanrısı olarak görülmek durumundaydı, ki öyle de oldu.

Hristiyan cemaatleri arasında Şeytan'ın yolundan gidenlerle, İsa'nın yolundan gidenler arasında bir ayrım yapıldı ve genel kabulün dışındaki herkesin "Şeytan tarafından ayartılmış" olduklarına inanıldı. Bu esnada inanca has bir felsefe geliştirmek isteyen kilise babaları, Antik Yunan'dan ve Roma felsefesinden öğrendikleri bazı fikirleri, İsa'nın öğretisiyle birleştirdiler. Özellikle de 140 yıllarında meşhur bir teolog olan Markion, Eski Ahit'in zalim ve acımasız tanrısı Yehova'nın yerine, Hristiyanlığın Baba'sının Saf İyilik ve Sonsuz Merhamete sahip olduğunu söyleyerek, daha sonraları Tasavvuf felsefesince de kabul görecek olan "Sevgi sebebiyle yaratılış" öğretisini geliştirdi.[725] Böylece Hristiyanlık, en azından yazılı metin açısından net bir şekilde Yahudilikten ayrılmış; Yahudilik eski, kaba ve bağnaz sayılmış, Eski Ahit eskide bırakılmış ve Yeni Ahit, daha dinamik, daha modern, daha ılımlı ve daha sevgi dolu bir forma büründürülmüştü. En azından insanlar böyle olduğuna inanmıştı.

Fakat "Şeytan'ın yolundan gidenler"in gerçekten de yanlış yolda olduğunun kanıtı neydi? Kilise'nin en doğru yorumu yaptığını nereden bilebilirdik? Genel öğretiye sıkıştırılmış olan birçok mucize bile zaten diğer mitolojilerden alınmamış mıydı? O halde Gnostik cemiyetlerle resmi öğretinin arasında İsa'nın tanrı mı yoksa peygamber mi olduğu sorunu dışında ne gibi bir fark vardı ki? Gnostikler, Doğu felsefesinden alınmış ve hatta Zerdüşt dininden aktarılmış, maddenin sonsuzluğu, gözle görülmez dünyanın iki ilkesinin varlığı ve gizemli

725 Kısacası "İyi Polis - Kötü Polis" taktiği.

aşama sırasıyla ilgili birçok yüce dogmaları İsa dinine karıştırmışlardı, bu doğru. Bunun sonucunda da hem dinin genişliği hem senkretize edilen mitolojilerin farklılığı hem de farklı yorumlar sebebiyle kısa süre içerisinde onlarca tarikata bölünmüşlerdi.[726] Bunların bazıları Bazilidian'lar, Valentinian'lar, Marcionit'ler ve yakın bir zamanda da Manichaean'lar adını almışlardı, evet.[727] Fakat Katolik Kilisesi'nin de bunlardan bir farkı yoksa madem, o halde Katolik Kilisesi'ni neden "gerçek Hristiyanlık" kabul ediyoruz?

Bunun sebebi hem politika, hem de kurumsallaşmadır. Katolik kilisesinin tek doğru olduğuna inanılır, çünkü Roma konseylerinde "böyle olduğuna" karar verilmiştir. Katolik İncillerin "gerçek İncil" olduklarına inanılır, çünkü diğer İnciller apokrif ve gnostik kabul edildiklerinden saygı görmezler. Üç yüzyıl boyunca yüzden fazla İncil'in yazıldığı bir coğrafyada en meşhur kilise babaları ve cemaat önderleri toplanıp birbirleriyle tartışmışlardır ve bu tartışma sonucunda kalabalık olanın isteğiyle, İmparator'un onayı birleşmiş; "neyin ne olduğu" belirlenmiştir. Ayrıntılarına zaten birazdan değineceğiz.

Görünen o ki dünyanın her noktasında yaşanan senaryo hep aynı olmuş. Her biri ayrı bir tanrı veya tanrıçaya tapınan birçok farklı grup, günün birinde bir önder ya da peygamber aracılığıyla bir araya getirilmiş ve bütün bu kabilelerin inancı senkretize edilip, bütün tanrıların vasıfları tek bir Yüce Olan'da birleştirilmiş. Ardından da yarı mitolojik, yarı tarihsel bir tarih yazımına gidilmiş ve bu bahsi geçen önder hakkında ya onun Tanrı olduğu ya Tanrı'nın oğlu olduğu ya da bizzat Tanrı'nın elçisi olduğu şeklinde hikâyeler uydurulmuş fakat, gerçekçi hikâyeler tek başına yeterli olmayacağı için bunların içlerine itinayla çeşitli mucizeler de eklenmiş. Bunun doğal bir sonucu olarak da bir

726 Gibbon şöyle diyor: *"Gnostiklerin başarısı çabuk ve yaygın oldu. Asya'yı ve Mısır'ı kapladılar ve batının da kimi eyaletlerine sızdılar. Kimileri Mithraizm'den etkilendiler, kimileri Antik Yunan'dan, kimileri Stoacılık veya Epikürcülükten, kimileri Zerdüştlükten, kimileriyse diğer dinlerden... Çoğunlukla ikinci yüzyılda yükseldiler. Üçüncü yüzyıl onların görkemlilik çağı oldu. Dördüncü ve beşinci yüzyıllarda ise, egemen kudretin gücüyle tam anlamıyla yıkıldılar."* Bkz, s. 587-88.

727 Iranaeus ve Epiphanius'un kataloglarına bakınız.

din yeterince kuvvetlendiği ya da yayıldığı zaman, bu sefer de farklı kabile ve tanrılarda karşımıza çıkan çeşitlilik, bizzat bu dinin içerisinde kendini dışa vurmaya başlamış ve aynı dinin içinden birçok mezhep, birçok tarikat, birçok farklı yorumun çıkmasıyla birlikte dinin tek ve değişmez bir metne indirgenmesi, bu metnin de bütün tarikat ve mezheplere kabul ettirilmesi gerekmiş. Fakat bir metnin kanonlaştırılması[728] ve kalabalığa orijinalmiş gibi kabul ettirilmesi, o metnin gerçekten de orijinal ve bağımsız olduğunun bir ispatı olamaz. Zira tarihçiler, sarayın istediği tarihi yazmakla mükelleftirler ve işlerine gelmeyen her türlü veriyi silmek konusunda da epey marifetlidirler. Örneğin ilk dönemlerde kilise babaları, Platon gibi filozoflardan aldıkları öğretileri, filozoflar Hristiyanlık inancına göre "putperest" veya "dinsiz" oldukları için "sanki öğretileri onlardan devşirmemişler gibi göstermek için" epey bir çaba sarf ettiler. Eliade şöyle der:

"3. yüzyıldan itibaren, Maniheizm'in başarıları kilisenin temellerini sarstı ve Maniheist düalizmin etkileri tüm ortaçağ boyunca sürdü. Diğer yandan İran kaynaklı birçok dinsel düşünce -özellikle İsa'nın doğumuna ilişkin birçok motif, meleklerle ilgili bilgiler, Magus izleği, Işık teolojisi, Gnostik mitolojinin bazı unsurları- sonunda hem Hristiyanlık hem de İslam tarafından özümsendi..."[729]

Fakat Hristiyanlık ya da İslam kaynaklarına bakarsanız bunu şiddetli bir şekilde reddettiklerini görürsünüz, üstelik her şey ortadayken! P. Hall, bunun sebebini açıkça belirtmiştir:

"İlk dönem Hristiyanlık, Doğu etkisine dair birçok belirti gösterse de bu modern kilisenin tartışmayı reddettiği bir konudur. İsa'nın pagan Yunan veya Asya Gizem Okulları'nın bir inisiyesi olduğu tartışmasız bir

728 Kanon sözcüğü aslen Sümercedir ve Kamış anlamına gelmekle beraber, düz ve dikey herhangi bir şey için de kullanılır. Örneğin Yunanlar Kanon'u Cetvel anlamında kullanmışlardır. Fakat başlangıçta gerek Akkad gerekse Mısır gibi imparatorluklarda Kanon, nehir taşkınları ya da matematiksel kurallar üzerine kullanılan bir ifade idi. Lâkin zaman geçtikçe, kutsal metinlerin derlenmesi ve "en doğru biçimde toparlanması" için kullanılmaya başlandı. Bkz: Philip R. Davies, "Scribes and Schools", Londra, SPCK, 1998, s. 24.

729 Eliade, İnançlar Tarihi 2, s. 423.

şekilde kanıtlanırsa, bunun Hristiyan inancının üyeleri üzerindeki etkisi bir yıkım olur."[730]

İncil'in Kanonlaşması

Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında inananların karşılaştığı en büyük sorun, dediğimiz üzere Tanrı ile Oğlu arasındaki ilişkinin tam olarak tanımlanamamasıdır. Bu mesele başlangıçta Katolik Kilise içerisinde bu ilişkiyi yukarıda ve aşağıda iki ucu olan dikey bir eksen üzerinde yapılandıran bir doktrin geliştirir: En yukarıda Tanrı, en aşağıda dünya ve ikisinin arasında da İsa, Bilgelik (Sophia) ve Tanrı'ya ebediyen içkin olan Kelam (Logos) yer alır. 2. yüzyılda geliştirilen bu görüşe göre İsa, Tanrı tarafından zamandan önce yaratılmıştır ve fakat bu yaratılış, bir yaratımdan ziyade Tanrı'nın kendisini kendisinden ayrı bir formda tezahür ettirmesi şeklinde vuku bulmuştur. Fakat birçokları bunu kabul etmemiştir, çünkü bu durum Tanrı'nın tekliği konusunda problemler doğurur. Diğer bir görüşe göreyse bu durum İsa'nın insanlığına halel getirir çünkü bu durumda onun herhangi bir Pagan Tanrısı'ndan farkı kalmaz.

Theopilos bu doktrin üzerine kafa patlattıktan sonra üçünü tek bir üçgen gibi ele almayı akıl eder, her biri başka bir uç olsa da her biri özde aynı sayılır ve üçgenin en üst kısmı Tanrı iken, aşağıdaki iki ucu ise sanki onun elleriymişçesine onun işlerini görebilme aracı olarak Logos ve Sophia kavramlarıyla kişileşirler. Antiokhea patriği bu model üzerinden Teslis (Trias) kavramını kullanan ilk kişi olur ve kısa süre sonra da Hippolytos adlı başka bir piskopos, Baba ile Oğul için ilk defa "kişi" şeklinde bir teknik terim(*Prosopon*) kullanarak olayı kavramsal düzeyden şahıslık mertebesine taşır. Bu tarz epey bir rağbet görür ve bunun sonucu olarak da Katolik Kilisesinin inanç beyanı oluşur:

"Her şeye gücü yeten Tanrı'ya ve O'nun biricik Oğlu Mesih İsa'ya inanıyorum. O Kutsal Ruh'tan vücut buldu ve bakire Meryem'den doğdu. Pontius Pilatus zamanında çarmıha gerildi, gömüldü, üçüncü gün ölüler arasından dirildi, göğe çıktı, Baba'nın sağında oturdu; oradan

730 Hall, A.g.e., s. 582.

dirileri ve ölüleri yargılamak için tekrar gelecektir. Kutsal Ruh'a, Kutsal Kilise'ye, günahların affına, ölülerin dirilişine ve sonsuz yaşama inanıyorum."

Fakat buna rağmen görüş ayrılıkları devam eder. Hatta özellikle 3. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan "İki Dionysios Meselesi" bu konudaki en meşhur ve anlaşılır tartışmaların bir örneğidir. İskenderiye patriği Dionysios ile Roma piskoposu Dionysios, teslis konusunda anlaşamazlar ve İskenderiyeli[731], Teslis'in üç ayrı tanrı yarattığını öne sürerken Roma'lı, üçünün de aynı özün farklı bir tezahürü olduğunu savunarak bunun Tek Tanrı inancını zedelemediğini iddia eder. Fakat konu bir türlü çözülemez ve nihayetinde iki büyük mezhep ortaya çıkar: Katoliklik (Teslisçilik)[732] ve Arius'çuluk (Teslisi reddedenler).

M.S. 313'te Roma İmparatoru Konstantin'in çıkarttığı, Hoşgörü Kararnamesi diye de bilinen Milano Fermanı, farklı mezheplerin birbiriyle çatışmasına son vererek genel bir Kilise Barışı sağlamayı amaçlamıştır. Bu ferman, her kesime özgürce inandığı dine tapınma hakkı tanımıştır. Hatta devlet yardımıyla çeşitli kiliselerin açılmasına bile müsaade edilmiştir. Fakat işler tam tersi bir yönde gitmiş ve 320 yılı civarında Hristiyanlık ve öğretileri, iyice Arap saçına dönmüştür. Bunun temel sebeplerinden biri, İskenderiyeli Arius (256-336)'un kuvvetli reddiyeleridir. Bu reddiyeler, Patrik Aleksandros ve ruhban sınıfının huzurunda dile getirildiğinde şiddetle kınanmış ve Arius aforoz edilmiştir. Normalde bu noktadan sonra konunun kapanması gerekirdi, fakat Arius, 318'de Kaiseria'ya yani kendi görüşüne yakın cemaatlerin bulunduğu bölgelere göç ederek fikirlerini yaymaya devam etmiş ve Konstantin'in resmi biyografi yazarı Eusebios'a sığınmıştır. Eusebi-

731 İskenderiye, Ariusçuluğun duğuşuna kadar en büyük sapkınlık sayılan Gnostik doktrinlerin geliştirilip yayıldığı en önemli merkezdir. İki Dionysios Meselesi'nden sonra ise, Ariusçuluğun merkezi hâline gelmiştir.

732 Teslis yani Trinity inancının esaslarının nereden alındığı konusu hâlen tartışmalıdır. Kimileri Platon'un İlk Neden, Akıl ve Evren Ruhu gibi önermelerinin Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'a çevrildiğini iddia eder, kimileriyse çeşitli başka açıklamalar getirir. Fakat şimdilik buna girmemize gerek yok, zira sırf bu konu bile ayrı bir kitap yazmayı gerektirir.

os'un da desteğini alan Arius, gün geçtikçe daha büyük tartışmalara yol açmış ve onun fikirlerini çürütmek amacıyla ortaya atılan tezler, yazılan mektuplar ve dönen tartışmalar adeta bütün bir Din gündemini meşgul eder hâle gelmiştir. Bunun sonucunda da M.S. 325'de Nikaia (İznik) Konsili toplanmıştır.

Kilise tarihinin ilk ekümenik konsili olan Nikaia konsili, Konstantin'in emriyle ve kesinlikle hiçbir müdahale olmadan toplanmıştı. Konstantin, İmparator olarak dinin içeriğine veya yorumlarına hiçbir etkide bulunmadan, ülkede sözü geçen kaç piskopos, rahip ya da üstat varsa hepsini bir araya getirerek, kendi aralarındaki sıkıntıları çözmeleri için bir fırsat sunmuştu ve 325'in mayıs ile haziran ayı, tamamen bu tartışmalarla meşgul edilmişti. Konstantin'in amacı, Hristiyanlığın en mantıklı, en düzgün, en uygun yorumunu bulmak ve onu korumaktı. Böylece çok başlılıkla ya da herhangi bir dinsel tahrifatla uğraşılmadan, gerçek Hristiyanlık ne ise o yayılacaktı.[733] Bu doğrultuda konsile toplamda 1800 kadar piskopos çağrıldı. Bunların 1000'i doğudan, 800ü batıdandı. Fakat çalışmalara fiilen katılabilenlerin sayısı genel kabule göre 318 idi. Konsilin genel tartışma konuları, "İsa'nın (Logos'un) çile çekip çarmıhta ölebilmesi mümkün mü?", "Logos bir insan gibi algılayıp insan formuna girebilir mi?", "Logos ile tek Tanrı arasında nasıl bir ilişki var?" ve benzeri, İsa'nın mahiyetine ilişkin sorunlardı. Dönen tartışmalar sonucunda kalabalık Arius'un görüşlerini doğru bulmadı ve onu nihai olarak mahkûm ettiler. Dolayısıyla İsa'nın Tanrı tarafından yaratılan, içinde kutsal bir öz bulunan ama yine de insan olan bir varlık olduğunu iddia eden görüşün yerine, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu fikri kabul edildi.[734] Bu karardan sonra Arius ve onun gibi genele zıt düşüncelere sahip olan rahipler aforoz edildiler ve onların ellerinde bulunan nüshalar "saptırıcı" oldukları düşünüldüğünden imha edildi.

Belirtmek gerekir ki, bu işlem öyle "bir günde" uygulanmadı ve bu karar Konstantin emriyle verilmedi. Zira İmparator bu konsil-

733 Eco, A.g.e., s. 466.

734 İşte size Katolik Hristiyanlığın "resmen" doğumu.

den sonra Hristiyanlık üzerine söz söyleme ve Hristiyanlığı yayma misyonunu Katolik kilisesinin önde gelenlerine teslim etmişti, dolayısıyla büyük balığın küçük balığı yemesi misali bu "aykırı" görüşleri Kilise Babaları kendi güçleriyle ekarte edebilecek konuma gelmişlerdi. Bu bağlamda özellikle de Theodosius devrinde çıkarılan Theodosius Fermanı, Kilise'nin eline akıl almaz bir güç vermişti. Ariusçu din adamlarına mezhep değiştirmedikleri taktirde sürgün veya din adamlığından tamamen men edilme gibi seçenekler sunulmuştu ve birçokları gururlu bir şekilde sürgünü kabul etseler de[735] kalanları mezhep değiştirip imparatorluğun istediği İznikçi görüşü benimsemeye razı gelmişlerdi. Bauer, Theodoisus hakkında şu yorumu yapar:

"Theodosius, birliği ilan etmenin gerçekleştirmekten daha kolay olduğunu fark ediyordu. Birçok açıdan, Gotlarla[736] uğraşmak sapkınlarla uğraşmaktan daha kolaydı; Gotlar konusunda tek yapması gereken onları öldürmekti."[737]

Güç kaybedip göç etmek zorunda kalan görüşler bu bölümün tartışma konusu değildir, fakat gücü ele geçirenler üzerine mecburen konuşulmalıdır. Çünkü bu kesim çok geçmeden Hristiyanlığı, Roma'nın Devlet Dini mertebesine çıkarmıştır. Gerçi bunun en büyük adımlarından olan "Konstantin'in Hristiyan Olması" meselesinin altında yatan asıl sebepler kesin değildir. Görünen o ki bütün kaynakların ittifak ettiği birtakım unsurlar burada önemli bir rol oynamıştır.

735 Örneğin Arap tipi Hristiyanlığa Müslüman kaynaklar "Haniflik" derler ve Rahip Bahira gibi, Varaka b. Nevfel gibi, Rahip Nestura gibi önemli şahıslar da görünen o ki birtakım Apokrif incillere sahiptiler. İslâm kaynakları bile bu zâtların Katolik inanç esaslarını barındırmayan ve "mesih beklentisi" içinde olan kitaplara sahip olduklarını yazar.

736 Gotlar, Roma karşıtı azınlık grupların en önemlilerindendir. Geç roma tarihçilerinden en önemlileri olan Jordanes ve Cassiodorus, Gotları iki gruba ayırır: Doğuda yaşayan Ostrogotlar ve daha batıdaki Vizigotlar. Ama bu adlar ortak bir ulustan bahsetmez, yalnızca Karadeniz yakınında yaşayan Gotlar ile daha ileride yaşayan Gotları coğrafi açıdan ayırt etmek için kullanılmışlardır.

737 Bauer, Ortaçağ, s. 75.

Bunlardan birincisi, Lactantius'un uzun süredir Tek Tanrı inancını sarayın koridorlarında dile getirmesi ve Hristiyanlığın o dönemlerde son derece makul bir pozisyon alması,

İkincisi, Eusebius gibi yazarların naklettiği "Konstantin'in İtalya seferine hazırlanırken gökyüzünde devasa ve yanan bir haç görmesi,"[738]

Üçüncüsü ise, gördüğü bir rüyada İsa veya Pavlus ile karşılaşıp hidâyete ermesidir.

Bunlar ne kadar doğrudur bilemeyiz ama, en nihayetinde 40 yıl boyunca Apollo gibi tanrılara tapınmış ve gerçekten de onlardan çok hoşlanmış olan Konstantin'in bir noktadan sonra açık bir şekilde Hristiyanlığı benimsediğini bilmekteyiz. Bunun sebebi ister din anlayışının samimi bir şekilde değişmesi olsun, isterse de tamamen politik amaçlarla günden güne güç kazanmakta olan bir din grubunu kolay yönetebilmek için kurnazca bir hamlede bulunmak olsun,[739] fark etmez. Kendisi önce Milano buyruğunu yayımlayarak kiliseyle barış sağlamış, sonra da 1. İznik Konsili'ni toplayarak "Doğru İncil" tespit ettirmiş, ardından da İmparatorluğun bu dine bakışını epey bir değiştirmiştir. Fakat aynı sebepten ötürü, itibarı da iyice sönmüştür. Zira Konstantin, 1. İznik Konsili'ni topladığı yıl, aynı zamanda oğlunun idam fermanını da imzalamıştır. Diğer bir ifadeyle kendisi bir yandan ahlâk timsali gibi davranıyor ve iyi yaşama, sonsuz mutluluğa dair vaazlar veriyor; bir yandan da acımasızca can alıyordu, hâliyle samimiyeti büyük bir tartışma konusu olmuştu. Neyse ki İmparator, ölümünden kısa süre önce vaftiz olup bütün günahlarından arındı(!) ve diğer imparatorların aksine fetihleriyle değil, reformlarıyla tarihe kazındı.

Konstantin sonrası dönemde Hristiyanlık halkın ruhuna o denli nüfuz etmişti ki, Nysa Piskoposu Gregorius, özellikle de Konstantinopolis'te tebliğciliğin ne boyutlara ulaştığını şu şekilde ifade etmişti:

"Bu kent, her biri derin tanrıbilimci olan köleler ve zanaatçılarla doludur ve dükkânlarda yollarda vaaz edip dururlar. Bir adama para

738 Eusebius, in Vit. Constantinus, 1, 1, B. 27-32.

739 Özellikle de çağdaşı olan yazarlar bu din değişikliğinin kesinlikle samimi olmadığını, Konstantin'in münafık davranarak Hristiyanlar üzerine kontrol sahibi olmaya çalıştığını söylerler.

bozması için ricada bulunsanız size Oğul'u Baba'dan ayıran şeyin ne olduğunu öğretmeye kalkacaktır. Bir başkasından ekmeğin fiyatını sorun, size Oğul'un Baba'dan aşağı olduğu yanıtını verecektir. Banyonun hazır olup olmadığını öğrenmek istediğinizde size Oğul'un hiçten yaratıldığı söylenecektir... Bu rezilliğe ne denmesi gerektiğini bilmiyorum, beyinde bir yangı mı yoksa aklın dağılmasına neden olan bir delilik ya da salgın hastalık mı?"[740] [741]

Theodosius 17 Ocak 395'te öldüğünde halefleri ve önceden Augustus ilan edilmiş olan iki oğlu, ikili bir yönetim yürütmeye mecbur kalmışlardı. O dönemlerde 17 veya 18 yaşında olan Arcadius Konstantinopolis'te, 10 yaşında olan Honorius ise İtalya'da bulunmaktaydı. Babalarının ölümüyle beraber iki evlat da bulundukları bölgenin yöneticiliğini üstlenip, kendilerine İmparator demişlerdi.[742] Bu bölünmenin özellikle Theodosius tarafından mı planlandığı yoksa yaşları genç olduğu için iki çocuğun da kendi maiyetleri tarafından yönlendirilip bu tip bir hamle mi yaptıkları bilinmiyor, ama genel kanı ikinci ihtimali desteklemektedir. Arcadius'un arka planda Praetor Praefectus Rufinus ve Eutropius tarafından, Honorius'un ise General Stilicho tarafından manipüle edildiği düşünülmektedir. Öyle ya da böyle, bu gelişmeler Büyük Skizma dediğimiz Bölünme'nin ilk adımlarıdır.[743]

Bölünmeden itibaren Roma İmparatorluğu, Batı'da Roma, Doğu'da ise Bizans olmak üzere iki ayrı isimle anılmaya başlanmıştır ve zaman içerisinde birbirinden bağımsız bir yol izlemeleri sebebiyle Batı'nın Hristiyanlık anlayışı Katolisizm, Doğu'nunki ise Ortodoksluk adını

740 Jortin, Ecclesiastical History, C. IV, s.71 ve Wise Bauer, Ortaçağ, s. 74.

741 Hristiyanların tebliğciliği Sâsânî yöneticilerini de tedirgin etmişti ve bu işin tehlikeli ve ileri boyutlara varacağı endişesiyle Sâsânîler, hem önceki bölümlerde anlattığımız üzere Maniheizm'i ve Zerdüştlüğü bir yönetim aracı olarak kullanmaya çalışmışlardı, hem de Hıristiyanlara birtakım kısıtlamalar getirerek onları sürekli gözetim altında tutmaya başlamışlardı. Bkz: Nimet Yıldırım, İran Mitolojisi, s. 160.

742 Eco, "Antik Roma", s. 219.

743 Bölünmenin resmen yasalaşması, MS 1054'ü bulmuştur. Yine de, o zamana kadar hiçbir imparator iki bölgeyi birden yönetemediğinden asıl bölünmenin, Theodosius'un oğulları devrinde yaşandığı kabul edilir.

almıştır.[744] Ne var ki bu iki kelime de anlam itibarıyla "Doğru yol" demektir. Fakat hangisinin gerçek anlamda daha "doğru" olduğu bugün bile tartışılmaktadır.[745] Tartışmasız olan yegâne husus ise, özellikle de Iustinianus devrinde hem Felsefe Okulları'nın kapattırıldığı hem Gizem Okulları'nın tamamen ezildiği, hem Mısır ve Yunan tapınaklarının yıkılıp yerlerine kiliseler inşa edildiği hem de Hristiyanlık dışında bir inanca sahip olan herkese Paganus (köylü)[746] denildiğidir. Bu "tahammülsüzlük" dönemi, Ortaçağ'ın da başlangıcı olarak kabul edilir.

Dürüst olmak gerekirse her toplum, genel benimsemeyle yerleşmiş kuralları tanımayan ya da onları çiğneyen mensuplarını topluluğun dışına atma ya da yararlara katılmasını engelleme hakkına sahiptir. Çünkü geleneği ve ahlâkı tehlikeye sokan her türden eylem, inanca ve topluma bir saldırı ya da bozgunculuk olarak değerlendirilebilir. Burada asıl önemli olan konu, verilecek tepkinin büyüklüğü ya da "bozgunculuk" kavramının kriterleridir. Diktatörlük ile adalet arasındaki denge bu ayrıntılarda gizlidir ve yine söylemek gerekir ki, kahramanlıkla hainlik arasındaki çizgi de burada çizilir. Eğer kendi bozgunculuğunuza destekçi bulabilir ve mevcut yönetimin ya da kültürün üzerine çıkabilirseniz Kurucu Baba, bunu başaramazsanız da Darbeci Hain olarak değerlendirilirsiniz. Tarih bunun sayısız örnekleriyle doludur.

Din ile yönetilen devletlerde genellikle diktatörlük ve muhafazakarlık ön plana çıkar, çünkü bütün halkın adeta askerî bir lejyon gibi tek tip olması ve kurallara itaat etmesi beklenir ve her ne kadar bu baskıcılığı meşrulaştırmak adına ezbere bir şekilde "Şeriat'ın kestiği parmak acımaz!" denilse de bunu asıl o parmağı kesilenlere sormak gerekir. Çünkü uzun bir süre boyunca parmağı kesilenler Hristiyan-

744 Mezhepsel farklarla beraber, yasalara dayanan farklar da dikkat çeker. Örneğin Batı'daki yasalar, Doğu'da geçerli sayılmaz veya Doğu'nun askerî bir yardıma ihtiyacı olduğu taktirde Batı, yalvarıp yakarılmadığı sürece yardıma gitmez. Bkz: Eco, Ortaçağ, 1, s. 52. Yine de bunun asıl bölünme olmadığını düşünenler, "sadece şehirler ayrı" anlamında *Divisis Tantum Sedibus* tabirini kullanırlar.

745 Ülke bölünürken, din dili de bölünmüştür. Batı'da din dili Latince, Bizans'da ise Yunanca olmuştur.

746 Devri geçmiş mitolojilere ya da azınlık grupların inançlarına Paganizm denmesinin sebebi budur.

lardı ve bir süre sonra devran dönünce, bu kesilen kesim parmak kesmeye başladı. Hristiyanlık Afaroz hakkını o kadar sık kullanmaya başladı ki, en başında Aforoz edilenleri toplumdan dışlayan ve bunu meşru gören halk, bir süre sonra en küçük bir hareketinde kendisinin de aforoz edileceğinden korkan mensuplarla dolmaya başladı ve bu dine duyulan saygı ve sevgi, yerini iyiden iyiye "korku ve boyun eğme kültürü"ne bıraktı.

Hristiyanlık İnancında Kıyamet ve Ahiret

Eliade'nin de dediği gibi: *"Cennet miti daha basit veya daha karmaşık bir biçimde dünyanın pek çok yerinde karşımıza çıkar. Ama cennete özgü en önemli konu olan ölümsüzlüğün yanısıra, daima belli başlı birtakım karakteristik unsurlar barındırır. Bu mitleri iki ana kategoride sınıflandırmak mümkündür. Birinci kategoride başlangıçta Cennet ile Yeryüzü'nün birbiriyle çok yakın ya da yan yana tasvir eden mitler yer alır. İkinci kategoride yer alan mitler ise, Cennet ile Yeryüzü arasında somut bir iletişim yoluna veya aracına gönderme yapan mitlerdir."*[747] [748]

Özellikle de Şehit Aziz Justin'den ve havarilerin ilk öğretileriyle yakından tanışıp görüşmüş olan Aziz İrenaeus'tan, Constantin'in oğluna öğretmenlik yapmış olan Lactantius'a kadar Kilise'nin bütün papazları kıyamete dair betimlemeler yapmakta çok hevesliydiler. Hristiyanlık inancının Roma içinde ilerlemesinde de en büyük katkıyı bu kıyamet ve sonsuz yaşam fikri sağlamıştı. Fakat bu esnada dünyanın 6 günde yaratılması ayetinden hareketle, kıyamete kadar geçecek olan sürenin de 6000 yıl olduğu ve son 1000 yılın refahla geçecek olmasına karşın, bu refahtan önce Babil gibi imparatorlukların yeniden yükseleceği ve çok şiddetli savaşlar yapılacağı türünde fikirler de yaygınlaşmıştı. Kilise bunların çoğunu bir süre sonra sapkınlık ve uyduruk olarak niteleyip yok etmeyi başarmış olsa da

747 Eliade, Mircea Eliade, "Mitler, Rüyalar ve Gizemler", Doğubatı Yayınları, 2. Basım, 2020, Çev. Cem Soydemir, s. 63-64.

748 Birinci derecedeki mitleri Mezopotamya, Yahudi ve Zerdüştî inançta, ikinci derecedeki mitleri ise Mısır'da ve Hristiyanlıkta görmekteyiz.

bunların en silik ve en mistik versiyonu olan Yuhanna'nın Vahiy kitabı kendisine Kanon'da bir yer bulmayı başarmıştı. Komiktir ki 2000 yıldır en çok yorumlanan ve üzerine en çok tartışılan bölüm de Vahiy bölümüdür. Ama işin daha komik olan diğer bir tarafı da Hristiyanlığın gücünün azımsanmayacak bir bölümünün yine bu Vahiy kitabından gelmesidir. Bu da dinlerin mistisizme neden bu kadar muhtaç olduklarının bir göstergesidir. Fakat dinlerin en çok ihtiyaç duyduğu şey, aslen ölümden sonraki yargılanma fikridir. Çünkü insanları kontrol edebilmenin en kolay yolu budur. Örneğin Tertullian şöyle haykırmıştır:

"Bütün temsillerin en büyüğü, evrenin evrensel kararı olan son hükmünü bekleyiniz. Oh! Bir sürü kendini beğenmiş kralın ve imgesel tanrıların, uçurumun dibinde inim inim inlediklerini görerek kim bilir nasıl şaşıp kalacağını, ne denli gülecek, sevinecek ve keyifleneceğim. Tanrı adına zulüm yapan nice yüksek dereceli görevlinin, vaktiyle Hristiyanları yaktıkları ateşin bin katı şiddetindeki cehennem fırınlarında erimiş ateş haline geleceğini; akıllı filozofların, kendilerine hayran çömezleriyle birlikte, alevler arasında bangır bangır bağıracaklarını; bunca ünlü ozanın, Minos'un değil, İsa'nın mahkemesi önünde nasıl tirtir titreyeceğini; birçok trajedi artistinin, kendi acılarını belirtmek üzere bütün güçleriyle seslerini yükselttiklerini göreceğim..."[749]

Bu, Hristiyan olmayanlara karşı duyulan nefreti, aynı zamanda bu dünyadayken hesabını soramadığınız kişilerden soracağınız hesaba dair isteği ve bir ölçüde kıskançlık ve aşağılık kompleksiyle güçlendirilmiş olan bağnazlığı göz önüne sermek için yeterli bir örnektir. Elbette her dindar bu kadar yobaz veya kıskanç değildir, örneğin ilk Hristiyanlar içinde de son derece iyi kalpli olan ve diğer insanların "sırf inanmadıkları için yanacak olmalarını" içlerine sindiremeyen kişiler mutlaka vardır. Benzer şekilde geçmiş filozofların sırf İsa'ya yetişemediler diye işkenceye maruz kalacaklarını düşünerek üzülen birçok yazar bulabilirsiniz. Fakat asıl kalabalığın saldırgan bir zihniyete

749 Tertullian, de Spectaculis, b. 30.

sahip olduğunu ve bu hasedin de inançlarını güçlendirmede epey bir katkı sağladığını kabul etmek gerekir.

İncil'de Cehennem ve Cennet konusunda çok fazla bir bilgi verilmez. Hatta Cennet'in, basitçe İsa ile birlikte yemek yenilen, kardeşçe yaşanılan bir yer olduğunu belirten pasajlar görürüz. Cehennem konusunda da durum aynıdır. Evet, belki İncil'i yorumlayan dindarların kitaplarında Zerdüştlüğün metinlerinde gördüğümüz vahşete yakın betimlemelerle karşılaşıyor olabiliriz, fakat İncil'in aktarımları direkt incelendiğinde ızdıraptan veya ödülden bahsedilse de tam olarak ahiretin içeriğinin paylaşılmadığı görülmektedir. Örneğin Luka kitabında şöyle yazar:

Zengin bir adam vardı. Mor, ince keten giysiler giyer, bolluk içinde her gün eğlenirdi. Her tarafı yara içinde olan Lazar adında yoksul bir adam bu zenginin kapısının önüne bırakılırdı; zenginin sofrasından düşen kırıntılarla karnını doyurmaya can atardı. Bir yandan da köpekler gelip onun yaralarını yalardı. "Bir gün yoksul adam öldü, melekler onu alıp İbrahim'in yanına götürdüler. Sonra zengin adam da öldü ve gömüldü. Ölüler diyarında ıstırap çeken zengin adam başını kaldırıp uzakta İbrahim'i ve onun yanında Lazar'ı gördü. 'Ey babamız İbrahim, acı bana!' diye seslendi. 'Lazar'ı gönder de parmağının ucunu suya batırıp dilimi serinletsin. Bu alevlerin içinde azap çekiyorum.' "İbrahim, 'Oğlum' dedi, 'Yaşamın boyunca senin iyilik payını, Lazar'ın da kötülük payını aldığını unutma. Şimdiyse o burada teselli ediliyor, sen de azap çekiyorsun. Üstelik, aramıza öyle bir uçurum kondu ki, ne buradan size gelmek isteyenler gelebilir, ne de oradan kimse bize gelebilir."[750]

Buradaki "alevler içinde azap çekiyorum" ifadesi, Yahudiliğin yan kaynaklarına sızmış olan Ateşli Vadi'den hareketle bilindik Cehennem kavramıyla bağdaştırılabilir. Fakirin ödüllendirilip zenginin cezalandırılması örneğiyse, açık bir şekilde zenginlerin paylaşımcı olmalarını, fakirlerin ise fakirlikleri yüzünden isyan etmemelerini zira öldükten

750 Luka, 16;19-31.

sonra ödüllendirilerek bütün kayıplarının telafi edileceğini işaret etmektedir. Kısacası buradaki cehennem kavramının gerçekten de ahirete dair bir bilgi vermeyi mi amaçladığı yoksa basitçe fakir-fukarayı dizginlemeye mi çalıştığı tartışmalıdır. Belki pasaj ikisini birden hedeflemiştir, belki de hiçbirini amaçlamamıştır. Fakat, İncil'in "Korintlilere Birinci Mektup" bölümünde 15;35-57'de Saul'un Kıyamet Vakti'ndeki İkinci Dirilişe dair verdiği bilgiler, en azından ahirete gönderme olarak değerlendirilebilir:

Ama biri çıkıp, "Ölüler nasıl dirilecek? Nasıl bir bedenle gelecekler?" diye sorabilir. Ne akılsızca bir soru! Ektiğin tohum ölmedikçe yaşama kavuşmaz ki! Ekerken, oluşacak bitkinin kendisini değil, yalnızca tohumunu –buğday ya da başka bir bitkinin tohumunu– ekersin. Tanrı tohuma dilediği bedeni –her birine kendine özgü bedeni– verir. Her canlının eti aynı değildir. İnsan eti başka, hayvan eti başka, kuş eti, balık eti başka başkadır. Göksel bedenler vardır, dünyasal bedenler vardır. Göksel olanların görkemi başka, dünyasal olanlarınki başkadır... Ölülerin dirilişi de böyledir. Beden çürümeye mahkûm olarak gömülür, çürümez olarak diriltilir. Düşkün olarak gömülür, görkemli olarak diriltilir. Zayıf olarak gömülür, güçlü olarak diriltilir. Doğal beden olarak gömülür, ruhsal beden olarak diriltilir. Doğal beden olduğu gibi, ruhsal beden de vardır... Bizler topraktan olana nasıl benzediysek, göksel olana da benzeyeceğiz... İşte size bir sır açıklıyorum. Hepimiz ölmeyeceğiz; son borazan çalınınca hepimiz bir anda göz açıp kapayana dek değiştirileceğiz. Evet, borazan çalınacak, ölüler çürümez olarak dirilecek ve biz de değiştirileceğiz... Rabbimiz İsa Mesih aracılığıyla bizi zafere ulaştıran Tanrı'ya şükürler olsun![751][752]

---

751 Kıyamet vaktinde gökten herkesin duyacağı kadar şiddetli bir borazan sesi geleceği inancı, İslâm'a da geçmiştir. İnanca göre, İsrafil isimli melek sura üfleyecek ve olanlar olacaktır.

752 Ayrıca bkz, Selaniklilere Birinci Mektup, 4. Bölüm, 16-17: *"Rab'bin kendisi, bir emir çağrısıyla, baş meleğin seslenmesiyle, Tanrı'nın borazanıyla gökten inecek. Önce Mesih'e ait ölüler dirilecek. Sonra biz yaşamakta olanlar, hayatta olanlar, onlarla birlikte Rab'bi havada karşılamak üzere bulutlar içinde alınıp götürüleceğiz. Böylece sonsuza dek Rab'le birlikte olacağız."*

Buradaki "göksel dünya" ya da "göksel beden" gibi ifadeler, en azından ahiretin kabul edildiğini ispatlamaktadır ve bu "yeni dünya"nın, bu dünya üzerinde kurulmayacağı; göksel bir âlemden bahsedildiği açıktır. Bu da Hristiyanların ahireti kabul etmeyen Sâdukîler'den değil de bilakis Essenîlerden ve diğer azınlık cemaatlerden etkilendiklerine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Zira hem geleneksel Yahudilikte bu tip bir ahiret anlayışı yoktur, hem de geçtiğimiz yüzyılda ortaya çıkarılan apokrif Enok metinlerinde aşağıda sıralamış olduğumuz kıyamet senaryosunun birebir aynısı bulunmaktadır. Bu bağlamda benzerlikleri sıralamadan evvel Enok üzerine biraz bilgi vermemiz gerekiyor.

Ölüdeniz-Kumran yazmaları adıyla da bildiğimiz Enok Kitabı, 1947 yılında Kumran mağaralarında keşfedilmiştir. Yaklaşık 10 yıl boyunca Kudüs Üniversitesi tarafından incelenmiş olan bu nüshaların yanında 11 farklı mağarada sürdürülen çalışmalar esnasında toplam 800 civarı yazmanın ele geçtiği açıklanmıştır. Metinler M.Ö. 300'lerden başlayarak M.Ö. 68 yılına kadar uzanmaktadır. Bunların çeyreği günümüz Tevrat'ıyla paralellik gösterseler de kalanlar alternatif hikâyeler ve alternatif Yahudi mitolojileri olarak değerlendirilebilir. Zira Enok/Hanok karakterine atfedilen kimi metinlere daha önce de rastlamıştık. Örneğin, 1773 yılında Mason olduğu açıkça bilinen James Bruce'un Habeşistan'da 3 farklı nüshaya ulaştığı ve bunların, 1821 yılında Profesör Richard Laurence tarafından İngilizce'ye tercüme edildiği söylenmektedir. 1900'lerde ortaya çıkarılan metinlerin ise, bir kısmı Aramice, bir kısmı da Yunanca yazılmıştır. Bununla beraber, bütün metinlerin tek bir kişi tarafından yazılmadığı bellidir, muhtemelen bu metinler, tarikatların kuşaktan kuşağa aktardıkları öğretileri ve vizyonları kapsamaktadır.[753]

En bariz paralellik, göğe yükselme motifinde görülür. Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere, Tevrat ve İncil'de "Enok'un 365 yıl yaşadığı ve ölümle yüzleşmeden göğe yükseldiği" söylenmek-

753 Enok'un kitabı her ne kadar Essenî zihniyetini yansıtsa da bu metinlerin aslen Hassidik ya da Ferisî düşünce etkisinde yazıldığı da düşünülmektedir. Bkz: George A. Riggan, "Messianic Theology and Christian Faith", The Westminster Press, Philadelphia, 1957.

tedir.[754] Enok kitabı da göğe yükselen ve çeşitli âlemlerde seyahat eden bir peygamberin tecrübelerini anlatmaktadır. Bu "göğe yükseltilme" motifi, görünen o ki Kabala mistisizmine de etki etmiştir. Zira Mason kaynakları Enok'tan bahsederken, sürekli onun *Enokyan Maji* olarak bilinen Melek veya Büyü lisanını da öğrendiğinden, Tanrı'nın ona üçgenler ve 9 sembolizmine dair bilgileri bahşettiğinden ve bu zatın gelmiş geçmiş en büyük Simyager olduğundan bahsederler.[755]

Benzerlikler bununla da sınırlı değildir. Örneğin, Tevrat'ın Yaratılış 6;4'ünde *"İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra, yeryüzünde Nefiller[756] vardı. Bunlar ünlü çağ kahramanları, ünlü kişilerdi."* yazar. Enok kitabında ise, 1. Kitap, 7. Bölüm 10-14'de bu melek-insan evliliği daha ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Ayrıca 1. Kitap, 19. Bölüm'de 1-3 arasında açıkça şunlar da yazar: *"Kadınlarla çiftleşen melekler burada duracak. Onların pek çok biçim alan ruhları insanlığı kirletiyor. İnsanlığı saptıracaklar ve insanlar şeytanlara tanrılarmış gibi tapacak. O melekler büyük yargı gününe kadar burada kalacak."*[757] Enok kitabı, aynı zamanda İslâm'daki "Kabir Azabı" inancının da kökenini vermektedir. Zira 1. Kitap 22. Bölüm 1-15 arasında ölenlerin ruhlarının Cennet ve Cehennem'e gitmeden önce, büyük Yargı Günü'ne kadar çeşitli mağaralarda tutulacakları söylenir. İyiler için bu mağaralar güzel, kötüler içinse acı vericidir.

Sanırım Enok kitabı hakkında bu kadar ön bilgi yeterlidir. Artık Hristiyanlığın kıyamet ve ahiret senaryosundan bahsederek, gerekli olan kısımlarda da dipnotlar aracılığıyla Enok bağlantılarını göstere-

754 Yaratılış, 5;18-24 ve İbraniler, 11;5.

755 Tamer Ayan, "Royal Arch", Ak Yayınları, İstanbul, 2000 ve Sahir Erman, "Eski ve Kabul Edilmiş Skoç Riti'nin 10,11,12,13 ve 14. Dereceleri Üzerine Açıklamalar", Türkiye Yüksek Şurası Yayını, İstanbul, 2004.

756 Nefil, İbranice'de Dev anlamına gelir.

757 Bu melek-insan karışımı varlıkları, aslında diğer mitolojilerdeki yarı-tanrı figürler olarak da değerlendirebiliriz; Perseus, Hercules ve dahası. İbrahimî mitolojiye göre Nuh tufanının yaşanmasının asıl sebebi bu sapkınlıktır.

rek bölümü sonlandıracağız.[758] Hristiyanlığa göre kıyamet şu şekilde gerçekleşecektir:[759]

İsa Mesih'in vahyidir. Tanrı yakın zamanda olması gereken olayları kullarına göstermesi için O'na bu vahyi verdi. O da gönderdiği meleği aracılığıyla bunu kulu Yuhanna'ya iletti. Yuhanna, Tanrı'nın sözüne ve İsa Mesih'in tanıklığına –gördüğü her şeye– tanıklık etmektedir. Bu peygamberlik sözlerini okuyana, burada yazılanları dinleyip yerine getirene ne mutlu! Çünkü beklenen zaman yakındır...

Bana sesleneni görmek için arkama döndüm. Döndüğümde yedi altın kandillik ve bunların ortasında giysileri ayağına kadar uzanan, göğsüne altın kuşak sarınmış, insanoğluna benzer birini gördüm. Başı, saçı ak yapağı gibi beyaz, kar gibi bembeyazdı.[760] Gözleri alev alev yanan ateşti sanki. Ayakları, ocakta kor haline gelmiş parlak tunca benziyordu. Sesi, gürül gürül akan suların sesi gibiydi. Sağ elinde yedi yıldız vardı. Ağzından iki ağızlı keskin bir kılıç uzanıyordu. Yüzü bütün gücüyle parlayan güneş gibiydi. O'nu görünce, ölü gibi ayaklarının dibine yığıldım. O ise sağ elini üzerime koyup şöyle dedi: "Korkma! İlk ve son Ben'im. Diri Olan Ben'im. Ölmüştüm, ama işte sonsuzluklar boyunca diriyim. Ölümün ve ölüler diyarının anahtarları bendedir. Bunun için gördüklerini, şimdi olanları ve bundan sonra olacakları yaz. Sağ elimde gördü-

---

758 Enok ayetlerinin çevirileri için kullandığım metin: "Peygamber Enok'un Kitabı", Hermes Yayınları, 8. Baskı, 2017, Çev. Günyüz Keskin.

759 Belirtmeliyim ki, bütün âyetleri, İncil'in Vahiy kitabının ilgili bölümlerinden (1-22) almış bulunmaktayım. Fakat aktarım son derece uzun olduğu için, bazı ayrıntıları atlayarak kısa ve özet bir formatta sunmak durumundayım. Daha fazla ayrıntı için kendiniz de Vahiy kitabını okuyabilirsiniz. Benim kullandığım çeviriler, Kutsal kitap Yayınevi'nden çıkan iki ayrı basımdır. Dileyenler ayetleri kutsalkitap.org üzerinden de kontrol edebilirler.

760 Çok benzer ifadelere Enok kitabında da yer verilmiştir: 2. Kitap, 46. Bölüm, 1: *"Ve orada Kadim Olan'ı gördüm. Başı yün gibi beyazdı. Yanında yüzü insan yüzüne benzeyen başka biri daha vardı. Yüzü çok güzeldi; tıpkı kutsal meleklerden birinin yüzü gibiydi... O tüm hazineleri ortaya çıkartır, onun içinde adalet vardır çünkü Ruhların Tanrısı onu bunu yapması için seçti."*

ğün yedi yıldızla[761] yedi altın kandilliğin sırrına gelince, yedi yıldız yedi kilisenin melekleri, yedi kandillikse yedi kilisedir...

Bundan sonra gökte açık duran bir kapı gördüm. Benimle konuştuğunu işittiğim, borazan sesine benzeyen ilk ses şöyle dedi: "Buraya çık! Bundan sonra olması gereken olayları sana göstereyim." O anda Ruh'un etkisinde kalarak gökte bir taht ve tahtta oturan birini gördüm.[762] Tahtta oturanın, yeşim ve kırmızı akik taşına benzer bir görünüşü vardı. Zümrüdü andıran bir gökkuşağı tahtı çevreliyordu. Tahtın çevresinde yirmi dört ayrı taht vardı. Bu tahtlara başlarında altın taçlar olan, beyaz giysilere bürünmüş yirmi dört ihtiyar oturmuştu. Tahttan şimşekler çakıyor, uğultular, gök gürlemeleri işitiliyordu. Tahtın önünde alev alev yanan yedi meşale vardı. Bunlar Tanrı'nın yedi ruhudur. Tahtın önünde billur gibi, sanki camdan bir deniz vardı. Tahtın ortasında ve çevresinde önü ve arkası gözlerle kaplı dört yaratık duruyordu. Birinci yaratık aslana, ikincisi danaya benziyordu. Üçüncü yaratığın yüzü insan yüzü gibiydi. Dördüncü yaratık uçan bir kartalı andırıyordu. Dört yaratığın her birinin altışar kanadı vardı. Yaratıkların her yanı, kanatlarının alt tarafı bile gözlerle kaplıydı...

Tahtta oturanın sağ elinde iki yanı da yazılı, yedi mühürle mühürlenmiş bir tomar gördüm. Yüksek sesle, "Tomarı açmaya, mühürlerini çözmeye kim layıktır?" diye seslenen güçlü bir melek de gördüm. Ama ne gökte, ne yeryüzünde ne de yer altında tomarı açıp içine bakabilecek kimse yoktu...

Tahtın, dört yaratığın ve ihtiyarların ortasında boğazlanmış gibi duran bir Kuzu gördüm. Yedi boynuzu, yedi gözü vardı... Kuzu'nun yedi mühürden birini açtığını gördüm. O anda dört yaratıktan birinin, gök

---

761 Benzer bir ifade bkz: Enok, 1. Kitap, 21;3 vd. *"Orada birbirine bağlanmış, yanan büyük dağlara benzeyen göklerin yedi yıldızını gördüm."*

762 Enok Kitabı, 2. Kitap 45. Bölümde de, özellikle Tanrı'nın yanında oturacak olan bir "Seçilmiş Olan"dan bahsedilmektedir. Bu nüshalar, İsa'nın doğumundan en az 70 yıl öncesine dayandıklarına göre, demek ki o dönemde birçok mezhebin Tanrı'nın Oğlu sayabilecekleri kadar yüce bir Mesihi beklediğini düşünebiliriz: *"O gün Seçilmiş Olan şanlı tahtına oturacak, insanların işlerini kontrol edecek... O gün Seçilmiş Olan'ı onlar arasında oturtacağım. Günahkârlar ve Suçlular oraya adım atamayacak."*

gürültüsüne benzer bir sesle, "Gel!" dediğini işittim. Bakınca beyaz bir at gördüm. Binicisinin yayı vardı. Kendisine bir taç verildi ve galip gelen biri olarak zafer kazanmaya çıktı. Kuzu ikinci mührü açınca, ikinci yaratığın "Gel!" dediğini işittim. O zaman kızıl renkte başka bir at çıktı ortaya. Binicisine dünyadan barışı kaldırma yetkisi verildi. Bunun sonucu olarak insanlar birbirlerini boğazlayacaklar. Atlıya ayrıca büyük bir kılıç verildi. Kuzu üçüncü mührü açınca, üçüncü yaratığın "Gel!" dediğini işittim. Bakınca siyah bir at gördüm. Binicisinin elinde bir terazi vardı. Dört yaratığın ortasında sanki bir sesin şöyle dediğini işittim: "Bir ölçek buğday bir dinara, üç ölçek arpa bir dinara. Ama zeytinyağına, şaraba zarar verme!" Kuzu dördüncü mührü açınca, "Gel!" diyen dördüncü yaratığın sesini işittim. Bakınca soluk renkli bir at gördüm. Binicisinin adı Ölüm'dü. Ölüler diyarı onun ardınca geliyordu. Bunlara kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla, yeryüzünün yabanıl hayvanlarıyla ölüm saçmak için yeryüzünün dörtte biri üzerinde yetki verildi. Kuzu beşinci mührü açınca, sunağın altında Tanrı'nın sözü ve sürdürdükleri tanıklık nedeniyle öldürülenlerin canlarını gördüm. Yüksek sesle feryat ederek şöyle diyorlardı: "Kutsal ve gerçek olan Efendimiz! Yeryüzünde yaşayanları yargılayıp onlardan kanımızın öcünü almak için daha ne kadar bekleyeceksin?"

Kuzu altıncı mührü açınca, büyük bir deprem olduğunu gördüm. Güneş keçi kılından yapılmış siyah bir çul gibi karardı. Ay baştan aşağı kan rengine döndü. İncir ağacı, güçlü bir rüzgarla sarsıldığında nasıl ham incirlerini dökerse, gökteki yıldızlar da öylece yeryüzüne düştü. Gökyüzü dürülen bir tomar gibi ortadan kalktı. Her dağ, her ada yerinden sökülüp alındı. Dünya kralları, büyükleri, komutanları, zenginleri, güçlüleri, özgürü kölesi herkes mağaralara, dağlardaki kayaların arasına gizlendiler. Dağlara, kayalara, "Üzerimize düşün!" dediler, "Tahtta oturanın yüzünden ve Kuzu'nun gazabından saklayın bizi! Çünkü onların gazabının büyük günü geldi. Buna kim dayanabilir?"

Bundan sonra yeryüzünün dört köşesinde duran dört melek gördüm. Bunlar karaya, denize ya da herhangi bir ağaç üzerine esmesin diye, yeryüzünün dört rüzgârını tutuyorlardı Sonra gündoğusundan yükselen başka bir melek gördüm. Yaşayan Tanrı'nın mührünü taşıyordu. Ka-

raya, denize zarar vermek için yetki verilen dört meleğe yüksek sesle bağırdı: "Biz Tanrımız'ın kullarını alınlarından mühürleyene dek karaya, denize ya da ağaçlara zarar vermeyin!" Mühürlenmiş olanların sayısını işittim. İsrailoğulları'nın bütün oymaklarından 144.000 kişi mühürlenmişti.[763]

Kuzu yedinci mührü açınca, gökte yarım saat kadar sessizlik oldu. Tanrı'nın önünde duran yedi meleği gördüm. Onlara yedi borazan verildi. Altın bir buhurdan taşıyan başka bir melek gelip sunağın önünde durdu. Tahtın önündeki altın sunakta bütün kutsalların dualarıyla birlikte sunmak üzere kendisine çok miktarda buhur verildi. Kutsalların dualarıyla buhurun dumanı, Tanrı'nın önünde meleğin elinden yükseldi. Melek buhurdanı aldı, sunağın ateşiyle doldurup yeryüzüne attı. Gök gürlemeleri, uğultular işitildi, şimşekler çaktı, yer sarsıldı.

Yedi melek ellerindeki yedi borazanı çalmaya hazırlandı. Birinci melek borazanını çaldı. Kanla karışık dolu ve ateş oluştu, yeryüzüne yağdı. Yerin üçte biri, ağaçların üçte biri ve bütün yeşil otlar yandı. İkinci melek borazanını çaldı. Alev alev yanan, dağ gibi büyük bir kütle denize atıldı. Denizin üçte biri kana dönüştü. Denizdeki yaratıkların üçte biri öldü, gemilerin üçte biri yok oldu. Üçüncü melek borazanını çaldı. Gökten meşale gibi yanan büyük bir yıldız ırmakların üçte biri üzerine ve su pınarlarının üzerine düştü. Bu yıldızın adı Pelin'dir. Suların üçte biri pelin gibi acılaştı. Acılaşan sulardan içen birçok insan öldü. Dördüncü melek borazanını çaldı. Güneşin üçte biri, ayın üçte biri, yıldızların üçte biri vuruldu. Sonuç olarak ışıklarının üçte biri söndü, gündüzün ve gecenin üçte biri ışıksız kaldı. Sonra göğün ortasında uçan bir kartal gördüm. Yüksek sesle şöyle bağırdığını işittim: "Borazanlarını çalacak olan öbür üç meleğin borazan seslerinden yeryüzünde yaşayanların vay, vay, vay haline!"

Beşinci melek borazanını çaldı. Gökten yere düşmüş bir yıldız gördüm. Dipsiz derinliklere açılan kuyunun anahtarı ona verildi. Dipsiz

763 144.000 İfadesi Enok'un her versiyonunda geçmez, ama Enok, 1. Kitap, 2. Bölüm, 1'de *"İşte! Herkesi yargılamadan geçirmek ve günahkârları yok etmek için on bin aziziyle birlikte geliyor."* yazar ve bunun bir kopyası, Kanon'a dâhil edilmiş olan Yahuda 1;14'de verilmektedir.

derinliklerin kuyusunu açınca, kuyudan büyük bir ocağın dumanı gibi bir duman çıktı. Kuyunun dumanından güneş ve hava karardı. Dumanın içinden yeryüzüne çekirgeler yağdı. Bunlara yeryüzündeki akreplerin gücüne benzer bir güç verilmişti. Çekirgelere yeryüzündeki otlara, herhangi bir bitki ya da ağaca değil de yalnız alınlarında Tanrı'nın mührü bulunmayan insanlara zarar vermeleri söylendi. Bu insanları öldürmelerine değil, beş ay süreyle işkence etmelerine izin verildi. Yaptıkları işkence akrebin insanı soktuğu zaman verdiği acıya benziyordu. O günlerde insanlar ölümü arayacak, ama bulamayacaklar. Ölümü özleyecekler, ama ölüm onlardan kaçacak...

Çekirgelerin görünümü, savaşa hazırlanmış atlara benziyordu. Başlarında altın taçlara benzer başlıklar vardı. Yüzleri insan yüzleri gibiydi. Saçları kadın saçına, dişleri aslan dişine benziyordu. Demir zırhlara benzer göğüs zırhları vardı. Kanatlarının sesi savaşa koşan çok sayıda atlı arabanın sesine benziyordu. Akrebinkine benzer kuyrukları ve iğneleri vardı. Kuyruklarında insanlara beş ay zarar verecek güce sahiptiler. Başlarında kral olarak dipsiz derinliklerin meleği vardı. Bu meleğin İbranice adı Avaddon, Grekçe adıysa Apolyon'dur.[764] *Birinci "vay" geçti, işte bundan sonra iki "vay" daha geliyor. Altıncı melek borazanını çaldı. Tanrı'nın önündeki altın sunağın dört boynuzundan gelen bir ses işittim. Ses, elinde borazan olan altıncı meleğe, "Büyük Fırat Irmağı'nın yanında bağlı duran dört meleği çöz" dedi. Tam o saat, o gün, o ay, o yıl için hazır tutulan dört melek, insanların üçte birini öldürmek üzere çözüldü. Atlı ordularının sayısı iki yüz milyondu, sayılarını duydum. Görümde atları ve binicilerini gördüm. Ateş, gökyakut ve kükürt renginde göğüs zırhları kuşanmışlardı. Atların başları aslan başına benziyordu. Ağızlarından ateş, duman, kükürt fışkırıyordu. İnsanların üçte biri bunların ağzından fışkıran ateş, duman ve kükürtten, bu üç beladan öldü. Atların gücü ağızlarında ve kuyruklarındadır. Yılanı andıran kuyruklarının başıyla zarar verirler.*

---

764 Kilise babaları sanırım bu pagan tanrısının adını silmeye gerek görmemişler. Halbuki 3. ve 4. yüzyılda Apollon veya Apolyon ismini telaffuz etmek bile "şeytanı çağırmak" gibiydi.

Yedinci melek borazanını çaldı. Gökte yüksek sesler duyuldu: "Dünyanın egemenliği Rabbimiz'in ve Mesihi'nin oldu. O sonsuzlara dek egemenlik sürecek." Ardından Tanrı'nın gökteki tapınağı açıldı, tapınakta O'nun Antlaşma Sandığı göründü...

Gökte olağanüstü bir belirti, güneşe sarınmış bir kadın göründü. Ay ayaklarının altındaydı, başında 12 yıldızdan oluşan bir taç vardı. Kadın gebeydi.[765] *Doğum sancıları içinde kıvranıyor, feryat ediyordu. Ardından gökte başka bir belirti göründü: Yedi başlı, on boynuzlu, kızıl renkli büyük bir ejderhaydı bu. Yedi başında yedi taç vardı. Kuyruğuyla gökteki yıldızların üçte birini sürükleyip yeryüzüne attı. Sonra doğum yapmak üzere olan kadının önünde durdu; kadın doğurur doğurmaz ejderha çocuğu yutacaktı. Kadın bir oğul, bütün ulusları demir çomakla güdecek bir erkek çocuk doğurdu. Çocuk hemen alınıp Tanrı'ya, Tanrı'nın tahtına götürüldü. Kadınsa çöle kaçtı. Orada bin iki yüz altmış gün beslenmesi için Tanrı tarafından hazırlanmış bir yeri vardı. Gökte savaş oldu. Mikail'le melekleri ejderhayla savaştılar. Ejderha kendi melekleriyle birlikte karşı koydu, ama gücü yetmedi. Bu yüzden gökteki yerlerini yitirdiler. Büyük ejderha –İblis ya da Şeytan denen, bütün dünyayı saptıran o eski yılan– melekleriyle birlikte yeryüzüne atıldı.*[766]

Ejderha yeryüzüne atıldığını görünce, erkek çocuğu doğuran kadını kovalamaya başladı. Yılanın önünden çöle, üç buçuk yıl besleneceği yere uçup kaçabilmesi için kadına büyük kartal kanatları verildi. Yılan ağzından, kadını selle süpürüp götürmek için onun ardından ırmak gibi su akıttı. Ama yeryüzü, ağzını açıp ejderhanın ağzından akıttığı ırmağı yutarak kadına yardım etti. Bunun üzerine ejderha kadına öfkelendi. Kadının soyundan geriye kalanlarla, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirip İsa'ya tanıklıklarını sürdürenlerle savaşmaya gitti.

Sonra on boynuzlu, yedi başlı bir canavarın denizden çıktığını gördüm. Boynuzlarının üzerinde on taç vardı, başlarının üzerinde küfür

---

765 Enok Kitabı'nda da Kıyamet vaktinde görünecek olan bu kadın-tanrıça motifine göndermeler vardır. 2. Kitap, 61. Bölüm'de, 7-8'de şöyle yazar: *"Bu Kadın Oğlu'nu şanlı tahtında otururken görünce birbirlerine bakacaklar, titreyip boyunlarını eğecekler ve bir sancıyla kaplanacaklar."*

766 Hemen her mitolojide gördüğümüz Marduk vs Tiamat hikâyesinin bir benzeri.

niteliğinde adlar yazılıydı. Gördüğüm canavar parsa benziyordu. Ayakları ayı ayağı, ağzı aslan ağzı gibiydi. Ejderha canavara kendi gücü ve tahtıyla birlikte büyük yetki verdi. Canavarın başlarından biri ölümcül bir yara almışa benziyordu. Ne var ki, bu ölümcül yara iyileşmişti. Bütün dünya şaşkınlık içinde canavarın ardından gitti. İnsanlar canavara yetki veren ejderhaya taptılar. "Canavar gibisi var mı? Onunla kim savaşabilir?" diyerek canavara da taptılar. Canavara, kurumlu sözler söyleyen, küfürler savuran bir ağız ve kırk iki ay süreyle kullanabileceği bir yetki verildi. Tanrı'ya küfretmek, O'nun adına ve konutuna, yani gökte yaşayanlara küfretmek için ağzını açtı. Kutsallarla savaşıp onları yenmesine izin verildi. Canavar her oymak, her halk, her dil, her ulus üzerinde yetkili kılındı. Yeryüzünde yaşayan ve dünya kurulalı beri boğazlanmış Kuzu'nun yaşam kitabına adı yazılmamış olan herkes ona tapacak.

Bundan sonra başka bir canavar gördüm. Yerden çıkan bu canavarın kuzu gibi iki boynuzu vardı, ama ejderha gibi ses çıkarıyordu. İlk canavarın bütün yetkisini onun adına kullanıyor, yeryüzünü ve orada yaşayanları ölümcül yarası iyileşen ilk canavara tapmaya zorluyordu.[767]

İnsanların gözü önünde gökten yere ateş yağdıracak kadar büyük belirtiler gerçekleştiriyordu. İlk canavarın adına gerçekleştirmesine izin verilen belirtiler sayesinde yeryüzünde yaşayanları saptırdı. Onlara kılıçla yaralanan, ama sağ kalan canavarın onuruna bir heykel yapmalarını buyurdu. Canavarın heykeline yaşam soluğu vermesi için kendisine güç verildi. Öyle ki, heykel konuşabilsin ve kendisine tapmayan herkesi öldürebilsin. Küçük büyük, zengin yoksul, özgür köle, herkesin sağ eline ya da alnına bir işaret vurduruyordu. Öyle ki, bu işareti, yani canavarın adını ya da adını simgeleyen sayıyı taşımayan ne bir şey satın alabilsin, ne de satabilsin. Bu konu bilgelik gerektirir. Anlayabilen, canavara ait sayıyı hesaplasın. Çünkü bu sayı insanı simgeler. Sayısı 666'dır.[768]

---

767 Bu canavarın Deccal olduğu zannedilmektedir. İslâm hadislerinde bu varlık Dabbe olarak da gösterilmiştir.

768 666 Sayısı üzerine çok fazla yorum yapılmıştır. Kimileri bunun Şeytan'ın sayısı olduğunu düşünmüş ve Satanizm ile ilişkilendirmiş, kimileriyse 1666 yılında kıyametin kopacağı şeklinde yorumlamışlardır. Öyle ki, 1600lü yıllarda Osmanlı topraklarında yaşamış olan Sabetay Sevi adındaki önder, 1666'da kıyametin kopacağını söyleyerek birçoklarını

Bundan sonra göğün ortasında uçan başka bir melek gördüm. Yeryüzünde yaşayanlara –her ulusa, her oymağa, her dile, her halka– iletmek üzere sonsuza dek kalıcı olan Müjde'yi getiriyordu. Yüksek sesle şöyle diyordu: "Tanrı'dan korkun! O'nu yüceltin! Çünkü O'nun yargılama saati geldi.[769] *Göğü, yeri, denizi, su pınarlarını yaratana tapının!" Ardından gelen ikinci bir melek, "Yıkıldı! Kendi azgın fuhuş şarabını bütün uluslara içiren büyük Babil yıkıldı!" diyordu.*[770]

Onları üçüncü bir melek izledi. Yüksek sesle şöyle diyordu: "Bir kimse canavara ve heykeline taparsa, alnına ya da eline canavarın işaretini koydurursa, Tanrı gazabının kâsesinde saf olarak hazırlanmış Tanrı öfkesinin şarabından içecektir. Böylelerine kutsal meleklerin ve Kuzu'nun önünde ateş ve kükürtle işkence edilecek. Çektikleri işkencenin dumanı sonsuzlara dek tütecek. Canavara ve heykeline tapıp onun adının işaretini alanlar gece gündüz rahat yüzü görmeyecekler...[771]

Bundan sonra gökteki tapınağın, yani Tanıklık Çadırı'nın açıldığını gördüm. Yedi belayı taşıyan yedi melek temiz, parlak keten giysiler giymiş, göğüslerine altın kuşaklar sarınmış olarak tapınaktan çıktı. Dört yaratıktan biri yedi meleğe, sonsuzluklar boyunca yaşayan Tanrı'nın öfkesiyle dolu yedi altın tas verdi. Tapınak Tanrı'nın yüceliğinden ve gücünden ötürü dumanla doldu. Yedi meleğin yedi belası sona erinceye dek kimse tapınağa giremedi.[772]

---

kendisinin Mesih olduğuna inandırabilmiştir. Fakat görüldüğü üzere kıyamet henüz kopmamıştır ve Sabetay Sevi de trajikomik bir şekilde, canı tehlikeye girdiği anda Mesihlik iddiasından vazgeçmiştir. Bu konuda kapsamlı bir çalışma okumak isteyenler şu esere bakabilir: Erhan Afyoncu, "Sahte Mesih", Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2013.

769 Enok, 1. Kitap, 1. Bölüm, 5-7: *"Herkes korkuyla sarsılacak. Gözcüler bile titreyecek. Korku ve titremeleri dünyanın sonuna kadar devam edecek. Yüksek dağlar sallanacak, yüksek tepeler ateşin önündeki balmumu gibi eriyecek. Dünya parçalanacak, üzerindeki her şey mahvolacak. Adil olanlar dahil herkes yargılamadan geçirilecek. Ama Tanrı, onlarla barış yapacak. Seçilmişleri koruyacak."*

770 Babil'in neden lanetlendiğini zaten daha önceki bölümlerde aktarmıştık.

771 Heykel konusu, Midraşim edebiyatında da işlenmiştir. Yahudilik bölümünde bu konuya zaten değinmiştik.

772 Sayının neden 7 olduğuna da daha önce değinmiştik.

Sonra tapınaktan yükselen gür bir sesin yedi meleğe, "Gidin, Tanrı'nın öfkesiyle dolu yedi tası yeryüzüne boşaltın!" dediğini işittim. Birinci melek gidip tasını yeryüzüne boşalttı. Canavarın işaretini taşıyıp heykeline tapanların üzerinde acı veren iğrenç yaralar oluştu. İkinci melek tasını denize boşalttı. Deniz ölü kanına benzer kana dönüştü, içindeki bütün canlılar öldü. Üçüncü melek tasını ırmaklara, su pınarlarına boşalttı; bunlar da kana dönüştü.

Dördüncü melek tasını güneşe boşalttı. Bununla güneşe insanları yakma gücü verildi. İnsanlar korkunç bir ısıyla kavruldular. Tövbe edip bu belalara egemen olan Tanrı'yı yüceltmeleri gerekirken, O'nun adına küfrettiler. Beşinci melek tasını canavarın tahtına boşalttı. Canavarın egemenliği karanlığa gömüldü. İnsanlar ıstıraptan dillerini ısırdılar. Istırap ve yaralarından ötürü Göğün Tanrısına küfrettiler. Yaptıklarından tövbe etmediler. Altıncı melek tasını büyük Fırat Irmağı'na boşalttı. Gündoğusundan gelen kralların yolu açılsın diye ırmağın suları kurudu. Bundan sonra ejderhanın ağzından, canavarın ağzından ve sahte peygamberin ağzından kurbağaya benzer üç kötü ruhun çıktığını gördüm. Bunlar doğaüstü belirtiler gerçekleştiren cinlerin ruhlarıdır. Üç kötü ruh, kralları İbranice Armagedon denilen yere topladılar.[773]

Yedinci melek tasını havaya boşalttı. Tapınaktaki tahttan yükselen gür bir ses, "Tamam!" dedi. O anda şimşekler çaktı, uğultular, gök gürlemeleri işitildi. Öyle büyük bir deprem oldu ki, yeryüzünde insan oldu olalı bu kadar büyük bir deprem olmamıştı. Büyük kent üçe bölündü. Ulusların kentleri yerle bir oldu. Tanrı büyük Bâbil'i anımsadı, ona ateşli gazabının şarabını içeren kâseyi verdi. Bütün adalar ortadan kalktı, dağlar yok oldu. İnsanların üzerine gökten tanesi yaklaşık kırk kilo ağırlığında iri dolu yağdı. Dolu belası öyle korkunçtu ki, insanlar bu yüzden Tanrı'ya küfrettiler.

Yedi tası alan yedi melekten biri gelip benimle konuştu: "Gel!" dedi. "Sana engin suların kenarında oturan büyük fahişenin çarptırılacağı cezayı göstereyim. Dünya kralları onunla fuhuş yaptılar. Yeryüzünde ya-

---

773 Armageddon, kıyamet savaşı olarak da bilinir. Bu adın, Megiddo bölgesinden türetildiği düşünülmektedir. Zira Yahudiler, daha önce de belirttiğimiz üzere dünya üzerindeki kimi mekanların Kıyamet vaktinde kullanılacağına inanmışlardı.

şayanlar onun fuhşunun şarabıyla sarhoş oldular." Bundan sonra melek beni Ruh'un yönetiminde çöle götürdü. Orada yedi başlı, on boynuzlu, üzeri küfür niteliğinde adlarla kaplı kırmızı bir canavarın üstüne oturmuş bir kadın gördüm. Kadın, mor ve kırmızı giysilere bürünmüş, altınlar, değerli taşlar, incilerle süslenmişti. Elinde iğrenç şeylerle, fuhuşunun çirkeflikleriyle dolu altın bir kâse vardı.[774]

Kadının, kutsalların ve İsa'ya tanıklık etmiş olanların kanıyla sarhoş olduğunu gördüm. Onu görünce büyük bir şaşkınlığa düştüm. Melek bana, "Neden şaştın?" diye sordu. "Kadının ve onu taşıyan yedi başlı, on boynuzlu canavarın sırrını ben sana açıklayayım. Gördüğün canavar bir zamanlar vardı, ama şimdi yok. Biraz sonra dipsiz derinliklerden çıkacak ve yıkıma gidecek. Yeryüzünde yaşayan ve dünya kurulalı beri adları yaşam kitabına yazılmamış olanlar canavarı görünce şaşacaklar. Çünkü o bir zamanlar vardı, şimdi yok, ama yine gelecek. "Bunu anlamak için bilgelik gerek. Yedi baş, kadının üzerinde oturduğu yedi tepedir; aynı zamanda yedi kraldır. Bunların beşi düştü, biri duruyor, ötekiyse henüz gelmedi. Gelince kısa süre kalması gerek. Yaşamış, ama şimdi yok olan canavarın kendisi sekizinci kraldır. O da yedilerden biridir ve yıkıma gitmektedir. Gördüğün on boynuz henüz egemenlik sürmemiş on kraldır; canavarla birlikte bir saat egemenlik sürmek üzere yetki alacaklar. Düşünce birliği içinde olan bu krallar güçlerini ve yetkilerini canavara verecekler. Kuzu'ya karşı savaşacaklar, ama Kuzu onları yenecek. Çünkü Kuzu, rablerin Rabbi, kralların Kralı'dır. O'nunla birlikte olanlar, çağrılmış, seçilmiş ve O'na sadık kalmış olanlardır."

Sonra canavarı, dünya krallarını ve onların ordularını, ata binmiş Olan'la O'nun ordusuna karşı savaşmak üzere toplanmış gördüm. Canavarla onun önünde doğaüstü belirtiler gerçekleştiren sahte peygamber yakalandı. Sahte peygamber, canavarın işaretini alıp heykeline tapanları bu belirtilerle saptırmıştı. Her ikisi de kükürtle yanan ateş gölüne diri diri atıldı.[775]

---

774 Bu kadın motifinin, Talmud'daki Lilith efsânesinden türetildiği düşünülmektedir. Lâkin âyetler, bizzat Bâbil'i sembolize ettiğini söylüyorlar, zira alnında "Büyük Bâbil, fahişelerin ve iğrençliklerin anası!" yazmaktadır.

775 Kötülerin ve Şeytan'la birlikte onun hizmetkârlarının Kıyamet Günü'nde ateşe atılacağı fikri, İslâmiyet'e de geçmiştir.

Sonra bir meleğin gökten indiğini gördüm. Elinde dipsiz derinliklerin anahtarı ve büyük bir zincir vardı. Melek ejderhayı –İblis ya da Şeytan denen o eski yılanı– yakalayıp bin yıl için bağladı. Bin yıl tamamlanıncaya dek ulusları bir daha saptırmasın diye onu dipsiz derinliklere attı, oraya kapayıp girişi mühürledi. Bin yıl geçtikten sonra kısa bir süre için serbest bırakılması gerekiyor.[776]

Bazı tahtlar ve bunlara oturanları gördüm. Onlara yargılama yetkisi verilmişti. İsa'ya tanıklık ve Tanrı'nın sözü uğruna başı kesilenlerin canlarını da gördüm. Bunlar, canavara ve heykeline tapmamış, alınlarına ve ellerine onun işaretini almamış olanlardı. Hepsi dirilip Mesih'le birlikte bin yıl egemenlik sürdüler. İlk diriliş budur. Ölülerin geri kalanı bin yıl tamamlanmadan dirilmedi. İlk dirilişe dahil olanlar mutlu ve kutsaldır. İkinci ölümün bunların üzerinde yetkisi yoktur. Onlar Tanrı'nın ve Mesih'in kâhinleri olacak, O'nunla birlikte bin yıl egemenlik sürecekler. Bin yıl tamamlanınca Şeytan atıldığı zindandan serbest bırakılacak. Yeryüzünün dört bucağındaki ulusları –Gog'la Magog'u – saptırmak, savaş için bir araya toplamak üzere zindandan çıkacak. Toplananların sayısı deniz kumu kadar çoktur.[777]

Yeryüzünün dört bir yanından gelerek kutsalların ordugahını ve sevilen kenti kuşattılar. Ama gökten ateş yağdı, onları yakıp yok etti. Onları saptıran İblis ise canavarla sahte peygamberin de içinde bulun-

---

776 1000 yıllık saadet fikri Zerdüştlükte de vardır, fakat İblis'in sonunda yeniden serbest bırakılacağı inancı ne Zerdüştlükte, ne de İslamiyet'te yoktur.

777 Gog'la Magog'un İslâm'daki Yecüc ve Mecüc kavmi olduğu düşünülmektedir. Ortaçağ'da Hristiyanlar, bu kavimlerin Türkler ve Moğollar olduklarına inanmışlardır. Fakat benzer bir şekilde Zerdüştlükteki Hardâd ve Murdâd, yani gökten yere inen ve insanlara büyü yapmayı öğreten iki sapkın melek de Gog ve Magog olarak değerlendirilebilir; zira benzer bir inanç İslâmiyet'e de Harut ve Marut melekleriyle girmiştir. Enok kitabına göreyse, bu meleklerin Azazil gibi isyancılar olduğu düşünülür. Hatta Enok kitabı, Nuh Tufanı'nın sebebi olarak da isyancı meleklerin insanlara büyüleri öğretmelerini gösterir. Söylendiğine göre bütün insanlık büyücülük gibi ilimlerle uğraştığı için, yeryüzü kirlenmiş. Düşmüş melekler üzerine bir rehber kitabı okumak isterseniz şu çalışmaya bakabilirsiniz: Gustav Davidson, "Melekler Sözlüğü", Sel Yayınları, 2. Baskı, 2013, Çev. İsmail Yerguz.

duğu ateş ve kükürt gölüne atıldı. Gece gündüz, sonsuzlara dek işkence çekeceklerdir.[778]

Bundan sonra yeni bir gökle yeni bir yeryüzü gördüm. Çünkü önceki gökle yeryüzü ortadan kalkmıştı. Deniz de yoktu artık. Kutsal kentin, yeni Yeruşalim'in gökten, Tanrı'nın yanından indiğini gördüm. Güveyi için hazırlanmış süslü bir gelin gibiydi. Tahttan yükselen gür bir sesin şöyle dediğini işittim: "İşte, Tanrı'nın konutu insanların arasındadır. Tanrı onların arasında yaşayacak. Onlar O'nun halkı olacaklar, Tanrı'nın kendisi de onların arasında bulunacak. Onların gözlerinden bütün yaşları silecek. Artık ölüm olmayacak. Artık ne yas ne ağlayış, ne de ıstırap olacak. Çünkü önceki düzen ortadan kalktı."

Görüldüğü üzere İncil'de Kıyamet üzerine akıl almaz bir kurgu yapılmış, fakat Cennet ve Cehennem konusu birkaç cümleyle geçiştirilmiştir. Bu sebeple, Hristiyanlığın her ne kadar Yahudilere kıyasla daha dolu bir hayal gücüne sahip olduğunu söyleyebilsek de ayrıntılar yetersiz olduğu için "en gelişkin" ahiret kurgusuna eriştiğini söyleyemeyiz.

778 Kötülerin ateş çukuruna atılacağı fikri, Enok Kitabı'nda da yer bulmuştur. 1. Kitap 53. Bölüm 5. Âyet'de şöyle yazar: *"Bu zincirler Azazil'in topluluğu için hazırlanıyor, onları hapsedip cehennem çukuruna bağlamak için."*

PEKİ HANGİSİNE İNANMALIYIZ?

İnançlı insanlar tarafından sıkça duyduğumuz ve çeşitli metinlerde Lucretius'a, Gazzali'ye ya da Hz. Ali'ye dayandırılan bir soru vardır: "Ya varsa?"[779] Soru, literatüre *Pascal'ın Kumarı* başlığıyla girmiştir. Pascal -Raymond Sebond'un *Theologie Naturelle* eserinden ödünç alarak- der ki:

"Tanrı ya vardır ya yoktur, hangi tarafa meyledeceğiz? Aklın bu hususta tayin edebileceği bir şey yoktur. Onunla bizi ayıran sonsuz bir kaos vardır. Bu sonsuz uzaklığın ucunda bir yazı tura oyunu oynanır. Hangisi için bahse gireceksiniz? [...] Bahse girmek mecburidir. Bu isteğe bağlı bir şey değil, oyuna dâhil olmuş durumdasınız. Öyleyse hangi tarafı seçeceksiniz? Mademki seçmek mecburi, hangi seçeneğin daha az kazançlı olduğuna bakalım. [...] Kazanacak olursanız her şeyi kazanmış olursunuz, kaybedecek olursanız hiçbir şey kaybetmezsiniz. Öyleyse, hiç tereddütsüz Tanrı'nın varlığına bahse girin."[780]

Lâkin "Ya varsa?" kumarı, başta tıklama tuzağı reklamlar gibi cezbedici gelse de üzerine biraz düşününce bunun saçma bir tuzak olduğunu ve içinin boş olduğunu anlıyorsunuz. Çünkü burada bir şey gözden kaçıyor: Eğer bu mantıkla inanıyorsanız, "hiçbir şey kaybetmiyor" değilsiniz, bu durumda ilk önce dürüstlüğünüzü ve kendinize olan saygınızı, sonra da Tanrı'ya olan güveninizi kaybetmişsiniz demektir. Her şeyden önce, bu mantık, ticari bir mantıktır ve bu düşünceyle Tanrı'ya inanan biri, sadece kendini kandırıyordur. Kendini kandırıyordur çünkü Tanrı'ya inanmıyordur; sadece inanıyormuş gibi yapıyordur ve

779 Esasen bu soruyu zaten ilk kitabım olan Agnostisizm ve İlâhi Tragedya'da "Pascal'ın Kumarı" bölümünde cevaplamıştım. Bu sebeple orada verdiğim cevapları bu kitapta da tekrarlamak durumundayım.

780 Pascal, "Düşünceler", İş Bankası Yayınları, Çev. Devrim Çetinkasap, 3. Baskı, 2019, İstanbul, No: 233, s. 111-114.

olur da ölünce Tanrı ile karşılaşırsa diye, işini garantiye alıyordur. Yani bir nevi, Tanrı'yı da kandırmaya çalışıyordur.

Bu arada bu argümanı kullanan biri elbette "Ben inancımda samimiyim ama sadece başka insanların da inanmasını istiyorum, o yüzden bu argümanı farazi bir şekilde öne sürüyorum" diyebilir, fakat öyle derse; bu durumda da kendi inanmadığı bir yöntemi başkasına satmaya çalışarak sahtekarlık yapıyor demektir. Zira karşısındaki kişiye gerçekten inanabileceği deliller göstererek Tanrı'sını savunmak yerine, çaresizce onun aklını çelmeye çalışıyordur. Ayrıca bu kişi, eğer Tanrı varsa, laf ebelikleriyle yalandan da olsa iman ettirdiği bir iki kişinin sayesinde sevap kazanmak ve bu sevaplarla cennete girmek niyetindedir. Neticede ödül ve ceza sistemi varsa, burada kâr ve zarar muhabbeti de vardır. Cennet, sevaplarınızın karşılığında verilen bir ödüldür; cehennem ise günahlarınızın karşılığında maruz kalacağınız bir cezadır ve "Ya varsa?" diyerek inanmak; bir anlamda eğer cennet vaat edilmeseydi ya da cehennemden korkulmasaydı, kimsenin inanmayacağını kabul etmek demektir. Bu sebeple bu imanda samimiyet bulamazsınız. Burada görülen şey sadece korku ve içten pazarlıkçılıktır.

Öte yandan, "ya varsa?" demek, bir anlamda Tanrı'nın adaletine güvenmemek demektir. Çünkü eğer Tanrı "bu argüman yüzünden dine bağlanan birini" ödüllendirecekse, bu onun aynı zamanda "kandırılabilir bir tanrı" olduğunu gösterir. Ya da bu Tanrı, sizin samimiyetinizle, iyi kalpliliğinizle değil de; yalnızca ona inanıp inanmadığınızla ilgilenen bir narsisttir ve yalandan bile olsa onu övmüş olduğunuz için bu sahtekârlığınızı görmezden gelecektir. Bir düşünmek gerek; sırf inanmıyor diye son derece yardımsever ve ahlâklı bir Ateisti yakan ama başka birini yalandan da olsa inanıyormuş gibi yaptığı için affeden bir Tanrı, tek derdi pohpohlanmak ve övülmek olan kompleksli ve tapılmaya değmez bir Tanrı değil midir? Eğer herkes eylemlerine göre yargılanacaksa bu durumda imandan önce ahlâkın ve inançtan önce karakterin tartılması gerekmez mi? Eğer sizin de kanaatiniz böyleyse, bu durumda "Ya varsa?" diyerek inanmak veya bu argümanı başkalarına karşı kullanmak anlamsızdır. Ha, eğer Tanrı'nın kararlarını tartışamayacaksak, bu sebeple ilk esas olarak inanıp inanmadığımızı tarta-

caksak; o halde bu, sizin Tanrı'yı "merhametsiz, adaletsiz ve tek derdi yüceltilmek olan biri" olarak gördüğünüzü ama bunu itiraf etmektense, köprüyü geçene kadar ayıya dayı demeyi tercih ettiğinizi gösterir.

Ayrıca, "Ya varsa?" sorusu, gerçek Tanrı'nın hangisi olduğu konusunda bir uzlaşıya varılamadığı için tehlikeli bir sorudur ve zaten hangi Tanrı'nın gerçek olduğuyla ilgili de bir bilgi vermez. Bu durumda eğer bir Tanrı'nın var olduğunu ve bizi gözetlediğini, hatta bizden ona tapınmamızı istediğini varsayacak olursak; riski azaltmak amacıyla Zeus'un da Horus'un da Odin'in de gerçek olabileceğini hesaba katmamız ve işimizi garantiye almak için, "Ya varsa?" diyerek hepsine birden tapmamız gerekir. Zira 50 yıl boyunca İsa'ya inanmışsanız ama, öldükten sonra karşınıza Odin çıkmışsa, bütün hayatınızı boşa harcamış olursunuz. Fakat aynı anda 9-10 dine birden inanabilmek mümkün değildir ve mevcut dinlerdeki hiçbir Tanrı, kendine alternatif olarak tapacağınız diğer Tanrıları hoş karşılamayacaktır. Bu sebeple, eğer "Ya varsa?" diye inanacaksanız; bütün dinleri derinlemesine araştırmanız, bütün kutsal kitaplara göz gezdirmeniz ve hangi dine inanacağınızı kesin bir güven ile seçmeniz gerekir –ki ben dinleri bu kadar çok araştıran birinin inançlı kalabileceğini düşünmüyorum.

Bununla birlikte birçok mümin, kutsal kitaplarının orijinal dilden okunmadığı sürece tam olarak anlaşılamayacağını düşünmektedir. Çünkü çoğu dinin kendine özel, kutsallaşmış bir dili vardır. Yani "Ya varsa?" diyerek dinleri araştırmaya başlamak ve gerçek dini bulmak o kadar da kolay değildir, zira bunu hakkıyla yapabilmek için Arapça'yı, Latince'yi, Yunanca'yı, Sanskritçe'yi ve daha birçok dili profesyonel derecede konuşabiliyor olmanız gerekir. Diğer bir ifadeyle, bu yöntemle herhangi bir dine inanabilmek ya da Tanrı'yı lâyıkıyla kabullenebilmek imkânsızdır. Zira eğer bu yöntemle Tanrı'ya inanmak mümkün olsaydı, o halde Russel'ın Çaydanlığı[781] da tapılmaya değer olurdu.

781 Özetlersek Russel, uzayda dolaşan ve görünmeyen, saptanamayan bir çaydanlık uydurmuştu ve bu çaydanlığın varlığını kimsenin reddedemeyeceğini söylemişti. Nasıl ki Tanrı'yı tespit edemediğimiz için onu reddedemeyeceksek, o halde bu çaydanlığı da reddedemeyiz çünkü onu da saptayamayız. Zira, bütün uzayı didik didik etseniz bile yine de o çaydanlığın var olduğu ama bizlerden gizlendiği iddia edilebilir.

Toparlarsak, "bu inançlardan hangisi daha doğru? Ya da hangi ahiret gerçek?" sorusunun net bir cevabı yoktur. Çünkü bu kitapta ele almadığım Yunan ve Roma paganizmi dahi gerçeğin bir temsilcisi sayılabilir. Kabul, çoğu mitoloji geçmişte kaldığı için bunlara rahatça "mitoloji" diyebiliyoruz, fakat 2000 yıl sonra bugünkü "hak din"lere de "mitoloji" demeyeceğimizin garantisi nedir? "X bir kitapta 'o kitabın sonsuza kadar korunacağının' yazması" mı? Buna ancak gülünür.

Kaldı ki, eğer burası bir imtihan dünyasıysa ve bu imtihanın ana sorusu, gerçek Tanrı'yı bulup bulamamaksa; bizler de bununla sınanıyorsak, bu durumda Tanrı pekâlâ bizi devri geçmiş mitolojilerle de sınıyor olabilir. Dolayısıyla, Antik Yunan inancının bugün rafa kaldırılmış olması, o inancın gerçekten de yanlış olduğu anlamına gelmez. Bilakis, belki de asıl sınav budur! Belki de hak din Antik Yunan dinidir! Bu iddianın pek de tutarlı bir yanı yok, değil mi? Zira Tanrı, bizim bir şeyi bulmamızı istiyorsa ve buna rağmen yaptığı her şey, bizi yanlış sonuçlara götürecek şekilde planlanmışsa, bu durumda burası bir imtihan dünyası değildir, bilakis Tanrı'nın bizimle alay ettiği bir mekândır ve antik mitolojilerle semavi dinler arasında hakikat bakımından pek bir fark yoktur. Ya İslâm gerçekse? Bu durumda diğer mitolojilere inanmış olanlar yandı demektir. Ya Hristiyanlık gerçekse? Bu durumda İslâm'a inananlar yanacaktır. Ya Yahudi inancı gerçekse ve Hristiyanlık da İslâm da sapkınsa? Bu böyle sonsuza kadar götürülebilir...

SONSÖZ

Ahiret kavramının spiritüalist ya da reenkarnasyoncu yorumlarına bu kitapta değinmediğim birçoğunuzun dikkatini çekmiştir. Bu konulara özellikle girmemeye çalıştım, çünkü Karma felsefesi, Tekâmül kavramı, Südûr inancı, Akaşik Kayıtlar, modern Okültizm ve Ezoterizm; Tibet'in Ölüler Kitabı, Kuantum üzerinden üretilmeye çalışılan New Age felsefesi ve daha birçoğu, bu kitabın devamı niteliğinde yazmayı düşündüğüm ikinci bir kitapta olabildiğince geniş bir şekilde ele alınacaktır. Çoğunuzun haklı olarak ele almamı beklediği İslâm bölümüyse, mevcut şartlarda yazılması mümkün bir bölüm değildir. Gelecekte belki daha sansürsüz ve özgür bir çağa geçiş yapmış olursak yazabilirim, yahut benden sonraki kuşaklar belki de bu işi benden çok daha iyi ve objektif bir şekilde başarabilirler.

Umarım bu kitap sizin için düşündürücü ve açıklayıcı olmuştur. Okuduğunuz için teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Abdulhamid Cûde es-Sahhar, "Peygamberimizin Hayatı", Ravza Yayınları, 2001

A Bausani, Religion in Iran (J. M. Marchesi), New York 2000

Ahmet Arslan, "Felsefeye Giriş", Adres Yayınları, 12. Baskı, 2009

Ahmet Arslan, "İlkçağ Felsefe Tarihi, 1. Cilt", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 12. Baskı, 2021

Ali Narçın, "Sümer", Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baksı, 2016

Ali Narçın, "Babil", Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baskı, 2016

Ali Narçın, "Eski Mısır", Siyah Beyaz Yayınları, 1. Baskı, 2016

Arthur Schopenhaeur, "Hayatın Anlamı", Toplu Eserleri 3, Say Yayınları, 9. Baskı

Amelie Kuhrt, "Eski Çağ'da Yakındoğu, 1. Cilt", İş Bankası Yayınları, 6. Basım, 2021, Çev. Dilek Şengül

Amelie Kuhrt, "Eski Çağ'da Yakındoğu, 2. Cilt", İş Bankası Yayınları, 6. Basım, 2021, Çev. Dilek Şengül

Anja V. Hartmann & Beartice Heuser, "Tarih Boyunca Avrupa'da Savaş ve Barış", Etkileşim Yayınları, 1. Baskı, 2006, Çev. Onur Atalay

"Ancient Greek Philosophers", Canterbury Classics, San Diego

Anne Punton, "The World Jesus Knew", Londra, Olive Press/Monarch Books, 1996

Annemarie Schimmel, İslam'ın Kısa Tarihi, Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2019

August Bebel, "Hz. Muhammed ve Arap İslam Kültürü", Arya Yayıncılık, 2011

Apollodoros, "Bibliotheka", Haz. J. G. Frazer, Pinhan Yayınları, 2. Baskı, 2020, Çev. Nur Nirven

A. Schlögl, "Eski Mısır", Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2020

Bahâr, Muhammed Takî, Sebkşinâsî/Târih-i Tatavvur-i Nesr-i Fârsi, Tahran, 1373

Bahaeddin Ögel, "Türk Mitolojisi, I-II", Türk Tarih Kurumu Yayınları
Baird T. Spalding, "Ölümsüz Üstatların Yaşam ve Öğretisi", Akaşa Yayınları, Çev. Semra Ayanbaşı
Browne, Edward Granville, "A Literary History of Persia", Cambridge, 1924
Carlos Levy, "Kuşkuculuk", Dost Yay., Kültür Kitaplığı: 164, Çev. Işık Ergüden, 2016
Christopher Rowland, "Christian Origins", Londra, SPCK, 1985/1997
Charles Diehl, "Bizans İmparatorluğu Tarihi", İnkılap Yayınları, 2. Baskı, 2018
Cicero, "Tanrıların Doğası", Çev. Çiğdem Menzilcioğlu, Alfa Yayınları, No:92, 1. Basım, 2018
C. K. Meek, Africa, 3/1930, 323; D. Westermann, 1/1928
Claude Levi Strauss, "Mit ve Anlam", İthaki Yayınları, Çev. Gökhan Yavuz Demir, 5. Baskı, Ocak 2020
Cohn-Sherbok, "Death and immortality in the Jewish Tradition,"
Colleen McDannell ve Barnhard Lang, "Heaven: A History", New Haven ve Londra: Yale University Press, 1998
Cyril Bailey, "Antik Roma'nın Dini", Kanon Yayınları, 1. Baskı, 2018, Çev. Peren Gülmez
David Hume, "Din Üstüne", İmge Kitabevi, Çev. Mete Tunçay, 1995
David Hume, "An Absrtract of the Natural History", Dialogues and Natural History of Religion, Oxford University Press, Oxford & New York, 1993
David A. Leeming, "A'dan Z'ye Dünya Mitolojisi", Say Yayınları, Çev. Nurdan Soysal, 4. Baskı, 2020
Diogenes Laertios, "Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri", Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı
Dion Fortune, "Mistik Kabala", Hermes Yayınları, 7. Baskı, 2021, Çev. Murat Sağlam
"Dinler Tarihi Ansiklopedisi", İstanbul 1999, 1. Cilt
Donna Rosenberg, "Dünya Mitolojisi - Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi", İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2017

Donald P. Ryan, "Antik Mısır'da 24 Saat", Kanes Yayınları, 1. Baskı, 2019, Çev. Emre Özsever

Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr'üt-Taberî, "Tarih-i Taberî", Sağlam Yayınevi, 3. Cilt, 2021

Edward Hallet Carr, "Tarih Nedir?", İletişim Yayınları, 22. Baskı, 2018, Çev. Misket Gizem Gürtürk

Edward Gibbon, "Muhammed", İndie Yayınları, 1. Baskı, 2020

Edward Gibbon, "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, 1. Cilt", İndie Yayınları, Çev. Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul, 2020

Edward Gibbon, "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi", 2. Cilt, İndie Yayınları, Çev., Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul, 2020

Edward Gibbon, "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi", 3. Cilt, İndie Yayınları, Çev., Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul, 2020

Edward Gibbon, "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi", 4. Cilt, İndie Yayınları, Çev., Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul, 2020

Edward Gibbon, "Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi", 5. Cilt, İndie Yayınları, Çev., Asım Baltacıgil & Meral Harzem, İstanbul, 2020

Egon Friedell, "Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi", Dost Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2006, Çev. Ersel Kayaoğlu

E. M. Berens, "Antik Yunan & Roma Mitleri ve Efsaneleri", Fa Yayınları, 1. Baskı, 2021, Çev. Beril Huri

Emilie Kip Baker, "Antik Yunan ve Roma Hikâyeleri", Kanon Yayınları, 4. Baskı, 2020, Çev. Onur Aydın

"Enuma Eliş - Babil Yaratılış Destanı", İş Bankası Yayınları, 6. Baskı, 2020, Çev. Selim F. Adalı & Ali T. Görgü

Ephraim Stern, "Archaelogy of the Land of the Bible", 2. Vol., New York: Doubleday, 2001

Eric H Cline, "M.Ö.. 1177, Medeniyet'in Çöktüğü Yıl", Bilge Yayınları, 3. Basım, 2020, Çev. Ayşegül Kuglin

Erhan Afyoncu, "Sahte Mesih", Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2013.
Erwin Rohde "Psykhe", Pinhan Yayınları, 3. Baskı, 2023, Çev. Özgüç Orhan
Erhan Altunay, "Mezopotamya ve Mısır Paganizmi", Destek Yayınları, 9. Baskı, 2020
Erik Hornung, "Mısır Tarihi", Kabalcı Yayıncılık, Çev. Zehra Aksu Yılmazer, 1. Baskı, 2017
"Ezoterizm", Ed. Egil Asprem & Kennet Granholm, Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2020, Çev. Ceren Can Aydın
Flavius Vegetius Renatus, "Roma Askerî Teşiklatı", İdeal Yayınları, 1. Baskı, 2020, Çev. Recep Efe Çoban
Florian Ebeling, "Hermes Trismegistos'un Gizemi", Omega Yayınları, Çev. Mehmet Ali Erbak
Frank H. Brooksbank, "Antik Mısır - Tanrılar, Kahramanlar ve Firavunlar", Mayakitap, 1. Baskı, 2020, İstanbul, Çev. Ahmet Eliuz
Filibeli Ahmet Hilmi Efendi & Ziya Aksun, "İslam Tarihi", Ötüken Yayınları, 4. Baskı
G. A. Wells, "The Jesus of the Early Christians", Londra: Pemberton Books, 1971
George Hart, "Mısır Mitleri", Phoenix Yayınları, Çev. Mehmet Sait Türk, 3. Baskı, 2017, Ankara
George A. Riggan, "Messianic Theology and Christian Faith", The Westminster Press, Philadelphia, 1957
"Gılgamış Hikâyeleri", Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, Çev. Selim F. Adalı - Ali T. Görgü
Gnoli, "Problems and Prospects of the Studies on Persian Religion."
Gnoli, "Politica Religiosa e Concezione della Reegalita Sotto i Sassanidi."
Gustav Davidson, "Melekler Sözlüğü", Sel Yayınları, 2. Baskı, 2013, Çev. İsmail Yerguz
Gönül Alpay Tekin, "Sîmurg'un Kanadı - Makaleler, 2. Kitap", Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2020
Hayati Ülkü, "İslam Tarihi", Çelik Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul

Herodotos, "Tarih", İş Bankası Yayınları, Çev. Müntekim Ökmen, 18. Baskı, 2020

Hedwig Wolfram, "Germenler", Kronik Yayınları, 2. Baskı, 2020, Çev. Tuğba İsmailoğlu Kacır

"Historia Augusta, 2 Cilt", Kronik Yayınları, 1. Baskı, 2021, Çev. Samet Özgüler

İbn Rüşd, "Din ve Felsefe İlişkisi", Endülüs Yayınları, Çev. Serkan Çetin, 2. Baskı, İstanbul, 2021

İbn Kayyım el-Cevziyye, "Hz. Peygamber'in Hayatı", Pınar Yayınları, 2014

İbn Kesîr, "Hz. Peygamber'in Hayatı(Es-Siretu'n-Nebeviyye)", Çelik Yayınevi, 2019

İbn Hişâm, "Hz. Peygamber'in Hayatı", Ketebe Yayınları, 1. Baskı

İsmail Tunalı, "Felsefeye Giriş", Fol Yayınları, 2. Baskı, 2020

İsrail Filkenstein, "Özel Görüşme", Tel Aviv, 22 Kasım 1996

İmam Suyûtî, "el-Hasâisu'l Kubrâ - Peygamberimizin Mucizeleri ve Büyük Özellikleri", 1. Cilt, İ'tisam Yayınları, 2021

İlhan Arsel - Cahiliyye, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, Nisan 2020

İzzet Derveze, "Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı", 1. Cilt, Yarın Yayınları, 8. Baskı

Jann Assmann, "Mısırlı Musa ve Batı Tektanrıcılığında Mısır'ın İzi", İthaki Yayınları, 1. Baskı, 2016, Çev. Bozkurt Leblebicioğlu.

Jack M. Sasson, "Hebrew Origins: Historiography, History, Faith of Ancient Israel."

James Churchward, "The Sacred Symbols of MU", BE Books, Albuquerque, 2006

James George Frazer, "Büyük Tufan", Kanon Yayınları, 4. Baskı, 2022, Çev. Sayat Müller

Jean Bottero & Noah Kramer, "Mezopotamya Mitolojisi", İş Bankası Yayınları, 5. Baskı, 2021, Çev. Alp Tümertekin

Jean-Paul Roux, "Türklerin ve Moğolların Eski Dini", İşaret Yayınları, Çev. Aykut Kazancıgil

J. Gonda "The Vision of the Vedic Poets", Lahey, 1963

Joann Fletcher, "Antik Mısır Tarihi", Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, 2023, Çev. Süleyman Genç

John. B. Bury, "Barbarların Avrupa'yı İstilası", Kronik Yayınları, 2. Baskı, 2020, Çev. İslam Kavas & Yusuf Akbaba

John R. Hinnells, "The Cosmic Battle: Zoroasttrianism", The World's Religions (ed. R. P. Beaver), Herts (England) 1988

Joseph Campbell, "Batı Mitolojisi, Tanrının Maskeleri 3", Islık Yayınları, 3. Baskı, 2021 Çev. Kudret Emiroğlu

Jortin, "Ecclesiastical History", C. IV

Kaan H. Ökten, "Ölüm Kitabı - Ölüm Düşüncesinin Temel Metinleri", Agora Kitaplığı, 2. Baskı, 2016

Karl Kerenyi, "Yunan Mitolojisi - 2 Cilt Bir Arada", Say Yayınları, 5. Baskı, 2022, Çev. Oğuz Özügül

Karen Armstrong, "Hz. Muhammed", Koridor Yayıncılık, 2017

K. Kitchen, "Ramesside Inscriptions (1968) IV 12-19, ARE 3.

Klatzkin, "Armilus", A.E., III

Ksenophon, "Anabasis - On Binlerin Dönüşü", Parola Yayınları, 1. Baskı, 2014, Çev. Sinem Ceviz

"Kybalion - Yedi Kozmik Yasa", Hermes Yayınları, 11. Baskı, 2020, Çev. Murat Sağlam

Lesley Hazleton, "İlk Müslüman", Kitabix, 3. Baskı, 2016

Manly P. Hall, "Tüm Çağların Gizli Öğretileri", Mitra Yayınevi, 6. Baskı, 2021, Çev. Murat Sağlam

Masaharu Anesaki, "Japon Mitolojisi", Maya Kitap, 2. Baskı, 2022, Çev. Cemal Can Tarımcıoğlu

Marc Van De Mieroop, "Eski Mısır Tarihi", Homer Kitabevi, 1. Baskı, 2019

Mark Daniels, "Bir Nefeste Dünya Mitolojisi", Mayakitap, 12. Baskı, İstanbul, 2019, Çev. Pınar Üstel

Martin Lings, "Başlangıçtan Günümüze Mekke", İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2013

"Mani Dininin Kutsal Kitabı", Okyanus Yayınları, Der. Duncan Greenles, Çev. Suat Ertüzün

M. Boyce, Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices, London 1979

M. E. Stone, "Antichrist", EJd., III

Mehmet Maksudoğlu, "Hz. Muhammed Aleyhisselam'ın Hayatı", Salon Yayınları, 3. Basım

"Mısır'ın Ölüler Kitabı - Gün Işığı'na Çıkma Kitabı", Satori Yayınları, Çev. A. Cengiz Büker, 2. Baskı, 2021

Mihaly Hoppal, "Şamanlar ve Semboller", Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı

Mircea Eliade "Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 1. Cilt", Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2020, Çev. Ali Berktay

Mircea Eliade "Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 2. Cilt", Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2021, Çev. Ali Berktay

Mircea Eliade "Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 3. Cilt", Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2019, Çev. Ali Berktay

Mircea Eliade "Mitler, Rüyalar ve Gizemler", Doğubatı Yayınları, 2. Basım, 2020, Çev. Cem Soydemir

Mircea Eliade "Ebedi Dönüş Mitosu", Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 2020, Çev. Ayşe Meral

Mieroop, "Hammurabi", İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, 2021, Çev. Bülent O. Doğan

M. Necati Sepetçioğlu, "Türk Destanları.", İstanbul: Toker Yayınları.

M. Sprengling, "Kartir, Founder of Sasanian Zoroastrianism", American Journal of Semitic Languages and Literatures, sy. 57, Chicago 1940

Montgomery Watt, "Hz. Muhammed Mekke'de", 1986, AÜİF Yayınları

Mustafa İsmet Uzun, "TDV İslâm Ansiklopedisi", 13. Cilt, 1996, İstanbul

Muhammed Ebu Zehra, "Son Peygamber Hz. Muhammed", 1. Cilt, İ'tisam Yayınları, 2018

Muhammed el-Hudarî, "Nûrû'l Yakîn, Hz. Muhammed", İ'tisam Yayınları

Muhammed İbn İshâk, "Hz. Peygamber'in Hayatı ve Gazveleri (Kitabü's-Siyer ve'l-Meğazî)", İlkharf Yayınları, 2. Baskı

Muhammed B. Musa Âl-i Nasr Selîm B. Îd el-Hilâli, "Esbâb-ı Nüzûl", Beka Yayınları, 1. Cilt, 2020
Mürsel Öztürk, "İslamiyetten Önceki İran Medeniyeti", Doğu Dilleri (Ankara 1985), IV/l
Najiba Ziyayi Azizi, "Zerdüştüliğin Kutsal Kitabı Avesta Üzerine Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2009
Neil Falkner, "Roma: Kartalların İmparatorluğu", Yordam Kitap, 3. Baskı, 2020, Çev. Çağdaş Sümer
Neil Gaiman, "İskandinav Mitolojisi", İthaki Yayınları, 6. Baskı, 2020, Çev. Alican Saygı Ortanca
Neil Philip, "Dakikalar İçinde Mitoloji", Kronik Yayınları, Çev. Efe Erdal, 6. Baskı, 2022, İstanbul
Nimet Yıldırım, "Zerdüşt' ün Kutsal Kitabı Avesta", Şarkiyat Dergisi, İstanbul 2011, 16 2
Nimet Yıldırım, "Zerdüşt ve Öğretisi", Doğu Araştırmaları, İstanbul 2009
Nimet Yıldırım, "Ardavirafnâme", İstanbul, 2011
Nimet Yıldırım, "İran Mitolojisi", Pinhan Yayınları, 2012
Nur Emine Koç, "Yeraltı Tanrıları", İAÜD, Yıl 4, Sayı 13
Orhan Hançerlioğlu, "Düşünce Tarihi", Remzi Kitabevi, 2. Basım, 1974
Oranskii, Iosif Mikhailovich, Fıkhu'l-luğa-yi Îrânî (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1379
Önder Kaya, "Avrupa Tarihi", Kronik Yayınları, 8. Baskı, 2020
"Pahlavi Texts", E. W. West, Oxford 1880, Sacred Books of the E ast, Vol V
Pascal, "Düşünceler", İş Bankası Yayınları, Çev. Devrim Çetinkasap, 3. Baskı, 2019, İstanbul, No: 233
Peter Watson, "Fikirler Tarihi", Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, 2020
Peter le Page Renouf, "Mısır'ın Ölüler Kitabı", Onbir Yayınları, 6. Baskı, 2020, Çev. Erhan Altunay
Phillip Cole, "Kötülük Miti", İş Bankası Yayınları, 2. Basım, 2023, Çev. Reha Kuldaşlı

Philip K. Hitti, "Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi", Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları
Philip Matyzsak, "Antik Roma'da 24 Saat", Kanes Yayınları, 1. Baskı, 2020, Çev. Nesligül Alptekin
Philip R. Davies, "Scribes and Schools", Londra, SPCK, 1998
Plutark, "İsis ve Osiris", Ruh ve Madde Yayınları, 1. Baskı, 2006, Çev. Muammer Tuncer
Plinius, "Genç Plinius'un Mektupları", Doğubatı Yayınları, 2018, Çev. Levent Keskin
Rafaella Pettazzoni, "Tanrı'ya Dair", İz Yayıncılık, 2002, Der. ve Çev. Fuat Aydın
Râgıb es-Sercânî & Dr. Abdurrahman Umeyre, "Siyer - Hz. Peygamber'in Hayatı ve Sahâbe Hanımlarının Hayatı", Karınca & Polen Yayınları, Haziran 2021
Randall Collins, "Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu", Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2020, Çev. Tufan Göbekçin
R. C. Zaehner, "The Teachings of the Magi", London 1956
Rev. M. Creighton, "Roma Tarihi", Dorlion Yayınları, 1. Baskı, 2021, Çev. C. Güneş İspir
R. Girshman, "A propos de Persepolis", s. 265 ve A. U. Pope, "Persepolis, a Ritual City."
Robert Chaney, "Antik Çağ'dan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları", Ruh ve Madde Yayınları, 1. Baskı, 1996, İstanbul, Çev. Duygun Aras
Roberto C. Canova, "Roma Mitolojisi", Mitoloji Tarihi Yayınları, 1. Baskı, Çev. Ayşe Bilgehan
Rudolf Steiner, "Lucifer, Ahriman, Asuras", Gece Kitaplığı
Rudolf Steiner, "Mısır Mitleri ve Gizemleri", Mitra Yayınları, 1. Baskı, 2023, Çev. Avni Onur Sevinç
Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, 1. Cilt, Hazırlayan: Hanifi Akın, Beka Yayınları, 2009
Safiyürrahmân El-Mübârekfûrî, "Hz. Peygamber'in Sîreti, Ahlâkı ve Daveti", 1. Cilt, Beka Yayınları, 2018
"Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi", 1. Cilt, 1. Baskı, 2019

"Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi", 2. Cilt, 1. Baskı, 2019

Samuel Noah Kramer, "The Sacred Marriage Rites, Aspects of Fatih, Myth and Ritüal in Ancient Sumer", Kanada 1969

Samuel Noah Kramer, "Tarih Sümer'de Başlar", Kabalcı Yayınları, 3. Baskı, 2020, Çev. Hamide Koyukan

Suetonius, "On İki Caesar'ın Yaşamı", Doğubatı Yayınları, Çev. Gül Özaktürk & Ü. Fafo Telatar, 2019

Sena Coşğun, "Pythagoras'ın Okulu ve Eğitim Anlayışı", Tarih Okulu Dergisi, Aralık 2013, Sayı XVI

"Semboller & İşaretler", Alfa Yayınları, 6. Baskı, 2021, Çev. Seda Toksoy

Sigmund Freud, "Musa ve Tektanrıcılık", Çev. Kamuran Şipal, 1987

Simon Schama, "Yahudilerin Tarihi", Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2019, Çev. Leyla Tonguç Basmacı

Stephen P. Kershaw, "Yunan Mitolojisi, Rehber Kitabı", Salon Yayınları, 5. Baskı, Çev. Şefik Turan

Suzan Akkuş, "Eski Mezopotamya'da Nevruz Kutlamaları", Archivium Anatolicum, 1 Ekim 2016

Susan Wise Bauer, "Ortaçağ Dünyası", Alfa Yayınları, 2. Baskı

Susan Wise Bauer, "Antik Dünya", Alfa Yayınları, 4. Baskı, 2020, Çev. Mehmet Moralı

Talât Sait Halman, "Eski Mısır'dan Şiirler", Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2018

Taberî, "Milletler ve Hükümdarlar Tarihi 2 - Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", Bilge Kültür-Sanat, Çev. Ahmet Temir

Tamer Ayan, "Royal Arch", Ak Yayınları, İstanbul, 2000 ve Sahir Erman, "Eski ve Kabul Edilmiş Skoç Riti'nin 10,11,12,13 ve 14. Dereceleri Üzerine Açıklamalar", Türkiye Yüksek Şurası Yayını, İstanbul, 2004

"Theogonia - İşler ve Günler", İş Bankası Yayınları, Çev. Azra Erhat & Sabahattin Eyüboğlu, 5. Baskı

"The Iliad of Homer", The Globe Edition, Macmillian and Co., Ernest Myers, 1927

"The Persian Religion According to the Chief Greek Texts", 1929
Thomas Bulfinch, "Bulfinch's Mythology", Canterbury Classics, San Diego
Toby Wilkinson, "Eski Mısır", Say Yayınları, 3. Baskı, 2019
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 14. Cilt, 1996, İstanbul
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 13. Cilt, 1996, İstanbul
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 38. Cilt, 2010, İstanbul
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 31. Cilt, 2020, Ankara
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslam Ansiklopedisi", 9. Cilt, İstanbul
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 22. Cilt, İstanbul,
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 28. Cilt, 2003, İstanbul
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 31. Cilt, 2006, İstanbul
Türkiye Diyanet Vakfı, "İslâm Ansiklopedisi", 18. Cilt, 1998, İstanbul
Umberto Eco, "Antik Roma", Alfa Yayınları, 1. Basım 2021, Çev. Leyla Tonguç Basmacı
Umberto Eco, "Ortaçağ, 1. Cilt", Alfa Yayınları, 6. Baskı, 2019, Çev. Leyla Tonguç Basmacı
Umberto Eco, "Antik Yunan", Alfa Yayınları, 3. Baskı, 2019, Çev. Leyla Tonguç Basmacı
Umberto Eco, "Antik Yakındoğu", Alfa Yayınları, 2. Baskı, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, 2019
"Uygarlık Tarihi", Anadolu Üniversitesi Yayınları, No 2265, 2. Baskı
"Zerdüşt-Avesta, Bölümler", Çev. ve Haz., Eshat Ayata, Kora Yayınları, 3. Baskı, 2011
Walter Burkert, "Antik Çağ Gizem Kültleri", Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2018, Çev. Bahadır Sina Şener
Washington İrving, "Hz. Muhammed", Mitra Yayınları, 1. Baskı
Wilhelm Radloff, "Türklük ve Şamanlık", Örgün Yayınları, Çev. A. Temir
W. Max Müller, "Mısır Mitolojisi", Mayakitap Yayınları, 1. Baskı, 2019, Çev. Cemal Tan Tarımcıoğlu